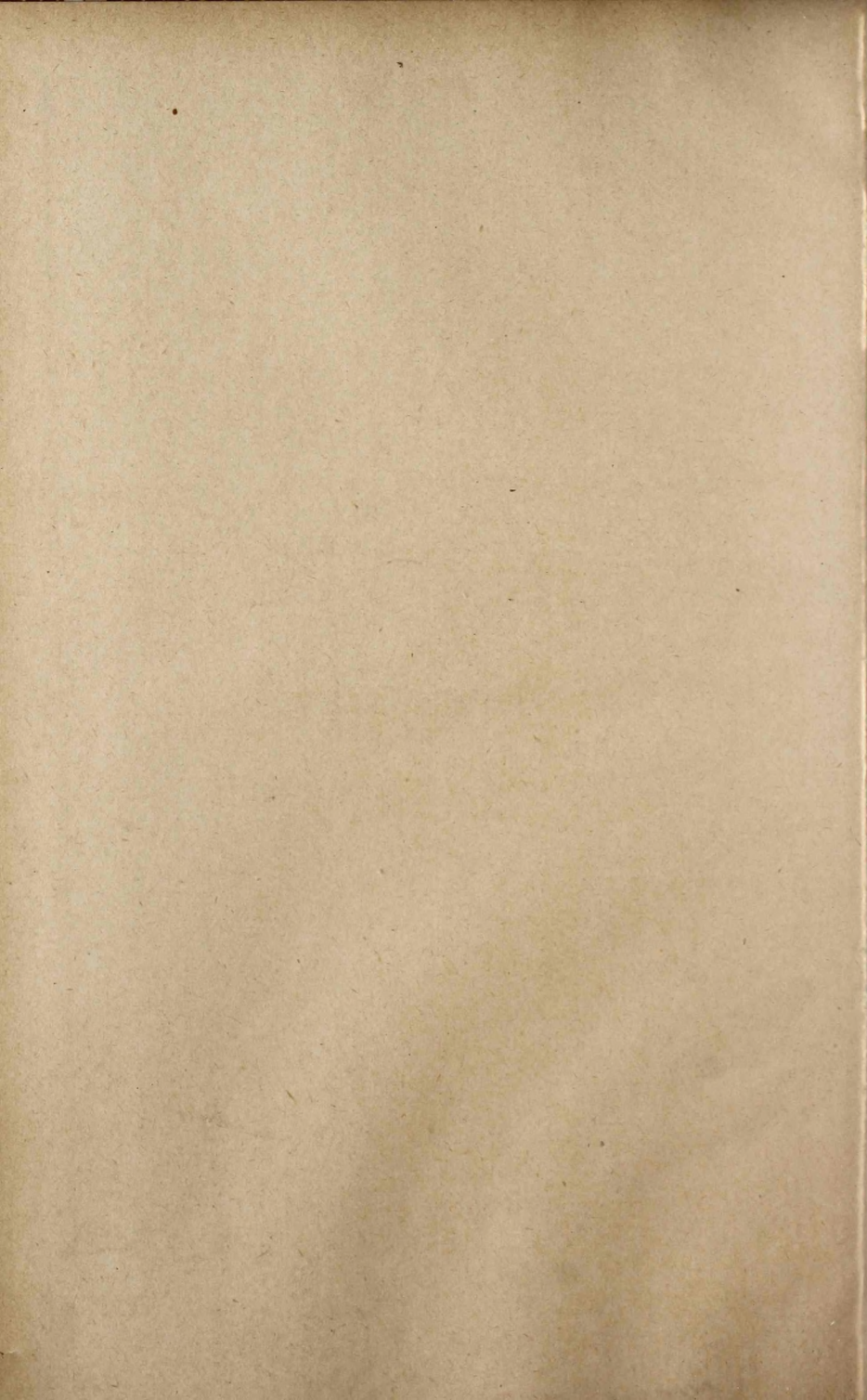




TOLNAI  
VILÁGTÖRTÉNELME

3

GÖRÖGORSZÁG TÖRTÉNETE



TOLNAI  
VILÁGTÖRTÉNELME

— — —  
III. KÖTET



# TOLNAI VILÁGTÖRTÉNELME

BALLA KÁROLY  
hírlapíró

DR. BÁNYAI ELEMÉR  
hírlapíró

DR. FERENCZY ZOLTÁN  
egyetemi nyilv. rk. tanár,  
a Tudományos Akadémia tagja

KISS JÓZSEF  
tanár

DR. KOCH NÁNDOR  
tanár

LONDESZ ELEK  
hírlapíró

DR. MIKES LAJÓS  
hírlapíró

DR. PALÁGYIMENYHÉRT  
egyetemi magántanár,  
a Petőfi-Társaság tagja

RADISICH JENŐ  
min. tanácsos,  
az Iparművészeti Múzeum igazgatója

DR. TIMON ÁKOS  
miniszteri tanácsos,  
egyetemi tanár

VÁMBÉRI ÁRMIN  
egyetemi tanár,  
a Tudományos Akadémia tiszt. tagja

ZILAHY KISS BÉLA  
(JUNIUS)  
hírlapíró

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTÉK:

DR. MANGOLD LAJOS  
egyetemi magántanár

DR. HORVÁTH CYRIL  
egyetemi magántanár

AZ ÚJ KIADÁS SZERKESZTŐJE:

DR. BALLAGI ALADÁR  
egyetemi tanár

*Több ezer képpel*

BUDAPEST  
TOLNAINYOMDAI MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG  
KIADÁSA

Tölt. G. 6473. 3.

AZ ÓKOR 605811

# GÖRÖGORSZÁG TÖRTÉNETE

*119 képpel és 2 térképpel*



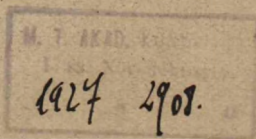
**MTA  
KIK**



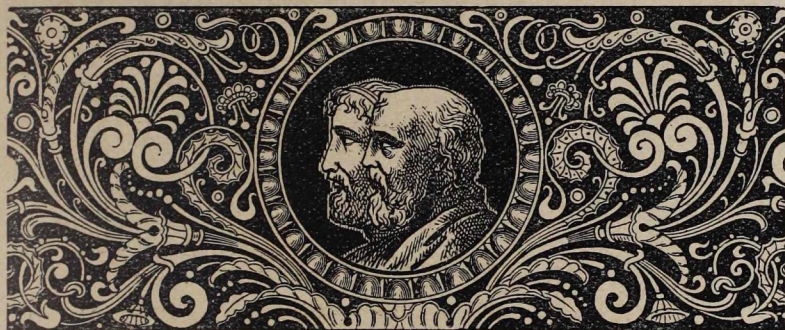
BUDAPEST,

TOLNAINYOMDAI MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG  
KIADÁSA

421623



Nyomatott Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt. körforgógépein  
Budapest, VII., Dohány ucca 12—14.



## A görög föld és népe.



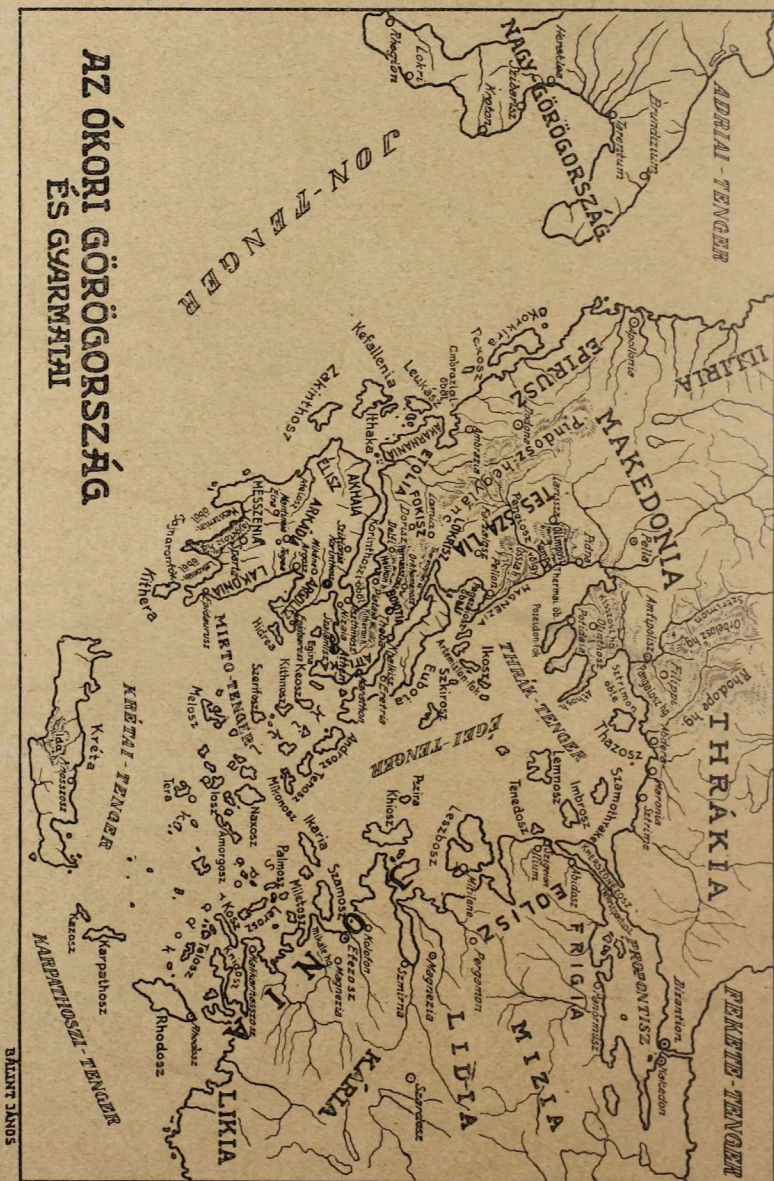
### A görög nép világtörténeti jelentősége.

A görögök történetével először érkezünk a világtörténet folyamán európai talajra.

Európát a természet dúsan tagozta a tengerpartokon s éghajlati viszonyait is úgy alkotta meg, hogy ez a földrész különösen alkalmas az emberi művelődés kifejlődésére. Leginkább megvannak ezek az előnyei a Földközi-tenger mellékének. Három félsziget nyúlik itt be a száraz-földről a tengerbe. Ezek közül a legkeletibb, a Balkán-félsziget a leginkább tagozott. Csupa öböl s még körül van véve apró szigetekkel is, amelyek szinte áthidalják az Égei-tengert s összekötik a görög félszigetet és Kis-Ázsiát. Így a természettől a Balkán-félsziget van mintegy kiszemelve arra, hogy összekapcsolja Ázsiát Európával. Lakóhelyük földrajzi természete volt elsősorban az, ami a kiváló képességekkel megáldott kis görög népnek nagy világtörténeti szerepet jelölt ki.

A görög az a nép, amelynek legtöbbet köszönhet a világ minden nép között. Ő általuk terjedt át Európára csaknem az egész kultúra. S amit teremtettek, az oly tartósan hatott, hogy még ma is a görög szellem az alapja minden tudományunknak és művészetünknek. Persze, azt nem állíthatjuk, hogy a görögök teremtették meg az európai kultúrát. Csak annyi bizonyos, hogy ők voltak annak első letéteményesei, első formálói. Óriási képességük volt arra, hogy amit a Kelettől tanultak, azt feldolgozzák és szellemileg újjáteremtsék. Országuk természeti körülményei is olyanok voltak, hogy állandóan ráutalták őket a testi és szellemi tevékenységre.

# AZ ÓKORI GÖRÖGRORSZÁG ÉS GYARMATI





## A régi Görögország.

A régi Görögország a Balkán-félszigetnek az a része volt, amely a kerauni és kambuni hegylánctól délre terült el. Nyugaton a Jón-tenger, délen a Földközi-tenger, keleten az Égei-tenger övezte. Partmelléke bámulatosan tagozott volt. Nyugaton az Ambrákiai és a Korinthoszi-öböl, keleten a Pagazai, Málizi és Száronikosz-öböl három részre osztja be Görögországot: Észak, Közép és Dél-Görögországra. Az utóbbit három további öböl még négy kisebb félszigetre szakítja. A szárazföldnek és a tengernek ez a benső kapcsolódása rendkívül jelentős volt az ország kulturális fejlődésének szempontjából. Rendkívül hozzáférhetővé tette az országot s előmozdította a hajózást és a kereskedelmi forgalmat.

A hegységek, amelyek Görögországot behálózzák s Európa egyik legkedvesebb országává teszik, mind a *Pindosz-hegységtől* indulnak ki, amely az illir Alpések déli folytatása. A Pindosz ilyenformán elválasztja először északon Illiriát Makedóniától, azután délebbre Epiruszt Thesszáliától.

Görögország éghajlata nem olyan meleg, mint Itáliáé a megfelelő szélességi fok alatt, mert észak felé nyitott az ország. De a tengeri levegő, mely elárad az egész országon, általában enyhévé teszi az éghajlatot. A talaj elég termékeny, de a föld olyan, amelynek megművelése meglehetősen fáradságot kíván. Ez a körülmény a görög népet állandóan rákényszerítette természeti adományainak fejlesztésére. A gabonatermés sohasem fődözte az ország lakosságának szükségletét, azért a hiány megszerzése a kereskedelemre s ezzel a tengerre utalta a népet. Ez magyarázza a görögöknek azt a tulajdonságát, hogy állandóan keresték az újat. Az ország különös szagatottsága és tagozottsága okozta a görög népnek azt a hajlandóságát is, hogy apró államocskákban, önálló városokban szervezkedjék, amelyek mindegyikének megvolt a maga különös sajátossága.

Az ország beosztása egyébként a következő volt. *Észak-Görögország* két részre szakadt: *Thesszáliára* és *Epiruszra*. *Közép-Görögországban* volt: *Akarnánia, Elólia, Lokrisz, Dorisz, Fokisz, Boiólia, Attika*, mely utóbbinak fővárosa *Athén* s végül *Megarisz*. Attikától csak keskeny tengerszoros választja el *Szalamisz* szigetét.

*Dél-Görögország* vagy *Peloponnézosz* államai a következők voltak: *Korinthia, Szikionia, Argolisz, Lakonia* (fővárosa *Spárta*), *Messzénia, Arkádia, Élisz* és *Akhaia*.

A Görögországot környező számos sziget közül legnevezetesebbek :

A jón szigetek közül a Jóni-tengerben : *Korkira, Paxosz, Leukász, Ithaka, Kefallenia.*

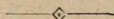
Az égei szigetek közül : *Szalamisz, Euboia, Lemnosz, Imbrosz, Szamothráke, Tházosz.*

Kis-Ázsia mellett : *Tenedosz, Lezbosz és Khiosz.*

Ezektől délre egy egész szigettenger, az „elszórt szigetek”, a *Sporádok*, melyek közt a legnagyobbak : *Számosz, Ikária, Kosz, Rhodosz, Karpathosz.*

A *Kikládok*-nak nevezett másik szigetcsoportban *Délosz*, mint középpont körül feküdtek : *Androsz, Keosz, Tenosz, Párosz, Naxosz, Melosz, Thera.*

A 280 kilométer hosszú *Kréta* a legnagyobb görög sziget a Földközi-tengerben. Főhegysége az *Ida*.



## A régi Görögország története.

### A mondák világa.

A görögök aránylag későn ismerkedtek meg az írással s ezért történeti korszakuk voltaképpen csak a Krisztus előtti VII. században kezdődik. Legfontosabb forrásai az őstörténetnek a ránk maradt ősi romok, sírok és a felírások. Legrégibb *irodalmi* emlékük Homérosznak két nagy elbeszélő költeménye: az *Iliász* és az *Odisszea*, amelyeknek meséje mondaszerű, de korfestése valószínűleg a költő korának képe, a Kr. e. IX. vagy VIII. századbéli görögök viszonyainak hű jellemzése. A görögök két legrégebb történetírója, *Herodotosz* (Kr. e. 480—420.), a történetírás atyja, aki a perzsa-görög háborúk lefolyását mondja el, továbbá *Thukididesz* (Kr. e. 454—400.), aki a peloponnéz-szi háború történetét írta meg, amelyben ő maga is részt vett.

Az európai hellén törzsek legrégebb gyűjtőneve: *Graikoi* (görögök), latinul *Graeci*. Később *helléneknek* nevezték magukat. Az *Iliászban* *Danaok* vagy *Akhájok* néven szerepelnek. Országuknak *Hellász* neve eredetileg csak Epirusz tartományát, később egész Görögországot jelentette.

A görögök, miként az indusok, perzsák, latinok és germánok — *árja* nép voltak. Az összehasonlító nyelvtudomány megállapította, hogy az ismert árja népek közül a latinok álltak a görögökhöz legközelebb. Ez arra vall, hogy ezekkel éltek együtt legtovább, illetve ezektől szakadtak el legkésőbb. Görögországba északról, valószínűleg Epiruszon keresztül nyomultak be a görögök. Első letelepedési helyük valószínűleg az epiruszi *Dodona* volt, a későbbi híres jóshely. A dodonai orákulumot említi már az *Odisszea* is.

Ezek a régi görögök egyszerű erkölcsű, de nem teljesen műveletlen nép voltak. Ismerték a földművelést és az állattenyésztést. Legfőbb istenségük az ősi árja isten volt, akit ők *Zeusznak* neveztek s aki a menny istene volt. Tisztelték ezenkívül az égbolt tüneményeit, a fényt, a hajt, a szelet, a felhőt, az esőt, amelyekről hitregék voltak.

Minthogy az írást csak Kr. e. 800 körül ismerték meg, az ősi eseményekről nem maradtak följegyzéseik. Csak arra a tényre emlékeztek a későbbi görögök is szájhagyomány útján, hogy állami kialakulásukat valami nagy vándorlás előzte meg. Az egyik hagyomány szerint Görögország őslakói a *pelazgok* voltak, akiket a hellének elűztek. A másik hagyomány szerint a hellének a pelazgokból lettek, akik vérbeli elődeik voltak. Az újabb történeti kutatás azonban kiderítette, hogy a pelazg egyike volt a tősgyökeres görög törzseknek. Bizonyos, hogy találtak itt a görögök régibb lakosokat, akiket szolgálkáká tettek.

A görög törzsek bevándorlása persze nem egyszerre történt, hanem hosszabb-rövidebb megszakításokkal évszázadok folyama alatt. Bizonyos, hogy az *eolok* és a *jónok* sokkal korábban vándoroltak be, mint a *dórok*, akiknek bevándorlásáról már hiteles följegyzéseink is vannak. Ez a három név: eol, jón és dór nem három élesen megkülönböztethető görög néptörzset jelent. Nyelvjárásbeli különbségek voltak csak közöttük.

Az alatt a pár száz év alatt, amíg az első bevándorlást a dórok bevándorlása követte, az először megtelepedett görögök szellemi és anyagi kultúrája lényegesen fejlődött, különösen a keleti népekkel, elsősorban a föníciaiakkal való érintkezésük és állandó kereskedelmi forgalmuk folytán.

A görög hagyomány színes mondákból fonja meg a föníciaiakkal való érintkezés szárait.

Tény az, hogy a föníciaiak számos görög szigeten megtelepedtek s kisebb gyarmatokat alapítottak a görög szárazföldön is. Természetes, hogy a görögök sokat tanultak a szemita gyarmatosoktól. Kezdték ők maguk is hajókat építeni, bányászatot űzni és megtanulták tőlük az érc feldolgozását is. Élénk kereskedelem fejlődött ki a görögök és a föníciai kalmárok között, akiknek súly és mértékrendszerét is átvették a görögök. Mindenekelőtt azonban a föníciaiaknak köszönhatték a görögök az írást, amint azt a görög betűk formája és elnevezése is bizonyítja.

Nagy befolyást gyakoroltak a föníciaiak a görögök vallására is. *Afrodite* istennő tisztelete föníciai eredetű. Neve is a szemita *Asztoresh*-ből vagy *Asztartéból* keletkezett. Legrégibb temploma a kitherai templom, amelyet Herodotosz szerint eredetileg a föníciaiak emeltek Asztartének *Melkart* föníciai napistennek a tisztelete is elterjedt Görögországban s összeolvadt Heraklesz alakjával.

A föníciai hatás különösen érvényesült *Kréta* szigetén. A monda

szerint Zeusz bikává változva ide vitte hátán Európát, Agenor föníciai király szépséges leányát, akibe az isten lángolóan beleszeretett. *Minosz*, aki Zeusznek és Európának a fia volt, a görög mondában híres a bölcseségéről. Ennek az az alapja, hogy Krétában a föníciai műveltség alapján különös kultúra fejlődött ki.

Az ősidőben Görögország legfontosabb tartományai *Argilosz*, *Boiólia* és *Thesszália* voltak. Az Argoliszi-öböl középpontja volt a pelo-



*Zeusz bikává változva elrabolja Európát, Agenor föníciai király leányát.*

Paolo Veronese festménye.

ponnézosi kereskedelemnek. Ott volt legélénkebb a forgalom a föníciaiakkal. Több város, *Argosz*, *Mikéne*, *Tirinsz* már korán gazdag és hatalmas városokká fejlődtek.

#### *Az argoliszi mondakör.*

Argosz vidékének régi jelentősége legjobban visszatükröződik az argoliszi mondakörben. Az Argoszi-öböl táján uralkodott a földből született Palekthonnak fia, *Pelazgosz* király. Leánya, *Io*, Héra papnője volt Argoszban. Zeusz beleszeretett Ióba, de Héra, mikor észrevette Zeusznek a szerelmét, Iót fehér tehénné változtatta és elkergette. Io észak felé vándorolt, átúszott a Boszporuszon és Föníciába, majd onnan

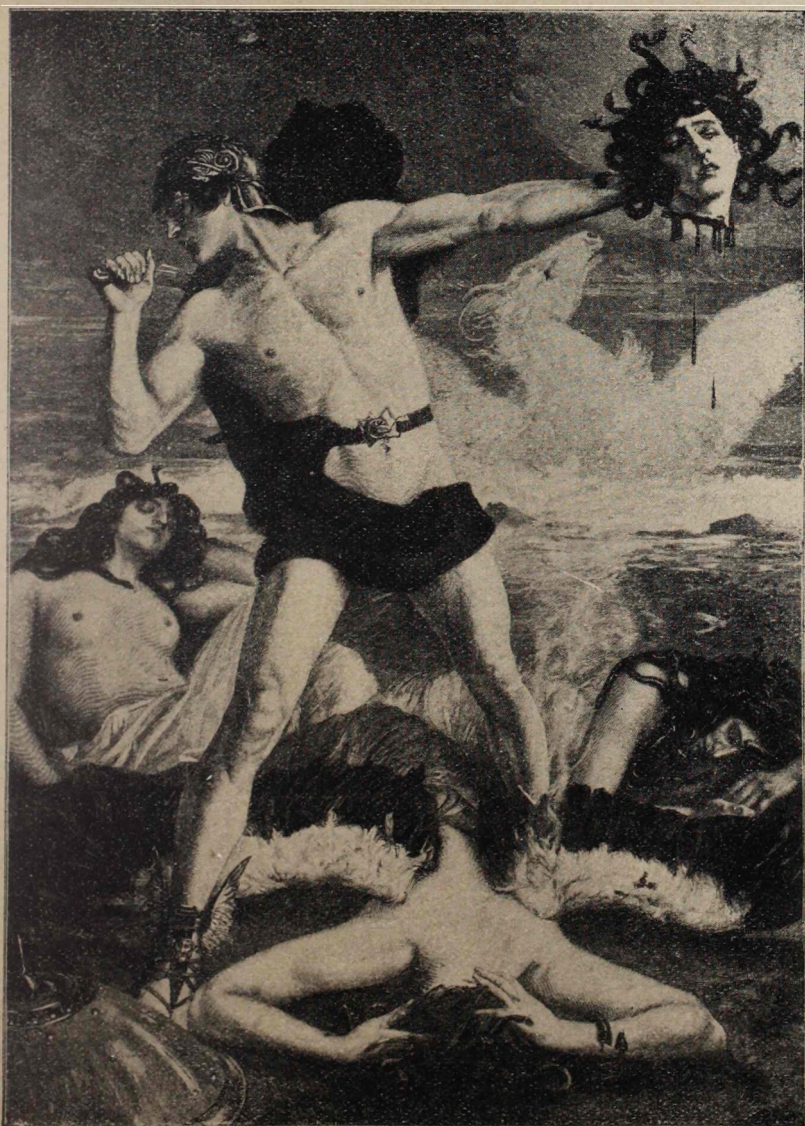
Egyiptomba jutott. Itt szülte Zeusztól Epafoszt. Ennek az unokái voltak *Aigiptosz* és *Danaosz*. Aigiptosznak ötven fia volt, Danaosznak ötven leánya. Az ötven fiú az ötven leány után vetette magát, mire Danaosz ötven leányával Argoszba menekült, ahol a király szívesen látta őket. Sőt az argoszi nép királyuk halála után Danaoszra ruházta a királyi hatalmat. De Aigiptosz ötven fia eljött a lányok után Argoszba is, ahol újra megkérték őket. Danaosz kénytelen volt leányait feleségül adni hozzájuk, de ráparancsolt leányaira, hogy a nászéjszakán mindegyik ölje meg a maga férjét.

A leányok engedelmeskedtek atyjuk parancsának, csak *Hiper-mnesztra* mentette meg az urát. A negyvenkilenc gyilkos leányt, akiket *Danaidáknak* szokás nevezni, az alvilágban az a büntetés érte, hogy egy nagy, feneketlen hordót kellett vízzel megtölteniök s a vizet rostával kellett meríteniök. Ez volt a *Danaidák hordója*. Persze, ezt a munkát sohasem lehetett végrehajtani s a bűnös Danaidák örökké kinlottak hordójuk megtöltésével.

Hiper-mnesztra egyik unokája, *Akriziosz* jutott később Argosz trónjára.

Akriziosznak egy órákulum azt jósolta, hogy leányának, *Danae-nak* egyik fia meg fogja őt ölni. Akriziosz, hogy ezt megakadályozza, leányát egy erős kőtoronyba záratta, hogy soha férfival ne érintkezhesék. De Zeusz isten, aki beleszeretett Danaéba, aranyesővé változott s a torony cserepein beszivárogva megtermékenyítette Danaét, akinek fia született: *Perzeusz*. Akriziosz erre Danaét fiával együtt egy ládába csukatta s a ládát a tengerbe dobatta. A habok a ládát Szerifosz szigetére vitték, ahol egy halász kihalászta. A sziget királya, *Polidektesz* szívesen látta a habok közül megmentett Danaét és fiát, Perzeuszt. Bele is szeretett Danaéba s később, mikor Perzeusz felnőtt, elküldte őt, hogy ölje meg Meduzát. Azt hitte ugyanis, hogy Perzeusz belepusztul ebbe a küldetésbe, aztán akadálytalanul feleségül veheti Danaét.

*Meduza* a három *Gorgó-tesztér* egyike volt, akiket a monda szörnyű, kegyetlen nőknek képzelt. Kettő közülük halhatatlan volt. Meduzának, a harmadik Gorgónak kígyóhajú feje volt, amelynek láttára minden halandó kővé vált. *Perzeusz* azonban Athéne istennő segítségével legyőzte Meduzát és levágta félelmetes fejét. Meduza fejét Perzeusz ellenségeinek ijedelmére pajzsába illesztette s pajzsával kővé változtatta Polidekteszt társaival együtt. Anyját, Danaét pedig visszavitte Argoszba, ahol egy diszkoszdobással megölte nagyatyját, Akrizioszt. Perzeusz volt Mikéne város megalapítója. Halála után birodalma megoszlott három fia között.



*Perzeusz megöli Meduzát.*

A görög hitregék szerint a kígyóhajú Meduza volt a három szörnyű Gorgó-nővér egyike s Athéné istennő segítségével vágta le a fejét Danaé fia, Perzeusz.

Argosszal függ össze *Heraklesz* (Herkules) mondája is, de csak a későbbi időben keletkezett, amikor már a dórok uralkodtak Argoszban és a Peloponnézoszon.

Elektrion, Perzeusz fia, Mikéne királya leányát, *Alkmenét* feleségül adta *Amfitrionhoz*, Tirinsz uralkodójához. Amfitrion viszályba keveredett apósával és agyonütötte őt, mire menekülnie kellett.

Mialatt Amfitrion idegenben járt, Zeusz beleszeretett Alkmenebe, akinek Zeusztól fia született. Ez a fiú volt *Heraklesz*.

A *Herakleszról* szóló hitrege a görögöknek talán legszebb és legköltőibb hitregeje. Zeusz háromszoros erővel ruházta fel fiát. De Zeusznak ezt az ajándékát megnyomorította Hérának, Zeusz isteni feleségének a gyűlölete, aki férje hűtlenségéért elkeseredetten és szakadatlanul üldözte az ártatlan Herakleszt.

Heraklesz ereje már a bölcsőben megnyilatkozott, amelybe Héra egy pár kígyót küldött, hogy megöljék a csecsemőt. Az újszülött hős játszva fojtotta meg a kígyókat kis kezével és nevetett hozzá. Miután Heraklesz ifjúvá serdült s nagy gyakorlátra tett szert a fegyverforgatásban, egy ideig apja nyájait legeltette.

Heraklesz első munkái vadállatok elpusztításában állottak. Először megölt egy rettenetes oroszlánt, amely az országot rettegésben tartotta. Azután támogatta a thébai királyt Orkhomenosz ellen viselt háborújában. Ezért jutalmul a király feleségül adta hozzá leányát, *Megarát*. Ettől tizenkét gyermeke született. Heraklesz egy őrjöngési rohamában agyonverte mind a tizenkét gyermekét, feleségét pedig elkergette. Mikor mardosta emiatt a lelkiismeret, tanácsot kért a delfi jósdától, hogy miképpen vezekelje le nagy bűnét. A jósda azt felelte neki, hogy menjen el *Eurisztheuszhoz*, aki Amfitrion régi birtokát örökölte s álljon Eurisztheusz szolgálatába. Heraklesz engedelmeskedett és Eurisztheusz szolgálatában vitte végbe tizenkét híres munkáját, amelyeket a költők a bátorság és az erő legtökéletesebb művei gyanánt dicsőítettek mindig.

Heraklesz *tizenkét munkája* a következő volt.

1. Megölte a *nemeai oroszlánt*. Ez a szörny *Nemea* környékét pusztította. Heraklesz hiába próbálta megölni. Nyilai lepattantak a szörnyeteg áthatolhatatlan bőréről és dorongja összetört az oroszlán kemény koponyáján. Végül pusztá kézzel torkon ragadta a szörnyeteget és megfojtotta. Az oroszlán lenyúzott bőrét használta ezentúl a hős páncél gyanánt és a koponyáját sisaknak.

2. A *lernai kigyó* megölése. Ez a kigyó, amely *Hidra* néven szerepelt, *Lerna* mellett tanyázott egy barlangüregben. Vére és lehellete mér-





*Heraklesz megöli a lernai hidrát, a sokfejű kígyó-szörnye'ejét.*

ges volt és több feje volt. Minden levágott feje újra kinőtt, még pedig kétszeresen. Heraklesz úgy segített magán, hogy izzó fatörzsszel nyomban kiegészítette minden fejnek a helyét, mihelyt levágta. Így megakadályozta, hogy a fej újra kinőjjön s végül megölte a szörnyeteket. A kígyó vérébe mártott nyilai mérgezettké váltak és halálosan sebeztek.

3. *Artemisz szarvastehenének elfogása.* Ezt a gyors lábú állatot, amely Artemisz istennőnek volt szentelve, egy álló esztendeig üldözte Heraklesz, míg végül nyíllal lábán megsebesítette s így aztán utólérte.

4. *Az erimanthi vaddisznó elfogása.* Ez a vaddisznó Erimanthosz hegyén tanyázott. Heraklesz úgy fogta el, hogy mély hóba hajtotta bele. Miután így utólérte a vadkant, vállára vette s így vitte el elevenen Eurisztheusznak.

5. *Az Augiász-istállók kitisztítása.* Augiász király istállóit, amelyekben háromezer szarvasmarha volt, harminc esztendő óta nem tisztították. Heraklesz azt a parancsot kapta, hogy az istállókat *egy nap alatt* tisztítsa ki. Végre is hajtotta a parancsot, úgyhogy egy folyó vizét keresztülvezette az istállókon.

6. *A szimfaloszi rablómadarak leölése.* Ezek a ragadozó madarak, amelyek Arkádiában tanyáztak a Szimfalosz-tó mellett, embereket ettek s oly rémes veszedelemmel fenyegették állandóan a környék lakóit, hogy Heraklesz parancsot kapott a madarak kipusztítására. Nyilával ölte meg őket.

7. *A krétai bika elfogása.* Ez a vad bika, amely Kréta szigetén élt, ugyanaz volt, amelynek Minosz király feleségével, *Pazijével* viszonya volt s amely a *Minotaurusz* apja volt. Heraklesz elfogta és elevenen Eurisztheusz elé vitte, aki azonban ijedtében megint szabadon bocsátotta a vad bikát.

8. *Diomedesz lovainak elfogása.* Diomedesznek, Thrákia királyának több kancája volt, amelyeket vasláncokkal vasjászol elé kötött és emberhússal táplált. Heraklesz szabadon eresztette a lovakat s a kegyetlen Diomedeszt elevenen eléjük vetette. A lovak felfalták egykori gazdájukat, mire Heraklesz Eurisztheusz elé vezette a lovakat, aki tenyésztésre használta fel őket.

9. *Hippolite amazon királynő ékszerének megszerzése.* Hippolite királynőnek volt egy drága ékszere, amelyet Eurisztheusz egyik leánya annyira megkívánt, hogy Heraklesz parancsot kapott az ékszer megszerzésére. Heraklesz nagy harcot vívott az amazonokkal és királynőjüket is megölte. Csak így szerezhette meg az ékszert.

10. *Gerion marháinak elrablása.* Gerion Ibériának, a mai Spanyolországnak királya volt s volt neki egy csorda drága szarvasmarhája, amelyeket a király nagy gonddal őriztetett. Eurisztheusz megkívánta Gerion marháit. Heraklesz elment Ibériába, megölte Geriont és a marhák két őrét, egy kutyát és egy óriást s azután szerencsésen hazahajtotta a marhákat.

11. *A Heszperidák almáinak megszerzése.* Afrika nyugati partján laktak a *Heszperidák*, ez a mesebeli nép, amelynek volt egy csodaszép kertje. A kertet, főleg az abban termő aranyalmákat egy sárkány őrizte. Heraklesz az almákat csak *Atlasz* segítségével tudta megszerezni, aki azon a tájon állt, vállán tartva az égboltozatot. Mialatt Atlasz bement az almákért, Heraklesz maga vette vállára az égboltozatot. Atlasz annyira megörült annak, hogy megszabadult nagy terhétől, hogy nem akarta visszavenni Heraklesz válláról az égboltozatot. Heraklesz csak esellel tudta lerázni magáról a terhet.

12. *A Cerberusz felhozatala.* Cerberusz volt a neve annak a kutyának, amely az alvilág kapujában őrt állt. Eurisztheusz ezt a félelmes állatot a napvilágon akarta látni. Heraklesz fel is hozta karjában a kutyát, de nyomban vissza kellett vinnie, mert Eurisztheusz nem viselhette el a kutyát látását.

Számos más nevezetes tett emléke fűződik még Heraklesz nevéhez, de tizenkét munkája a legnevezetesebb. Utjaiban állandóan kísérte őt egy *Hilász* nevű szép ifjú, akit végül a szerelmes nimfák elraboltak tőle. Heraklesz elindult, hogy Hilászt fölkeresse s eközben bekóborolta az ismert föld legnagyobb részét. Harcolt a *kentaurokkal*, akik félig emberek, félig lovak voltak, meghódított országokat és szigeteket. Egyik vándorútján eljutott az ismert világ végére, ahol a Földközi-tengert a mai Gibraltár-szoros összekapcsolja az Atlanti-Óceánnal s ott útja emlékére a monda szerint két sziklahegyet helyezett el: *Heraklesz oszlopai*.

Egyszer hirtelen haragjában megint gyilkosságot követett el. Az orákulum büntetésül háromévi rabszolgaságra ítélte őt ezért. Eladatta hát magát *Omphale* lidiai királynőnek, aki nemcsak gyönyöre kielégítésére használta fel a hőst, hanem női munkákat is végeztetett vele. A rokka mellett ült Heraklesz és font. De mihelyt letelt a szolgaság három esztendeje, Heraklesz új hőstetteken törte a fejét, berontott először is Trójába és legyőzte a trójai királyt. Végül feleségül vette *Dejaneirá*t, aki királyleány volt s ennek a nőnek a féltékenysége okozta a nagy hős végét.

Egyszer feleségével együtt egy folyón kellett átkelnie. Mialatt Heraklesz átgázolt a folyón, felesége áthozását rábizta egy *Nesszosz* nevű kentaurra. A folyó közepén Nesszosz erőszakkal meg akarta hódítani Dejanairát. Heraklesz a folyó túlsó partjáról észrevette a kentaur gaz merényletét s mérgezett nyíllal rögtön leterítette Nesszoszt, aki haldokolva bosszút akart állni gyilkosán. Tudta, hogy Heraklesz nyila megmérgezte a vért s ravaszul megesküdött Dejanairának, hogy kicsurgó vére varázsszer, amellyel örökre megóvhatja magának férje hűségét. Ha bekeni vérével urának a köntösét, mondta Nesszosz, akkor az ura sohasem lehet hűtlen hozzá. Dejanaira, mikor egyszer azt hitte, hogy Heraklesz beleszeretett egy másik nőbe, egy legyőzött király lányába, felhasználta Nesszosznak a varázsszerét. Férjének a győzelem után bemutatott áldozathoz szüksége volt ruhára és Dejanaira olyan köntöst küldött neki, amely meg volt áztatva Nesszosz mérgezett vérében. Heraklesz gyanutlanul magára vette a köntöst, amely nyomban hozzátapadt a bőréhez és égetni kezdte. Fájdalmában őrjöngve rögtön letépte magáról a ruhát, de a ruhával együtt letépte húsát is, amelyet a szörnyű mérreg teljesen összemart. Hogy gyötrelmes halálát megrövidítse, a hős az áldozati máglyán égette el magát.

Heraklesz a görögöknek legnépszerűbb nemzeti hőse, az az eszménykép, amelyet minden görög hős utánzott. A hős emlékét szentnek tartotta az egész görög nép. Zeusz pedig az istenek sorába emelte őt. Utóda t *Heraklidáknak* nevezik.

Eurisztheusz harcban esett el, amelyet Heraklesz fiai ellen vívott Attikában. Utóda anyjának fivére, *Atreusz* lett s ennek utódai voltak az *Atridák*: *Agamemnon* és *Menelaosz*.

#### A boiöiai mondák.

A görög mondatörténelemben nagy jelentősége van Argoszon kívül *Boiötiának* is, ahol egymás tőzsomszédságában, de azért egymástól függetlenül fejlődött két híres és hatalmas görög város: *Orkhomenosz* és *Théba*. Orkhomenosz egy hegyen feküdt s a görög kultúra egyik legrégebbi gócpontja volt. Gazdagságának főforrása a kereskedelem volt, amelyet lakói a föníciaiakkal űztek. Nagy és élénk összeköttetésben állt vele a másik híres boiöiai város, *Théba* is, amelyet a monda szerint *Kadmosz* föníciai király alapított. *Bakhusz* istennek az anyja, *Szemele* is Kadmosznak a leánya volt.

Mindenekelőtt az *Oidipusz*-monda szülőházája Théba. A monda rövid tartalma a következő.

*Laiosz* thébai király, *Kadmosz* dédunokája szerette volna, ha gyermekei születnek. De az orákulum azt jósolta *Laiosznak*, hogyha fia születik, az meg fogja ölni az apját, az anyját pedig feleségül fogja venni. Mikor *Laiosz* felesége, *Jokaszte* királyné fiút szült, *Laiosz* rettegve a jóslattól, összekötötte az újszülött lábát s egy pásztornak adta a fiút, hogy tegye ki a vadak zsákmányául. A pásztor elvitte a csecsemőt urához, *Polibosz* korinthuszi királyhoz, aki fölneveltette a csecsemőt. *Oidipusznak* nevezte el a kisfiút dagadt lábairól. Mikor *Oidipusz* felnőtt és az orákulumtól eredete után kérdezősködött, az orákulum figyelmeztette őt, hogy ne térjen vissza hazájába, mert különben apagyilkosságot és vérfertőzést fog elkövetni. Azt azonban nem közölte *Oidipusszal* a jósa, hogy ő a thébai király fia.

*Oidipusz* azt hitte, hogy *Korinthuszban* született s rémületében elmenekült vélt hazájából. Thébába indult, ahol akkor nagy bajok voltak. Egy furcsa szörnyeteg leskelődött az emberekre, amelynek *Szfinx* volt a neve. Akit előtalált, annak egy találos kérdést adott fel. Aki nem tudott a kérdésre felelni, azt megölte. *Laiosz* elutazott *Delfibe*, hogy az orákulumtól kérjen tanácsot, miképpen védekezék az emberpusztító szörnyeteg ellen. Egy szűk hegyi szorosban találkozott *Oidipusszal* s minthogy egyikük sem akart kitérni, összevesztek. Civakodás közben *Oidipusz* agyonütötte *Laioszt*, az édesapját és ennek szolgáját. *Laiosz* halála hírére *Jokaszte* fivére, *Kreon* kihirdette, hogy Théba uralmát és *Jokaszte* kezét az nyeri el, aki a *Szfinx* talányát megfejti és az országot a szörnyetegtől megszabadítja. *Oidipusznak* sikerült ez, mire sejtelenül nélkül annak, hogy kit ölt meg, feleségül vette *Jokasztét*, az anyját. Így tehát a jóslat beteljesedett.

Nemsokára dögvész támadt Thébában. Mikor egy látnoktól tudakozódtak az istenek haragjának oka után, kiderült *Oidipusz* apagyilkossága és vérfertőzése. *Jokaszte* öngyilkos lett, *Oidipuszt* pedig, aki büntetésül megvakította önmagát, száműzték Thébából. Két leánya, *Antigone* és *Izmene* vezette sokáig a bolyongó, világtalan aggastyánt, akit végül szenvedéseitől csak a halál váltott meg.

Lányain kívül két fia is volt *Oidipusznak*: *Eteoklesz* és *Polineikesz*. *Oidipusz* száműzetése előtt úgy rendelkezett, hogy két fia évenként felváltva uralkodjék Thébában. *Eteoklesz* lett az uralkodó az első esztendőben, de annyira megszerette az uralmat, hogy az esztendő letelte után nem akarta átengedni a trónt *Polineikesznek*. *Polineikesz* erre a

szomszédos királyokhoz fordult segítségért s hét görög fejedelem szövetségében Théba ellen indult.

A hét hős seregével ostromolni kezdte a várost, de ez annyira meg volt erősítve, hogy az ostrom eredménytelen maradt. Végül a két ellenségeskedő fivér elhatározta, hogy párbajjal döntik el a viszálykodást. A párbaj oly szerencsétlenül végződött, hogy mind a két fivér holtan maradt a viadal színhelyén. A háború erre újra kitört. Théba királya *Kreon* lett, *Jokaszténak* a fivére, aki oly makacs ellenállást fejtett ki a még élő hat fejedelem ellen, hogy a háborúskodás folyamán mind a hat fejedelem életét vesztette Théba falai alatt.



*Régi görög harcosok.*

Egy Mikénében talált váza színes rajzú töredéke. A kezdetleges ábrázolás mellett is fogalmat nyújt a régi görögök hadi felszereléséről.

De az elesett hősöknek maradtak utódaik. Hét fiúk maradt, akik égtek a vágytól, hogy apjuk halálát megbosszulhassák. Mikor felnövekedtek, a hét utód szövetekezett Théba meghódítására. Ez volt az *epigonok* vagy az utódok háborúja. Az epigonok szerencsésebbek voltak szülőiknél, a thébiaikat legyőzték és városukat elfoglalták. Ezután *Polineikesz* fia, *Therzander* foglalta el a thébai trónt, aki véget vetett az ellenségeskedéseknek.

#### *Thesszáliai mondák.*

Tele volt mondával *Thesszália* is, amelynek kikötővárosa, *Jolkosz*, egyike volt az első görög tengeri kikötőknek. *Jolkosz* egyik királyának, *Peliásznak* uralkodásához fűződik egyik legszebb görög monda: az *argonauták* útja.

Egyik jolkoszi királynak fia, *Athamász* feleségül vette *Nefelét*, a felhők istennőjét, akitől két gyermeke született: egy fiú, *Frixosz* és egy leány, *Helle*. Később Athamász király elvett egy halandó nőt, Kadmosz leányát, *Inót*, mire Nefele otthagya őt. Ino azonban gonosz mostoha volt, úgyhogy Frixosz és Helle kénytelen volt menekülni a gonosz mostoha cselvetései elől. Egy aranygyapjas kos hátán repültek át a levegőn, amelyet anyjuk küldött nekik. Menekülés közben Helle beleesett a tengerbe, amelyet a nevére *Helleszpontosznak* neveztek el. Frixosz ellenben az aranygyapjas kos hátán eljutott *Aja* messzi földjére, ahol *Aietesz* király szívesen fogadta őt. Aietesz az aranygyapjas kost feláldozta s a kos aranygyapjas bőrét Aresz egyik berkében egy fára akasztotta, ahol egy örökéber sárkánnyal őriztette a drága kincset.

Athamász törvényes örökösétől ennek egyik rokona, *Peliász* elragadta Jolkosz trónját. Peliász meg akarta ölni Jázont, ellenfelének a fiát, akit apja azzal mentett meg a veszedelemtől, hogy rábízta őt a hegyekben élő *Kherion* nevű kentaurra, aki híres volt igazságosságáról és bölcseségéről. Jázon, mikor húszesztendőssé lett és gyönyörű ifjúvá serdült fel, elindult Jolkoszba, hogy visszakövetelje atyja számára Peliásztól az elrablott uralmat. Mikor keresztülgázolt egy folyón, elveszítette az egyik saruját s így jelent meg Peliász előtt. Peliász nagyon megrémült Jázon látára, mert az orákulum azt jósolta volt neki, hogy óvakodjék attól, aki egy cipőben jelenik meg előtte. Hogy szabaduljon a veszedelemtől, azzal bízta meg Jázont, hogy szerezze meg neki az Ajában őrzött aranygyapjút.

Jázon vállalta a megbízást s felszólította Görögország hőseit, hogy támogassák őt vállalkozásában. Ötven hős jelentkezett a merész vállalkozásra. Vezérük Jázon volt, hajójukat *Argónak* hívták, ami *gyorsat* jelent s Héra istennő segítségével építették. Erről a hajóról nevezték el magukat a hősök *argonautáknak*. Jolkoszból indultak el a távoli Ajába, amelyről később azt hitték, hogy *Kolkhisz* városa volt. Az utazáson számos viszontagsággal kellett a hősöknek megküzdeniök. Végül azonban baj nélkül megérkeztek Kolkhiszba, ahol előadták utazásuk célját.

Aietesz király megígérte Jázonnak, hogy átengedi neki az aranygyapjút, ha két tűzokádó, ércpatájú bikát befog az ekébe, egy darab földet felszánt velük s a barázdákba sárkányfogakat vet. A föltétel nagyon veszedelmes volt, de Jázonnak szerencsére segítőtársa akadt Aietesz király leányában, a varázsláshoz értő *Medeában*, aki beleszerelt a deli Jázonba. Medea varázsszert adott Jázonnak; amely megvédte őt a bikák tüze ellen és emberföltre érővel ruházta fel. Medea tanácsára, mikor az elvetett sárkányfogakból páncélos óriások keltek

ki a fölszántott földből, Jázon egy követ dobott az óriások közé, mire azok egymásnak rontottak és egy lábig lekaszabolták egymást.

Jázon tehát eleget tett Aietesz király kikötésének, de a király mégsem akarta kiadni Jázonnak az aranygyapjút. Jázon erre cselhez és erőszakhoz folyamodott. Medea segítségével varázsitallal elaltatta az örökéber sárkányt és éjjel ellopta az aranygyapjút. Medea maga is Jázon hajójára, az Argóra szállt s együtt szökött meg Jázonnal. Magával vitte azonban kis öccsét, *Abszirtoszt* is. Aietesz féktelen dühre gyuladva üldözni kezdte a szökevényeket. De Medea megölte kis öccsét, feldarabolta és tagjait egyenkint hajította a tengerbe, úgyhogy Aietesz, aki minduntalan megállt, hogy kisfiának tagjait kifogja a tengerből, nem érte utól az argonautákat.

Jázon ezután szerencsésen hazaérkezett Jolkoszba, teljesítvén Peliász királynak a megbízását. Peliász ekkorra megölte Jázon atyját és Jázon kis öccsét, míg Jázon anyja fájdalmában öngyilkossá lett. Medea segítségével Jázon bosszút állt Peliáson. Medea ugyanis azt mondta Peliász leányainak, hogy ő bárkinek vissza tudja adni az ifjúságát s hogy állítását bebizonyítsa, megölt és feldarabolott előttük egy kecskebakot, azután megfőzte s varázsitala segítségével új erőre támasztva emelte ki az üstből az állatot. Azt ajánlta a lányoknak, hogy tegyék meg ugyanezt az atyjukkal, Peliással s ő majd az öreg Peliászt is megfiatalítja. Az elvakult leányok hallgattak a gonosz tanácsra, megölték Peliászt és holttestét feldarabolták. Medea azonban nem volt hajlandó Peliászt új életre támasztani.

Peliász fia, *Akasztoz* elűzte erre Jázont, aki Medéával együtt Korinthoszba menekült. Ott Jázon beleszeretett Kreon király leányába, *Kreuzába* és feleségül akarta őt venni. A féltékeny Medea erre mérgezett köntössel megölte Kreuzát, megölte továbbá dühében Kreuza atyját, Kreont is és végül megölte Jázontól való gyermekeit is. Azután Athénbe menekült szekerén, amelybe repülő sárkányt fogott be. Jázon később úgy halt meg, hogy egy éjszaka, mikor az Iszthmoszon a romladozó Argó hajó oldalában aludt, a hajó rádőlt és agyonütötte.

### A dór vándorlás.

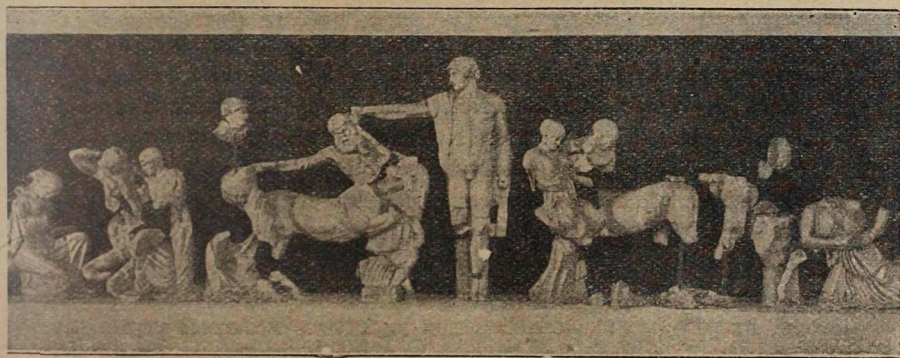
A görögök, miután a föniciaiaktól elsajátították a hajózás mesteriségét, lassacskán maguk kezdtek tengeri kereskedelmet és kalózkodást űzni. A föniciaiakat a Kr. előtti XIII. századtól fogva kezdték lassan kiszorítani, először az Égei-tenger partmellékéről, azután a



tenger szigeteiről is. A föniciai telepések vagy elvándoroltak, vagy pedig beleolvadtak a görögökbe. A görögök követve mestereik példáját, egyre tovább terjeszkedtek s megszállták először az Égei-tenger szigeteit, majd később Kis-Ázsia szemközt elterülő partjait is.

A görög gyarmatosításnak nagy lökést adott az az esemény, amely teljesen átalakította Közép-Görögországnak és Peloponnézosznak régi államszervezetét is. Ez az esemény a *dór vándorlás* volt, amely a görögök elterjedésének és kultúrájának gyökeres átalakítója és fejlesztője lett.

Ez a nagy népmozgalom, amely a hellén világ képét teljesen átalakította és a jövőre nézve meghatározta, csak eredményeiben ismer-



*A dórok és a kentaurok harca a lapilhúkkal.*

Az olimpiai Zeusz-templom oromzatának híres, bár csak töredékesen megmaradt domborműve. Középpont Apolló isten áll. Az ősi dór mondák nyomán jeleníti meg azt a harcot, amelyben Heraklesz is támogatta a dórokat a kentaurokkal együtt, akik a görög mondák szerint félig emberek, félig lovak voltak.

retes. Részleteit azonban a történet bűvárainak a mai napig sem sikerült teljesen földeríteni.

A *dór* törzs volt az, amely a görög nép jellemét kialakította. A dórok mint hódítók lépnek be a történelembe s mindvégig a görög nemzet legharciasabb eleme maradtak. Hol volt a dórok őshazája, azt nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy a dórok Thesszáliából nyomultak délre, Peloponnézoszba.

A vándorlásra vonatkozó mondák akkor fejlődtek ki, amikor *Sparta* már a félsziget leghatalmasabb városa volt. Ennélfogva nem tüntetik fel hódító út gyanánt a dórok bevándorlását, hanem azt hirdetik, hogy a dórok csak a régi jogszerű állapotot állították vissza, a dórok élén a *Heraklidák* állnak, akik visszatértek ősi örökségükbe,

amelyet jogtalanul elraboltak tőlük. Lássuk röviden ezeket a mondákat, amelyek, amíg a görög nép önálló volt, állandóan nagy hatást gyakoroltak Görögország történeti és politikai viszonyainak kialakulására.

A dórok ősapjának, *Dorosznak* fia *Aigimiosz* király volt, aki háborúba keveredett a lapithákkal. A háborúban Heraklesz is támogatta a dórokat a kentaurokkal együtt és le is győzte a lapithákat. Aigimiosz földdel akarta megjutalmazni a hőst, de Heraklesz nem fogadta el ezt a jutalmat. Aigimiosz erre hálából Heraklesz halála után a hősnek fiát, *Hilloszt* nevezte ki örökösévé. Hillosztól származtatták magukat a későbbi spártai királyok s ennél fogva rájuk szálltak mindazok a jogok, amelyek Herakleszt és utódait megillették Argoszra és az egész Peloponnézoszra vonatkozólag. Már Hillosz megpróbálta meghódítani Peloponnézoszt. A delphi jósda azt a választ adta kérdezősködésére, hogy a Heraklidák várják be a harmadik gyümölcsöt. Hillosz ezt a jóslatot a harmadik esztendői aratásra értelmezte s ezért három esztendő múlva az Iszthmosz-földszoroson keresztül befört Peloponnézoszba. A tegeai királlyal vívott párbajában azonban elesett s a dórok támadását visszaverték. Hillosz fia megismételte a támadást, de szintén eredménytelenül s ugyanígy járt ennek a fia is. A harmadik nemzedékből származó fiúk újra a delphi jósdához fordultak és panaszkodtak, hogy a dórok vállalkozása, melyet az istenek is helyeseltek, folyton kudarcra végződött. A jósda erre megmagyarázta, hogy a jóslat a harmadik gyümölcs alatt a harmadik nemzedéket értett: s az ime most elkövetkezett. Ne az Iszthmoszon menjenek át, hanem a *naupaktoszi* tengerszoroson s vezérül válasszanak maguknak egy háromszemű embert.

Igy aztán a dórok újra megkísérelték a hódítást. Vezérül az etioliai *Oxiloszt* választották, aki félszemű volt és lövön ülve találkozott velük. Oxilosz vállalkozott is erre a feladatra. Így a Heraklidák meghódították a peloponnézoszi tartományokat és felosztották maguk között.

Mindebből csak a bevándorlás főirányát fogadhatja el a történelem hitelesnek. Teljes bizonyossággal pedig csak a bevándorlás eredményeit állapíthatjuk meg. Azt sem tudjuk, mikor volt ez a nagy népmozgalom. Évszázadokba telhetett, amíg az egész mozgalom lezárult a szárazföldön. Valószínű azonban, hogy a dórok Kr. e. körülbelül a XII. században vándorolhattak be Lakoniába.

## A hellének terjeszkedése

A dór vándorlással járó népmozgalom hullámai átesaptak a szárazföldről a tengerre is. A megmozgatott régi lakosság zöme nem vonult



*Kréta porcellán szobor.*

Kréta erősen a keleti művelődés hatása alatt állott. Képünk oldalt és elülről mutatja be a szobrocskát, amely egy keleti istenséget, valószínűleg kígyó-istennőt ábrázol.

a hegyek közé az új hódítók elől, hanem kivándorolt a tengeren át az Égei-szigetekre s onnan a kisázsiai szigetekre és partokra.

Az Égei-tenger szigetein Herodotosz és Thukididesz följegyzései szerint a hellének előtt káriai és föníciaiak laktak. A görög gyarmatosítás részleteit nem tudjuk hitelesen. Valószínű, hogy az első megszállott gyarmat a védett Pagazei-öböl környéke lehetett *Jolkosz* városával, továbbá igen régi a kisázsiai *eol* letelepedés az északi szigetekeken .

Az eol gyarmatokhoz csatlakoztak délen a jón gyarmatok. A szigeteken lakó jónok ősidőktől fogva szövetségben éltek, amelynek középpontja *Délosz* volt, ez a terméketlen kis sziklasziget, amelyen Apollónak volt híres temploma. Gyermekükkel és asszonyaikkal a szent hónapban, Apolló születése ünnepére ide gyülekeztek a jónok s itt ülték meg tánccal, énekkel és versenyekkel az ünnepet Apolló tiszteletére.

A kisázsiai partokra is áthúzódtak a jónok. E kedvező tagozású partmelléken fejlődtek ki az ázsiai Görögország legszebb és legnagyobb városai: *Milétosz*, *Efezosz*. A jónok magukba olvasztották a partvidék ősiakóit, úgyhogy a jón gyarmatokon mindenütt a jón nyelvjárás volt az uralkodó. Ugy, mint a szigetlakó jónok, a kisázsiai jón városok is szövetségben éltek, amely inkább vallási, mint politikai jellegű volt. A szövetség középpontja, a *panionion*, a helikoni Pozeidon szentélye volt a mikalei hegyfokon. Itt gyűltek össze a tizenkét jón városi lakosai közös ünnepre és áldozásokra.

A dór törzset is hamar a tengerre vonzotta ősi vándor és hódító ösztöne. A dór Argoszból indult ki mindenekelőtt Kréta szigetének a gyarmatosítása, ahol már Homerosz idejében, tehát a IX. században ógörög műveltség van erősen keveredve a keleti kultúrával. Kréta legjelentősebb városa és kereskedelmi középpontja *Knosszosz* volt. Régi dór gyarmatok voltak a *meloszi* és *therai* gyarmatok is, amelyeket lakédémonok szálltak meg. Dórok szállták meg a szomszédos szigeteket is. A főníciaiaktól és káriaktól elfoglalták *Rhodosz* szigetét is. A kisázsiai partokon elenyésző volt a dór gyarmatosítás. Legnevezetesebb városaik voltak: *Knidosz* és *Halikarnasszosz*. A dór városok szövetsége Knidosz hegyfokán Apolló szentélyében szokott összegyűlni közös ünnepre és áldozásra.

A főníciaiakat és káriakat tehát mindenünnen kiszorították a terjeszkedő görögök, akik korán megszállták *Ciprus* szigetének középső síkjait is, míg a főníciaiak főleg a sziget déli partján húzódtak meg.

### Görögország a dór vándorlás után.

A dór vándorlással együtt járó nagy népmozgalom nemcsak külsőleg alakította át a régi Görögország képét, hanem lényeges belső változást is okozott az ország politikai életében, amennyiben akkor kezdődött meg Hellaszban egész néprétegeknek az az elnyomatása, amely később annyira jellemzi a görögök történetét. Akkor keletkeztek azok az elégedetlen néptömegek, amelyek sokszor felülmutták számra nézve

a hódítókat, akikre nézve állandó veszedelmet jelentettek. Boiótia és Messzénia kivételével a hódítók csaknem mindenütt uralkodó osztályt alkottak, amely a legjobb földeket foglalta le a maga számára s a föld népét jobbágyszolgálatokra kényszerítette. Más néposztályoknak megmaradt ugyan a személyes és vagyoni szabadságuk, de nem tekintették őket teljesjogú polgároknak és nem adtak nekik befolyást a közügyek intézésében. Csak egynéhány államban fogadták be a jogosuit polgárság kötelékébe a régi lakosságot, így Argoszbán, ahol a három dór törzs mellett volt egy bennszülött negyedik törzs is, továbbá Epidaurosban és Korinthosban.

A legészakibb görög állami szervezet *Thesszália* volt, ahol az Epirusból benyomult thesszálók uralkodtak, akik az ország legtermékenyebb részén telepedtek meg, a Peneiosz síkján. Az őslakók a hegyek közé vonultak vissza s csak hosszabb küzdelem után hódoltak meg. Bizonyos önállóságuk azonban megmaradt. Ellenben a Peneiosz síkján maradt őslakók a föld tulajdonosaiból *penesztékké*, vagyis jobbágyokká lettek, akik régi földjüket művelték s a jövedelem tetemes részét a hódítóknak szolgáltatták ki. Eladni vagy megölni azonban nem volt szabad őket, tehát nem sülyedtek rabszolgaságba.

A thesszáliai városok önálló szervezetek voltak, de szövetségben éltek egymással. Nehéz időkben közös hadvezért választottak, a *tágot*. Az egyes városokban korlátlanul uralkodtak az előkelő nemzetségek. Harcias lovasok voltak ezek, akik jobbágyaik élén lovon vonultak háborúba.

Szövetségben éltek a *boiotok* is Közép-Görögországban. A szövetség középpontja Koroneia mellett volt az itoni *Athéne* szentélye. Két legnevezetesebb városuk *Orkhomenosz* és *Théba* volt. Régebben Orkhomenosz volt a gazdagabb és hatalmasabb, de később Théba, amelynek kedvezőbb fekvése volt, egyre jobban árnyékba szorította régi versenytársát. Századokig tartott azonban Théba folytonos küzdelme a hegemoniáért a boiótiai városokkal.

*Attikában* nagyon korán egységes állam alakult ki a városok szövetségéből. A régi szövetségnek, amely eredetileg vallásos célú volt, középpontja az alsó Kefizosz síkján emelkedő sziklán volt, ahol Pallasz



Ősrégi thesszáliai görög pénz.

Előlapját a források istennőjének, Lariszszának a feje, hátlapját egy ló alakja díszíti.

Athénét tisztelték s amelyből az athéni Akropolisz fejlődött ki. Ezen a helyen régente egy vár állt, amelyet a monda szerint a földből támadt hős, *Kekropsz* alapított s róla *Kekropiának* nevezték. A vár falát állítólag a pelazg őslakók építették.

Az attikai városok szövetségének állammá való fejlődését a monda *Thézeuszra* vezeti vissza. *Thézeusz* volt Heraklesz mellett a görög mondák legkiemelkedőbb alakja, Egeusz attikai királynak a fia. Egeusz a fiát felesége apjánál neveltette. Kardját és saruját elrakta egy súlyos kő alá, hogy *Thézeusz* csak akkor jöjjön haza Athénbe, ha olyan erős lesz már, hogy a nagy követ el tudja hengeríteni. A kard és saru lesz az ismertető jele.

*Thézeusz* rendkívül erős ifjúvá serdült fel nagyatyja udvarában. Mikor elérkezett az ideje, megindult Athénbe. Ez az útja hazafelé arról nevezetés, hogy útközben a sok rablót, akik a közbiztonságot veszélyeztették, mind agyonverte, még pedig olyan módon, ahogy a rablók az ártatlan utasokat szokták kivégezni. Az első rabló *Perifészesz* volt, a buzogányos, aki óriási buzogányáról volt híres. Ezt a buzogányt *Thézeusz* megtartotta magának, miután *Perifészeszt* legyőzte. A másik rabló *Szinnisz* volt, a *fenyőhajlító*, aki két egymáshoz hajlított fenyő közé szokta kötni áldozatait, hogy a szétugró fák azután kettészakítsák őket. *Thézeusz* ugyanígy végezte ki *Szinniszt*. A harmadik *Szkiron* volt, híres rablóvezér, aki az utasokat egy meredek szikláról szokta letaszítani. Ugyanígy bánt el vele is *Thézeusz*. A negyedik *Damasztesz* volt, akit *Prokruszesznek* is neveztek, *nyújtóztalónak*, mert áldozatait, ha kicsinyek voltak, egy nagy ágyra kötözte és kínzó eszközökkel addig nyújtóztatta őket, amíg az ágy végét elérték. Ha pedig nagyok voltak, egy kis ágyra kötözte őket s lelógó végtagjaikat és fejüket levagdalta. *Thézeusz* *Prokruszeszt* is a saját maga ágyán gyötörté halálra.

Mikor *Thézeusz* Attikába érkezett, atyja azonnal ráismert a kardjáról. Meghallotta *Thézeusz*, hogy a krétai vad bika, amelyet *Eurisztheusz* szabadon bocsátott, Marathon vidékét pusztítja. Azonnal elfogta a szörnnyeteg s láncra verve megmutatta az ámuló népnek, amely nem győzte magasztalni az ifjú hőst.

De *Thézeusz* ennél nagyobb szolgálatot is akart tenni hazájának s elhatározta, hogy meg fogja menteni Attikát attól a rémes adótól, amelyet a krétai *Minosznak* kellett szolgáltatnia a bikafejű emberi szörnnyeteg, a *Minotaurusz* számára. Mikor elérkezett a legközelebbi adózás ideje, *Thézeusz* önként beállt a halálra szánt tizennégy áldozat közé s azzal biztatta atyját, hogy győzni fog. Megígérte neki, hogy a hajóra,



*Thészeusz, a hős athéni királyfi megöli a krétai Minotaurust, a bikafejű emberi szörnyetveget.*

amely rendszeren fekete vitorla alatt indult Krétába, mikor visszatér, a győzelem jeléül fehér vitorlát fog húzni.

Thézeusz megérkezett Krétába s bevezették a labirinthusba, ahol sikerült neki Minotauruszt megölnie. De az útvesztőből sohasem talált volna ki, ha Minosznak leánya, *Ariadne*, aki beleszeretett a szép ifjába, nem támogatja. Egy gombolyag pamutot adott át ugyanis Ariadne Thézeusznak, amelynek egyik végét a labirinthus bejárásához erősítette, mikor bement az útvesztőbe s azután legombolyította a pamutot. Miután a Minotauruszt megölte, Ariadne fonala mentén könnyen kitalált az útvesztőből. Minosz pedig, aki maga is nagyon megörült a szörnyeteg halálának, elengedte Attikának a köteles emberáldozatokat.

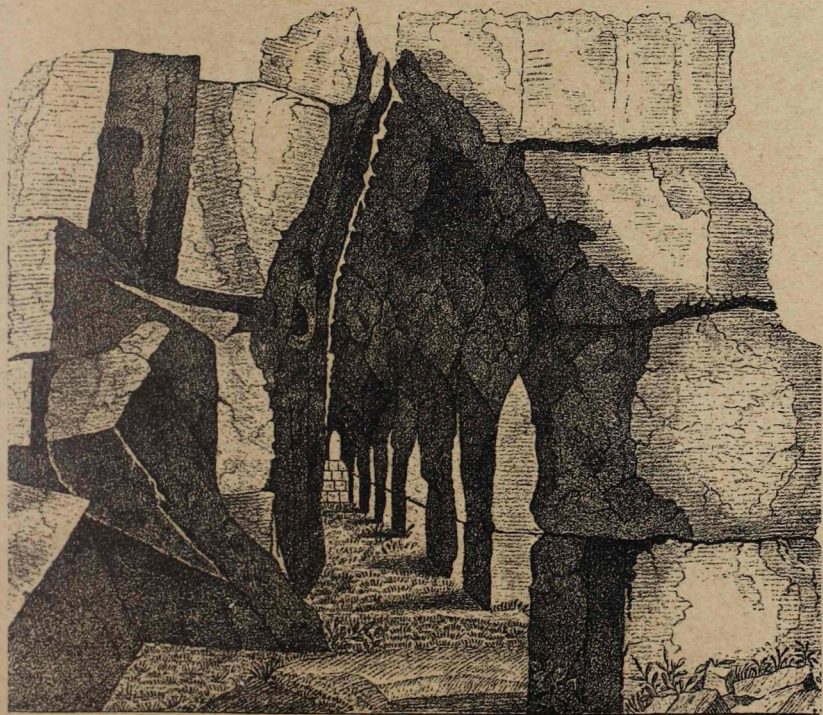
Thézeusz örvendezve indult vissza hajóján hazájába, amelynek tengerpartját ott ült apja, az aggódó Egeusz mindennap, hogy lesse a diadalt jelentő fehér vitorlát. A hajón azonban a nagy örömben megfeledkeztek a fehér vitorláról. Mikor Egeusz király megpillantotta a fekete vitorlával közeledő hajót, azt hitte, hogy egyetlen fia a szörnyeteg áldozata lett Krétában s annyira kétségbeesett, hogy beleugrott a tengerbe, amelyet azóta Égei-tengernek neveznek róla.

Attika királya Thézeusz lett. Attika akkor több apró tartományból állott, amelyek gyakran harcba szálltak egymással. Thézeusz, hogy ezeknek a belső viszályoknak véget vessen, elhatározta, hogy egy államba egyesíti az összes apró uralmakat. Rákényszerítette a tartományok urait, hogy mondjanak le méltóságukról s közös fővárosul *Athént* építtette, ahol egész Attika számára közös tanácsot és bíróságot rendezett be. Az ország népének nagy részét, különösen az összes eupatridákat rákényszerítette arra, hogy Athénbe költözzenek s azután az egész népet három rendre osztotta be. A *nemesség*, ezek voltak az eupatridák, gondoskodott az állam igazgatásáról, a vallásra való felügyeletről és a törvények végrehajtásáról. A *szántóvetők* (geomorosok) gondoskodtak a táplálékról s a *művészek* és *iparosok* (demiurgosok) pedig az egyéb szükségletek kielégítéséről.

Thézeusz életének végéről a következőket meséli a monda. Az elmozdított főurak nem nézhették jó szívvel, hogy az attikai nép a szabadság útján halad előre. Gyűlölték Thézeuszt és összeesküdtek ellene. Az összeesküvés élén *Meneztheusz* állt, Thézeusz atyafia, aki, ha Thézeusz meg nem születik, Attika trónját örökölte volna. Mikor Thézeusz egy ízben elutazott Attikából, Meneztheusz erővel elfoglalta Thézeusz trónját. Thézeusz visszatért, de annyira elkeseredett a nép hálátlanságán, hogy megátkozta hazáját és önként száműzetésbe ment *Euboiá*



szigetére, ahol némi jogigénye volt apja egynémely birtokára. De az euboiai király nem volt hajlandó kiadni neki a birtokokat. Ám harcra sem akart bocsájtkozni a nagy hőssel, mert félt a harc kimenetelétől. Elhatározta hát, hogy orozva megöli Thêzeuszt. Azzal az ürüggyel, hogy megmutatja neki a kérdéses birtokokat, felvezette Thêzeuszt egy magas sziklára s onnan orozva lelökte a hőst a mélységbe.



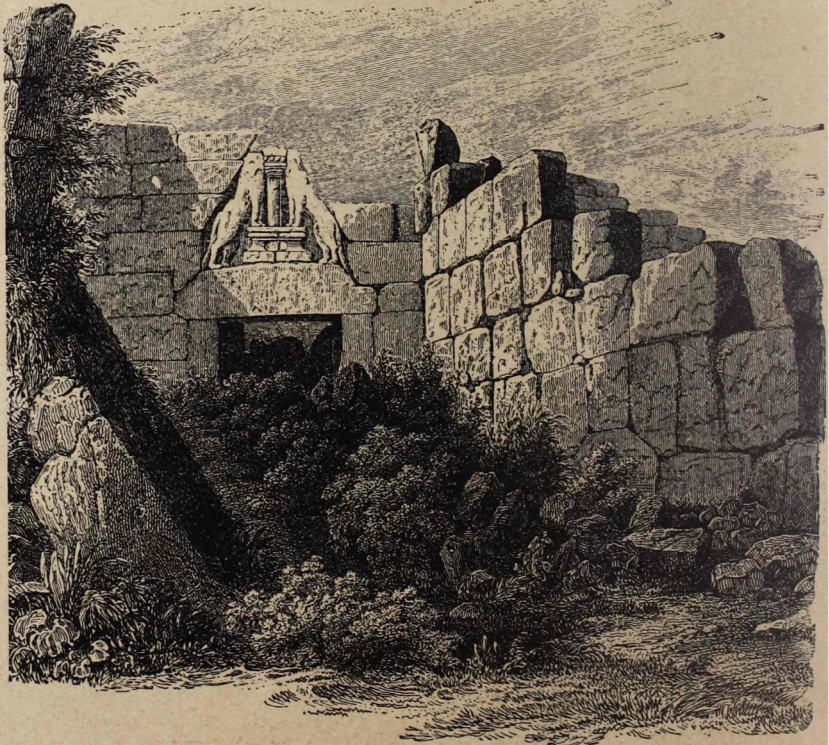
Tirinsz várjainak romjai.

Az óskori Görögország legrégebb városának egyike volt Tirinsz. Óriási, faragatlan sziklatömbökből emelt falairól a monda azt tartotta, hogy kiklopszok, egyszemű óriások építették.

Mikor Athént egész Attika fővárosává tették, kimondták azt is, hogy az athéni aratási ünnep, a *panathenai*, amelyet Athéne istennő tiszteletére tartottak évente, aki az olajfát a hagyomány szerint meghonosította Attikában, egész Attikának közös ünnepe lesz.

A Peloponnézoszban ezidőtájt s a következő évszázadban is a legnagyobb szárazföldi és tengeri hatalom *Argosz* volt. A dór hódítók

zöme magában Argosz városában telepedett meg, ahová egy sereg őslakó családot is befogadtak. Négy törzs (filé) volt Argoszbán, három dór és egy bennszülött. Az utóbbinak tagjai azonban nem lehettek hivatalnokok. Argosz egyik hatalmas királya volt *Agamemnon*, aki az Iliász szerint egész Argoliszban és sok szigeten uralkodott. Az argoliszi dórok



A mikénei vár bejárata az oroszlánkapuval.

Az ősrégi építészetnek legnevezetesebb emléke. Mikéne falai is óriási, faragatlan sziklatömbökből készültek. A vár belsejében vágott, gazdag sírokat talált Schliemann ásatásai alkalmával.

azonban ténylegesen sohasem alkottak egységes államot, de Argosz városáé volt a vezető szerep régebben az argoliszi városok fölött. A szövetség vallásos középpontja pitheuszi Apolló szentélye volt Argoszbán.

Valószínűleg Argosztól teljesen független két város volt kezdetben az aranydús *Mikéne* és *Tirinsz*, amelyekről *Schliemann* Henrik ásatásai kiderítették, hogy valaha hatalmas fejedelmi székvárosok voltak.

A legrégebbi romok *Tirinsz*-nek a várkapui. Híresek voltak ezek már az ókorban is és az volt a hit, hogy a kiklopszok építették. Homérosz költeményeiben ez az állandó jelzője volt Tirinsznek: „A fallal kerített.” Három méter hosszú és egy méter vastag faragatlan sziklatömbökből állnak a falak, amelyeknek réseit apróbb kövek töltik ki.



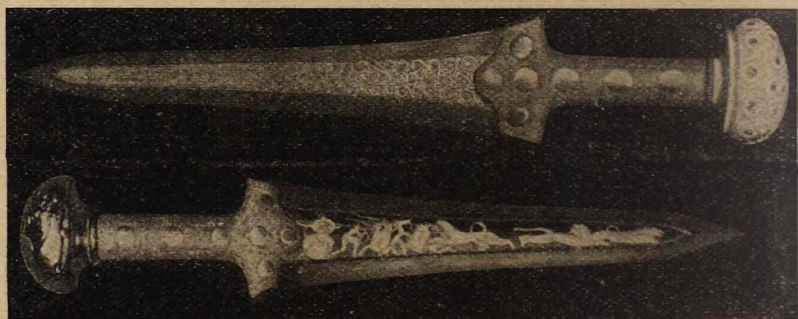
*Arany halotti-álarc és a homlok díszítésére szolgáló ékszer.*

A mikénei sziklasírokban talált sírleletek, amelyek művészi kivitele az ósrégi görög művészetnek az ázsiai művészettel való érintkezését bizonyítja.

Húsz méter magasak és nyolc méter vastagok lehettek a hatalmas falak, amelyekben itt-ott folyosó van vagy ajtószerű nyílásokkal.

*Mikéne* ugyancsak hatalmas falainak nagy része későbbi időkből való, amikor már megfaragták a sziklatömböket. Amikor már a díszítéssel is törődtek, akkor készülhetett a híres mikénei *oroszlánkapu*, amely az ősi görög művészetnek egyik legfontosabb emléke. A kaput védő két

oroszlánnak letört a feje. A kapu mögött, a vár belsejében 8—10 méter mélységben sziklába vágott sírokat talált Schliemann, amelyben csodás gazdag leletekre bukkan. Minden sírban több holttestet talált kavicsokba ágyazottan, férfiakat és asszonyokat és egész sereg tárgyat. A csontvázak keblén kerek, mintázott aranylemezek voltak. Az egyik sírban 700 darab ilyen aranylemez volt. Hat halottnak aranyálarc borította az arcát. Találtak továbbá agyag és alabástromedényeket és aranyserlegeket, mintegy ötven kardot, törököt és sisakokat, arany, ezüst, réz, elefántesont, metszett kő-ékszereket, borostyán gyöngsorokat százával, bálványképeket, köztük ezüst bikaszobrokat, egy meztelen istennőt a fején galambokkal. Vastól készült tárgyakat nem találtak.



*Mikénei kardok.*

A pengék művészi berakással vannak díszítve. Az alsó penge berakott rajza oroszánvadászatot ábrázol.

A tudósok azt hiszik, hogy a leletek a Krisztus előtti XII. vagy XI. századból valók.

Argolisztól délre volt még két dór állam: Lakonia és Messzénia. A Lakoniába benyomult dórok Spártában táboroztak állandóan s innen csak hosszas hadakozás után hódították meg az őslakókat, akik sokáig ellenálltak. A hódítók továbbra is Spártában maradtak, amely uralkodott a lakoniai síkságon és voltaképpen Spárta városa volt a lakoniai állam. Csak Spártának lakosai és a spártai község tagjai voltak teljesjogú polgárok.

A meghódított nép zöme jobbágy sorba jutott; a földet mivelte s a termés fő részét átszolgáltatta urainak. A földesúr nem adhatta el az országon kívülre jobbágyát, akiket *helotáknak* neveztek, fel sem szabadíthatta őket. A korlátlan rendelkezés joga csak az államot illette meg, amely meg is ölethette a helotákat. A régi lakók kisebb része, külö-

nősen a városokban megtelepedők biztosították személyes szabadságukat és földjük is lehetett. A spártaiakkal egyetemben ők alkották a *lakedémoniak* államát, de az állami ügyek intézésében nem volt részük. Ezeket *perioikoi*-nak, környékbeli lakóknak nevezték.

Páratlan intézmény volt a maga nemében a spártai *kettős királyság* intézménye. A monda szerint az volt az eredete, hogy Arisztodemosznak, a dórok egyik első vezérének, aki Peloponnézoszba vezette a dórokat, ikerfiái maradtak, *Euriszthenesz* és *Proklesz*, akik azután osztozkodtak az uralomban. Így maradt azután utódaik alatt is. E különös intézménynek valódi eredete valószínűleg az lehetett, hogy valaha két hatalmas dór nemzetség versenyzett a koronáért s a viszálynak végül a kettős királyság intézményével vetettek véget.



*Domboruan metszett gyűrűfej-ékkövek a mikénei sziklasírokból.*

A másik déli dór állam *Messzénia* volt, amelynek multjáról nem sokat tudunk, mert Messzénia nagyon hamar elveszítette önállóságát és beolvadt Lakedémoniába.

*Eliszben* — valószínűleg a dór vándorlással kapcsolatban — az etol hódítók telepedtek meg. Elisz északi termékeny részét, a tenger partját szállták meg, míg az óslakók Elisz terméketlenebb déli részére szorultak le. A természetes középpont és főváros *Elisz* volt, ahol az *Orilidák* uralkodtak. Ezek közül való volt több mint kétszáz esztendőn keresztül a *hellanodike*, az olimpiai játékok ünneprendezője.

*Olimpia*, amely az Alfeiosz folyó völgyében terült el, ősi szentély volt, ahol sokkal régebben, mint az etolok bevándoroltak Eliszbe, tisztelték már *Zeuszt*, az ég istenét, aki villámot szór és termékenyítő erőt küld. Benne tisztelték a harc és győzelem istenét is és vele együtt fele-

ségét, *Hérát*. Ősidők óta volt e helyen oltára *Kronosznak* és a föld anyjának, *Rheának* is. Olimpia éppúgy, mint Dodona, eleinte jóshely is volt és így tett szert nevezetességre. Az olimpiai játékok azokból a versenytüfutasokból fejlődtek ki, amelyekkel Zeust szokták ünnepelni. Ezek a játékok csak az etolok alatt váltak híresekké. Csakhamar közös ünnevévé lettek az egész Peloponnézosznak, sőt az egész Hellásznak is.

A dór vándorlás csak egy tartományt nem zavart meg, Peloponnézosz sziklás belsejét: *Arkádiát*, amelynek szirtjei nem csábították a hódítókat. Az arkádiak különben vitéz, harcias nép voltak, akik bizonyára védekezni is tudtak volna a dórok ellen. Nem alkottak egységes államot, hanem apróbb, független városokat és falvakat. Régi állapotukról semmit sem tudunk.

Még egy darab görög földnek volt abban az időben jelentősége. *Kréta* szigete volt ez a föld, amelyet az Odisszea is többször említ elismerő csodálattal. Kréta szigetén támadt a Minoz és a Dédaluszmonda.

*Minoz* a monda szerint Zeusz és Európa fia volt, akit az égi isten maga tett meg Kréta királyává. Minoz nagyon föllendítette a sziget kereskedelmét és tengeri forgalmát. A kalózkodásának végét vetett, úgyhogy ő volt az, aki a szigeten megteremtette a vagyon és tulajdon biztonságát. Rendkívül nevezetes Minoz törvénykönyve is, amely sokban alapjává lett a későbbi görög törvénygyűjteményeknek.

Mint király, szerencsés ember volt Minoz, de mint családapának nagyon boldogtalan volt az élete. *Pazife* volt a felesége, akitől egy fia, *Androgeosz* és egy leánya, *Ariadne* született. Pazife később szerelmes lett egy bikába s ebből az átkos viszonyból egy félig ember, félig bikatestű szörnyeteg származott, a *Minotaurusz*. A szörnyeteg emberhússal táplálkozott s Minoz egy nagy labirintust, útvesztőt építtetett a számára és a hadifoglyokkal táplálta a szörnyeteget. Mikor az attikaiak agyonverték Minoznak a fiát, Androgeoszt, a hatalmas krétai király azzal büntette a gyilkosságot, hogy az attikai királyra adót rótt ki, emberáldozatot a Minotaurusz számára.

Minden esztendőben hét attikai ifjút és hét szüzet kellett Krétába szállítani, akiket a Minotaurusz felfalt. Ez a szörnyű adózás huszonegy esztendeig tartott, amikor végül *Thézeusz* megölte a Mino-



*Sardonix gemma,*  
résztett ékkő bika és  
oroszlán küzdelmének a  
rajzával. A mikénei szikla-  
sirokból való lelet.

tauruszt Ariadne segítségével, mint azt már a Thézeusz-monda ismertetésénél elmondottuk.

Minosz halála után az alvilágba került, ahol a halottak fölött bíráskodik.

Dédalusz a monda szerint athéni ezermester volt, aki kalandos sors után Minosz király szolgálatába állott. Ő építette a Minotaurusz számára a labirintust. Ő adta a tanácsot Ariadnénak is, hogy miképp mentse meg Thézeuszt. Mivel Pazifét is támogatta bűnös szerelmében, a király megharagudott rá s fiával, Ikarusszal együtt a labirintusba záratta, Dédalusz azonban megvesztegette az őrköt s viasszal össze-



*Domborművű aranyserleg*

a mikénei sziklasírokból. A rajta levő domborművek a vadbika megfékezését ábrázolják.

ragasztott tollakból szárnyakat készített magának és fiának s a levegőn át akart elmenekülni Krétából. A merész gyermek, Ikarusz túlságosan magasra röpül, a forró napsugarak megolvastják a szárny tollait összetartó viaszt s Ikarusz a tengerbe zuhan. Így ő az első áldozata a repülésnek. A kétségbeesett apa tovább menekül és Szicília királyánál talál oltalmat. A monda szerint a szicíliai király lányai ölték meg forró fürdővel a Dédaluszt üldöző Minosz királyt is.

Bizonyos, hogy Kréta ebben az időben nagy tengeri hatalom volt. Valószínűleg akkor süllyedt csak hatalma, mikor a jónok magukhoz ragadták a Kelettel való forgalom közvetítését s a peloponézosi kereskedelem is áttelődött Argoszból Korinthoszbá.

### A régi görögök műveltsége.

Homérosz két nagy elbeszélő költeménye, az *Iliász* és az *Odüsszea* fontos forrása a régi görögök kultúrájának. Még pedig nem annak a kornak a kultúráját festi bennük a költő, amely korban a költemények meséje játszik, hanem a saját kora kultúrállapotait helyezte vissza a mondai időkbe. Homérosz költeményei Kr. e. körülbelül a IX. vagy VIII. században keletkeztek s így az akkori görög kultúrának hű képét találjuk meg bennük. Már maga az a körülmény is, hogy ilyen értékes költemények keletkeztek, azt bizonyítja, hogy a görög kultúra ebben az időben már igen fejlett volt.

A görög államok kormányformája abban az időben általában a *királyság* volt. A királyságot isteni eredetű intézménynek tekintették a görögök. A királyok vagy az istenektől származtak vagy az istenektől szereztek hatalmukat. De azért nem uralkodtak korlátlanul. Hatalmas *nemesség* állt a király oldala mellett. A főbbek tanácsot alkottak, amelyben megtárgyalták a legfontosabb ügyeket. *Gerontoszoknak* nevezték a tanács tagjait, akikkel a király legtöbbször lakoma közben tanácskozott. A népet, a *demoszt* nagyon megbecsülték. De a népgyűlést csak azért szokták összehívni, hogy kihirdessék előtte a király és a tanács határozatait. De a népgyűlés kifejezhetette nemtetszését azzal, hogy szó nélkül szétszlik. Ezt tekintetbe szokták venni. Aki fel akar szólalni a népgyűlésen, az átveszi a herold kezéből a jogart. Rendszerint csak az előkelők szólaltak föl.

A királynak, aki az állam vezetője volt s a *geruziál* (tanácsot) és a népgyűlést összehívta, hármasság hatásköre volt. Mindenekelőtt ő volt a *legfőbb bíró*. Igazságot szintén a tanáccsal együtt szolgáltatott. Azután ő volt háborúban a *hadvezér* s mint ilyennek, korlátlan joga volt élet és halál fölött. S végül ő volt a *főpap*, aki a nép nevében áldozatot mutatott be az isteneknek.

A király jövedelme a koronajószág terméséből, továbbá ajándékokból és illetékekből, a hadizsákmány nagyobb részéből és az ünnepi lakomákon nagyobb adag ételekből állott. Jogart hordott, de jogart hordottak a papok és a heroldok is. A szokásjog alapján a királyság örökös intézmény- és nőkre is átszállhat.

A régi görögök fegyverzete bronzkard és dárda, érc sisak és ember-nagyságú, ovális paizs volt. Páncélt nem hordtak. A Homérosz-korabeli görögök használtak már páncélt, ércel kivert övet és lábpántokat



is. A páncél nagyon esetlen szerkezetű volt: két érclemez, egyik a mellen, a másik a háton, amelyeket a váll alatt és fölött csatok kapcsol-  
tak össze. Oly nagy volt a páncél, hogy a harcosok nem egyszer a páncél-  
on belül is ki tudtak térni a nyilvessző vagy dárda elől, amely páncálu-  
kon keresztülfúródott. Mindazáltal ez a páncél is nagy haladást jelen-  
tett a fegyverkezés terén, szemben a páncéltalan keleti népekkel. A bronz-  
fegyverzetű *hopliták* láttára az egyiptomi Pszammetik így kiáltott fel:  
„Ércemberek szálltak ki a tenger habjai közül.”

Hadiszekereket is használtak ütközetben. A könnyű kétkerekű  
kocsikon gyors volt az üldözés vagy a menekülés. A homéroszi idők  
után abbahagyták a görögök a hadiszekerek használatát s eltűnt a nagy  
pajzs is, amelynek terhét a gyalog vagy lóháton kivonuló harcos nem  
igen bírta el. Feleslegessé vált csakhamar az ércöv is.



Görög nők családi élete.

Művészi, színes rajz egy régi attikai vázán, amelyet a londoni British-Museumban őriznek.

Voltak a görögöknek erődített városaik is, de a jólét a termékeny  
földbirtokon nyugodott. A földművelésen kívül foglalkoztak szőlő és  
gyümölcstermeléssel is. A marhák szerint szabták meg az árakat. Az  
életnek egyszerű formái voltak. A kézműveseket nagyra becsülték,  
a heroldokkal, énekesekkel és orvosokkal együtt a *demiurgoszokhoz*  
számították őket, akik a népért dolgoznak. A drágaságokat többnyire  
föníciai kalmárok szállították számukra. Jogi vonatkozások csak egy  
törzshöz tartozók között lehettek. Az idegen sérthetetlen volt, mint  
vendégparát és Zeusznak különös védelme alatt állott. A király volt a  
hivatott védelmezője. A tenger azonban uratlan terület volt. A kalóz-  
kodás virágzott s nem is volt becstelen foglalkozás.

A *jogrend* Zeusz védelme alatt van, de az állam nem köteles a  
büntényeket büntetni. A családtagok kötelessége bosszút állni a család  
valamelyik tagjának erőszakos haláláért. A gyilkos vérdíj lefizetésével  
is megválthatta magát. Az emberi életnek sem akkor, sem később nem  
volt nagy értéke Görögországban.

A házakat többnyire száritott téglákból építették. Pontosabban csak a királyi palota berendezéseit ismerjük. Minden ház külön fekvő majorféle volt, rendszerint fal vette körül a házat és az előtte elterülő nagy udvart, ahol mindig volt egy oltára a házvédő Zeusznak is. A ház falához gyakran földött csarnokok csatlakoztak.

A főépület földszintjén volt mindenekelelt a férfiszoba, a *megaron*; egy meglehetősen nagy terem s ebben volt a házi tűzhely is. A padló egyszerűen keményre taposott föld volt, a fal cserép vagy nyers kötömb. Csak igen gazdag emberek házának falait borították fényesre csiszolt érclemezekkel. A mennyezet fagerendázat volt, amelyet a házi tűzhely füstje rendszerint alaposan bekormozott.

A megaronból egy ajtó vezetett a női lakásba, *ginaikonitiszbe*, ahol a ház asszonya tartózkodott rendszerint kézimunkával foglalkozó cse-



Görög nők otthonukban.

Régi attikai váza díszítésül szolgáló színezett rajz. British-Museumban.

lédjei között. Fölötte van rendszerint egy emeleti szoba, ahová a ház úrnője a földszint lármájából visszavonulhatott. Voltak aztán különféle mellékhelyiségek, kincseskamra, éléskamrák.

A homéroszi ház tehát nagyon egyszerű volt. A tisztaság terén azonban sok kívánni valót hagyott hátra.

A városban, ahol nem sok volt a munka, a polgárok idejük nagy részét többnyire az uccán és a vásártéren töltötték.

A házasságban a *monogámia*, az egynejűség volt a szabály. A menyasszony atyja eladta a leányát értéktárgyakért vagy bizonyos szolgáltatások fejében, de a leány is kapott hozományt. A fejedelmek gyakran külön nevelőt tartottak a fiaik mellett. A zenét nagyra becsülték és gondos szeretettel művelték.



Görög nők áldozatot mutatnak be Héra istennő szobra előtt.

### A régi görögök vallása.

Hellászban sohasem volt papi uralom, nem volt olyan hatalmas papi rend soha, amely a vallás rendszerének kialakulására döntő hatással lehetett volna. A görög vallás ennél fogva a népszellem megnyilvánulása maradt mindvégig, amelybe inkább az irodalom, Homérosz és mások öntöttek bizonyos rendszert.

Vallásuk alapját a hellének ősi árja hazájukból hozták magukkal, de az eredeti közös alapra sajátos, különös épületet emeltek. A világosság és sötétség szellemeinek ellentéte, amely Indiában annyira kibomborodott, Iránban pedig egyenesen a Zoroaszter vallásának erkölcsi gerincévé lett, a görög vallásban teljességgel háttérbe szorult. Görögország éghajlati viszonyaiban sokkal kisebbek az ellentétek, mint Ázsiában s ezért a görögök nem tulajdonítottak túlságos hatalmat a sötétség erőinek. Zeusz villámaival régen megsemmisítette a gonosz szellemeket, a gorgókat, gigászokat és titánokat s a görög vallásban a fény és a világosság isteneihez folyamodnak védelemért. Ezek az urak a természetben s tőlük ered az is, ami ártalmas és kártékony.

A legfőbb isten *Zeusz*, az árják ősi istene, akinek szolgálatában állanak az égbolt tüneményei. Félelmetes fegyvere az égi tűz, a villám s ő bocsátja a földre a termékenyítő esőket is. Dodonában volt Zeusznak tudomásunk szerint a legősibb görög szentélye s ott különösen mint az eső teremtőjét dicsőítették. A dodonai Zeuszt csepegő szakállal és hajjal szokták ábrázolni. Homérosz szerint minden folyó Zeuszból, vagyis az égből eredt s a legrégebb és legszentebb folyó az Akheloosz, Dodona közelében, amelyre esküdni volt szokás. A víz őseréjét a földön egyébként a földet övező folyam, az *Okeanosz* jelképezte, amelynek forrása a *Stix*. Ennek „hideg, soknevű, el nem muló” vizére esküdtek az istenek.

Zeusz mellett Dodonában egy nő-istent tiszteltek még, *Dionét*. Ez lett később a „tehénszemű” *Hera*, Zeusznak a felesége.

Míg Zeusz az eget és annak összes tüneményeit jelképezte, addig az ég egyes tüneményeit külön istenségekkel személyesítették meg. *Athéné* istennő eredetileg a mennyei víz istennője volt. Az égi víz forrása az istenhegy csúcsán van, ezért mondják, hogy *Pallasz Athéné* Zeusz fejéből ugrott elő, még pedig arra a csapásra, amelyet *Hefaisztosz*, a tűz istene mért rá bárdával. A bárd természetesen a villám, amely a felhőhegy csúcsát megrepesztí és utat nyit az ég áldásos vizének. *Athéné* istennője továbbá a

tisztító viharok is és legyőzi a sötét démonokat, amelyek az égi vizet el akarják orozni. A villám sugarát ő lobogtatja s ezért *Pallasz* (lobogtató)



*Zeusz, a görögök főistene.*

A legrégebbi felfogás szerint Zeusz az égi tünemények istensége, a villámok ura, ő bocsátja a földre a termékenyítő esőt is. Az istenség fejét díszítő fátyol a felhőket jelképezi s fegyvere, a szárnyas villám is ott van ezen a szobron, amelyet Dodonában, az isten legősibb szentélyében találtak.

a neve. Állandó jelvénye az *égisz*, amelyet a titánokkal vívott harcban szerzett s a Gorgo kígyókkal övezett feje, amelyet diadala jeléül paj-

zsába vagy égiszébe illesztett be. Athéne ennélfogva a harc és győzelem istennője is és csata előtt Zeuszhoz és hozzá kell folyamodni. *Bagoly-*



*Héra,*

Zeusz felesége, a házasság védő istennője. A római Ludovisi-villában őrzött márványszobor.

*szeműnek* (glaukopisz) nevezik, mert a bagoly éles szemével fürkészi a viharos éjszakát s mert a vihar utáni tiszta égboltnak is ő a fénylő

tekintetű istennője. Mint a tiszta mennyei víz istennője szűz volt (*parthenosz*). Végül Pallasz Athéne, aki fénylő szemmel tekint le az égről és éles szemmel hatol át a viharzó éjszaka sötétjén, a tiszta ész és bölcseség istennője is. Különösen Thesszáliában és Boiótiában tisztelték, de sehol sem annyira, mint a róla elnevezett *Athén* városában.

Egyik legfontosabb égi tünemény a fény. Ennek istene *Főbusz* (ragyogó) *Apolló*. Ezüst ijjal és nyilakkal van fegyverezve. A nyilak a napsugarak, amelyek a homályt eloszlatják. Ő legelteti az ég nyájait és csordáit, a felhőket, ezért ő a nyájak istene. Az ő sugarai érlelik a vetést, ezért neki áldozzák az aratás első gyümölcsét. A tengeren is hatalmas a fény istene, vihar után az ő sugarai mutatják meg a veszedelmekből kivezető ösvényt. Szent állata a hattyú és a delfin, amelyek a nyugodt habokon játszadoznak. Delfinosznak is nevezi önmagát. A fény istene előtt semmi sem maradhatott rejtve. Apolló mindent lát, gyűlöl minden tisztatlanságot, ellensége a gonosztevőknek. Ha nem vezekelnek, éles nyilával elpusztítja a gonoszok nyájait, izzó lövegeivel fölperzseli vetéseiket. Nyilai lázat és halált osztanak. De ő a gyógyító isten is és a mindent tudó, aki bajokban tanácsot ad az embereknek.

Az égi fényt a Nap árasztja az emberekre. A Napnak külön istene van a görögöknél éppúgy, mint a hinduknál és az irániaknál. A hinduknál *Suria* a Nap szekérének kocsisa, aki a fehérlábú sárga paripákat hajtja. A hellének Apolló mellé *Helioszt* adták, aki négyesfogatú szekérével felszáll reggel keleten a tenger habjaiból.

A Nap fényének sápadt mása éjszaka a Hold fénye. Ennek istennője Apolló huga, *Artemisz*. Míg Apolló aranyhajú, gyönyörű ifjú, addig a holdfény istene gyönyörűség szűz leány, akinek nyilai a nőket találják, míg Apolló nyilai a férfiakat sújtják.

Vadásznak szokták ábrázolni. Szent állata a szarvas. Ez a szűzies istennő istene a termékeny természetnek is. A Holdhoz való vonatkozásában Artemisznek is van egy mellékalakja: *Szeléne* vagy *Heléna*.

A rózsaujjú hajnal istene *Eosz*, aki lovas fogatán száguld a Nap előtt. A hajnalfény sugarai a *Dioszkúrok*, ez a testvérpár, amely áttöri a homályt és szép időt ígér. Ezért a dioszkúrok a hajózás védői és csillagoknak ábrázolják őket. Különböző helyeken más-más a nevük.

A fényistenekhez tartoztak a *Kháriszok* vagy *Gráciák* is, eredetileg bizonyára a fénylő felhők megtestesülései.

A szeleknek is sok szelleme volt a görögöknél. *Eolusz* tizenkét gyermekével, a harpiákkal, Zeusz kutyáival, Boreász, Zefirosz és mások. *Hermesz* is szélisten. Szárnyas sarút hord és felhősipkát, amely elrejt.



*Pallasz Athéne,*

Zeusz leánya, az eső, a győzelem és a bölcsesség istennője. A vatikáni múzeum híres márványszobra.



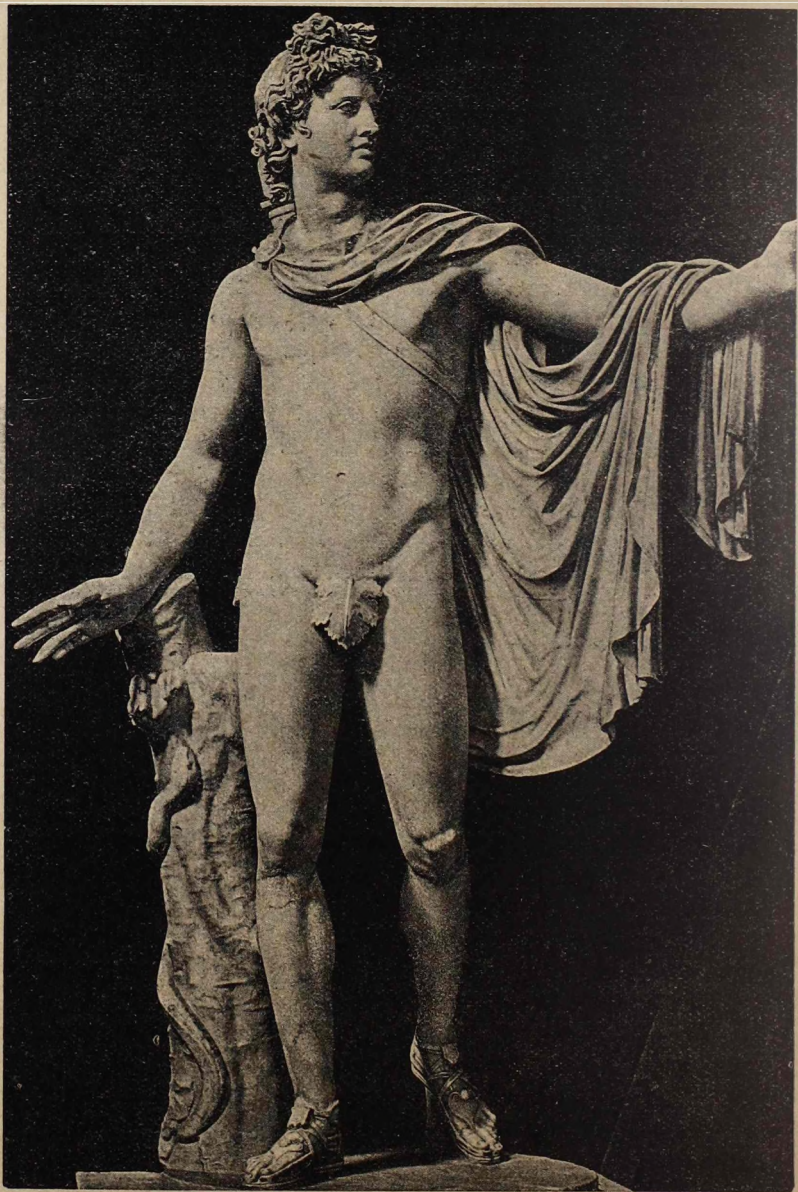
Igy röpül az égről a földre. Beszéli, hogy ellopta Apolló nyájait, vagyis a szél szétkergette a felhőket. De Apolló megbocsátott a tolvajnak, sőt megáldotta őt a gazdagság botjával, amely szintén Hermesz jelképe a szárnyas sáruval és felhősipkával együtt. A szél sípol, fütyül és énekel, ennél fogva Hermesz találta fel a szirinxet és a lírát. Védője az utasoknak és az utaknak, az isteneknek követe, a lelkek vezetője s végül minden szellemi érintkezésnek közvetítője.

A tűz istene a görögöknél *Prometheusz* volt kezdetben. Ő lopta le az égről a tüzet az emberek számára, akiket megtanított arra, hogyan kell áldozatokat bemutatni. Minthogy a tűz jelenti a tűzhelyet és a házat s az ember magasabbrendű életét is, egyenesen őt tekintették az ember formálójának. *Prometheusz* azonban korán háttérbe szorult *Hefaisztosz* és *Hesztia* alakjai mögött. *Hefaisztosz* voltaképpen a villám istene volt. Homérosznál *Zeusz* sarkon ragadja *Hefaisztoszt* és lehajítja a földre, ami *Hefaisztosz* megsántulását okozta. Egyébként a tüzet jelképezi a kézművességben és a művészetben s ezért ő maga is művészi kovács. Attikában ő volt a tűzhely istene is. Egyébként azonban a tűzhely lángját *Hesztia* istennő jelképezi. Mint a tiszta tűz istennője szűzies istennő s minden áldozatnál először neki áldoztak. *Vesztia* néven ismerik őt a latinok is, ami azt bizonyítja, hogy a görögök már a Balkán-félszigetre való bevándorlásuk előtt tisztelték.

A görög istenek nektárból és ambróziából táplálkoznak. Ennek az itálnak az istene *Bakhusz* vagy *Dionizosz*, aki később, mikor a görögök a föníciaiaktól eltanulták a szőlőművelést, a bor istene lett. Ez az isten öntött erőt és lelkesedést az emberekbe és istenekbe egyaránt. Az övé volt minden nedves lejtő, minden vízdús berek és örökzöld növény. Kíséretében voltak a virulás nimfái, a *Kháriszok*. Tavasszal hozzá fohászkodtak és ősszel neki adták hálát a gyümölcsökért.

A víz ura a földön *Pozeidon*, *Zeus*nak a fivére. Parancsol a folyamoknak és háromágú szigonyával ő fakasztja a forrásokat, míg haragjában ő apasztja el őket. Szent állata a paripa, amely a gyors folyókat és a tenger gyorsan szökellő habjait jelképezi. Ura a felhőparipának, a *Pegazusnak*, amelynek patája a sziklából forrást fakaszt. A görög félszigeten ő a tenger istene s így is ábrázolják. Melle széles, mint a tenger tükre, haja sötét, mint a tenger mélye, ahol lakik. Legjobban szereti áldozatul a fekete bikákat. Minthogy a tenger hullámai meg rázzák a parti sziklát, *Pozeidonnak* tulajdonították a földrengést is. Szentélyei a tenger partján vagy szigeteken voltak.

A fény, levegő, tűz és víz istenei mellett jelentős szerepe volt az



Apollo márványszobra a vatikáni múzeumban.

embert és állatot tápláló föld istenének is. Ez *Gáia* volt vagy *Démétér*, a termő föld istennője, aki megtanította az embereket az eke használatára, a szántó bikák igába fogására, a szántás-vetésre. Aratás után neki



↳ *Pozeidon, a tenger istene.*

Háromágú szigonyával lecsendesíti a háborgó tenger hullámain, de forrásokat is fakaszt vele s irányítja a folyók útját. Palermóban őrzött mozaik.

áldozzák az első kenyeret. Minthogy a földműveléssel együtt járt az állandó megtelepedés és a magántulajdon kifejlődése, Démétér volt a polgári élet szabályozója is.

Homérosznál tizenkét főisten van: Zeusz, Héra, Athéné, Apolló,

Artemisz, Hefaisztosz, Hermes, Hesztia, Pozeidon, Démétér, továbbá Áresz a hadisten és Afrodite, a szerelem és termékenység istennője. Az istenek az istenhegyen laknak, amelyet Homérosz az *Olimposzra* helyez, mert ez volt a legmagasabb hegycsúcs, amelyet a görögök ismertek.

Külön papi kaszt, mint már említettük, nem volt soha Görögországban. A nép nevében az állam vezetői mutatták be az áldozatokat. A papi méltóságokat meghatározott nemzetségek örökölték. Ismertek azonban a görögök *lätnokokat*. Ezek olyan férfiak voltak, akiknek az volt a hírük, hogy szorosabb érintkezésben állnak az istenekkel. Ezek-től kértek tanácsot az emberek, mikor valami vállalkozásba fogtak bele. Homérosznál két ilyen lätnok szerepel: *Kalkhasz* és *Helenosz*. Különös jelekből, a madarak repüléséből, az áldozati állatok belső részeiből, álmokból tudták meg ezek az isteni akaratot. Említi Homérosz a *dodonai* jósdát is, ahol a szent tölgyfa susogásából jósoltak.

Az istentisztelet nagyon egyszerű volt. Himnuszokat zengedeztek áldozás közben, amelyekben az istenek cselekedeteit és érdemeit magasztalták. Az áldozás kétféle volt: *égő áldozat* és *italáldozat*. Az előbbire hibátlan állatokat használtak föl. *Pozeidonnak* és *Hádzesznak*, az alvilág főistenének s minden alvilági istennek fekete állatokat áldoztak. Az italáldozat rendszerint csak kísérte az égő áldozat bemutatását. Bort, tejet vagy állati vért áldoztak úgy, hogy egyszerűen végigöntötték ezeket a földön. Az áldozatokat céljuk szerint beosztották: hálaadó, vezeklő és könyörgő áldozatokra. Az áldozati állat bizonyos részeit az istenek tiszteletére elégették, akikről azt hitték, hogy szintén jelen vannak az áldozásnál, az állat többi részét pedig ünnepi szertartások közepette elfogyasztották.

A halál után való továbbélésről ez volt a felfogásuk. Ha az ember meghal, a lélek elhagyja a testet. Hermes vezeteti a lelket az alvilágba. Ott vár a lélek az *Akheron* folyó partján, amíg holttestét el nem temették oda önn a földön. Csak ezután veszi fel őt csónakjára a kérlelhetetlen *Kháron*, hogy átevezzen vele az árnyak birodalmába. Azután átkel a lélek egy sötét barlangon, ahol a háromfejű *Cerberusz* kutya áll őrt, amely senkit többé vissza nem ereszt. A barlang mögött egy tágas, nagy tér van, ahol *Minosz*, a halottak főbírája mond ítéletet az árnyak fölött s földi életük cselekedetei szerint eldönti, hogy jobbra menjenek-e, *Elizeumba*, a jutalom helyére vagy pedig balra, *Tartaroszba*, a büntetés helyére.

Az *Elizeum* szépséges, örökké viruló sziget volt. A *Léthe* folyó



ezüsttisza habjai folyták körül. Ennek habjaiból a földi fájdalmak örök felejtését itták az üdvözültek árnyai. Fájdalom nélkül éltek itt, minden elképzelhető örömben részesültek s ami kellemesen foglalkoztatta őket az életben, azt folytatták.

A *Tartarosz* ellenben az árnyak birodalma, mélyen fekvő, sötét sziklás hely volt. Háromszoros fal vette körül s a tüzesvízű *Flegethon* meg az örvénylő *Akheron* folyta körül. Az ide kárhóztatott árnyak mindenekelőtt megjelennek a halottak második bírója, *Radamanthosz* előtt, aki megszabja büntetésüket. A büntetés végrehajtására a bosszú szellemei, az *Eriniszek* vezetik el az árnyat. Hogy milyen fajta bünte-



*Sziszifusz bűnhődése az alvilági sötét Tartaroszban.*

Középpütt a szárnyas-lábú *Hermesz* isten áll, jobbra az alvilág őre, a háromfejű *Cerberusz* kutya látható. Görög vázáról való kép.

tésekre ítélték az árnyakat, arra jó példa a *Danaidák* büntetése, amelyet már ismertettünk, továbbá *Prometheusz*, *Sziszifusz* és *Tantalusz* büntetése.

*Prometheuszt* egy sziklatetőre láncolták a *Tartaroszban* vagy más monda szerint a *Kaukázusban*. S a leláncolt bűnösnek egy sas minden nap kivájta a máját, amely másnapra mindig újra megnőtt.

*Sziszifusz*nak egy nagy követ kellett felgörgetnie a hegyre, de mikor felért a hegytetőre, a kő mindig visszagördült a mélységbe.

*Tantaluszt* borzasztó éhség és szomjúság gyötörte szakadatlanul. Egy tisztavízű patakban kellett állnia és feje fölött a legszebb gyümölcsök lógtak. De valahányszor lehajolt, hogy igyék vagy felnyújtzkodott, hogy egyék, a víz és a gyümölcs hirtelen eltűnt sóvárgó szája elől.

## A görögök története a perzsa háborúig.

(Kr. e. 800—500.)

## A gyarmatok.

A Kr. e. VIII. századból vannak az első pontos adataink a görögök történetéről, persze roppant hézagosan. S ez időtől fogva háromszáz esztendőn keresztül, a perzsa háborúig, bárha az idő föltétlenül nagy-szerű fejlődés korszaka volt, mindvégig nagyon hézagosak még a róluk való ismereteink. Csak az V. században kezd a homály teljesen eloszlani a görögökről.

Ebben a három században a görög államok pol t kai életének fejlődését az jellemzi, hogy eltűnt a régi királyság intézménye. A régi görögök sokat foglalkoztak a különböző kormányformákkal s nekik köszönhetjük, különösen Nagy Sándor tanítójának, *Arisztotelesznek* a politikai kormányformáknak ma is szokásos hármasságát: *monarkhia* (egyes uralom), *arisztokrácia* (a legjobbak vagy a nemesek uralma) és *demokrácia* (a nép uralma).

A VIII. században csaknem valamennyi görög államban és városban (a régi Görögországban ez a két fogalom csaknem mindenütt egybe-esik) bekövetkezett az a változás, hogy a régi királyságból arisztokrácia lett, vagyis egy uralkodó helyett a legjobbak uralmára tértek át. A régiek azzal magyarázzák ezt a változást, hogy a királyság elfajult és a királyok vagy elpuhult, fényűző életre adták magukat, vagy pedig erőszakoskodni kezdtek. Ezt a magyarázatot nem fogadhatjuk el helyesnek, mert ez legföljebb szórványos esetekre illett rá. Komolyabb magyarázatot találunk a görög államok természetében, mindenekelőtt az államok *kicsinységében*. A monarkhia csak ott van helyén, ahol nagy államból van szó, az egyes polgár nem igen bírhat áttekintéssel az összes közügyekről s az érdekellentét k kiegyenlítése föltételezi, hogy legyen egy állandó, felelőtlen főhatalom, amely állandóan gondoskodik az állami egység megóvásáról. A másik ok az lehetett, hogy a folytonos harcok közepette nagyszámú, erős nemesség kialakulása következett be, amely nem tűrte a királyi hatalom túltengését. Kivétel az általános szabály alól *Spárta*, amelynek egyébként is különleges helyzete volt. Már maga a spártai kettős királyság is eredeti kormányforma volt.

Az átmenet a legtöbb államban harc nélkül történt meg. Többnyire bevárták, amíg az uralkodóház kihalt, vagy amíg egy tehetetlen

uralkodó jutott a trónra, akinek nem volt módjában jogát megvédeni a harcias nemességgel szemben. Néha a királyság névlegesen sokáig fennállott még akkor is, mikor a király már csak árnyékuralkodó volt.

Az *arisztokráciában* a hatalom néhány előkelő család tagjainak kezében van, ezért nevezik ezt a kormányformát *oligarkhiának* is, vagyis kevesek uralmának. Az uralkodás jogcíme egyrészt a származás, másrészt a földtulajdon volt. A vezető családfejek tanácsot alkottak, amely döntött a fontos államügyekben és választás útján betöltötte a fontosabb hivatali állásokat. Többnyire régi, előkelő származású, nagy birtokú családok kezében volt a hatalom. A kereskedelem rendkívüli fejlődése folytán csakhamar újabb családok befolyása és gazdagsága is annyira megnövekedett, hogy részt kívánhattak az uralkodásból. Ily módon bizonyos hullámzás is jött létre az arisztokrácián belül.

Az így támadt küzdelem a teljes jogúak és a kevesebb jogúak között hosszasan elhúzódott s eredménye változó volt. Sok helyütt úgy egyenlítették ki az ellentéteket, hogy általánosan becsült, jellemes, bölcs és igazságos férfiakat választottak, úgynevezett *aiszimnétákat* s ezekre bízta a kormányhatalmat azzal az utasítással, hogy létesítsenek törvénykönyvet, amely gondoskodik a jogok és köteleességek igazságos megosztásáról.

Gyakran azonban véres harcok támadtak s nem ritkán az történt, hogy egy-egy becsvágyó ember, aki az elégedetlen nép élén állott, kivívta az egyeduralmat. Ezek az úgynevezett *tirannuszok*. Ez a szó csak egyeduralmat jelentett s nem volt meg benne a zsarnokság mai fogalma. Ellenkezőleg, a görög tirannuszok többnyire nagyon áldásosan működtek. De uralmuk alapja jogtalan volt s ezért a tirannuszok sohasem tarthatták magukat sokáig. Kénytelenek voltak erőszakosan uralkodni, hiszen folyton bizalmatlankodtak alattvalóikban, akik az uralom jogtalan eredetére támaszkodva folyton hajlandók voltak a tirannuszokat megbuktatni. Mindazonáltal fontos szerepe volt a tirannuszoknak a politikai fejlődés terén, mert a nemességet és a népet egyaránt járomba hajtván, segítették kialakulni a *polgári egyenlőség* gondolatát. S ez a gondolat mélyen benn gyökerezett a görög nép lelkében.

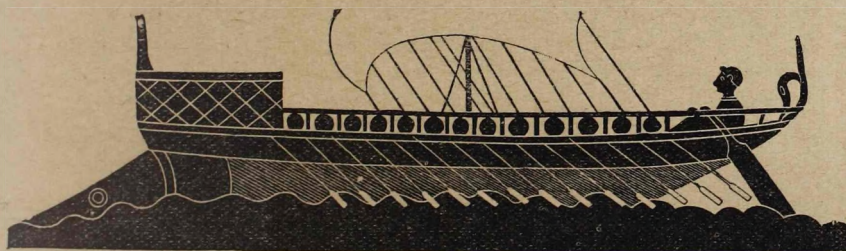
A politikai sűrűlódások elősegítették a *görög gyarmatosítás* nagyszerű terjedését. Mikor a demokratikus népelem erősebben kezdett mozgolódni, az uralkodó arisztokraták buzgón sürgették a gyarmatosok kiküldését, mert ilyen módon megszabadultak az elégedetlen elemektől. Még élénkebbé vált a gyarmatosítás, mikor a politikai mozgalom erő-



sődött, amint vagy az egyik vagy a másik párt győzött egy államban, a legyőzött párt hívei kénytelenek voltak kivándorolni.

A görög nép e gyarmatosítás folytán megszállta csaknem az egész Földközi-tengernek a partmellékét s ez a nagy világtörténeti jelentőségű változás a VIII. századtól fogva körülbelül a VI. század közepéig tartott és játszódott le. A gyarmatosítás legélénkebb kiinduló pontjai a régi görög gyarmatokban, az Égei-tenger szigetein és a kisázsiai görög városokban voltak, ahol a kereskedelem fejlődése gyorsabban létre hozta a gyarmatosítást előmozdító politikai surlódásokat, mert az erős polgárság, amely szembeszállt az arisztokratákkal, itt hamarabb kifejlődött.

A kisázsiai jón gyarmatvárosok voltak a legbuzgóbb gyarmatosítók. Milétosz maga körülbelül kilencven gyarmatot alapított.



Egy evező-soros, ógörög hadihajó.  
Ókori görög váza rajza.

A görögök nemcsak keleten, hanem nyugaton is kiszorították lassanként a föníciaiakat. Nyugat-Görögország oly közel volt Itáliához, hogy hajón roppant könnyű volt megközelíteni. A part mentén evezve, eljutottak Itália legkeletibb csúcsáig, a régi Kalábriába, ahonnan folyton a part mentén haladva Sziciliába lehetett jutni. A föníciaiak mindenféle regét terjesztettek az út veszedelmeiről, csakhogy távol tartsák maguktól a görögöket, de ezeket a mesék nem riasztották vissza.

Pár évtized kellett csak és Itália déli partmelléke tele volt görög gyarmatokkal, amelyeknek alapításában résztvettek csaknem az összes görög törzsek.

Némelyik itáliai gyarmatváros nagy területre terjesztette ki az uralmát. Szibarisznak végül huszonöt városa és nagy népessége volt. Az egész területet annyira elgörögösítették, hogy később már Nagy-Görögországnak szokták nevezni Itália déli részét.

A görögök azonban nem álltak meg Sziciliában sem, hanem tovább nyomultak a nyugati föníciaiak területére is, ahol már a karthágóiaké

volt a föníciaiak között a vezetőszerp. Egy számoszi embert Kr. e. 630-ban a szél ákarata ellenére Tartiszba hajtott, ahonnan dús nyereséggel tért vissza. Ennek nyomán a görögök bemerészkedtek az ibériai vizekbe is és megalapították *Masszaliát*, a mai Marseille-t, amely azután egész sor gyarmatot alapított a liguriai és az ibériai partokon.

A kisázsiai miletosziak a nyugati gyarmatosításban nem vettek részt, ehelyett azonban ők voltak az elsők, akik délen gyökeret vertek Egyiptomban. Mikor Pszammetik megnyitotta Egyiptomot az idegeneknek, egy miletoszi flotta csakhamar gyarmatot alapított a Nilus torkolatánál. A legvirágzóbb görög gyarmatváros Egyiptomban *Naukratisz* lett, ahol több görög törzs együtt telepedett meg. Egyiptom megnyitása óriási lökést adott a görög kereskedelem fejlődésének.

A görög gyarmatvárosok jellege egészen más volt, mint a föníciaiaké. Ezek kereskedelmi telepek és állomások voltak, míg a görögök nemcsak kereskedelmi célokat tűztek ki maguk elé, hanem új hazát akartak maguknak alapítani. A teleppel együtt elfoglaltak rendszerint egy nagyobb darab területet is a bennszülöttektől s a földműveléssel is foglalkoztak.

A gyarmatokban rendszerint kevert volt a népesség. Különböző törzsbeli és városbéli görögök egyesültek egy vezér alatt és nem ritkán beléjük olvadt a bennszülött lakosságnak egy része is. Ilyen kevert népesség nem rendelhette alá magát teljesen az anyavárosnak, a metropolisznak, úgyhogy politikailag a legtöbb görög gyarmat teljesen független volt. Szellemi és vallási kapcsolata azonban állandóan megmaradt minden gyarmatnak a maga anyavárosával. Az anyaváros tűzhelyéről vitték magukkal a tüzet, amelyet a gyarmatváros állami tűzhelyén helyeztek el. Az anyaváros istenségeit tisztelték legfőképpen a gyarmatvárosban is és nagy ünnepekre követséget küldtek haza, a gyarmatváros ünnepein pedig az anyaváros polgárainak diszhelyük volt.

Igy aztán a Földközi-tenger partjain elszórt görögök között gyökeret vert lassan a közös haza gondolata. A barbár népekkel való ellentétet folyton erősítette a nemzeti öntudatot és az összetartozás érzetét. Ebben az időben keletkezett a „*hellének*“ elnevezés, amely összefoglalta az összes görög államok és városok lakosait. A nyelv, vallás és erkölcs közössége hatalmas kötelék volt. Különösen a vallás volt az, amely főleg három intézmény, az amfiktioniók, az orákulumok és a közös ünnepi játékok által kitűnő egységesítő kapocsnak bizonyult.

Volt egész sereg olyan szent hely, amelynek messze földre szóló tekintélye volt s ahová a környékbeli görög városok lakosai össze szoktak gyűlni közös istentiszteletre és közös áldozásokra. Az ilyen vallási

közösségeket, szövetszövetségeket neveztek *amfiktioniának*. Természetes, hogy azok a városok, amelyeknek volt ilyen közös szent helyük, politikailag is bizonyos, bár rendszerint igen laza kapcsolatba jutottak egymással. Egy-egy szent hely templomának a felavatására összegyűltek közlől-távolról a görögök s mindegyik elhozta a maga áldozatát.

A legfontosabb szent hely, a leghatalmasabb szövetszövetség középpontja *Delfi* volt. Ez összefoglalta a Thermopilei-szoroson innen és túl lakó népeket, amelyek itt Démétér templomában ülték meg közös arató-ünnepüket s itt beszéltek meg közös ügyeiket. A vezető szerep a thesszáliaiaké volt. A szövetség lassan tágult és a VIII. században az összes görög törzseket felölelte már és *Delfi* lett Athén mellett a görögök második középpontjává. Évente kétszer, tavasszal és ősszel gyülekeztek össze mind a szövetségesek. Az itt tartott tanácskozásokon politikai jellegű határozatokat is hoztak a résztvevő néptörzsek képviselői, ezért volt olyan jelentős ez a vallási szövetség.

Még jelentősebb volt azonban az a hatás, amelyet a *delfi orákulum* gyakorolt a görög népre. Delfi a Parnassusz déli tövében terült el, egy zárt völgykatlanban, amelynek ölében fakadt a *Kasztália* jéghideg forrása. Eredetileg a föld istennőjének, Geának a szent helye volt, a dór vándorlás óta azonban tisztelték ott Zeust, Apollót és Athénét is, de különösen *Apollót*, aki atyjának, Zeusznak az akaratát hirdeti. Későbbi legenda azt mesélte, hogy Apolló azon a helyen ölte meg a sárkánykígyót s ezért áll ott a temploma. A jóda gyorsan felvirágzott s tekintélye igen nagy volt. Nemcsak a görögök, hanem idegen népek is hozzá fordultak tanácsért.

Az isten a szent papnő, a *Pithia* száján át beszélt. A papnő három lábón ült, amely a szentélyben egy földhasadék fölött volt elhelyezve. Mellette egy pap állt, a *profetes*, aki meghallgatta Pithiának a szavait, amelyeket ihletének elragadtatásában mondott s azután versbe szedte a választ. Régente csak februárban vagy márciusban felelt a Pithia, később egész éven át, néhány rendkívül kedvezőtlennek tartott napon kívül.

A delfi jóda befolyása különösen az erkölcs terén volt érezhető. A görögök erkölcsi felfogása a nagy vándorlás óta sok tekintetben nagyon megfinomodott. Míg azelőtt a gyilkosságot a család torolta meg vérbosszúval, addig most már a gyilkost és hozzátartozóit általában beszenyeztettek tekintették, akiknek vezekelniük kellett s ezért Apollóhoz fordultak, mint közvetítőhöz a haragvó istenség (Zeusz) és a bűnös között. Delfiből egész tömeg jogi tétel kelt szárnyra a gyilkosság megtorlása és a vérbosszú korlátozása dolgában.



*Templomavató a régi Görögországban.*

Szent helyeik fölvatására messze földről összegyűltek a politikailag összeartozó görögök. Az ilyen ünnep a nemzeti összetartást is ápolta köztük.

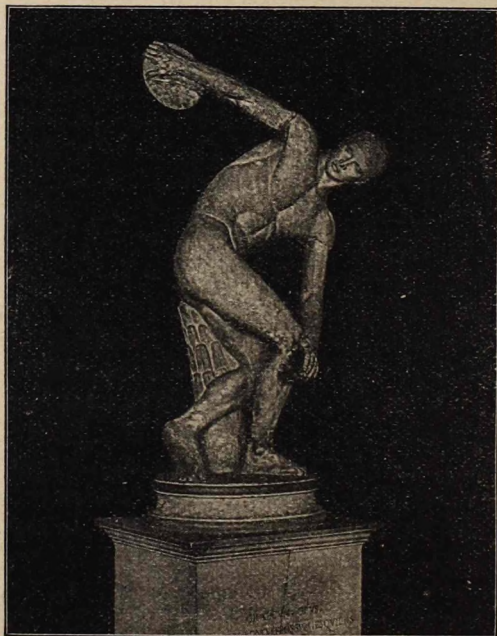
A delfi jósdát azonban nemcsak egyesek szokták megkérdezni magánügyekben, hanem az államok is, különösen mikor új intézményekről és vallásbeli új szabályokról volt szó. Sőt politikai kérdésekben is kikérték a jósda tanácsát, törvényhozási ügyekben, gyarmatalapítások, pártviszályokban és hadüzenetek alkalmával. Spártának két külön papja is volt, akiket a királyok neveztek ki s akik állandóan érintkeztek a delfi jósdával. Minthogy Delfiben megfordult az egész görög világ, Delfi papjai kitűnően voltak tájékozva mindenről, ismerték az embereket és a dolgokat s ezért gyakran igen jó tanácsokat osztogathattak. Delfi ekképpen szellemi középpontja volt az egész világnak, Hellásznak „közös tűzhelye.”

Nemzeti szempontból Hellászra nézve igen jelentősek voltak a közös nagy görög ünnepek is, mindenekelőtt az *olimpiai*, azután a *pithói*, a *nemeai* és az *iszthmoszi* játékok. Mindezekben barbároknak, azaz nem görögöknek tilos volt résztvenniök.

Az *olimpiai játékokat* a monda szerint Heraklesz alapította. Olimpia eredetileg a pizaiak ősi szentélye volt, ahol Zeusznek és más istenségeknek áldoztak. Az áldozatokhoz csatlakoztak a versenyfutások. Mikor az etolok foglalták el, ők is folytatták az áldozásokat. Később csatlakoztak az ünnephez az akhájok és a messzéniaiak is. Az ünnep vezetője Elisz királya volt, akinek területéhez tartozott az ünnep helye. A résztvevők kötelezettséget vállaltak, hogy az ünnep alatt Eliszt fegyverrel meg nem támadják, sem át nem vonulnak rajta fegyveres csapattal. Elisz ellenben köteles volt az ünnepi követségek és az ünnepi zarándokok biztonságáról, továbbá az ünnep békéjének és rendjének fenntartásáról gondoskodni.

Míg eleinte az áldozásokon volt a főszűly, később az istenek tiszteltére rendezett *versenyjátékok* váltak egyre jelentősebbekké. Az eliszi *Korobosz* volt az első győztes, akinek nevét följegyezték Kr. e. 776-ban, ennél fogva ezt az évet tekintették az olimpiászok alapító évének. Mikor 744-ben beléptek az áldozati közösségbe a spártaiak is, gyorsan meghódította Olimpia az egész görög világot. Pár évtized múlva résztvett az ünnepen az egész Peloponnézosz és a VII. század kezdete óta nemcsak az anyaország államai, hanem a nyugati és keleti gyarmatvárosok is. A résztvevők számával szaporodott a versenyek száma és fajtája is. Eredetileg csak *versenyfutás* volt s ez maradt mindvégig a legtekintélyesebb versenyszám, mert nem annyira az erő, mint az ügyesség és a harmonikusan képzett test fejlesztését kívánta meg. A versenyfutás győzteséről nevezték el mindig az olimpiászt. Volt egyszerű futás, továbbá

kettős futás, amikor a pályát, a stadiont oda-vissza be kellett futni és volt körfutás, amelynél hétszer-nyolcszor kellett körülszaladni a pályát. A futáson kívül a *pentathlon*, az ötös verseny volt a legnevezetesebb, amely ugrásból, futásból, diszkoszdobásból, dárдавetésből és birkózásból állt. A győztesnek győznie kellett mind az öt versenyben. Később *ökölvívással* toldották meg a versenyt, majd *négyesfogal-versennyel*,



A diszkoszvető ifjú.

Márványszobor, Miron görög szobrász híres alkotásának másolata a Vatikán-múzeumban. A tárgyeralakú rézkorong, a diszkosz dobása népszerű versenyszám volt a görög ünnepi játékokon.

mely utóbbiban csak a gazdag nemesek vehettek részt. Nem a kocsi győzött, hanem a kocsi és a lovak gazdája. Még később behozták a lóversenyt s ezzel együtt az egyesített birkózást és ökölvívást és végül a gyermekek versenyfutását és birkózását.

Az ünnep minden negyedik évben volt a második holdtölte körül, a nyári napforduló után. Az ünnep rendezőségének hírnökei kihirdették az ünnepi békét s az egész hónap alatt pihenni kellett a fegyvereknek. Azt az államot, amely vétett e tilalom ellen, kizárták az ünnepből és súlyosan megbírságolták. Ennek az

államnak a tagjai közül senki sem jelenhetett meg Olimpiában. Ha egyes ember vétett a szent jog ellen, az istenség rabja lett és meg kellett magát véltania. A váltásdíj többnyire két mina, körülbelül 290 pengő, a hadifoglyok rendes váltásdíja.

Az Olimpia ünnepi terét a nyolcvanas években nagyrészt kiásták, úgyhogy tiszta képünk van róla. A tér főrésze a szent berek, az *Allisz* volt, amelyet fal zárt körül. Platánokkal és olajfákkal árnyékolta négy-szögű tér volt ez. Hozzá csatlakoztak a falakon kívül a versenyterek,

a stadion és a kocsiversenyekre szánt hippodrom. A bejárónál állt az olajfa, amelyről a győzelmi koszorúkat vágták. Ezt a fát a monda szerint Heraklesz ültette. A szent berekben Hérának, Zeusznak, Geának és Pelöpsznek a templomai voltak. Középuött volt Zeusz óriási oltára, amelynek alsó építménye 60 lépés kerületű és 6—8 méter magas volt. Minthogy az áldozati tűz és az elégetett áldozati állatok hamuja mindig ott maradt, az oltár évről-évre magasabb lett. Egy nagy emelt helyről, szemben a nagy oltárral, nézték az áldozást az ünnepi követek és más előkelő személyek. Közel az oltárhoz kincses házak, apró szentélyek voltak, amelyeket különböző városok emeltek, hogy az Olimpiába hordott ajándékaikat legyen hol megőrizniök.

Az ünnep lefolyása a következő volt. Miután a *hellanodikék*, az ünneprendezők hírnökei kihirdették a fegyverszünetet, gyülekezni kezdtek mindenfelől az áldozati követések szép sátrakkal, drága áldozati edényekkel és hibátlan áldozati állatokkal fölszerelve. Az összes résztvevők az ünnep tartama alatt sátrakban vagy szabad ég alatt tanyáztak. A versenyzők a két döntőbírónál jelentkeztek, akik megvizsgálták az eredetüket, mert nem volt szabad senkit versenyre bocsátani, aki nem volt hellén és teljesjogú szabad polgár, vagy akire valami bűn terhe súlyosodott. Ha a bírák elfogadták a jelentkezést, végigvezették a versenyzőket a stadionon, amelyet a nézők vettek körül. Egy herold kikiáltotta a versenyző nevét és hazáját s megkérdezte, nincs-e valakinek kifogása ellene. Ha volt, a versenybírák nyomban döntöttek a kifogás dolgában. Majd Zeusz oltára előtt rokonaik jelenlétében meg kellett esküdniök a versenyzőknek, hogy becstelen fortéllyal nem fognak élni a küzdelemben, sem ellenfelüket meg nem vesztegetik. Azután kisorsolták a versenyző párokat. A verseny kora reggeltől napnyugtáig folyt az óriási nézőtömeg szemeláttára. A győzteseknek azután egymással kellett megküzdeniök. Csak aki minden győztest le tudott győzni, az kapta meg az olajfakoszorút. A versenybírák döntése után a herold kikiáltotta a győztesek nevét és hazáját. A győztes fejét körülkötötték s erre illesztette rá az ünnepi gyülekezet előtt a bíró a koszorút. Rokonai, barátai és földieki kíséretében felvonult azután a győztes a „Kronosz”-domb tetejére, ahol hálaáldozatot mutatott be. A nehéz küzdelem után vidám lakoma következett. A versenyjátékok befejezése után jött a nagy áldozás: a *hekatomba* Zeusz nagy oltárán. Az ünnepet a városok küldötteinek és a győzteseknek közös nagy lakomája zárta be.

A *győztest* hazájában nagy tisztelettel fogadták. Ünnepi menetben vonultak ki clébc. Négyfchérlovas szekéren, győzelmi ének hangjai

közepett vitték a város védő istenének szentélyébe, ahol koszorúját áldozatul letette az oltárra. A színházban és nyilvános ünnepeken tisztelethelyet kapott, államköltségen élhetett, az állami szolgáltatások alól fel volt mentve. Spártában a király közelében állhatott fel a csatában. Az olimpiai olajkoszorút a görögök a legszebb díjnak tekintették, amelyet földi halandó elérhet.

Az olimpiai versenyjátékok, amikor összegyűltek az egész görög világ küldöttei, nagy mértékben erősítették a nemzeti közösség tudatát és a nemzeti büszkeséget. Később írók és költők is felhasználták a nagy tömeg együttlétét és versenyezve bemutatták műveiket. A rhetorok szónokoltak, a művészek kiállították alkotásaikat. Alig fejezhető ki szavakkal, mit köszönhetett Görögországban a nemzeti gondolat megerősödése az olimpiai játékoknak.



Lóverseny az olimpiai ünnepélyen.

A mezitelen lovasok szőrén ülték meg a lovat s küzdelmük az olimpiai versenyek egyik kiemelkedő eseménye volt. Attikai váza díszítéséül szolgáló festmény.

Sokkal jelentéktelenebbek voltak a *pithói játékok*, amelyeket egy-egy Olimpiász harmadik esztendejében tartottak meg Delfiben. Itt Apolló tiszteletére szerzett énekeket, himnuszokat mutattak be szerzőik fuvolán s a győztes *babérkoszorút* nyert. A versenyjátékok e helyütt mindig alárendeltebb jelentőségűek voltak.

*Nemeában* minden Olimpiász alatt kétszer voltak játékok. Az *iszthmoszi* játékokon a díj tölgyfakoszorú volt. A pithói, nemeai és iszthmoszi versenyjátékok mind Kr. e. 580 körül keletkeztek.

### A gyarmatok fejlődése.

A hellén gyarmatok gyorsan felvirágoztak. Egyrészt földjük termékenysége, másrészt nagy kereskedelmi forgalmuk gazdagokká tette a gyarmatvárosok polgárait. Természetes, hogy nemsokára a szellemi



élet nem egy terén is túlszárnyalták az anyaországot. A kisázsiai görögök nagy műveltségének ezer jelét találjuk már Homérosz költeményeiben is. Elmondhatjuk, hogy a hellén világ súlypontja a VIII. és VII. században nem is ez igazi Görögországban, hanem a Földközi-tengert koszorúként övező hellén gyarmatokban volt.

Legszembetűnőbb volt a gyarmatvárosok gyorsabb fejlődése politikai tekintetben. A királyság intézményét ezekben is az előkelő családok uralma váltotta fel. A gyarmatalapító görögök, illetve utódaik voltak egyedül teljesjogú polgárok. Nemesség nem volt a gyarmatvárosokban. A teljesjogú polgárság azonban legtöbbször vegyes eredetű volt s különösen a nyugati gyarmatokban nem bírt azzal az ősi tekintéllyel, mint az otthoni arisztokraták. A városok lakói, a kalmárok, iparosok, halászok, tengerészek, kevert és mozgékony elemek könnyű szerrel legyűrték a teljesjogú polgárság ellenállását s már a VII. században többhelyütt úgy változtatták meg az alkotmányt, hogy a közügyek intézésében résztvett mindenki, akinek bizonyos vagyona volt. Így történt főképp a dél-itáliai városokban.

A dél-itáliai Lokroiban és Katanában a vagyonbecslésen alapuló alkotmánnyal (*timokrácia*) együtt írásba foglalták a törvényeket is. Lokroiban *Zaleukosz* nevéhez fűződik a törvénykönyv szövegezésének munkája, akit a lakosok a delfi jósa tanácsára bíztak meg vele. *Zaleukosz* városi jogkönyve az első följegyzett görög jogrend volt és nagy tekintélynek örvendett. Nemesak Lokroiban maradt érvényben változatlanul évszázadokon keresztül, hanem elfogadták Krotonban és Szibariszban is. Az alkotmányjog mellett fontos szerepe volt ebben a törvénykönyvben a büntetőjognak is. *Zaleukosz* törvényben állapította meg a szigorú büntetéseket, amelyeket addig a bíró maga szabott meg saját belátása szerint. A város nyugalmáról és a törvények állandóságáról igen sajátoszerű rendelkezéssel gondoskodott *Zaleukosz*. Ha valakinek más volt a véleménye valamelyik törvény értelméről, mint a város legfőbb hivatalnokának, a *kozropolisznak* és nem tudtak megegyezésre jutni, akkor nyakukra kötelet kötve mindkettőjüknek meg kellett jelenniök az ezrek tanácsa előtt, amely azonnal eldöntötte a vitás kérdést s a vesztes felet rögtön meg is fojtatta ott a tanácsülésben. Így jártak el akkor is, ha valaki új törvényt vagy meglevő törvénynek a megváltoztatását indítványozta.

Hogy maga *Zaleukosz* is mily szigorúan őrködött a törvény megtartásán, erre vonatkozólag a következő történetet mesélték. A házasságtörésnek az volt a büntetése, hogy a bűnösnek mind a két szemét

kitolták. Egyszer Zaleukosz saját fia esett bele ebbe a bűnbe s az atyja el is ítélte őt megvakításra. Mikor a nép kegyelmet kért a fiú számára, az atya szíve nehéz harcot vívott igazságérzetével. Végül így kiáltott fel Zaleukosz: „A törvény büntetésül két szemet kíván, nos hát, az egyik szemet vegyétek el a fiamtól, a másikat pedig — tőlem!”

Az agg törvényhozót semmiképpen sem lehetett kimondott ítéletének megmásítására bírni s végül őt is, meg a fiát is meg kellett fél-szemére vakítani.

*Katanának Kharondász* volt a törvényhozója. Ennek a jogkönyvről azonban igen kevés feljegyzésünk maradt. Igazságosságát jellemzi a következő történet. Kharondász halálbüntetés terhe alatt eltiltotta, hogy bárki fegyveresen jelenjen meg a polgárság gyűlésében. Egyszer, mikor éppen hazatért a harcmezőről, hirtelen gyűlésbe hívták és nagy siettékben elfelejtette letenni a kardját. Így lépett be a gyűlésbe, ahol valaki rákiáltott: „Te magad szeged meg a törvényedet!”

Kharondász megrémült szándéktalan törvénytelenségétől. Akárki másnak bizonyára meg is kegyelmezett volna a nyilvánvaló tévedésért, de saját magának nem kegyelmezhetett meg. Kihúzta a kardját és a gyűlés színe előtt keresztüldöfte vele a keblét, miközben így kiáltott fel: „Nem szegem meg, hanem megerősítem a törvényemet!”

Nemsokára úgy fejlődtek az állapotok, hogy sokhelyütt az egyenjogúságot követelték minden városi lakos számára, akár szegény, akár gazdag. A pártok között véres harcokra került a sor. Gyorsan váltakoztak az alkotmányok aszerint, hogy melyik párt győzött. Így történt Miletoszban és így az alsó itáliai városokban. Ez utóbbiakban különös heves harcok dúltak, mert az itteni arisztokrácia a pithagorászi szövetségben tömörülve makacsul ellenállt minden demokratikus törekvésnek és kiméletlenül legázolta mindenütt a fölfelé törekvő demokráciát. Az arisztokratikus Kroton például Milon vezetése alatt Kr. e. 511-ben elfoglalta és földig lerombolta testvérvárosát, Szibariszt, ahol a demokrácia jutott uralomra. Nemsokára azonban Krotonban magában is megbukott az arisztokrácia. Csak hosszú, véres viszályok után jutottak el végül bizonyos mérsékelt demokratikus alkotmányreformhoz.

A szicíliai gyarmatvárosokban korán meghonosodott a *tirannisz* intézménye. *Akragaszban* alig tíz évvel a város alapítása után egy *Falarisz* nevű gazdag polgár szerezte meg az egyeduralmat és gyakorolta tizenhat esztendeig. Hírhedt volt kegyetlenségéről. Áldozatait egy tüzes vasbikában szokta megsütöni. De ő volt az első görög hadvezér, aki harcolt a szemita karthágóiak és főniciaiak ellen és előmozdította velük

szemben a hellének érvényesülését nyugaton. A tirannuszok Sziciliában általában nemzeti jelentőségű uralkodók voltak, mert nagyobb államokat alapítottak és a görög városok erejét egyesítették a barbárok ellen.

A nyugati gyarmatvárosokban megmaradtak a hellének függetlenül. De a kisázsiai görögök, akik nem szervezkedtek politikailag egységesen, nem bírták ki a lídiaiak és a perzsák ostromát s mint Lidia és Perzsia történetében részletesen elmondtuk, egymásután jutottak először a lídiaiak, azután a perzsák kezére, akik tirannuszok pártfogásával gondoskodtak róla, hogy uralmuk a görög városokban megmaradjon.

## A görög államok.

### A spártai alkotmány.

Világpolitikai jelentőségre egyetlen görög gyarmatváros sem tett szert. A politikai gondolat kifejllesztése az európai görögöknek, elsősorban a *dóroknak* a dicsősége.

Még a VIII. század első felében *Argosz* állt a peloponnézosi államok élén. Éppen ekkor hatalmas királya volt, *Feidon*, aki az egész félszigetre ki akarta terjeszteni hatalmát. De terveinek makacs ellenzójére talált egy másik dór államban, a déli Peloponnézoszon: *Spártában*. Argosz már a dór vándorlás előtt is fejlett kultúrájú föld volt s a dórok egyszerűen folytatták elődeiknek, az eoloknak a kultúráját. Argolisz volt a Peloponnézosz legnagyobb kereskedelmi városa, amely szoros összeköttetésben állt a Kelettel. Fejlett volt Argosznak az ipara és művészete is.

A spártai dórok ellenben, akik meghódított területükön fejlettebb kultúrát nem is találtak, egyre nagyobb ellentétbe jutottak azzal a kultúrával, amely Görögország többi részében virágzásnak indult. Azt hitték, hogy el kell zárkózniok minden kívülről jövő kultúráram benyomulása elől, ha uralkodni akarnak a számra nézve sokkal nagyobb, meghódított ősi lakosságon. Annyi bizonyos, hogy a VIII. század első felében a vezető állam Argosz volt egész Görögországban.

Argosz akkori híres királyáról, *Feidonról* nagyon keveset tudunk. Körülbelül Kr. e. 780-ban jutott trónra. Alája tartozott Korinthosz és Egina is. Az ő nevéhez fűződik Görögországban a súly és mértékrendszer, amelyet a babilóniai és föníciai rendszerből módosított át. Feidon terveit legjobban megvilágítja az a merész kirándulása, amelyre a nyolcadik olimpiász idején, 748-ban vállalkozott. Szövetkezett ugyanis a pizaiakkal és benyomult Olimpiába fegyveres erővel. Az eliszieket elkergette s ő maga rendezte az olimpiai játékokat. Világos, hogy a spártaiak befolyását akarta ellensúlyozni. De az egyesült elisziek és spártaiak legyőzték Feidont s a következő olimpiászt már megint az elisziek ren-

dezték, akik Feidon olimpiászatát nem ismerték el törvényesnek és nem vezették be az olimpiászok jegyzékébe. Feidon Korinthoszban esett el egy pártviszály alkalmából támadt harcban. Halálával megszabadultak a spártaiak egy veszedelmes ellenségüktől s azóta egyre növekvőben volt Spárta hatalma.

Spárta kezdettől fogva hivatott volt arra, hogy vezető állama legyen a Peloponnézosznak. Hosszú, makacs küzdelem árán foglalták csak el a dórok az Eurotász völgyét s minthogy állandóan résen kellett lenniök a számra nézve nagyobb, de politikailag joggatlan, jobbagysorsra szorított helotátömeggel szemben: a spártai dórok államszervezete általában harcias jellegűvé fejlődött. Alkotmányuk pedig, amely páratlan a világtörténelemben, olyan volt, hogy biztosította Spárta uralmát először is Peloponnézosz s azután egész Görögország fölött.

A spártai alkotmány szerzőjének a királyi eredetű *Likurgoszt* tartották. A róla szóló följegyzések roppant ellentmondók s ma már az újabb kutatások alapján az is kérdéses, vajjon ez a mondászerű alak élt-e. Az, amit likurgoszi alkotmánynak szokás nevezni, nem egyéb, mint a lakoniai dórok erkölceinek és szokásainak nemzedékek során kialakult megrögzítése. Fejlődéséről semmit sem tudunk, csak kész kialakulásában ismerjük.

A spártai alkotmány szerint az ország lakossága három csoportra oszlott: a teljesjogú dór polgárookra (a voltaképpeni *spártaiakra*), a függő *perioikoszokra* és a *helotákra*. Mikor a dórok meghódították Lakóniát, a földet körülbelül 6000 egyenlő részre osztva kisorsolták a polgárok között. Ez az ősi földbirtok, amelyet az állam adott a polgároknak, a spártai államnak egyik alaposzlopa maradt örökre. A polgárság is ehhez a földbirtokhoz fűződött. Mert a polgárnak nem illik keze munkájából élni, hanem egész mívoltában az államnak kell szentelnie magát, így tehát az lehet csak teljesjogú polgár, akinek nagy földbirtoka van. A földbirtok örökös birtok, alapja a család fennállásának és eladása tilos.

A földbirtokokat a *heloták* művelték. Jobbágyhelyzetük nagyon nyomasztó volt, de azért vagyont is szerezhettek, mert a termésnek csak egy részét kellett beszolgáltatniok a földesurak számára, akik egyébként sem igen rendelkezhettek a helotákkal. Ezek azonban az állammal szemben teljesen jogtalanok voltak. Minthogy az uralkodó osztályhoz képest rendkívül sokan voltak, körülbelül *kétszázezren*, a spártaiak folyton attól tartottak, hogy a heloták fellázadnak ellenük s ezért rendkívül szigorú rendszabályokkal iparkodtak őket féken tartani. Időnként spártai ifjakat küldtek szét egyenkint az országba, hogy megfigyeljék

a helotákat. Ezeknek joguk, sőt kötelességük volt minden veszedelmes vagy gyanús helotát megölni. Ez volt a *kripteia*, a titkos rendőrség intézménye. Hogy az ilyen gyilkosságokból ne támadjanak vérbűnök, az *eforoszok* minden évben, mikor elfoglalták hivatalukat, háborút üzentek a helotáknak.

Háborúban könnyű fegyveresek voltak a heloták. Mikor Plateába bevonultak a spártaiak, az 5000 spártai közül minden egyest hét helota kísért, mint könnyű fegyverzetű szolgáló. A flottákon heloták voltak az evezőlegények. Szükség esetén hoplitáknak, nehézfegyverzetű gyalogosoknak is használták őket. Aki önként jelentkezett hoplitának, annak igénye támadt a felszabadításra. Ezt azonban csak az állam rendelhette el.

A helotáknál jobb sorsban éltek a *perioikoszok*. Szintén ős-lakók voltak, többnyire apró vidéki városkákban laktak és iparral vagy kereskedelemmel foglalkoztak. Persze ezek sem voltak teljesen szabadok. Városaikban spártai *harmosztoszok* (kormánybiztosok) voltak. A seregben mint hopliták szolgáltak. A plateai csatában 5000 spártai hoplita mellett 5000 válogatott perioikosz hoplita is harcolt.

Teljesjogú polgárok csak a *spártaiak* voltak, a dór hódítóknak Spárta városában lakó utódai és néhány család, amelyet befogadtak maguk közé. A spártaiak egyenjogúak voltak s eredetileg egyenlő birtokúak is, mert az országot eredetileg egyenlő területrészekben osztották ki közöttük s a birtokot minden módon iparkodott az állam a maga egészében megóvni a család számára. Eladni nem volt szabad. Ha a tulajdonosnak csak lánya maradt, a király jelölte ki, hogy kihez menjen feleségül s ez kapta meg az ősi birtokot is. Az örökbefogadásokat is a király rendelte el. Ha nem volt örökségre jogosult, a földbirtok az államra szállt vissza. De azért hamarosan nagy vagyoni különbségek támadtak mégis, mert egyik spártai jobb gazdálkodó volt, mint a másik s egyiknek több gyermeke volt, mint a másinak.

A spártai teljesjogú polgárok száma a perzsa háborúk idején körülbelül 6090 volt, de ez a szám egyre apadt, egyrészt a sok veszteséggel járó háború, másrészt az elszegényedés folytán. Mert az a spártai, aki nem volt képes fizetni a közös étkezés járulékát, kiesett a teljesjogú polgárok közül. A IV. század elején 2000, a leuktrai csata idején (Kr. e. 371.) 1500, száz évvel később 700 volt csak a teljesjogú polgárok száma.

Az uralkodó spártaiak kétféleképpen voltak beosztva: volt három dór törzs (filé), ez volt az eredet szerinti beosztás, azután hely szerint öt községre oszlott Spárta városa.

A spártaiak mint hopliták szolgáltak a harcban s 12 *lokhoszra*

(századra) oszlottak. Egy-egy lokhosz 500 emberből állt egy *lokhosz* (századparancsnok) vezetés alatt. A legidősebbekből és a legifjabbakból összeállított két lokhosz a város védelmére otthon maradt tartalékseregnek. Harcba rendszerint 10 lokhosz (5000) spártai hoplita vonult.

Sparta minden intézményének az volt a célja, hogy a hadsereg mennél harcrakészebb, a polgárság mennél jobb harcos legyen. A polgár életét születésétől haláláig egyedül az *állam* érdekei befolyásolták. Az újszülött gyermeket bemutatták a filé (törzs) legidősebbjeinek, akik eldöntötték, elég erőteljes és formás-e arra, hogy életben maradjon. Ha úgy döntöttek, hogy nem, akkor bedobták a *Taigetosz* hegyszakadékába. A fiú hétéves koráig otthon maradt női felügyelet alatt. Azután az állam vette kezébe a fiú nevelését. A fiúkat több csoportba osztották be. Az első korosztály, a gyermekeké 7–18 évig, az ifjaké 18–20 évig és a harmadik 20–30 évig tartott. Ez utóbbiak sorából választották ki az egyes csoportok felügyelőit. A főfelügyelő a *paidonomosz* volt. A nevelés főként arra törekedett, hogy testgyakorlással a testet ügyessé és edzetté tegye.

A *testgyakorlás* futásból, ugrásból, mászásból, úszásból, súlydobásból, birkózásból, vívásból, táncból állott. Meztelenül folytak a gyakorlatok, gyakran a lányokkal együtt, ami kétségtelenül sokat tett abban az irányban, hogy a spártaiakat megedzze az érzéki csábítások ellen.

A főszempont a test *megedzése* volt. Nélkülözésekhez, nehézségekhez, fájdalomhoz szoktatták az ifjakat. Meg kellett tanulniok tűrni a hideget, meleget, éhséget, szomjúságot, virrasztást, ostromzást minden jajszó nélkül. Aki a legállhatatosabbnak bizonyult, az aratta a legnagyobb dícséretet. Évente egyszer nyilvánosan megostorozták a fiúkat Artemisz istennő oltára előtt. Aki sóhajtott, az meggyalázta önmagát s éppen ezért megtörtént néha, hogy egy-egy fiú halva rogyott össze az ostromo-



*Spártai harcos.*

A spártai férfiak élete folytonos testgyakorlat, örökös készülés volt a háborúra. Meztelenül gyakoroltak, hogy megedződjenek s kibírják az időjárás minden viszontagságát.

zása alatt nélkül, hogy sóhajtott vagy nyöszörgött volna. A fiúk gyékényen aludtak, enni csak annyit kaptak, hogy soha jól ne lakjanak. Lopni azonban szabad volt nekik, föltéve, hogy rajta nem kapják őket. Mert ez esetben szigorúan büntették, nem a lopásért, hanem ügyetlenségükért. Ily módon a harci csel ravaszságaira akarták rászoktatni őket.

A fiúk állhatatosságának érdekes példája a következő eset. Egy fiú egy rókát lopott s azután a kabátja alá rejtette, mert emberek közeledtek. Mialatt vallatták, hogy nem tud-e valamit a lopásról, az elkábult róka új erőre kapott és marcangolni kezdte a fiú mellét. A fiú egy jajszó nélkül tűrte a rettenetes kínokat s végül holtan rogyott össze kínjában.

A fiúk *szellemi* kiképzése nagyon fogyatékos volt. Irni, olvasni megtanultak, de a tudományt és művészetet megvetették a spártaiak. Szóknoklatot sem tanultak. Ellenben arra tanították a fiúkat, hogy mindent gyorsan és helyesen fogjanak fel s röviden, magvasan fejezzék ki gondolataikat. Kevés szóval sokat mondani: ez volt Spártában a legfontosabb s az ilyen beszédet ma is *lakonikus* beszédnek szokás nevezni. Csak egy művészetet becsültek: a *zenét*. Ezt alaposan tanították is. A lányokat éppúgy nevelték, mint a fiúkat. A spártai nők Hellász legszebb és legerősebb női voltak.

Minden idősebb polgárnak joga volt a gyermekeket rendreutasítani és megbüntetni. Ezért az ifjak nagyon illedelmesen viselkedtek. Az ifjú 20—30 év között már nem volt kiskorú, már nem részesült nevelésben, de még nem volt teljesjogú polgár sem. Cselekedeteit a férfiak ítelték meg. Pörös ügyei nem lehettek. Az idősebbek előtt éppúgy, mint a gyermeknek, fel kellett állnia s engedelmeskednie kellett minden teljesjogú polgárnak.

Ha betöltötte harmincadik életévét, a spártai ifjú *homoiosz* lett, azaz teljesjogú polgár. Szabadságról persze ekkor sem volt szó. Az ifjúság nevelése katonai fegyelemre szoktatott s a polgárok is mintha egy hadsereg tagjai lettek volna, kénytelenek voltak egyedül a közösségért és a közösségnek élni. A polgári jogok birtoka attól függött, hogy részt vesz-e a polgár a közös férfi-étkezéseken, a *szissziliákon*. A közös étkezés nem volt egyéb, mint a tábori élet átültetése a béke idejébe. Tábori sátrakban étkeztek a hiakinthoszi úton, ezért egy-egy sátor étkezőit *sátortársaknak* nevezték.

Egy-egy asztaltársaság körülbelül 15 férfiből állt, akik szabadon válogatták össze egymást. Egy-egy új tagot csak a régiek egyhangú választása alapján lehetett felvenni. A fő tál étel a híres *fekete leves* volt,



disznóhús, vér, só és ecet keveréke. Inni csak a szomjúság oltása végett volt szabad. Az ittasságot utálták. Hogy az ifjúságban undort keltsenek a részegség iránt, tökrészegre leitatott helotákat vezettek eljűk.

A spártaiak egészen az államnak szentelték magukat. Minden cselekedetük készülődés volt a háborúra. Rendesen csak harmincesztendő koruk betöltése után házasodtak, mikor már teljesjogú polgárok lettek. Minden földbirtokos polgár köteles volt megházasodni. A közös férfiétkezéseken való részvétel kötelezettsége azonban a valódi családi életet lehetetlenné tette és Spártában nem is tartották egyébnek a házasságot, mint eszköznek gyermekek nemzésére. A gyermektelen házaspár el szoktak válni. De azért a spártai nők nagy szerepet játszottak. Minthogy neveletésüknél és műveltségüknél fogva közelebb állottak a férfiakhoz, mint más görög államokban, éppen ezért igen nagy befolyásuk volt s nem ritkán valóságos asszonyuralom volt Spártában.

A spártaiak egyszerűen öltözködtek és egyszerűen laktak. Hogy a lakás tekintetében is bizonyos egyenlőség legyen, törvény rendelte el, hogy a házépítéshez és a bútorkészítéshez csak fejszét és fűrészszabót használni.

A spártai polgár az életet nem célnak tekintette, hanem csak eszközként a háborúra. Csak egy érzelem hevithette: a hazaszeretet. Az alkotmány, amely a polgárok teljes egyenlőségét mondta ki, kimondta a teljes szolgaságot is — az állammal szemben. Harcképes spártainak engedély nélkül nem volt szabad például külföldre utaznia. Egész Spárta nem volt egyéb, mint egy nagy katonai tábor. Spárta egyik királya joggal mondhatta: „Spártának nincs szüksége falakra. Polgárai eleven falak.”

A háború volt a spártaiak főfeladata s a törvényhozás semmit sem mulasztott el, hogy a spártai polgár legfőbb gyönyörét lelje a háborúban. Vitézség és halálmegvetés volt a legfőbb férfierény. Aki eldobta a pajzsát, becselenné lett, mert ez a futás jele volt. Ellenben akit sebesülten vagy holtan a pajzsán hoztak haza a csatából, azt hősként ünnepelték. A spártai anya, mikor átnyujtotta fiának a pajzsot, így szólt: „Ezzel vagy ezen térj vissza!”

A spártaiak úgy vonultak a háborúba, mintha ünnepre mentek volna. Biborruhába öltöztek, hajukat virágfűzérrel díszítették és zenező meg énekszó mellett indultak az ellenség elé. Mindez ünnepé avatta a háborút és derűssé tette a halált. Aki becsületes harcban esett el, azt babérkoszorúsan temették el. Ha hősi halált halt, akkor a bíbor

harci ruhát is rajta hagyták, ami nagy kitüntetés volt. A harcban elesettek sírját emlékkővel jelölték meg, amelyre rávésték a nevét is, föltéve, hogy elől volt a sebe. Aki a harc közben megfutott, az a legbecstelenebb teremtés volt. Elvesztette minden jogát és kevesebbre becsülték a helotáknál is.

Az állam élén ősidőktől fogva *két király* állt, egy Agida (Agisz utód) és egy Euripontida (Eurion utód). A két király képviselte az államot az istenekkel szemben. Minden hónap első és hetedik napján áldoztak *Apollónak* az állam nevében s háború előtt, midőn a határon átvonultak, az ország két védő istenének: *Zeusznak* és *Athénének*. A királyok hatásköre korlátolt volt: ők intézték az örökbefogadásokat, ők adták férjhez az egyetlen leánygyermeket, ők döntöttek a közutak dolgában. Legfőbb hivatásuk abban állt, hogy háborúban ők voltak a *fővezérek*. Háborúban korlátlan volt a hatalmuk. Eleinte közösen vezették a sereget s intézkedéseik úgy, mint béke idején, háborúban is csak akkor voltak érvényesek, ha mind a ketten megegyeztek vagy legalább egyik sem mondott ellene. Később azonban, mikor meggyőződtek róla, hogy háborúban a kettős vezérség káros, törvényben rendelték el, hogy mindig csak az egyik király vonuljon az ellenség elé.

A királyok fogadták a követeket is és ők tárgyaltak velük háborúról és békéről.

A király jövedelme először is a perioikoszok földjén lévő királyi földek termékeiből állt, azután bizonyos illetekekből. Ilyen illetekek voltak például az áldozati állatok bőre és táborozás idején a hátsó része is, továbbá minden disznóéllésből egy malac. Végül a királyoké volt a hadizsákmány tekintélyes része. Államköltségen étkeztek és dupla porciót kaptak. Külső fény és tisztelet övezte őket. Olyan pompával temették el őket, hogy Herodotosz a spártai királyi temetést az ázsiai despoták temetésével hasonlította össze.

A királyok mellett állt a *gerúzia*, a gerontoszok tanácsa. Gerontosz csak az lehetett, aki betöltötte hatvanadik életévét. Életfogytiglan tartó, felelőtlen állás volt ez. A tanácsnak 28 tagja volt. Választásuk a következőképpen történt. A pályázók egyenkint a népgyűlés elé léptek, amely a tetszésnyilvánítás különböző fokával fogadta őket. Akik döntöttek, azok egy szomszédos szobában voltak, ahonnan mindent hallottak, de semmit sem láttak. Ezek döntötték el, melyik tetszésnyilvánítás volt a legnagyobb s akit ezzel fogadtak, az lett az új gerontosz. A gerúziával tanácskoztak a királyok minden ügyről, mielőtt az a népgyűlés elé került. A gerúzia volt főbenjáró ügyekben a büntető bíróság is.

Az állami ügyekben véglegesen az *agora* döntött, az összes teljes jogú polgárok gyűlése, amely havonta gyűlt össze. Ez döntött háború és béke fölött, ez kötötte a szerződéseket, választotta a gerontoszokat, eforoszokat és a többi hivatalnokot. Az elébe terjesztett indítványokat vagy elfogadta vagy elvetette, változtatnia nem volt szabad rajtuk. Az *agora* összehívása és vezetése eredetileg a királyok joga volt, később azonban átszállt ez a jog az eforoszokra, akik az idők során a királyok legtöbb jogát magukhoz ragadták.

Az *eforoszok* eredetileg bírói és felügyelő hatóság voltak. Ők ellenőrizték a polgárck viselkedését s pénz vagy fogházbüntetést róttak ki rájuk. Polgári ügyekben a szokásjog alapján bíraskodtak. Ők voltak a heloták és perioikoszok őrei és büntető bírái is. A helotákat tetszésük szerinti számban megölhették külön bírói ítélet nélkül is. Később beleavatkoztak minden állami ügybe, azon a címen, hogy általában ők az őrei az állami biztonságnak és jólétnek. Hatalmuk egyre növekedett s végül valósággal állami inkvizícióvá fejlődött, amellyel szemben a királyi hatalom éppúgy háttérbe szorult, mint Velencében a dozse hatalma a tizek tanácsával szemben.

Rövid vonásokban ez volt Spárta alkotmánya. Az állam érdeke kíméletlenül érvényesült a magánérdekek rovására s a polgárok léte beleolvadt teljesen az államéba. Egyoldalú alkotmány volt ez, az egyéni erők kifejlődését, a szellem mozgékonytát és termékenységet megbénította s így Spártának nem volt része a művészetekben és tudományokban, amelyek fejlesztése örököltette meg Görögország jelentőségét. De másrészt szervezetének példátlan merevsége oly erőssé tette az államot, hogy bámulatosan állta a sors legsúlyosabb csapásait is.

### A messzéniai háborúk.

Természetes, hogy az oly állam, amelynek főfeladata polgárainak harci kiképzése, hatalmának terjesztésére fog törekedni. Mindazáltal elsősorban gazdasági okok hajtották rá Spártát a hódítás útjára. A teljesjogság alapja a földbirtok volt. Minthogy azonban a spártai népesség folyton szaporodott, szükség volt új földek szerzésére, hogy a birtoktalan spártaiak nagy számát birtokkal láthassa el az állam. A szomszédos *Messzénia* termékeny földje csábító zsákmánynak kínálkozott. A messzéniaiak azonban szintén erős nép voltak, hiszen az első tíz olimpiai győztes között hét volt messzéniai. Messzéniát ennél fogva csak hosszú,

évekig tartó szívós harc után hódította meg Spárta, körülbelül Kr. e. 743 és 724 között. Tizenkilenc esztendeig harcoltak a spártaiak szívós bátorsággal, énekl *Tirtaiosz*, a költő s csak a huszadik esztendőben vonultak vissza a messzéniaiak kövér mezőikről Ithome hegyére, az ország természetes várába.

A monda szerint Ithome hegyét *Arisztodemosz* messzénéi király védelmezte az arkádiai és az argoszi nép segítségével, míg a spártaiakat a korinthosziak támogatták. Egy orákulum azt jósolta, hogy a háborúban a messzéniaiak fognak veszíteni, ha csak fel nem áldoznak egy királyi eredetű szüzet az isteneknek. Arisztodemosz, hogy hazáját megmentse, saját leányát ajánlotta fel áldozatul. De a leány vőlegénye, csakhogy menyasszonyát megmentse, azt állította, hogy a leány nem szűz már. Arisztodemosz erre saját kezével megölte a leányát. A szörnyű tett miatt lelkiismereti furdalása támadt Arisztodemosznak. Rémes álmok üldöztek s végül bünbánatában leánya sírján öngyilkos lett.

Arisztodemosz lelkiállapota annyira nyugtalanította az ostromlottakat, hogy a delfi jósdához fordultak. A jósda ezt felelte nekik: „Az fog győzni, aki előbb áldoz az ithomei Jupiter-templomnak száz háromlábát.”

A messzéniaiak erre fából készítettek száz háromlábát s azt hitték, hogy most már ők fognak győzni. De a spártaiak is megtudták az orákulumot s egy ravasz művészüik száz kis háromlábát csinált agyagból, madárkereskedőnek öltözve bejutott Ithoméba és szerencsésen elhelyezte a száz kis háromlábát Jupiter templomában előbb, mint a messzéniaiak.

Ez a csel teljesen elbátortalanította az ostromlottakat és Arisztodemosz öngyilkossága után a spártaiak el is foglalták Ithomét és véget vetettek a háborúnak.

*Polidorosz* és *Theopomposz* volt ekkor a két spártai király. Messzénia nyugati partjának egy részét szövetségeseiknek, az azinéiaiaknak adták, akik ott új *Aziné* városát alapították. Hiameia tartományt a messzéniai Androkleida-törzsnek adták, amely a háború alatt a spártaiakhoz szított. Az alsó termékeny síkságot megtartották maguknak és felosztották 3000 új földbirtokra. A messzéniaiak nagy része kivándorolt, az ottmaradtak heloták lettek, a városi lakók pedig perioikoszok. Gyászos sorsuk volt a legyőzötteknek. Minden termésük felét ki kellett adniuk s ha valamelyik spártai úr meghalt, a messzéniai jobbágyoknak gyászolniuk kellett őt.

Az első messzéniai háború szerencsés befejezése után nagy belső

lázadás veszedelme fenyegette Spártát. A lázadás eredetét nem tudjuk, de a mondák nagy része megegyezik abban, hogy a lázadókat *parthenioszoknak* nevezi (parthenosz szűzet jelent). Ugy mondják, hogy a parthenioszok a háború tartama alatt született fiúk voltak, akiket a hatóságok nem akartak teljesjogú polgároknak elismerni. Bizonyos, hogy nagyszámú elégedetlenről volt szó, akik azt kívánták, hogy a Messzénia-ban elfoglalt területeknek egy ötödreszét adják nekik. Minthogy ez nem történt meg, titokban szövetkeztek a helotákkal az uralkodó osztály ellen. Az összeesküvés kitörését a hiakinthiák ünnepére tűzték ki. Ez háromnapos ünnepe volt a spártaiaknak, amelyet Hiakinthosz vagy Adonisz tiszteletére ültek meg minden év júliusában. A terv az volt, hogy az összeesküvők feje, *Falanthosz* azzal fogja megadni a jelet a teljesjogú polgárok megtámadására, hogy felteszi fejére a sapkáját. A terv azonban a hatóságok tudomására jutott és az eforoszok az ünnep megkezdése előtt herold útján ezt tették közhírré: „Falanthosz pedig ne tegye föl fejére a sapkáját!”

Ebből megtudták az összeesküvők, hogy el vannak árulva. Elálltak tehát a tervüktől, kivándoroltak Spártából és megalapították *Tarentumot* a tengeren túl, Itáliában.

A következő esztendőket Spártának Argossal való harcai töltötték be. Feidon király halála után Argolisz nagysága hanyatlásnak indult. Fia, *Lakedasz* gyáva uralkodó volt s ennek utóda, *Mellasz* volt az utolsó király az ősi dinasztiából. Korinthosz és Szikion felvirágzása is sokat ártott Argosz tekintélyének, de a spártaiak támadásai siettették legjobban Argosz bukását. *Polidorosz* spártai király súlyosan megverte az argosziakat, de azért a harc nemzedékeken keresztül tovább tartott.

Igazi nagy veszedelemmel fenyegette Spárta létét a *messzéniaiak* rémes lázadása a VII. század közepe táján. *Arisztomenesz*, a régi királyok utóda állt a fölkelés élére és a szomszédok segítségével sikerült neki megvernie a spártaiakat. Fegyvereit szerencse kísérte a következő esztendőben is, úgyhogy a spártaiak már-már kétségbe estek. Nagy bajukban a delfi jósa tanácsára az athéniektől kértek vezért maguknak, akik világ csúfjára egy sánta költőt, *Tirtaioszt* küldték el Spártába. Tirtaiosz azonban annyi irra fellelkesítette a spártaiakat harci énekeivel, hogy ezek végül győztek a háborúban. Ez azonban csak monda. Tirtaiosz voltaképpen spártai ember volt, még pedig nemcsak lángeszű költő, hanem kiváló hadvezér és államférfi is. A spártaiak legyőzték a messzéniaiakat, állítólag főként azért, mert szövetségük, Arisztokratesz, orkhomenoszi király cserbenhagyta őket.

Arisztomenesz csapatai maradványával az északi határhegységbe húzódott az *Eira* hegytetőre, ahol ma is megvannak még nyomai két ősi, nyers védőfalnak és más épületeknek. A háború sokáig elhúzódott. Arisztomenesz vakmerő portyázásaival másodsor is válságos napokat okozott Spártának. Végül tizenegy esztendei háborúskodás után elesett Eira. A messzéniaiak jó része Arkádiába vándorolt ki, mások, főként a partlakók, a távol nyugaton kerestek új hazát és résztvettek *Rhegion* megalapításában. Arisztomeneszt elfogták és megölték a spártaiak.

A második messzéniai háború után egész Messzéniaát felosztották a spártaiak és még több embert tettek helotává. Spárta megerősödvé került ki a hosszú harcból s kemény öklét csakhamar megérezte Argosz is. A VII. század végén Peloponnézosz egész déli része Spártáé volt.

Herodotosz ezekből a harcokból a következőket meséli el. Mikor a lakedémoniak Krözosz lídiai királynak segítséget készültek küldeni, az argosziak vissza akarták foglalni a spártaiaktól elvesztett területeiket. A spártaiak szembeszálltak velük. Ütközet előtt azonban megállapodtak, hogy mindegyik fél kiválaszt háromszáz harcost és csak ezek fognak egymással megküzdeni. Ennek a harcnak az eredménye döntse el az egész háborús kérdést.

A harc meg is volt és mind a hatszáz harcos elesett, egy spártai, Othriadász és két argoszi, Alkenor és Khromiosz kivételével. Othriadász halottnak tette magát s a két argoszi hazasiétt, hogy hírül vigye a nagy diadalt. Közben azonban Othriadász elrabolta a megölt ellenség holttesteiről a fegyvereket és a győzelem jeléül a spártai táborba vitte. Így aztán mind a két fél azt állította, hogy az övé volt a diadal. A civódásnak az lett a vége, hogy most már harcra szállt egymás ellen mind a két főserég és az ütközetben a spártaiaknak kedvezett a szerencse.

De Argosz sohasem mondott le jogairól. Hogy el ne felejtsek soha, hogy a haza földjének egy darabja az ellenség hatalmában van, elrendelték, hogy az argoszi férfiak rövid hajat viseljenek és az argoszi nők ne hordjanak arany ékszereket mindaddig, amíg az elvesztett területeket vissza nem hódítják az ellenségtől.

Kevésbé volt szerencsés Spárta Arkádiával szemben. Ez az ország a magva volt Peloponnézosznak és ha Spárta ezt is meghódítja, akkor urává lesz egész Peloponnézosznak. Kemény harcokat vívott Spárta Arkádiának fővárosa, *Tegea* ellen, de eredménytelenül.

E harcokról a következőket beszélték. *Leon* és *Hegeziclesz* voltak a spártai királyok, valamivel Kr. e. 600 után, amikor kérdést intéztek a delfi jósdához: „Nem szerezhetné-e meg Spárta egész Arkádiát?”

Az isten válasza a következő volt: „Arkádiát kívánod, nagyot kívánsz. Nem teljesítem a kívánságodat. Sok makkevő férfi van Arkádiában s ezek vissza fognak kergetni. De azért nem haragszom rád. *Tegeát* neked adom tánchelyül és szép mezőségét felmérheted zsinórral.”

A spártaiak erre, egyrészt saját hadi erejükre, másrészt az isten igéjére támaszkodva, Tegea ellen vonultak. Annyira bizakodtak győzelmükben, hogy láncokat is vittek magukkal a tegeai foglyok bilincsbeverésére. De másképp fordult az eset. A tegeaiak hatalmas ütközetben leverték a spártaiakat, akik saját láncokra fűzötten kénytelenek voltak a tegeaiak mezőin rabszolgamunkát végezni.

Ez súlyos csapás volt a spártaiakra nézve a nagy reménykedések után. Hiábavaló volt minden erőfeszítésük a csorba kiköszörülésére.

A spártaiak megint a delfi jósdához fordultak tanácsért és Pithia ezt a választ adta nekik: „Győzni fogsz, ha Agamemnon fiának, Oresztesznek csontjait Spártába szállítod.”

A második kérdésre pedig azt a felvilágosítást kapták, hogy Oresztesz csontjai Tegeában vannak, azon a helyen, ahol két hatalmas légáram csap össze egymással.

A spártaiak fegyverszünetet kötöttek Tegeával és titokban keresztülkutatták a város területét. Mindhiába. Ekkor egy tekintélyes spártai, *Likhász*, aki véletlenül egy kovácműhelyben időzött, azt hallotta a kovácmestertől, hogy egyszer talált ő, mikor kutat ástott az udvarán, egy hét rőf hosszú koporsót és benne ugyanekkora holttestet, megmérte és megint elföldelte a sírt.

Bizonyosan ez volt Oresztesz holtteste és a jóslat szavai is ráillettek egy kovácműhelyre. Likhász nem árulta el magát, hanem nem sokára megvette a kovács telkét és a holttestet Spártába szállíttatta, ahol ünnepélyesen eltemették a vásártéren. Azóta megint kedvezett a szerencse Spártának, de Tegeát sohasem tudta teljesen legyőzni.

Végül szerződéssel ért véget a háború. A tegeaiak szövetségbe léptek a spártaiakkal. Ez a szerződés jelentős fordulópont volt Spárta politikájában. Míg eddig a peloponnészosi államok leigázására törekedett Spárta, most belátta, hogy erre gyöngé s ezentúl arra törekedett, hogy *szövetség* útján csatolja magához a szomszédos államokat. Ez úton sikerült is Peloponnészosz tényleges urává lennie, mert hiszen a szerződés gyöngébb és erősebb fél között azt jelenti, hogy az egyenlőség színének megóvásával az erősebb uralkodik a gyöngébben.

A lakedémoni harci szövetségnek (*szimmakhiának*) eleinte igen laza volt az államjogi formája. Spárta volt a szövetséges sereg vezetője.

A szövetségtanács döntött a szövetség ügyeiben. A tanács Spártában szokott összegyűlni Spárta meghívására s minden szövetséges állam vagy város küldötteinek egyenlő szavazata volt. Spárta azonban rendszerint annyira befolyásolta, különösen a kisebb államokat, hogy csaknem mindig az történt, amit Spárta akart.

A spártai szimmakhia igen nagy hatalommá fejlődött: lassan beléje tartozott egész Peloponnézosz, sőt ezenkívül *Megara* is. Argosz makacs ellenállása egyre jobban megtört. Emellett Spárta, amelynek kormányhatalama az eforoszok kezében összpontosult, természetes védőbástyája volt az arisztokráciának s a nemesség mindenfelé Spártára támaszkodva iparkodott hatalmát biztosítani. Mielőtt a spártai szimmakhia korával részletesebben foglalkoznánk, lássuk közelebről a többi görög állam politikai viszonyainak fejlődését is.

### Az Iszthmosz államai.

A VIII. és VII. század nagyszerű görög gyarmatosítási munkája nemcsak a Földközi-tenger partmellékét virágoztatta fel, hanem óriási hatással volt a görög anyaországra is. Távoli tengerekről és ismeretlen országokról terjedt szét a hír Görögországban, idegen fafajokat, cédrust, ciprust, pálmát, babért, fűgét ültettek át Görögország földjébe a keleti országokból. A hajózás és a tengeri forgalom addig nem sejtett arányokat öltött és a görög kereskedelem akkor vált világkereskedelmmé. Nyugaton a Biscayai-öböl, északon Britanniáig és az Északi-tengerig jártak a görögök vasért és borostyánért. A Fekete-tenger partjairól gabonát szállítottak a görög hajók, a kisázsiai görög városok a messze Kelettel közvetítették a forgalmat és Egyiptom megnyílt a görög kalmárok előtt. Párhuzamosan ezzel együtt fellendült a görög ipar is, amelynek termékeit, különösen a görög *vázákat*, világszerte széthordták a kereskedők. Mindezzel együtt járt természetszerűen a görög társadalmi és politikai viszonyok átalakulása is.

A görög városokban erős polgárság fejlődött ki, amely zárt sorokban egyesülve követelte az uralkodó arisztokráciától, hogy őt is fogadja be az állam vezetésébe. Az Iszthmoszon, ahol a kereskedelmi forgalom legerősebben éreztette hatását, az ős jón vidéken, ahol a nemzeti ellentét is élesebb volt még a jónok és a dórok között, ott hozta létre a nemesség és a polgárság harca Görögországban először azt a kormányformát, amelyet a görögök *tirannisznak* neveztek.



*Korinthosz*, amely kedvező fekvésénél fogva uralkodott egész Közép és Dél-Görögország összeköttetésén, három kikötője birtokában s az itáliai és szicíliai gyarmatosítás következtében először fejlődött Görögország nagy kereskedelmi és ipari középpontjává.



*Akhilleusz leszúrja Penthezilea amazon királynőt.*

Váza-kép, Polignotosz görög festő által díszített vázán a müncheni múzeumban.



*Porosz indiai király Nagy Sándor előtt.*

A véres hidaszpeszi csatában legyőzött és foglyul ejtett indiai király úgy megtetszett a világhódítónak, hogy nagyon kegyesen bánt vele. Meghagyta országa élén s meglegedett azzal, hogy elismerte hűbérurának.

A VIII. század közepe táján Korinthoszban is eltörölték a királyság intézményét s a monarchia helyét a *Bakkhiádok* családi szövetségének oligarkhiája foglalta el. A családi szövetség a maga tagjai köréből évente választott elöljárót, *pritaniszt*. A nemesség többi része ki volt zárva az uralkodásból.

A *Bakkhiádok* ridegen elzárkóztak úgy a polgársággal, mint a kisebb nemességgel szemben. Például házasságot is csak maguk között kötöttek. Uralmuk azonban Kr. e. 666 körül véget ért. A korinthuszi polgárság ekkorára nagyon megerősödött s nem volt hajlandó tovább tűrni a gőgös oligarkhák uralmát. Bukásukat az a körülmény előzte meg, hogy Korinthosz itáliai gyarmata, *Korkira* függetlenítette magát az anyavárostól, nagy kereskedővárossá lett s különösen hajóépítéséről vált híressé. Tengeri hatalommá fejlődött s 664-ben nyílt tengeri csatában is legyőzte a korinthusziakat. Ez a vereség nagyon megrendítette az oligarkhia uralmát.

Pár év múlva egy *Kipszelosz* nevű gazdag korinthuszi polgár a nép segítségével elkergette a Bakkhiádokat és magához ragadta az uralmat. Kipszelosz 657-ben jutott uralomra és harminc esztendeig uralkodott. Az előzőtt Bakkhiádok birtokait elkoboztatta. Uralma alatt Korinthosz még jobban fellendült. Hogy az elvesztett kereskedelmi területeket visszahódítsa, több gyermatvárost is alapított Kipszelosz. *Leukaszjélsziget* csatornával elvágta a szárazföldtől s viruló kikötőteleppé fejlesztette.

Kipszelosz halála után legidősebb fia, *Periandrosz* követte őt a trónon, aki negyven és fél esztendeig uralkodott. Erőskezű uralkodó volt. Korkirát megint leigázta s második fiát, *Likofront* küldte ki oda helytartónak. Keleten is gyökeret vert Periandrosz. Megalapította *Potidaiát*, amelynek révén Korinthosz közvetlen kapcsolatba jutott a thrákmakedón partvidék tartományaival. A korinthuszi kereskedelem hallatlanul virágzott, a város a görög világ első kereskedővárosává lett s Periandrosz foglalkozott azzal a gondolattal is, hogy átvágatja az Iszthmosz földnyelvét, amely a peloponnézosi félszigetet összekötötte Görögországgal. Hogy milyen tekintélyes volt Korinthosz politikai helyzete, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy Athén és Mitiléne viszályában Periandroszt kérték fel döntő bírónak.

Otthoni uralkodásáról nem sok bizonyosat mondhatunk. Eleinte állítólag szelídebben uralkodott, mint atyja, de később zsoldosok segítségével még véresebb uralmat honosított meg Korinthoszban. *Thrazibukosz* miloszi tirannusz bírta őt rá erre, aki Periandrosz követei-

nek kérdésére, hogyan végezzen uruk ellenségeivel Korinthoszban, válaszul a kertbe vezette a követeket s ott szó nélkül, egymásután levagdosta azokat a mákfejeket, amelyek a többi közül kiemelkedtek.

Erőszakosságai közül, amelyeket ráfognak, különösen azt említik felháborodással, hogy a korinthoszi nők ruháit és ékszereit elrabolta s egy nagy gödörben elégettette. Így akarta ugyanis felidézni feleségének az árnyát, hogy megtudja tőle, egyik vendégbarátja hol rejtegeti a vagyonát. Történetileg annyi látszik hitelesnek, hogy feleségét, *Lizidét*, megölette s ez alkalommal halotti áldozatul a korinthoszi nők egy-két ruháját és ékszerét elégettette. Egyebet nem igen lehet hitelesen megállapítani.

Lizide halálával azonban felidézte maga ellen a végzetet. Lizide ugyanis *Proklesz* epidauroszi tirannusznak a leánya volt. Ez bosszút akart állni a leányáért és háborút indított Periandrosz ellen. De Periandrosz győzött, Prokleszt foglyul ejtette és *Epidauroszt* is elfoglalta. Ekkoriban jutott Egína is, Korinthosz kereskedelmi versenytársa Korinthosz uralma alá.

Ettől fogva csupa fény és pompa volt Periandrosz uralkodása. Udvarában költők és művészek éltek és az iszthmoszi játékok nemzeti jelentőségüekké váltak. Periandrosz volt ekkor Európa leghatalmasabb embere.

Mind e fény és ragyogás azonban nem tarthatta távol Periandrosz házának küszöbétől a szerencsétlenséget. Elsőszülött fia, Kipszelosz gyöngélméjű volt. Második fiát pedig, akit Korkirába küldött helytartónak, a korkiraiak megölték. Másik két fia korán meghalt, úgyhogy a büszke Periandrosz egyedül élte le agg napjait.

Utóda unokaöccse, *Pszammelikhosz* lett, akit azonban háromévi uralkodása után meggyilkoltak és holttestét kivetették Korinthosz határából is. A tirannuszok házait lerombolták és vagyonukat elkobozták. A város vezetése egy nyolcvan tagú tanács, a *bulé* kezébe került, amelynek tagjai közül felváltva tízen intézték a folyó ügyeket. A tirannuszok bukása következtében Korinthosz hatalma csökkent és Korkira megint függetlenítette magát. De a nemesség, amelynek tagjaiból állott a tanács, nagyon mérsékelt uralmat fejtett ki és Korinthosz híres volt rendjéről és kitünő jogéleteről. Később Korinthosz az argoszaikkal vívott szerencsétlen harcai folytán csatlakozott a spártai szövetséghez, de nem rendelte magát túlságosan Spárta alá.

Görögország legrégebbi tirannusza *Orthagorasz* volt *Szikionban*, amely az argoszi dórok szövetségéhez tartozott úgy, mint a közeli Korinthosz

s bár ezzel jó kikötő híján nem versenyezhetett, mint kitünő földmivelő, kertészkedő és iparos város szintén korán fellendült. A dórok uralkodtak Szikionban, de a nép zöme jón eredetű volt. *Orthagorász* maga is jón ember volt, alacsony származású, állítólag szakács. A régi jónokra támaszkodva döntötte meg Kr. e. 665 körül a dór nemesség uralmát. Az egyeduralom száz évnél tovább megmaradt *Orthagorász* családjánál, mert jó uralkodók voltak és a nép érdekét szem előtt tartották. *Miron*, *Orthagorász*nak a fia, olimpiai győztes is volt.

Az *Orthagoridák* közül a legjelentékenyebb uralkodó *Kleiszthenesz* volt, a család utolsó tagja. Uralkodása kezdetén nagy dicsőségre tett szert az által, hogy ő is résztvett a *Kriza* ellen folytatott *szent háborúban*.

*Kriza*, amelynek területén feküdt a delfi szentély, jelentős földmivelő és kereskedő város volt, amely jövedelmének nagyrésztét az Itáliából és Sziciliából érkező kalmárok áruinak megvámolásából szerezte. Delfi panaszkodott, hogy *Kriza* megvámolja a Delfibe vándorlókat is. Panaszával az amfiktioniakhoz, a görög államszövetségekhez fordult. Célja az volt Delfinek, hogy nemzetközileg védett területet biztosítson magának. Az amfiktioniak elhatározták *Kriza* ellen az irtó háborút. Szent háborúnak nevezték ezt s résztvett benne *Kleiszthenesz* kívül Athén és Thesszália. Az ostromló sereg fővezére a thesszáliai *Eurilokhosz* lett. *Kriza* hosszabb ideig szívósan ellenállt s csak 590-ben adta meg magát, mikor forrásvizét elvágták. *Kriza* területét a győztesek az isteneknek szentelték. Delfit pedig az amfiktioniak védelme alá helyezték, amely a győzelem emlékére elrendelt pithói játékok rendezését is elvállalta. Ez időtől fogva volt Delfinek nemzetközileg védett helyzete. A szentély és a templomi vagyon kezelésére czentül az amfiktioniak tanácsa ügyelt fel.

*Kleiszthenesz* kétségkívül jelentős férfi volt, lovagias uralkodó, aki többször győzött négyes fogatával a versenyeken és ápolta a szépművészeteket is. Városát nagy épületekkel és szobrokkal díszítette. Minthogy a dór nemességet és a dórok főállamát, Argoszt lelke mélyéből gyűlölte, kíméletlen erdetiséggel iparkodott a dór arisztokráciát elnyomni és Szikion összeköttetését Argossal teljesen megszüntetni. Az államrendgyökeresen felforgatta. A törzsek rangsorát megváltoztatta. A saját, nem dór törzsét, amely addig az utolsó volt, első helyre tette és *arkhelaioi*-nak, népek uralkodójának nevezte el. A három dór törzs jogait megnyírta és gúnyneveket adott nekik: kis malacok (hiatoszok), kis disznók (khoireatoszok) és kis szamarak (oncatoszok). A dór nemessé-

get ekképp mélyen megalázta és úgy jogilag, mint erkölcsileg a jón lakosság alá rendelte.

Minthogy Kleiszthenesznak nem volt fia, az Orthagoridák uralma természetes módon ért véget. De Kleiszthenesz újításai több mint félszázaddal túlélték őt. Csak 60 év múlva sikerült a dóroknak Spárta segítségével régi jogaikat visszaszerezni és mérsékelt arisztokratikus alkotmányt elfogadtatni. Azóta Szikion is Spárta szövetségébe tartozott.

A megarai *tirannisz* inkább társadalmi, mint politikai okokból keletkezett. *Megarában* a szegények és gazdagok közti ellentét rendkívül élesen domborodott ki. Megara kis termékeny földje a nemességé volt. A többi terméketlen, köves, legföllebb legeltetésre használható földtől alig lehetett megélni. A föld népe állati sorban nyomorgott. A városi lakosság pedig korán iparúzésre és kereskedésre szorult. A VIII. században számos gyarmatot alapított Megara. A dór gazdag kalmárokkal szemben azonban ott tengődött a matrózok és kikötőmunkások nagy serege. Szóval az állapotok mindenképpen megérték arra, hogy Megarában *tirannusz* legyen.

A VIII. század vége felé *Theagenesz*, aki valószínűleg nemes ember rolt, az alsó nép segítségével uralomra vergődött Megarában. Uralkodásáról nem sokat tudunk. Mikor veje, *Kilon* Athén *tirannusza* akart lenni, *Theagenesz* támogatta őt. A kudarccal végződött vállalkozás következtében Athén és Megara háborúba keveredett, amelynek során az erősebb flottájú Megara elfoglalta *Szalamisz* szigetét. *Theageneszt* Megarából csakhamar elűzték s utána mérsékelt nemesi uralom következett. Majd ezt hamarosan vad demokrácia váltotta föl, amelynek kegyetlenségei elől a nemesség tömegesen vándorolt ki. Majd Spárta segítségével a VI. század vége felé helyreállt Megarában megint az arisztokraták uralma, de Megara virágzását a folytonos belső viszálykodás örökre tönkretette.

Megara úgy, mint Korinthosz és Szikion a spártai szövetséghez csatlakozott. Az érdekközösség hatalmas köteléknek bizonyult az arisztokratikusan szervezett Spárta és az északi Peloponnézosznak nemesi uralmai, városállamai között.

A régi argoszi szövetség a VI. század negyvenes éveitől rohamosan szertemállott. A legtöbb szövetséges állam Spártához csatlakozott. Míg Argosz az áldatlan és kilátástalan harc folytán, amelyet Spárta ellen folytatott, de különösen 495-ben történt borzasztó veresége után, teljes tehetetlenségbe süllyedt, addig Spártának a VI. század utolsó évtizedeiben vezető szerepe volt már egész Hellásban.

## Athén.

### Szólon törvényei.

Attika, amelyet belső viszonyainak fejlesztése foglalt el, csak jó későn, voltaképpen csak a VI. század kezdetén kezdett jelentősebb szerepet játszani kifelé is. Addigi fejlődését azonban, mely bizonyára évszázadokba telt, teljes homály borítja. Ősi hagyományok szerint Attikában már Kr. e. 1069-ben megszűnt a királyság intézménye. *Kodrosz* királysága alatt törtek be a dórok Attikába. Az orákulum azt jósolta, hogy a dórok fognak győzni, ha meg nem ölik Attika királyát. Mikor Kodrosz ezt megtudta, elhatározta, hogy feláldozza magát országa szabadságáért. Parasztnak öltözve behatolt az ellenséges táborba, ott veszedelmet kezdett s eközben ismeretlenül agyonütöttek. A dórok, miután rájöttek baklövésükre, azonnal elvonultak. Az athéni nép azonban senkit sem tartott méltónak arra, hogy Kodrosz utóda legyen a királyi trónon. Kodrosz fiát, *Medont* élete fogytáig *arkhonná* választották meg.

Ez az egész Kodrosz-áldozat későbbi monda, amely egyáltalán nem felel meg a királyság eltörlése igazi történetének. Ez bizonyára hosszú alakulás eredménye volt, amelyre vonatkozólag *Arisz'otelesz* nyújt egy s más felvilágosítást. E szerint a király mellé, minthogy némelyik király nem vált be hadvezérnek, idővel egy második méltóságot léptettek életbe, a *polemarkhoszil* vagy hadvezérít. Legkésőbb létesült az *arkhon* hivatala, amely fontos közigazgatási méltóság volt. A két új tisztség mellett a király hatásköre lassan mindjobban szűkült s végül csupán vallási dolgokra szorítkozott, amelyeket később az *arkhon bazileusz*, a király-arkhon intézett. Később e három méltóság hivatali idejét tíz évben, majd még később, 750 körül egy évben szabták meg. Idővel hat újabb hivatalnokot rendeltek a régi három mellé, a *theszmotheszeket*, akiknek feladata a régi jogszabályok följegyzése és megőrzése volt. Valószínűleg ezek bíráskodtak is a *theszmotheionban*.

Valószínűleg ezidőtájt alakult az 51 *efetoszból* álló bíróság is, amely büntetőbíróság volt oly ügyekben, mikor emberélet megsértéséről vagy

megsemmítéséről volt szó. Emellett volt még az *areiopág*, a volt arkhonokból álló legfőbb tanács, amely a szokásnak és az erkölcsnek volt az őre és a közrend ellen vétőket büntethette tetszése szerint. Mind e méltóságok az attikai nemesség tagjait illették, úgyhogy Athénnek az alkotmánya arisztokratikus köztársaság volt már Kr. e. a VII. században, sőt akkor már a tetőpontjára is eljutott.

Ennek a kornak a külső eseményeiről nem igen tudunk semmit sem. Athén nem vett részt mindeddig semmiféle gyarmatosításban, holott szomszédai, Khalkisz és Megara nagy sikerrel gyarmatosítottak már. Ennek az lehet az oka, hogy Athén erejét valami közelebbi cél foglalta le. Valószínűleg a szomszédos *Eleuzisznak*, ennek a papi államnak a bekebelezése az attikai államba. Bizonyára háborúskodással kezdődött a két állam egyesülésének folyamata, amelyet végül egyezés fejezett be, mert Eleuzisz polgárainak megmaradtak továbbra is az



Régi athéni pénz.

Előlapján Athéné istennő kezdetlegesen ábrázolt feje van, hátlapján pedig az istennő szent madara, a bagoly. A berlini éremtárban,

előjogaik s papi nemzetségeiket befogadták az athéni uralkodó nemességbe. Az eleuziszi istenségeket pedig átlpántálták

Athénbe is. Eleuziszt a megszünt politikai függetlenségért azzal kárpóolták, hogy még nagyobb vallási tekintéllyel ruházták fel.

De nemcsak ebből a szempontból volt jelentős Attika fejlődésére nézve a VII. század. Az ipar és a kereskedelem ekkor eredt virágzásnak Attikában és Athén is ekkor kezdett résztvenni a tengeri kereskedelemben. Agyagedény és olaj volt Attikának két legfőbb kivitelű cikke.

A tengeri kereskedelemnek mindig és mindenütt demokratizáló hatása volt. Áttértek a pénzgazdaságra s ez a viszonyok teljes átalakulásával járt. A válságot még jobban siettetette az a körülmény, hogy Megara a VII. század közepe óta szállított nagyobb mennyiségben olcsó gabonát a Fekete-tenger mellől Görögországba és különösen Attikába. Ezt a versenyt a nagybirtokosok győzték, de a parasztok nem. A közép és kisbirtokos eladósodott s a gazdag nemesség az előbbieket szegénységét kíméletlenül kihasználta. Mindez elviselhetetlenné tette a nyomorúságos helyzetet.

Az elszegényedett parasztot, aki feleségével és gyermekeivel együtt szolgálja lett a gazdag földbirtokosnak, *pelatosznak*, vagyis szomszédnak hívták, ami nyilvánvalóan gúnyos elnevezés volt. *Hatodosoknak* is neveztek azonban őket, mert földmunkájukért a termésnek csak egy-



hatodát kapták. Őthatodot ki kellett szolgáltatniok a földesúrnak s ha hátralékba jutottak, úgy ők, mint fiaik rabszolgái lettek a gazdag uraságnak.

Ilyen körülmények között próbálta meg egy vállalkozó szellemű ember megszerezni Athénben a tiranniszt úgy, mint ahogy a szomszédos államokban, Megarában, Korinthosban és Szikionban történt.



Sertés-áldozat Démétérnek, a termékenység és Perzejonének, az alvilág istennőjének. Eleuziszben, a görögök papj államában talált dombormű. Ma a párisi Louvre-ban van.

Kilon volt ennek a férfinak a neve, aki 640-ben az olimpiai játékokon a futásban elnyerte a koszorút. Előkelő nemesi családból származott és veje volt *Theagesz*nek, Megara tirannuszának. Kortársainak és apósa katonáinak segítségével 624-ben elfoglalta az Akropoliszt, Athénnek a várát, de terve nem sikerült. A nemesség ígéreteire a föld népe nagy csapatokban betódult a városba, úgyhogy Kilon beszorult a várba. Az ostrom hosszúra nyúlt. Végül rábízták az ostrom befejezését az arkhnokra, akiknek élén akkor *Megaklesz* állt s a polgárok túlnyomó része

hazament. Közben Kilon az öccsével együtt megszökött. A többiek, mikor már az éhhalál fenyegette őket, védelémért könyörögve Athéné szentélyébe menekültek. Az arkhonok megígérték nekik, hogy nem lesz bántódásuk, amire a Kilon-pártiak elhagyták az aziliumot. Megaklesz azonban mégis megölette őket, még azokat is, akik az istének szentélyébe menekültek.

A pártbosszú műve volt a vérengzés, amely súlyos bünt vont a részeselek fejére és sok szerencsétlenséget zúditott Athénre. Kilon híveit az arkhonok bírói úton üldözték és száműzték. Másrészt azonban Megaklesz ellenségei felhasználták az istentelen gonosztett nyomán támadt ellenséges hangulatot és keresztülvitték, hogy Megakleszt és a többi vérbűnnel vádoltat a nemesek háromszáz képviselőjéből álló bíróság száműzte. A krétai *Epimenidesz* tisztította meg vezeklő áldozatokkal a bünszenyvezte várost. Az Aresz-dombról fehér és fekete juhokat szalasztott szét és elrendelte, hogy ahol ezek megpihennek, ott oltárokat kell emelni. Visszaállította az *Eriniszek*, a vérbűn üldözőinek a tiszteletét is.

A lázadást a nemes urak csak a föld népének segítségével győzték le, amelynek a veszedelem pillanatában mindent megígértek. A veszedelem elmúltával azonban nem igen voltak hajlandók az ígéreteket teljesíteni. Az elégületlenség emiatt annyira fokozódott, hogy az arisztokraták végül kénytelenek voltak engedni az egyre viharosabban megnyilatkozó népakaratnak. Megbízták *Drakont* azzal, hogy új alkotmányt polgozzon ki Attika számára. Drakon ki is dolgozta az új törvénykönyvet, de nem nagy köszönet volt benne. Büntető rendelkezései oly szigorúak voltak, hogy azt mondták róluk, hogy vérrel írottak s ma is közmondásos a *drakói szigorúság*.

Pár évvel később vállalkoztak az athéniek első tengerentúli kalandjukra és megszállták *Szigeiont*. A gyarmatosítást a nemes urak arra akarták felhasználni, hogy lerázzanak a nyakukról egy-egy csomó elégületlent. De ez a hódítás hosszú háborúra vezetett a *mitiléneiekkel*, akik Szigeiont a magukénak tekintették. Az athéniek visszaszorították az ellenséget s már ezt az erődöt is nagyon fenyegették, mikor a mitiléneiek *Pittakoszt* bízták meg a fővezérséggel, aki a párviadalban megölte *Frinont*, az athéni vezért s így megmentette szülővárosát. A háborút *Periandrosz* döntőbíráskodása fejezte be, aki Szigeiont az athénieknek ítélte oda, a szomszédos Akhilleiont pedig a mitiléneieknek.

Az athéniek azonban nem sokáig tarthatták meg Szigeiont, mert Kilon elűzése miatt háborúba keveredtek Megarával s a megariaiak el-

foglalták Szalamisz szigetét is. Szalamisz birtoka azonban életkérdése volt Athénnek, mert a sziget nélkül megbénult kereskedelme és a lakosság nagy része elszegényedett. Az athéniék kétségbe voltak esvő.

Ekkor történt, hogy a Kodridák királyi családjából való Szólón egy nap megjelent a piacon és elégikus versformában előadott egy költe, ményt, amelyben mint Szalamisz heroldja arra tüzelte az athéniéket-



Nehéz fegyverzetű athéni gyalogos, hoplita.  
Fegyverzetük körülbelül 35 kilogrammot nyomott.

hogy ne tűrjék tovább a gyalázatot, hanem kezdjék meg újra a harcot. Ő maga ötszáz önkéntessel mingyárt föl is kerekedett és merész esellel visszafoglalta Szalamiszt.

Ezzel Athénnek egyik sajnó sebe begyógyult ugyan, de az egész állami élet belső bajban sínylődött. A hosszú, szerencsétlen háború, amelyet Megara ellen viseltek, még jobban fokozta a nyomort, a nemesek uralmával szemben tetőfokra hágott az általános elégületlenség. A nép, amelyet lelketlen kapaszkodók izgattak, már-már azt kívánta, hogy az alkotmányt teljesen alakítsák át és az ország földjét osszák fel a nép között. A polgárháború veszedelme fenyegetett.

Szólón egy újabb elégiájával, amely a gazdagokat élesen korholta, újra magára irányította a közfigyelmet. Benne látta mindenki az egyedüli mentőt. Felhívták, hogy legyen tirannusz és a delfi jósa egy orákulumja is mintha erre bátorította volna őt. De Szólón visszautasította a csábítást: „Uj törvényekre van szüksége az államnak — mondotta — semmi egyébre.”

Az cupatridák is megbíztak Szólónban, mert közülük való és vagyonos is volt, amellet kipróbált jellemű. Így aztán az utolsó percben engedékenységre határozták el magukat s Kr. e. 594-ben első arkhonnak választották meg Szólont és feljogosították arra, hogy békét szerezzen a nép és a nemesség között. Szólón mindenekelőtt a szükséges társadalmi és gazdasági reformokat akarta megvalósítani, azután általában reformálni akarta az egész alkotmányt.

Szólon, aki ifjúságában sokat utazott és jól ismerte a világot s az embereket, csak vonakodva vállalta el a nehéz hivatalt. Tudta jól, hogy a két párt közül egyiknek sem adhat igazat s egyik költeményében sok kutyától ide-odarángatott farkashoz hasonlította magát, egy másik helyen pedig határcölöphöz, amely szilárdan áll a két harcoló párt között. De miután elvállalta hivatalát, rendületlenül haladt azon az úton, amelyet helyesnek ismert föl.

Nagy munkáját az úgynevezett *szeizakhtheiával*, vagyis a terhek megszüntetésével kezdte. A földbirtokot terhelő jelzálogadósságokat, amelyek a földeken emelt kőoszlopokra voltak följegyezve, teljesen eltörülte, éppúgy a testi szabadságra fölvetett kölcsönöket is. Az adósságból eredő szolgaságot megszüntette Szólon s az atyáknak és gyámoknak örökre megtiltotta, hogy kiskorú gyermekeiket vagy gyámoltjait eladhassák. A szolgaságban sínylődőket, vagy akiket külföldre adtak el, az állam pénzén vásároltatta vissza. A földet azonban nem osztotta fel Szólon, bármennyire szeretnék volna ezt a birtoktalanok s a fennálló birtokviszonyokon nem változtatott. De a jövőre nézve megállapította azt a mértéket, amelyet az egyes ember földbirtoka nem haladhat felül, hogy ezzel biztosítsa a kisbirtokok fennállását.

Ezzel a mélyreható intézkedéssel együtt új súly és mértékrendszert hozott be Szólon. Az eddig szokásos eginai rendszer helyett az euboiai súlyrendszert hozta be, amivel azt akarta elérni, hogy Athént gazdaságilag teljesen függetlenítse Eginától és Megarától s előkészítse a szorosabb csatlakozást a barátságos Korinthoszhoz és Khalkiszhoz. Elrendelte, hogy az új, attikai értékű 100 *drakhma* 73 régi eginai drakhmát érjen. Az új *medimnosz* (véka)  $52\frac{1}{2}$  liter lett a régi  $72\frac{1}{3}$  liter helyett, az ürmértéket pedig a régi  $54\frac{1}{2}$  liter helyett  $39\frac{1}{3}$  literre szállította le. A kamatszédést nem korlátozta. A hitelező tetszése szerinti kamatot szedhetett.

Az *alkotmány* reformjának alapja az a gondolat volt, hogy a jogokat és kötelezettségeket kapcsolatba hozza a birtokkal. Igaz, hogy ennél fogva ezentúl is a nemességet illette meg a döntő befolyás, mert nagyrészt a nemességé volt a földbirtok, ámde nem illette meg a nemességet ezentúl a kizárólagos befolyás a közügyek intézésére.

Szólon az egész polgárságot *négy becslési osztályba* osztotta be. Az első osztályba azok tartoztak, akiknek évi termése legalább 500 véka gabona vagy 500 metrétá (à  $39\frac{1}{3}$  liter) bor vagy olaj volt, a másodikba azok, akiknek 300. A harmadik, sokkal nagyobb osztály a 200 vékás vagy metrétás osztály volt, ezeket fogatosoknak hívták, mert

egy-igás fogatuk volt. A negyedik osztályba tartoztak mindazok, akiknek kevesebbjük vagy éppen semmijük sem volt.

A három első osztály tagjai termésük huszadrészét fizették az államnak s a legtehetősebb polgárok kötelesek voltak ezenkívül bizonyos rendkívüli szolgáltatásokra is. A negyedik osztály tagjai nem fizettek adót. A három első osztály tagjai rendes hadiszolgálatra is kötele-



*Athéni lovasok.*

A régi görög lovasok viseletét mutatja szemléltetően ez a kép, amely egy ó-görög vázát díszít. Az oxfordi Ashmolean-múzeumban.

sek voltak, mint *hopliták*, míg a negyedik osztály tagjait könnyű fegyverzetű harcosoknak vagy a flottán evezőlegényeknek használták. De ezzel szemben csak az első három osztály tagjai viselhettek állami hivatalt. *Arkhont* pedig csak a két első osztály tagjai közül lehetett választani.

Az állam élén egy évre szóló megbizással a kilenc *arkhon* maradt meg. Mind a négy osztály tíz polgárt választott az első két osztály tagjai közül s e negyven polgár közül sorsolták ki a kilenc arkhont.

Tulajdonképpen az arkhonok fejét nevezték csak arkhonnak. Ő elnökölt a közös üléseken. Hozzá tartozott a családi ügyekre való felügyelet, az árvák és özvegyek gondja, a családi ügyekben való bíraskodás és bizonyos ünnepeknek a vezetése. Ő volt az állam legfőbb tisztviselője.

A régi királyság két legfontosabb teendőjét, a főpapi és hadvezéri kötelességek intézését a rangban következő két arkhon végezte. A második arkhon címe *bazileusz* (király) volt, ez volt a főpap és a vallási ügyekre vonatkozó pörök bírója, hozzátartoztak a gyilkosságra vonatkozó vádak is. A harmadik arkhon, a *polemarkhosz* a hadügyek vezetője volt, ő foglalkozott az idegenek védelmével is. A többi hat arkhon, a *thezmotheteszek* a törvények alkalmazásának őrei voltak. Ők bíráskodtak minden ügyben, amely nem volt kifejezetten más hivatalnok elé utalva.

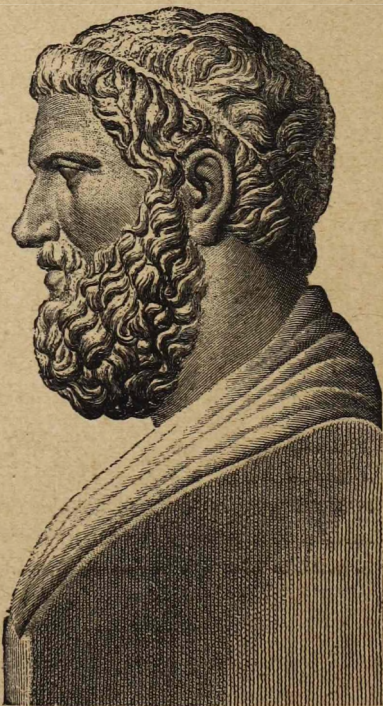
Drákon vérről írott büntetőtörvényeit megtartotta Szólon. Az *efetoszok* önálló vérbírósága is megmaradt az arkhon bazileusz elnöklésével, csak a gyilkosság és gyújtogatás tartozott a legfőbb bíróság, az *areiopág* elé, amely a volt arkhonokból alakult s felügyelt az erkölcsre és a szokásokra, továbbá a törvényhozásra és az alkotmányra. Elébe tartozott az alkotmány megbuktatására irányuló kísérletek büntetése is.

*Négyszáz tagú tanács* készítette elő az ügyeket a népgyűlés, az *ekkleZIA* számára, amelyben résztvett mind a négy néposztály, tehát a birtoktalanok osztálya is. A népgyűlés elé tartozott a döntés a háború és a béke fölött, továbbá a hivatalnokok választása és felelősségre vonása. A törvényhozás egyelőre nem a népgyűlés dolga volt, mert Szólon azt is elrendelte, hogy törvényei száz évig maradjanak érvényben változatlanul.

A nép jogait *népbíróságok* megalkotásával bővítette Szólon. Ezek tagjait is a népgyűlés választotta. Nevük *heliaia* volt s a *thezmotheteszek* elnöklésével döntöttek a hatóságok ellen hozzájuk föllebbezett ügyekben.

A büntetőjogon kívül az egész jogrendet is reformálta Szólon. Megengedte például gyermektelenség esetén a végrendelkezést. A pazarlást föl lehetett jelenteni. Erkölcsi szempontból is fontos új szabályokat alkotott Szólon. Különösen hangoztatta a munka értékét. A tunyaságot büntette, a szorgalmas munkást megbecsültette. Idegenek, ha kézművesek voltak, polgárjogot szerezhettek Athénben. A szülő köteles volt gyermekeit neveltetni, különben agg korában nem volt joga támogatást kérni tőlük. Nagy súlyt vetett Szólon — Spártával ellentétben — a *szellemi* kiképzésre. A grammatista írni, olvasni tanított, a kitharista zenére és valláserkölcsre. A gimnáziumok a testet képezték ki. Szóval Szólon a test és a lélek harmonikus fejlesztésére törekedett. Mindenkinek meg kellett tanulnia valami foglalkozási ágat. A fényűzés ellen is sikra szállt. Az asszonyok, ha kirándultak, csak három ruhát, egy kosa-

rat és egy obolusz ára (12 fillér) ételt és italt vihettek magukkal. Éjjel csak kocsin és fáklyás kísérettel távozhattak hazulról. A szülők tisztelete a gyermekek szent kötelessége volt. Érdekes intézkedése volt Szólónnak a következő. Minthogy tapasztalta, hogy a gyakori pártviszályokban sok polgár közönyösen nézte az eseményeket, elrendelte, hogy aki pártvillongások idején egyik párthoz sem csatlakozik, az becselenné legyen és közösítettessék ki az államból. Büntetései a következők voltak: pénzbírság, vagyonkobzás, száműzés, a polgárjog elvesztése, halál.



*Szólón, a híres atheni törvényhozó.*

A hagyományok szerint a hét görög bölcs egyike.

Az egész reformmunkát általános amnesztia tetőzte be.

Szólón törvényeit négyszögletes, forgatható facölöpökre jegyezték fel, amelyeket az Akropoliszban állítottak fel. A tanács és az arkhonok ezekre tettek esküt.

Egy esztendei munka után elkészült a nagy reformmű. A jellege határozottan kedvező volt a néppel szemben. Eleinte nem igen méltányolták Szólón nagy munkáját. Minthogy egyik pártot sem segítette győzelemhez a másik fölöött, általános volt az elégtelenség. Szólón ezután utazni ment: Egyiptomba és Ciprus szigetére. Mikor hazatért, a pártviszály hevesebben dühöngött, mint valaha. Az arkhonság miatt folyt a viszály s a versengés eredménye az volt,

hogy 590-ben és 586-ban nem is választottak első arkhont. Mikor 585-ben *Damaziász* lett első arkhon, két esztendeig és két hónapig maradt hivatalában s nyilvánvalóan a reakció előkészítésén dolgozott. Ekkor végre erőszakkal kergették el hivatalából s a nemesség kénytelen volt belenyugodni abba, hogy a következő esztendőre tíz arkhont válasszanak, ötöt az eupatridák nemesi nemzetségeiből, három fogatost és két kézmívest. De ez az újítás is csak egy esztendeig maradt érvényben.

Két párt állt szemben egymással állandóan. Mind a kettőnek élén versengő nemesi családok állottak. Az egyik párt a *pediakoi* párt, a síkság pártja volt *Miltiadesz*, majd *Likurgosz* vezetése alatt. A polgári párt, *paralokoi* (partlakók) pártjának vezére *Megaklesz* volt, aki az általános amnesztia után szintén hazatért a száműzetésből.

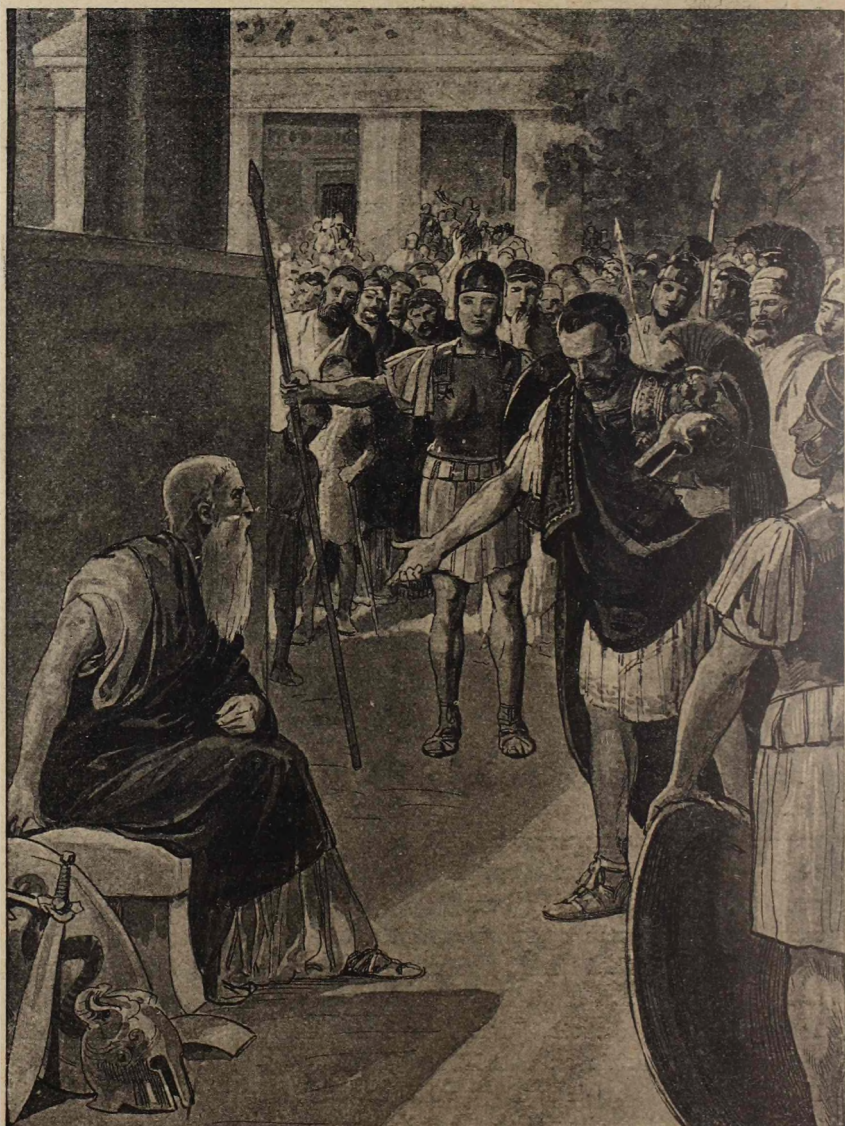
Ez a két párt szenvedélyesen küzdött egymás ellen. Közben azonban a Neleidák nemzetségéből való *Peizisztratosz* egyre növekvő befolyásra tett szert. Alkalma nyílt neki arra is, hogy hazájának nagy szolgálatot tegyen. A *megaraiak* ugyanis újra elfoglalták *Szalamisz* szigetét. Peizisztratosz a harctéren többször kitüntette magát s mikor sikerült neki Megara kikötővárosát, *Nizaiát* is elfoglalnia, békére kényszerítette Megarát. Spárta, amelyet a küzdő felek döntőbíróinak szólítottak fel, úgy döntött, hogy Athén adja vissza *Nizaiát* *Szalamisz*ért a megaraiaknak. *Szalamisz* szigetén ekkor, 570 körül az athéni polgári gyarmatot alapítottak. Ötszáz birtokot mértek ki, amelyeknek tulajdonosai athéni polgárok lettek.

### Peizisztratosz és utódai.

A megarai háború után Peizisztratosz volt Athén legnépszerűbb embere. Új pártot alapított, a hegyi pártot Észak-Attika szegényebb parasztaiból és pásztoraiból. Szólon felismerte a veszedelmet, amellyel ez a férfi fenyegette Athént, de intelmei eredménytelenül hangzottak el. Peizisztratosznak egyszer heves vitája volt *Megaklesszal* a népgyűlésen. Másnap véresen jelent meg kocsijában a piacon. Elmondta, hogy megrohanták és megsebesítették. A felizgatott népet arra kérte, hogy védje meg őt ellenségei ellen. A népgyűlés *Arisztion* indítványára elrendelte, hogy ezentúl 50 buzogányos testőr kísérje állandóan Peizisztratoszt, aki lassan egyre szaporította testőrségét s végül elfoglalta Athénnek a várát. Minthogy a néptömeg vele tartott, elérte célját, amelyre *Kilon* hiába törekedett és Kr. e. 561-ben Athén *tirannusza* lett. Szólon hiába tiltakozott ellene. A nyolevanesztendő aggastyán karjai gyengék voltak már az ellenállásra. Lerakta hát fegyvereit házának kapuja elé, annak jeléül, hogy védtelen. Peizisztratosz azonban nagy tisztelettel bánt Szólonnal, aki a következő esztendőben meg is halt. A tirannusznak másik ellensége *Miltiadesz*, önként távozott Athénből, a thrák *Kherzonnéoszba*. Sok athéni férfi is csatlakozott hozzá.

Bár Peizisztratosz Szólon alkotmányán nem változtatott s be-





*Szolon és Peizisztrátosz.*

A megarai háború után Peizisztrátosz lett Athén tirannusza. A 80 éves Szolon tiltakozása hiábavaló volt. Az ifjú zsarnok azonban tisztelettel bánt ősz ellenfelével, kísérete élén hódolva jelent meg Athén böles törvényhozója előtt, aki háza előtt lerakta fegyvereit annak jeléül, hogy védtelen.

érte azzal, hogy a választásokat befolyásolja és a hivatalokba saját híveit juttassa be, mégsem tarthatta magát sokáig. A másik két párt összefogott ellene és 556-ban száműzette őt. Vagyonát elkobozták és elárverezték. De csak egyetlen ember akadt, akinek volt bátorsága a rettegett tirannusz birtokaira árverezni.

A győzők egyetértése azonban nem sokáig tartott. *Megaklesz*, akinek becsvágya megsértődött, titokban tárgyalni kezdett Peizisztrátoszsal és visszahívta őt, kikötve, hogy elveszi feleségül leányát. Peizisztrátosz beleegyezett. Hogy a harcot elkerüljék, a következő különös eselhez folyamodtak. Egy óriástermetű thrák leányt felöltöztettek Pallasz Athénének. Ez azután kocsiba szállt s a mellette álló Peizisztrátoszt visszavitte Athénbe. Heroldok jártak a kocsi előtt és hirdették, hogy maga Athéne hozza vissza Peizisztrátoszt, aki így 547-ben másodszor is tirannusza lett Attikának. A dicsőség most csak egy esztendőig tartott, mert Peizisztrátosz nem volt hajlandó nőül venni Megaklesz leányát. Megaklesz erre megint a nemesség pártjához szegődött és Peizisztrátosz kénytelen volt 546-ban másodszor is száműzetésbe menni, ez alkalommal tizenegy hosszú esztendőre. Peizisztrátosz nagy-szerűen kihasználta száműzetése idejét. Eleinte Thrákiában aranyat bányászott a Pangaios-hegységben s szerzett kincsein zsoldos katonaságot szervezett magának. Azután Eretriába ment, ahol legtöbb híve volt s onnan átkelt Marathonba, ahol pártja, a hegyi párt többségben volt. Athénben az uralkodó párt elvesztette a fejét és készületlenül fogadta az ellenséget. *Pallene* mellett ütköztek meg az ellenfelek s Peizisztrátosz szétverte ellenfelei seregét. Hogy kerülje a fölösleges vérontást, felszólította a menekülőket, hogy ki-ki menjen haza nyugodtan a házába. Így aztán a futókkal csaknem egyidejűleg vonult be Athénbe Peizisztrátosz is és *harmadszor* ragadta magához Athénben az egyeduralmat, amelyet most már meg is tartott 527-ben bekövetkezett haláláig. Legnagyobb ellenségei önként menekültek Athénből, a többi nemesi családoktól pedig, amelyekben nem bízott, túszoikat követelt.

A közemberektől a következő esellel rabolta el Athénben a fegyvereket. Népgyűlést tartott és beszélni kezdett az összegyűlt néphez, de szándékosan halkán beszélt. Mikor odakiáltottak neki, hogy nem lehet hallani, azt ajánlotta, hogy menjenek föl a fellegvár, az Akropolisz udvarába, ott majd jobban hallhatják. Mialatt ott beszélt a néphez, megbízottai összeszedték a fegyvereket, amiket a férfiak leraktak, mielőtt felmentek az Akropoliszba. Berakták azokat a Thézeusz-szentély közeli mellékhelyiségébe; ott elzárták a sok fegyvert, azután titkos jellel érte-

sére adták Peizisztrátosznak, hogy teljesítették megbízatásukat. Peizisztrátosz nyugodtan befejezte szónoklatát, azután közölte a néppel, hogy mi történt a fegyverekkel: „Ne búsuljatok emiatt — mondta — és



Athéni jutalom-váza festménye.

A panathénai népünnepély atléta-versenyeinek győztesei a szent olajfák terméséből olajjal teli jutalom-vazát kaptak. A kép a harcoló Athéné istennőt ábrázolja ezzel a felirással: „Athén versenydijából való vagyok.” A két kakas a vázán a versengés jelképe volt.

ne is csodálkozzatok. Menjen ki-ki a maga dolgára. Az állami ügyeket majd elintézem én magam.”

Szólon alkotmányát most sem bolygatta meg, csak arra volt gondja, hogy családja mindig képviselve legyen az arkhonok között. A tanácsban és a négyülésen okosságával mindig biztosította magának minden erőszakosság nélkül a többséget. Uralmát általában kitűnő, jótékony uralomnak lehet mondani Athénre nézve. Ő alatta vált Athén uralkodó hatalommá az *Égei-tengeren*. Alatta Athén vezető szerephez

jutott a déloszi szomszédszövetségben. Kiváló volt a belső ügyek intézésében is. A föld népének sorsát folyton javítani igyekezett és számos szép épülettel gazdagította Athén városát. Athéne régi szentélyétől az Erekhtheiontól délre megkezdte a *Parthenon* építését, amelyet 480-ban, mikor még be sem volt egészen fejezve, a perzsák vandalizmusa elpusztított. Ilisszosz szigetén új templomot emelt Apollónak s a közeli *Kalirhoe*-forrást, amely Athén környékén az egyedüli ivóvizet szolgáltatta, kilencnyílású csőhálózattal bevezette a városba. Nagyszerű építmény volt az ilisszoszi Zeusz-templom is. Százhusz darab 15 méter magas márványoszlop tartotta a 116 méter hosszú és 56 méter széles templom tetejét. Minthogy azonban Peizisztrátosz uralkodó háza megbukott, ez a templom sohasem készült el egészen.

Gondoskodott arról is, hogy a nép vallásosságát és szórakozó kedvét kielégítse s elrendelte, hogy a *panathénai* ünnepeket, éppúgy mint az olimpiai játékokat, minden négy évben nagy ünnepélyességgel üljék meg. A panathénai ünnepe voltaképp aratóünnep volt, egész Attika meg szokta ülni, mióta Athén fővárosává lett. Az ünnep főrésze a nagy menet volt a várba, ahol Athénének koszorúval és szüzekfonta köntőssel áldoztak. Az ünnepet megelőző éjszaka ősi szent szokásokkal, khórusénekléssel és tánccal telt el, amelyet fáklyás versenyfutás előzött meg. Később lóversenyt és ügetőversenyt, majd tornaversenyeket is kapcsoltak a fáklyás versenyfutáshoz. A győztesek koszorút kaptak a szent olajfáról s egy korsó olajat az istennő olajfájának terméséből. Ránk maradt több ilyen korsó, amelynek piros alapján fekete alakok a harcoló Athénét vagy futó férfiakat ábrázolnak ezzel a felirással: „Athén versenydíjaiból való vagyok.”

Más istentiszteleteket is ünnepélyesebbé tettek, különösen *Dionizosznak* az ünnepeit. Ennek az istennek a tisztelete mindig népies jellegű ünnep volt, tele pajzán népies mulatságokkal. Peizisztrátosz új ünneppel szaporította a meglévőket, a nagy *dioniziákkal*, amelyeken az attikai szőlőmivelés istenét ünnepelték különösen. Azokból a karénekekből, amelyeket ilyenkor zengedeztek Dionizosz tiszteletére, fejlődött ki a görög tragédia.

Az ünnepek, építkezések és háborúk költségeit úgy fedezte Peizisztrátosz, hogy nem terhelte meg azért adókkal túlságosan a polgárokat. Az első három néposztály termésének a huszadrészét vette el adóba s a költségek többi részét kikötővámokból, piaci illetékekből és a Laurion-hegység ezüstműveiből szerezte meg.

Peizisztrátosz Attika tekintélyét nagyon megnövelte az ipar és a

kereskedelem pártolásával. Megjavította az alsó néposztályok gazdasági helyzetét, a művészeteknek és szellemi életnek is állandó előmozdítója volt s hatalma annyira megszilárdult, hogy halála után első házasságából való legidősebb fia, *Hippiász*, akadály nélkül követhette őt a trónon.

Hippiászt két öccse támogatta, *Hipparkhosz* és *Hegezisztrátosz*. A három fiú atyja szellemében uralkodott tovább. Az alkotmányt meghagyták épségben, a félbemaradt nagy építkezéseket, a Parthenont, Apolló és Zeusz templomát folytatták, az utakat folyton javították és a keresztvezéseknél Hermesz-szobrokat állítottak fel útjelzőkül. Nagy gonddal tisztelték az isteneket is, a panathenái ünnepeket ők maguk rendezték és az ünnep fényét költők versenyével emelték.

Az ország határain túl azonban veszedelemmel fenyegető változások történtek. A kivándorolt nemesség sohasem mondott le a visszatérés és a bosszú reményéről. Élükön az alkmeonidák, most Megaklesznek a fiai, *Kleiszthenesz* és *Hippokratesz* álltak. Mióta a szent háborúban Kriza ellen Alkmeion vezette az athéni csapatot, a család igen jóban volt a Delfivel. Mikor 548-ban leégett a delfi templom és az amfikioniák elhatározták, hogy sokkal pompásabban újra felépíttetik, Kleiszthenesz és öccse megragadták a kínálkozó alkalmat és ajánlkoztak arra, hogy a templom költségeit, 300 talentumot (körülbelül 754,000 pengőt) ők fedezik. Ajánlatukat elfogadták. Az építéssel a korinthuszi *Szpintharoszt* b'zták meg. A két testvér sokkal fényesebben építtette fel a szentélyt, mint ahogy a szerződésben kötelezték rá magukat. Így lekenyerezték a delfi papságot és nevüket egész Hellászban tisztelettel emlegették.

Mindez nagyon megnövelte nemcsak a kivándorolt nemesség reményét, hanem az Athénben maradtakat is, akik természetesen ellenséges érzülettel nyögték a tirannusz igáját. A Peizisztrátidák is nagyon bizalmatlanok voltak az otthon maradt nemességgel szemben, különösen, amikor a külföldi háborúk következtében az attikai nemesség túsza is kiszabadultak Naxosz szigetéről és elkeseredett férfiakkal szaporították a kivándorlottak számát.

Mindazonáltal Hippiász uralma még évekig zavartalanul fennállott. Egy tisztára személyes okokból támadt összeesküvés azonban, amely ugyan nem sikerült, nagyban siettette a tirannusz bukását. *Harmodiosz* és *Arisztokeiton*, két nem nagyon gazdag, de tekintélyes nemes ifjú szöttek az összeesküvést, akik nagyon jó barátok voltak. Hippiász öccse, *Hipparkhosz* ugyanis haragudott Harmodioszra s bosszúból egy ünnep alkalmával Harmodiosz hűgát, akinek részt kellett volna vennie

az ünnepi menetben a kosárvívő szűzek között, méltatlannak jelentette ki a kitüntetésre. Ez a meggyalázás még jobban felingerelte Arisztogeitont, mint magát Harmodioszt. A rég meggyülemlett gyűlölet kitört belőlük és elhatározták, hogy megölik a tirannuszt. Kevés embert avatnak be a titokba. A panathenái ünnepre tervezték az összeesküvést, amikor a polgárok pajzzsal és karddal felfegyverkezve jelennek meg s azt remélték, hogy a nyilt lázadás magával fogja ragadni az egész népet



*Hipparkhosz meggyilkolása.*

Két athéni nemes ifjú összeesküvést szőtt Hippiász athéni zsarnok ellen. Tervük nem sikerült s csak a zsarnok öccsét, Hipparkhoszt ölték meg. Mindkét ifjút kivégezték, de később szobrot állítottak tiszteletükre, mint a haza megmentőinek.

és a nemességet. Az ünnep napján Hippiász testőrei közepett a városon kívül, a Kerameioszban rendezte az ünnepi menetet, míg Hipparkhosz a vásártéren volt. Mikor Arisztogeiton és Harmodiosz törökét a mirtuszágak alá rejtve, beléptek a Kerameioszba, nagy rémületükre azt látták, hogy egyik összeesküvő társuk bizalmasan beszélget Hippiással. Azt hitték, hogy el vannak árulva s visszasiettek a városba, hogy legalább Hipparkhoszt, a gyalzkodás szerzőjét megöljék. Találkoztak vele, mielőtt a vásártérre jutottak és törrel leszúrták. Harmodioszt a testőrök nyomban felkoncolták. Arisztogeitont az összesereglett nép egyelőre megmentette. Hippiász, mikor értesült a gyilkosságról, nem vesztette el a fejét. A fegyveres polgárok elé lépett és felszólította őket,

hogy rakják le a fegyvereket s kövessék őt egy közeli helyre, ahol tanácskozni akar velük. Mert tanácskozni csak fegyvertelenül volt szabad. A polgárok, akik még semmit sem tudtak abból, ami történt, nyugodtan engedelmeskedtek a felhívásnak. Hippiász rögtön elhordatta a lerakott pajzsokat és kardokat és azután megmotoztatta testőreivel a polgárokat. Akiknél a mirtuszgallyak alatt fegyvert találtak s akik gyanusak voltak, azokat Hippiász rögtön elvezettette, úgyhogy a fölkelés elmaradt. Csakhamar elfogták Arisztogeitont is és kegyetlenül megölték.

Látjuk mindebből, hogy ez az összeesküvés egyáltalán nem szabadította meg Athént a tirannusztól s nem is hazafias érzés volt az indító oka. Mindazáltal később úgy ünnepelték Harmodioszt és Arisztogeitont, mint a haza megszabadítóit és a tirannusz gyilkosait, mert Hippiász és Hipparkhosz alakja összefolyt a köztudatban és tiszteletükre szobrokat is emeltek.

Hippiász lélekjelenléte megmentette ugyan uralmát, de az egész összeesküvés feltárta a lábai alatt tátongó örvényt. Törvénytelen eredetű uralmának átka megnyilatkozott s az eddig szelid és okos uralkodó gyanakvó és kegyetlen zsarnokká lett. A nép elidegenedett Hippiásztól s a nemesség fegyveres betörésre kezdett gondolni. Felbátorította a megarai nemesség sikere is, amely Spárta segítségével elűzte Megara tirannuszát. Az alkmeonida Kleiszthenesz vezetésével be is törtek a száműzött nemesek Attikába s Athéntól északra elsáncolták magukat. A nép azonban nem csatlakozott hozzájuk, bár ezt remélték. Hippiász zsoldosaival megostromolta a táborát és súlyosan megverte a nemességet.

Az alkmeonidák erre Spártához fordultak, amelynek hatalma kiterjedt már ekkor egész Peloponnézusra. Hippiász sem tétovázott. Szövetkezett Thesszália harcias nemességével, továbbá a lampszakoszi Hippoklesszel, akinek fiát eljegyezte a saját leányával s végül a makedóniai Amintásszal és ennek révén Dáriusz perzsa királlyal is. Spártának pedig felajánlotta, hogy Athént bizonyos mértékben alárendeli Spártának. Mindezzel el is érte, hogy Spárta elutasította az alkmeonidákat és a Peizisztratidákat elismerte Spárta vendégbarátaiknak.

De az alkmeonidák nem nyugodtak. A delfi papságra került a sor, hogy lerója háláját az alkmeonidák sok jótéteményéért. Valahányszor spártaiak fordultak hozzá, a jósdá mindig ezt felelte: „Az isten azt parancsolja a spártaiaknak, hogy szabadítsák meg Athént tirannuszától.”

A spártaiak végül kénytelenek voltak engedni a jósdának. Három esztendő mulva elhatározták, hogy az alkmeonidák érdekében betörnek

Athénbe, mert „fontosabb az istenek parancsa az emberekkel kötött megállapodásoknál.” *Ankhimoliosz* vezetése alatt 510-ben sereget küldtek Hippiász ellen, még pedig a tengeren, hogy mennél jobban megközelíthessék Athén falait. A thesszáliaiak ezer lovaszt küldtek Hippiász segítségére. Ankhimoliosz amint partraszállt, úgy gondolta, hogy az olajfaerdőn keresztül, amely megvédi őt a lovasság ellen, Athén ellen vonulhat. De Hippiász keresztüllátotta a spártaiak tervén és kiirtatott a város és az öböl között minden fát, úgyhogy a lovasságnak szabad tere támadt. A spártaiak így aztán súlyos vereséget szenvedtek és visszavonultak hajóikra. Maga Ankhimoliosz is a halottak között volt.

Spárta most már nem hagyhatta abba a háborút, mert most már a becsületről volt szó. *Kleomenesz* spártai király erős sereggel az Iszthmoszon keresztül megindult Attika felé egyesülve az attikai emigránsokkal. A thesszáliai lovasok, miután egy kisebb csatában vereséget szenvedtek, Hippiászt cserben hagyták és visszatértek hazájukba. Hippiász azonban most is megmenekült volna, mert híveivel visszavonult a Pelazg-erődbe, ahol sok élelmiszere volt felhalmozva s a spártaiak, akik hosszú ostromra nem voltak felszerelve, pár nap múlva bizonyára visszavonultak volna. De ekkor Hippiász gyermekei, akiket titokban ki akart szállíttatni az országból, véletlenül az ellenség kezébe jutottak, mire Hippiász, csakhogy gyermekeit megmentse, minden engedelmnyre hajlandónak mutatkozott. Kötelezte magát, hogy öt napon belül távozik Attikából, ha visszakapja a gyermekeit. Így is történt és Hippiász 510 nyarán *Szigeionba* költözött mostohafivéréhez, mert innen legkönnyebben visszatérhetett Athénbe, ha kedvező alkalom kínálkozik rá.

Alig szabadult meg Athén a tirannusztól s alig állították vissza az alkotmányt, újra megkezdődött Athénben a pártok viszálykodása. *Kleiszthenesz*, aki joggal állította, hogy leginkább neki köszönhető a változás, első arkhon akart lenni s különösen azok a családok támogatták őt, amelyek vele együtt ették a száműzetés keserű kenyérért. Az ott-hon maradt nemesség azonban, élén *Izagorásszal*, Kleiszthenesz ellen foglalt állást. A pártviszályt a thébaiakkal való háború szakította meg egy időre.

Athén megerősödve került ki a háborúból, de mihelyt a külső ellenség le volt győzve, Athénben rögtön kiújult megint a belső pártviszálykodás. Kleiszthenesz háttérbe szorult és 508-ban *Izagorász* lett az első arkhon. Kleiszthenesz ekkor elhatározta, hogy a demokratikus mozgalom élére áll, amely a tirannuszok harminc esztendei uralma alatt nagyon megerősödött. A delfi jósa megint támogatta Kleisztheneszt



és helyeselte Kleiszthenesz reformterveit. Így aztán Kleiszthenesz hamarosan megszerezte a hatalmat s az alkotmány gyökeres átalakításával, az alsó osztályokra támaszkodva a *demokrácia* alapját kezdte megvetni Athénben.

Kleiszthenesz reformjának alapja Attika új *területi* beosztása volt. Egész Attikát száz kerületre (*demosz*) osztotta, úgyhogy a kisebb falvakat összefoglalta, Athént magát pedig több kerületre bontotta fel. Minden kerületnek önállóságot, önkormányzatot és külön vagyont adott. Elöljáróik szedték be az állami adót is és intézték a rendőri ügyeket. Fontosabb volt ennél az, hogy a polgárjog ellenőrzése, amely eddig a



Görög földművesek munka közben.  
Régi görög vázát díszítő kép.

családi szövetségeké volt, ezentúl szintén a kerületi elöljáróságot illette meg. A kerület polgáraitól polgárjoguk és illetőségük ellenőrzése végett nyilvántartó listát vezettek. Egy-egy kerület összes polgára egyenjogú volt. Minden kerületnek közös helyi védőistensége volt, úgyhogy vallás tekintetében is függetlenül voltak a polgárok a nemességtől.

Minden tíz *demosz* egy-egy új törzset, *filét* alkotott. Tíz *filé* foglalta el tehát politikai és katonai szempontból a régi négy *filé* helyét. Minden *filé*nek egy-egy ismert hős lett a védője s ennek a nevére nyerte az elnevezését is. Minden *filé* külön gyűlésezett Athénben. Ezen a gyűléseken választották meg a tanács tagjait, akiknek számát Kleiszthenesz 400-ról 500-ra emelte. Minden *filé* ötven tagot választott. Hadügyi szempontból is a *filé* volt az alap. Minden *filé* egy *hoplita*-ezredet és egy lovasszázadot állított ki s minden tavasszal megválasz-

totta a maga külön hadvezérét, a sztratégát. Ezzel megnyirbálta Kleiszthenesz a polemarkhosz jogkörét, aki eddig a legfőbb hadvezér volt. Ezentúl ő elnökölt ugyan a sztratégák tanácsában, de a hadvezérség naponta váltakozott a sztratégák között.

A legfőbb kormányzati és közigazgatási szerv ezentúl a *tanács* volt, amely naponta ülésezett néhány szerencsétlennek tartott nap kivételével. Egy-egy filé ötven tanácsosa uralkodott felváltva az év egy-egy tizedrészén át, tehát 35—38 napon keresztül. Az uralkodó tanácsos-csoport volt a *prítaneisz*. A nap nagy részét a hivatalban, a *szkiászban* töltötték. Ez kupolás kerek épület volt a városháza mellett. Ott is étkeztek közösen, államköltészen.

A népgyűlés, amely minden 8—10 napban gyűlt össze, döntött béke és háborúról és a hazaárulási ügyekben élet-halálról.

Míg az új alkotmány lényegesen csökkentette a nemesség befolyását a közügyekre, a polgárság azzal is erősödött, hogy számos *metoikosz* (szomszéd lakos) is megkapta a teljes polgárjogot. Megelégedtek ezentúl továbbá azzal is, ha a polgár csak atyai vagy esak anyai részről volt polgári származású. Így a perzsa háborúk két nagy hősenek, Kimonnak és Themisztoklesznek csak az atyjuk volt athéni polgár.

A demokrácia védelmére végül még egy különös eszközt talált ki Kleiszthenesz, az *oszttrakizmoszt* vagy *cserépszavazást*. A népnek joga volt minden évben egyszer cserépszavazást kivánni. A szavazásban résztvevő polgárok kaptak egy cseréptáblácskát (*oszttrakon*), amelyre ráírtak egy nevet s beletették a piac elzárt részén felállított urnába. Ha legalább hatezren szavaztak, az, akinek a neve legtöbbször előfordult, kénytelen volt tíz évre távozni Athénből. De birtokait nem kobozták el. A cserépszavazás fegyver volt a nép kezében a Peizisztratidák hatalmas pártvezérei ellen. Először tényleg Peizisztrátosz egy rokonát, *Hipparkhoszt* száműzte így a nép tíz esztendőre. Jónak bizonyult ez az eszköz politikai harcok idején is, mikor elvi kérdésekről folyt a vita. De a párturalom is felhasználta ezt eszközül s minthogy ez a szavazás voltaképpen a szabadsággal ellenkező intézmény volt, sok bajt idézett fel az idők során Athén városára.

A nemesség és vezére, *Izagorász* hiába tiltakozott a régi rend illetén felfogatása ellen. Az új rend még Izagorász arkhonsága alatt életbe lépett. Az arisztokrácia tehetetlenségében Spártához fordult és Spárta, amely amúgy is rossz szemmel nézte Athénben a demokrácia terjeszkedését, szívesen támogatta az athéni nemességet. Herold útján felszólította az athénieket, hogy kergessék ki Kleisztheneszt és híveit. Kleisz-

thenesz és mindazok, akik féltek a veszedelemtől, el is távoztak Athénből. *Kleomenesz* spártai király mégis sereggel vonult be Athénbe. Izagorász azt hitte, hogy ütött az óra a nemesség államsínyére. Indítványára hétszáznál több családot kiűztek Athénből és a spártai hopliták a határon túlra szállították őket feleségestől és gyermekestől. Az új alkotmányt is felfüggesztette Izagorász és háromszáz tagú új tanácsra bízta a kormányzást. De tévedett, mikor azt hitte, hogy a vezér nélkül maradt néptömeg belenyugszik a változásba. A nemrég megválasztott ötszáz tagú tanács nem volt hajlandó engedni és pártján volt az egész athéni nép. *Kleomenesz* és *Izagorász* elfoglalták az athéni várat, de *Kleomenesz*, minthogy nem volt vizük és élelmiszerük, kénytelen volt már a harmadik napon kapitulálni az ostromló athéni nép előtt. Csak ő maga és *Izagorász* vonulhatott el szabadon, de fegyvertelenül a spártai sereggel, a többieket bebörtönözték és hazaárulásért halálra ítélték. *Kleiszthenesz* és az elűzött családok visszatértek Athénbe. Nagy diadalt aratott a demokrácia, de most már elkerülhetetlen volt Spártával a háború.

*Kleomenesz*, a spártai király, akit gyalázata végtelenül elkésérett, Athén romlására törekedett. Tárgyalni kezdett *Thébával* és megnyerte terve számára a *khalkiszi* lovagokat is.

Az athéniak, minthogy nagy veszedelmükben Hellász egyik államától sem remélhettek segítséget, követeket küldtek Szárdeszba, *Artafernesz* perzsa satrapához és szövetségre óhajtottak lépni a perzsa királlyal. *Artafernesz* a hódolás jeléül földet és vizet kívánt. A követek ezt saját szakállukra megígérték. De az athéni nép megtagadta ehhez hozzájárulását és a követeket, akik túllépték meghatalmazásuk körét, vád alá helyezte.

Ez Kr. e. 506-ban történt, amikor a spártaiak összes szövetségeseiket, az egész Peloponnézoszt fegyverkezésre és hadbavonulásra szólították fel anélkül, hogy a háború célját bejelentették volna. A nagy hadsereg átvonult az *Iszthmoszon* és *Eleuzisz* síkján ütött tábor. Athén helyzete kétségbeesettnek látszott, de az athéniak el voltak szánva a végső ellenállásra.

*Kleomenesz* eközben azzal oltotta bosszúszomját, hogy *Eleuzisz*-ban megszentégtelenítette *Démétér* szentélyét. A szent berket kivágatta, a szent szántóföldet, amely az emberi nem számára az első árpát termette és a szent rétet, amelyen a misztériumok alkalmával a körtáncot szokták járni, elpusztította. Ez a gonosztett a legvégsőig elkésérettette az athéniakat, de nem nyerte meg Spárta szövetségeseinek a tetszését sem. Mikor az ellenfelek már-már csatára készülődtek,

a korinthusziak egyszerűen hazavonultak, mert meggyőződtek róla, hogy igazságtalan ügyet támogattak. Voltaképpen azért, mert Kleomenész eljárása megértette velük azt, hogy Athén függetlenségének a megsemmisítéséről van szó. Ez azonban nem felelt meg Korinthusz érdekeinek, amely szívesen látta Athénben a spártai túltengő hatalom ellensúlyozását. Az eleuziszi szentélyek meggyalázása jó ürügy volt Korinthusz visszavonulására. Emiatt a két spártai király is összeveszett egymással és *Demaratosz*, a másik spártai király visszament Spártába. Követték a példát a többi szövetségesek is, úgyhogy Kleomenész egyedül maradt a lakedemoniakkal. Minthogy gyöngének érezte magát, nem is próbálta meg a harcot, hanem szívében keserű haraggal szintén megindult hazájába.

Az athéniak, mikor így váratlanul megszabadultak a legveszedelésebb ellenféltől, azonnal a *khalkisziek* ellen vonultak és úgy megverték őket, hogy ezek kénytelenek voltak belenyugodni a legsúlyosabb békefeltételekbe. Khalkisz alkotmányát demokratikus szellemben átalakították és területe legjobb részét elvették az athéniak. Az elfoglalt földet 2000 athéni polgár között sorsolták ki. A foglyokkal az athéniak nagyon szelíden bántak. Két mina (290 pengő) váltságdíjért minden embernek visszaadták életét és szabadságát. A befolyó váltságdíjból egy érc négyesfogatot készítettek, amelyet Athén városának bejáráál állítottak föl.

Athén megszabadult illetéknéppen a legnagyobb veszedelmekből és tekintélye rendkívül megnövekedett. Théba és Spárta azonban még nem mondott le a harcról. A *thébaiak* szövetkeztek az *eginaiakkal*, akik régóta féltékenykedtek Athén növekvő tengeri kereskedelmére. Az athéniak húsz hadihajóval, amelyet Korinthusz *kölsönzött* nekik, nyílt tengeren szálltak szembe az eginai flottával és tartották magukat, amíg saját flottájukat meg nem erősítették. A háború döntés nélkül húzódott sokáig.

Spárta belátta, hogy Hippiász elűzése végzetes hiba volt. Elhívták tehát őt Sziigeionból Spártába s meghívták oda tanácskozássra a szövetségeseket is. Hippiászt a tanács színe elé vezették, ahol Spárta azt az indítványt tette, hogy közös határozat alapján és közös haderővel vigyék vissza Hippiászt Athénbe. De Korinthusz küldöttei tiltakoztak Spárta indítványa ellen s a többi szövetséges is csatlakozott Korinthusz tiltakozásához. A spártaiak nem tehettek egyebet, minthogy vagy egyedül indítanak háborút Athén ellen, vagy letesznek tervükről egészen. Az utóbbira szánták el magukat. Hippiász csalódottan tért vissza Sziigeionba s ezentúl minden reményét a hatalmas perzsa királyra építette. Egyedül ez erőszakolhatta ki az elűzött tirannusz visszatérését Athénbe.

## Görögország szabadságharcai.

### A jón fölkelés.

Perzsia és Görögország nagy harcának, amelyet Herodotosz joggal nevezett az ázsiai és európai kultúra mérközésének, a *jón fölkelés* volt a véres előjátéka. Természetes, hogy ez a döntő mérközés a szabadság és a keleti deszpotizmus között először azon a határon kezdődött meg, ahol a görög nép legközelebb érintkezett a perzsa birodalommal. Bármi volt is alkalmi oka ennek a harcnak, a lényege mégis csak a szabadságnak és az önkényuralomnak életre-halálra szóló, elkerülhetetlen mérközése volt.

Mikor Dáriusz perzsa király a csaló Gaumata legyőzése után, amiről a perzsa birodalom történetében részletesen megemlékeztünk, birodalmának új rendjét megállapította, Kis-Ázsia görög parti városait a szomszédos városokkal együtt egy új szatrápiában egyesítette, de külön szatrapát nem adott nekik, hanem a lídiai szatrapa alá rendelte őket, aki *Szárdeszban* székel. A birodalom egységes szervezésének előnyei, köztük az egységes pénzrendszer is, csakhamar érezhetővé váltak különösen a görög parti városokban, amelyek kereskedővárosok voltak. De sok új kötelezettség is súlyosan nyomta a görög lakosságot, amely nem volt még hozzászokva ilyesmihez. Az új földmérések alapján kivetett földadó ugyan csak 2.900.000 pengő volt az egész görög szatrápiában, de ehhez járultak még a különböző természetben való szolgáltatások a királyi udvar számára, mindenféle gazdasági és ipari illetékek, vámok s végül a községi igazgatás terhe, amelynek élén a városokban mindenütt a perzsa király által kinevezett szatrapa állott, aki a saját udvartartására külön adót szedett a polgároktól.

E nyomasztó politikai helyzet dacára a görög városok anyagilag jól érezték magukat. Különösen *Milétosz*. Az anyagi jóléttel együtt föllendült a szellemi élet is. Milétoszi polgár volt *Herakleitosz*, a szellemes filozófus is, aki azt hirdette, hogy a háború minden dolognak az apja s hogy minden, ami van, állandóan átalakulásban van.

Hogy mennyire szükség lett volna az önálló fejlődésre és a politikai szabadságra a kis-ázsiai görög városokban, az különösen kitűnt Dáriusznak a szkithák ellen folytatott szerencsétlen háborúja alkalmával, amelyről a perzsa birodalom történetében részletesen megemlékezünk. Tudjuk, hogy Dáriusz akkor Milétosz tirannuszának, *Hisztiaiosznak* köszönhette menekülését, aki nem engedte meg, hogy lerombolják a Dunán vert hidat. Persze Hisztiaiosz hűsége önző okokból eredt. Dáriusz meg is jutalmazta őt érte. Thrákiában jókora darab területet juttatott neki, ahol Hisztiaiosz nagyon megszedte magát és hatalmas úrrá lett. Fel is keltette csakhamar Thrákia perzsa helytartójának, *Megabizosznak* az irigységét és bizalmatlanságát. Ennek jelentése alapján Dáriusz visszahívatta Szárdeszbe a veszedelmes férfiút azzal az ürüggyel, hogy nem nélkülözheti kiváló tanácsait és elvitte magával Szúzába, ahol királyi asztaltársnak nevezte ki. A nyugtalan Hisztiaiosz alig várta, hogy szabaduljon aranyos bilincseiből, mert visszavágyott az Égei-tenger mellé, hazájába. Terve megvalósítására nemsokára alkalma is nyílt.



*Herodotosz görög történetíró.*

A történetírás apjának szokták nevezni. Az ő műveiből ismerjük a görög-perzsa háborúk történetét.

Arisztagorászhoz, Hisztiaiosz vejéhez és Milétoszban utódához 500-ban több, Naxosz szigetéről elűzött arisztokrata állított be azzal a kéréssel, hogy helyezze vissza őket a szigeten régi uralmukba. Arisztagorász hajlandó volt erre, mert becsvágyában már-már a Kikiád-szigetek uralkodójának képzelte magát. De a maga ereje nem volt elegendő az ilyen vállalkozásra s azért föllebbvalójához, a szárdeszi szatrapához, *Artaferneszhez* fordult, aki a perzsa király öccse volt, hogy hagyja jóvá és támogassa tervét. Artafernesz előterjesztése alapján Dáriusz is hozzá-

járult a tervhez és a partmenti városokra ráüzent 499 tavaszán, hogy szereljenek föl kétszáz hadihajót. Arisztagorász egyébként kijelentette, hogy kezességet vállal a naxoszi száműzöttekkel együtt a háború költségeiért.

A kudarc igazi oka Herodotosz szerint az volt, hogy Arisztagorász összeveszett Megabátesszel, a király rokonával. Megabátész ugyanis egy ízben, mikor szemlét tartott a hajókon, az egyik mindoszi hajón nem találta ott a szabályszerű őrseget. Erre a hajó kapitányát úgy összekötöztette, hogy a feje kilógott az utolsó hajónyíláson, a teste pedig oda volt láncolva a hajó belsejéhez. Ez a mindoszi kapitány azonban véletlenül vendégbarátja volt Arisztagorásznak. Alig hallotta meg Arisztagorász, milyen gyalázatosan bántak el barátjával, odasietett és nyomban kiszabadította őt. Emiatt heves szóváltása támadt Megabátesszel, aki úgy állt bosszút versenytársán, hogy titkon figyelmeztette a naxosziakat a közelgő támadásra.

Mikor a flotta együtt volt, Arisztagorászt az a csalódás érte, hogy nem ő lett a főhadvezér, hanem *Megabátész*. Csakhamar újabb csalódások is következtek. Naxoszt nem sikerült hirtelen rohammal elfoglalni. A szigetlakók idejekorán értesültek a támadásról, a fővárosban elsáncolták magukat, gondoskodtak kellő élelmiszerről és vitézül védekeztek. Négy havi ostrom után a perzsák odébb vonultak. A hadipénztár is kiürült. A vállalkozás siralmas kudarccal végződött.

Arisztagorász persze nem tudta miből megfizetni a háború költségeit, emellett összeveszett a király egyik rokonával és volt oka féltennie milétoszi uralmát is. Így jutott arra a gondolatra, hogy lázadást fog szítani, joggal hihetvén azt, hogy a milétosziaknak inyére lesz a lázadás. Ezidőtájt apósától, Hisztiaiosztól is titkos üzenetet kapott Szúzából, hogy csak készítse elő a lázadást. Hisztiaiosz bizonyára azt hitte, hogy a király őt fogja kiküldeni a lázadás elfojtására s így megszabadul a perzsa király udvarából.

Érdekes története van Hisztiaiosz üzenetének is. Hogy veszedelmes üzenetét eljuttathassa vejéhez, a következő furcsa eszközhöz folyamodott. Egy megbízható rabszolgáját kopaszra nyíratta, azután rátetoválna a fehebűbjára üzenetét, hogy Arisztagorász szakadjon el a birodalomtól s azután újra megnövesztette a rabszolga haját. Mikor mindez megtörtént, elküldte a dűshajú rabszolgát Milétoszba azzal az üzenettel, hogy Arisztagorász vágja le a rabszolga haját. Így tudta meg Arisztagorász apósának terveit.

Arisztagorász beavatta tervébe Milétosz legtekintélyesebb polgá-

rait s amint remélte, csakugyan mindnyájan örömmel járultak hozzá. Csak *Hekataiosz*, a történetíró ellenezte a tervet, aki utazásain meggyőződött a perzsa birodalom óriási kiterjedéséről és hatalmáról s megjósolta, hogy a próbálkozás teljes kudarccal fog végződni. Tanácsa pusztába kiáltó szó volt. Nem fogadták meg azt a tanácsát sem, hogy az Apolló-szentély kincseit, amelyek a lídai Krözosz bőkezűségéből származtak s amelyeknek értéke körülbelül 17,400,000 pengő volt, használják fel a hadikészülődésükre, mert különben a perzsák fogják elprédálni. Amit megjósolt, szószerint be is következett.

Az elhatározást rögtön cselekvés követte. Arisztagorász egy Jatragorász nevű görög útján csatlakozásra bírta a naxoszi flottát. *Milétoszban* saját egyeduralmát átalakította demokratikus kormányformává, hogy a tömeg jóindulatát megnyerje. Csatlakozásra bírta csaknem valamennyi jón várost Efezoszon, Kolofonon és Lebedoszon kívül. De jól érezte Arisztagorász, hogy mindezen városok hadereje még elégtelen nagy vállalkozásához, ennélfogva a tengeren túlra vetette tekintetét. Görögország két főállamára, *Spártára* és *Athénre*. Miután a 499—498-i telet fegyverkezésre fordította, elutazott Athénbe és Spártába segítséget kérni. Spártában elutasították. Athén azonban ígért neki húsz hadihajót.

Arisztagorász maga volt az oka annak, hogy Spárta visszautasította. Kérkedő fellépése ugyanis nagyon ellenkezett a szigorú spártai fegyelemmel, úgyhogy a spártaiak nem sok jót reméltek a vele való szövetségtől. Bennünet különösen azért érdekel a milétoszi tirannusz spártai útja, mert egy ércablát vitt magával, amelyre rá volt vésve a föld a tengerekkel és a folyókkal, szóval egy *térképet*, amelyet bizonyára az említett Hekataiosz készített. A spártaiakat azonban éppen az riasztotta vissza, hogy nyilván szemlélhették a térképen, micsoda hatalmas birodalma van a perzsa királynak.

Hiába próbálta Arisztagorász *Kleomenesz* spártai királyt csábítani a szövetezésre. Herodotosz elbeszélése szerint a király nyolckilencéves kis leánya, *Gorgo*, mikor az idegen egyre többet ígért, figyelmeztette atyját, hogy ne engedje magát megvesztegettetni. Kleomenesz erre faképnél hagyta Arisztagorászt és kiment a szobából.

Az athéni segítő flotta 498 tavaszán indult meg Milétosz felé. Csatlakozott hozzá Euboia öt hadihajója is. Arisztagorász, mikor egyesült velük, elhatározta, hogy haladéktalanul megtámadja a nyugati szatrapia fővárosát, *Szárdeszt*. Ő maga Milétoszban maradt s az expedíciót öccse vezette. Szárdesz városát könnyen elfoglalták, de a vár Arta-



fernesz kezében maradt s a vár nélkül mitsem ért a város birtoka. Egy jón katona szerencsétlenségükre felgyújtott egy házat s a tűz a lidiai faházak között villámgyorsan terjedt s elpusztította a tömörebb köz-épületeket is, a többi között *Kibele* istennőnek híres templomát. Szárdesz lakói emiatt annyira felbőszültek, hogy újabb ellenállásra készültek. A jónok erre szövetségeseikkel együtt visszavonultak Efezosz felé. E város közelében azonban utólérte őket a közben összegyülekezett perzsa hadsereg és súlyosan megverte a görögöket. A megvert jónok szétszóródtak városaikba s az athéni hajóraj hazautazott vagy azért, mert Athén látta, hogy elveszett az ügy, vagy mert nem tudtak megféni Arisztagorással.

De a lázadás azért tovább terjedt. Hiszen Szárdesz pusztulása nagy hatást tett. Csatlakoztak Milétoszhoz a káriai városok és több város a Helleszpontosz mellől. Ciprus szigete is sikraszállt a szabadság ügyéért. Aztán meg ha szárazföldön hátrányba kerültek is, a tengeren a jóni flotta volt az úr, sőt Ciprus közelében meg is verte a perzsa flottát. De magán a szigeten győztek a perzsák és elfoglalták a sziget fővárosát, *Szalamisz* is. A jóni flotta erre elvitorlázott s a ciprusi tengert otthagya a perzsáknak. Északon is gyors sikereket értek el a perzsák és sorban leigázták a fellázadt városokat.

A perzsa hatalom diadalai kétségbeejtették Arisztagorászt. Milétosz vezetését rábízta egy *Pilhagorasz* nevű emberre s ő maga egy csomó hívével megszökött Thrákiába, oda, ahol apósa valaha már uralkodott. Ott azonban elfogták és kíséretével együtt agyonverték.

Apósának sem lett jobb vége. Azt ugyan elérte *Hisztiaiosz*, hogy a perzsa király leküldte őt a tengerparti tartományokba azzal a megbízással, hogy személyes tekintélyével fojtsa el a lázadást. De mikor Szárdeszba érkezett, *Artafernesz* szemrehányást tett neki, hogy ő az oka az egész lázadásnak.

„Te csináltad a cipőt — mondta neki Artafernesz, — Arisztagorász csak felhúzta.”

Mikor Hisztiaiosz innen Milétoszba utazott, a város kaput sem nyitott előtte. Nagyon gyanakodtak rá az emberek, amióta veje hűtle-  
nül cserben hagyta a süllyedő hajót, megrendült a jónok bizalma az egész családban. Mit kezdhetett Hisztiaiosz, mikor saját honfitársai sem akartak tudni róla, a perzsa király pedig előbb-utóbb értesülni fog Artafernesz gyanujáról? Felcsapott tengeri rablónak. Bizantionban vert fészket és onnan megtámadta a Pontusból jövő jón hajókat és elfoglalta őket, ha nem akartak engedelmeskedni neki. Később *Khiosz*

szigetén vert tanyát és elfoglalta *Lezbosz*-sziget egy részét is. De mikor a kisázsiai partokra rándult ki egy ízben, végzte utólérte. *Hárpágosz* perzsa hadvezér legyőzte és foglyul ejtette őt. Szárdeszbe vitte, ahol Artafernes minden teketória nélkül kivégeztette Hisztiaioszt. A törzsét keresztre szögezték, a fejét pedig besózva elküldték a perzsa királynak. Dáriusz nem igen örült a túlságosan gyors igazságszolgáltatásnak, mert hálásan emlékezett vissza Hisztiaiosz egykori szolgálataira. De egyebet nem tehetett, minthogy fényes temetésben részesítette a holttestet.

Mielőtt Hisztiaiosz ilyen gyászos véget ért, eldőlt az egész jón fölkelésnek is a sorsa. A perzsa hadvezérek egyesültek, hogy a szárazföld felől ostromolják meg Milétoszt. Ugyanekkor megérkezett a 600 vitorlásból álló perzsa hajóhad is. Az egyesült görög flotta ugyan kisebb volt számra nézve a perzsánál, mert csak 353 hajóból állt, de a perzsák mégis félték az ügyesebb görög hajóktól és a döntő ütközet előtt vesztegetéshez folyamodtak. Ez sikerült is, mert a szövetséges görög flottán nagyon meglazult volt a fegyelem. A számosziak a döntő csata előtt hazavonultak s bár a többi görög hajó vitézül küzdött a kis *Lade* sziget mellett, a milétoszi kikötő bejárásánál, a túlnyomó perzsa hajóhad mégis szétverte a görög flottát.

A város ostroma elhúzódott még 494-ig. De végül meg kellett adnia magát. A férfiak csaknem mind kard által pusztultak el, a nőket és gyermekeket Szúzába vitték és Dáriusz a Tigris alsó folyása mellett, Ampéban telepítette le őket.

Athénben nagyon fájlalták Milétosz bukását, annál inkább, mert furdalta az athénieket a lelkiismeret is. S bár az athéni flotta már kezdetben visszahúzódott a milétoszi fölkeléstől, Dáriusz perzsa király mégsem tudta elfelejteni, hogy athéniek is résztvettek Szárdesz felégetésében.

„Uram, gondolj az athéniekre!” — ezt kiáltotta egy rabszolga a király parancsára mindennap ebéd közben Dáriusznak a fülébe. Ennek a mindennapi figyelmeztetésnek meg is lett a következménye, mint alább látni fogjuk.

### A perzsa-görög háborúk.

#### *A perzsák első támadása Görögország ellen.*

A jón városok lázadása világossá tette, hogy a kisázsiai gyarmatok és a görög anyaország között erős politikai kapcsolat van, amely a görög gyarmatok Perzsiától való függőségét veszedelemmel fenyegeti.

Ezenkívül nyilvánvaló volt az is, hogy a hellén országok kereskedelmi szempontból nagyon fontosak Perzsia nyugati tartományaira. Mindez Görögországra irányította szakadatlanul a perzsa király figyelmét. Be kellett látnia, hogy nyugati tartományai birtokának csak úgy örvendhet biztonságban, ha elfoglalja az Égei-tenger egész partmellékét. Ami e határokon túl van, az már kevésbé érdekelhette a perzsákat. Ott új világ kezdődött, míg Kis-Ázsia és Görögország között egyre élénkebb lett a kereskedelmi forgalom évszázadok óta.

Igy érlelődött meg pár év alatt Görögország meghódításának a gondolata a perzsa királyban. A nagy vállalkozást ott kezdte meg, ahol a jön lázadás előtt félbehagyta. A perzsa zsoldban álló föníciai flotta Kr. e. 493-ban leigázta a Propontisz mellett és a thrák Kherzonnézoszon lévő görög városokat s eközben gyülekeztek a szárazföldi csapatok, hogy a következő esztendőben megkezdjék az erőteljes előnyomulást. A csapatok élére Dáriusz saját vejét, Gobriász fiát, a még elég fiatal *Mardonioszt* állította. Fiatalsága volt az oka, hogy sok olyan újításba belement, amely nem egyezett meg a szárdeszi szatrapának, Artafernesznek eddig követett politikájával. Jóniában elcsapta több helyütt a görög városok tirannuszait és demokratikus kormányformát létesített, hogy ilyenképpen elviselhetőbbé tegye a parti városok nyughatatlan lakosságára a perzsa főuralmat.

Mardoniosz, miután csapataival együtt hajókon átkelt a Hellesz-pontoszon, ugyanazon az úton, amelyet öregebb tisztjei még jól ismeretek, *Thrákián* keresztül nyomult előre. A jön lázadás alatt sok minden elveszett, amit most újra meg kellett hódítani. Oly gyorsan, amint Mardoniosz szeretne volna, nem ment az előnyomulás. De nagy eredmény volt már az is, hogy *Makedónia* ellenállás nélkül meghódolt a perzsa királynak, noha 498 óta ugyanaz az *Alexandrosz* uralkodott Makedóniában, aki annak idején, mikor a perzsák először jártak ott, a perzsa követséget egyszerűen eltétette láb alól. A ravasz Alexandrosz most annyira ment, hogy hűgát feleségül adta Megabizosz egyik fiához s így erős összeköttetései támadtak a perzsa udvarral. A követek rejtelmes sorsát régen elfelejtették. Emellett azonban volt gondja Alexandrosznak arra is, hogy titokban paktáljon a hellénekkal is.

Mardoniosz ennélfogva meg lehetett volna elégedve elért sikerével, ha a 492-ik esztendő annyira előre nem haladt volna, hogy a sikerek kiaknázása már-már lehetetlenné vált. Aztán meg szerencsétlenségek is meghíúsították a perzsa sereg továbbnyomulását. Ugyanis a perzsa flottát, amely a part mentén nyomról-nyomra kísérte a száraz-



*Dáriusz haditanácsa.*

Középen ül Dáriusz trónusán, királyi díszben. Előtte egy híreket hozó futár áll és két, fedetlen fejű görög követ ül. Háta mögött egy testőr és egy előkelő tanácsos. Fölöttük lebeg a fenyegetett Hellász Zeusz és Niké között. Az alsó sorban egy perzsa hivatalnok ül az asztal mellett és az adót szedi be. A nápolyi múzeumban őrzött Dáriusz vázáról való kép.

földi sereget, mikor az *Áthosz*-félszigetet vitorlázta körül, erős északi szél kapta hátba, amely szörnyű pusztításokat okozott a flottában. Herodotosz szerint 300 perzsa hajó tönkrement és 20,000 főnyi legénység életét veszítette. S ugyanakkor sikerült egy thrákiai vad, hegylakó törzsnek egy éjszakai megrohanás alkalmával érzékenyen megzavarni a szárazföldi perzsa hadsereget is. Mardoniosz bosszút állt ugyan a barbárokon, mindazonáltal a szenvedett kárt nem pótolhatta és kénytelen volt visszafordulni, mert arra nem készült, hogy az egész telet idegen országban töltsse.

*A perzsák második felvonulása a görögök ellen. A marathoni csata.*

Mardoniosz hivatkozhatott arra, hogy Makedóniáig előnyomult, bárha Athént nem érte is el teljesen. Dicsekedett is ezzel később egy ízben Xerxesz tanácsában. Perzsa térvizonyok szerint ugyanis Athén tőzsomszédságában volt már Makedóniának. Dáriusz azonban nem igen volt elragadtatva hadvezérének a sikereitől, mert ez időtől fogva Mardoniosz kegyvesztetté lett.

Hogy Athén — Spárta semlegességével ellentétben — miért vett részt a jón lázadásban, annak egyik oka lehetett az is, hogy Artafernesz nem sokkal előbb azt a felszólítást intézte Athénhez, hogy fogadja vissza az 510-ben elűzött *Hippiászt* és családját. Különös kívánság volt ez és teljesíthetetlen Athéntől, amely hosszú, áldatalan harcok árán rázta le a tirannuszok uralmát. Mardoniosz felvonulásában az agg Hippiász nem vett részt, valószínűleg azért, mert nem remélte, hogy Mardoniosz, aki Jóniában demokratikus szellemnek adta jelét, Hellászban pártolná a tirannuszok uralmának visszaállítását.

Ellenben a perzsák második felvonulásában Görögország ellen, amelyet *Dátisz* és *Artafernesz* vezetett, a szigeioni agg zsarnok is részt vett, mint útmutató és tanácsadó. A történelem a két új perzsa vezér egyikéről sem jegyzett fel sokat. *Dátisz* az idősebb méd származású volt s föltétlenül ő volt a jelentékenyebb hadvezér. A másíknak az volt minden érdeme, hogy fia volt a már ismert szárdeszí szatrapának s így unokaöccse volt Dáriusznak. Bizonyos, hogy a 490. esztendei hadjárat nemcsak azért különbözött Mardoniosz felvonulásától, mert mások voltak a vezérek, hanem azért is, mert sokkal óvatosabban készítették elő és bizonyos aggodalommal hajtották végre.

Az előkészületet jellemzi, hogy 491-ben *heroldokat* küldtek ki a

görög szigetekre és magába Hellászba is, hogy a hódolás jeléül földet és vizet kérjenek a hatóságoktól. Különös, hogy ilyen heroldokat küldtek Athénbe is, holott Dáriusz naponta figyelmeztette magát Athénre, és Spártába is, holott tudták a perzsák, hogy Spárta annak idején szövetséget kötött a szkithákkal Dáriusz és a perzsák ellen. A heroldoknak valószínűleg az volt a feladatuk, hogy kémleljék ki az ellenséges országokat. Bizonyos, hogy mind a két nagy görög államban barbár módra fogadták a perzsa király követeit. Egyszerűen bedobták őket valami posványos szakadékba vagy kútba, azzal a megjegyzéssel, hogy ott bőven szerezhetnek maguknak földet is, vizet is.

Akadtak görög területek, ahol szívesen látták a követeket, különösen az Égei-tenger szigetein, mert itt persze a legveszedelmesebb volt a perzsa túlerő. Csak *Naxosz* makaeskodott s az lett a büntetése, hogy a perzsa flotta, mikor *Naxosz* alá ért, a sziget fővárosát felégette. *Euboia* és fővárosa, *Eretria* szintén nem igen számíthattak Dáriusz irtalmára. *Egina* nyomban megadta a követeknek azt, amit kívántak, ami természetesen nagy felháborodást keltett Athénben s az athéniak nyomban vádat is emeltek *Egina* ellen a lakedemoni királyok előtt. Ebből is kitetszik, hogy akkoriban Spártát tekintették a Hellász vezető államának és tiszta fogalmuk volt az embereknek a görögül beszélők összetartozásáról.

*Kleomenesz* spártai király örült a kínálkozó új vállalkozásnak és *Egina*-ba ment azzal a követeléssel, hogy adják ki neki azokat a bűnösöket, akik a perzsa királynak megígérték *Egina* hódolását. *Egina*-ban azt felelték neki, hogy nem teljesíthetik a kívánságát, mert ő csak az egyik király s így nem képviselheti a spártai kettős királyságot. Ezt a választ a másik spártai király, *Demaratosz* ajánlta *Egina*-nak, aki halálos ellensége volt *Kleomenesznak*. *Kleomenesz* csakhamar kitalálta a szofista válasz nyitját s nem tétozott egy pillanatig sem azzal az elhatározásával, hogy lerázza a nyakáról kellemetlen királytársát. *Demaratosz* atyja egyszer régebben, mikor borközi állapotban volt, olyanformát fecsegett, hogy fiát nem tartja törvényes trónörökösnek. *Kleomenesz* ebbe kapaszkodott bele. Rábírta az Euripontidák egyik oldalágából származó *Leotikhideszt*, hogy emeljen vádat *Demaratosz* ellen. S amikor megindult a pör, kérdést intézett a delfi jósdához is a dologra vonatkozólag. A jósda — bizonyára csengő arany fejében — azt felelte, hogy *Demaratosz* jogtalan király, azért le kell mondania a trónról *Leotikhidesz* javára. Ez meg is történt és *Demaratosz* a perzsa udvarhoz fordult.

*Kleomenesz* most újra beállított *Egina*-ba, még pedig ez alkalommal királytársával együtt s az eginaiak tíz túszt adtak neki annak kezes-

ségül, hogy ezentúl jól fognak viselkedni. Kleomenesz a túszoikat Egina akarata ellenére azonnal kiszolgáltatta az athénieknek.

Nemsokára kiderült azonban, hogy milyen üzleti kapcsolat volt a delfi jóda és Kleomenesz között, mire Kleomenesz megszökött Spártából és fellázította az arkádiaiakat Spárta ellen. Erre Spárta félelmében visszahívta őt, meg sem büntette, sőt visszaadta neki királyi méltóságát is. Azt beszélik, hogy később megőrült és öngyilkos lett.

Herodotosz nem írta meg, hogy milyen nagy volt az a perzsa hadsereg, amely 490 tavaszán Kilikiában gyülekezett Görögország ellen. A perzsa flotta hajóit azonban hatszázra teszi, amelyeken a hadsereg átszállítása történt. A későbbi görög történetírók számadatai is ingadozók. Némelyek 100.000 gyalogosról és 10.000 lovasról írnak, mások 500, sőt 600 ezer embert említenek. Ha a görög hadihajók legénysége átlagát, száz embert veszünk a számítás alapjául, akkor 60.000 főre tehetjük a perzsák számát.

A perzsa flotta Dátisz és Artafernes vezetésével először Számoszba s onnan Naxoszba vitorlázott. Ez utóbbit elpusztították a perzsák. Azután *Délosz* szigetére vitorláztak, ahol bántatlanul hagyták a lakosokat és az épületeket, sőt Dátisz nagy áldozatot is mutatott be Apolló híres templomában. Ezzel azt akarta jelezni, hogy a perzsák nem akarják bántani a görögök ősi hitét. A legközelebbi cél Euboiá volt, ahol először *Karisztoz* városa esett el. Azután a fővárosra, *Eretriára* vetették magukat a perzsák. Hat napig védekeztek a város lakói, de azután árulás következtében kapituláltak. A várost az ellenség lerombolta és kipusztította. A lakók nagy részét lekaszabolták, a többi fogságba hurcolták.

És most következett Attika! Természetesen Hippiász adta az útbaigazítást, mert ismerte a vidéket s mert a saját uralmának helyreállítása függött a perzsa hadjárat sikerétől. Az ő tanácsát követték a perzsák, mikor Athéntől északkeletre a *marathoni síkon* szálltak partra.

Athénben elhatározták, hogy nem várják be az ellenséget a város falai között, úgy mint Eretriában tették, hanem szembeszállnak a perzsákkal a marathoni sík mezőn. Míg az agg Hippiász arra számított, hogy a sík mező kedvező harcászati lesz a perzsa lovasság számára, az athéni nagyon jól tudták, hogy a síkságon lévő bokrok és facsoportok megfogják gátolni a lovasság szabad kifejlődését s arra építettek, hogy a gyalogság harca fog dönteni és ember-ember ellen fog harcolni, mint a birkózó iskolában. És Hippiász talán arra is számított, hogy Marathon vidékének a népe, amely valaha hűséges volt hozzá és családijához, most

is a pártjára fog kelni neki. De Athénben jól tudták, hogy a tirannusz elűzése óta két évtized telt el már, s az új nemzedék nem is ismeri a régi pártoskodás nagy alakjainak a nevét sem.

A sztratégák döntő tanácsában a komoly, tapasztalt *Miltiádesz* a nyílt támadást ajánlotta s cnnélfogva a többi sztratéga Miltiádeszra bízta a fővezérséget. Ki volt Miltiádesz? Hajdan Peizisztrátosz uralkodásának ellenségei közül kimagaslott egy Miltiádesz nevű athéni. Ennek a Miltiádesznek sehogy sem volt maradása Athénben, mert féltette az életét. Egyszer *dolonkosziak* érkeztek Athénbe a thrák félszigetről, akik visszatérőben voltak a delfi jósdától, ahol tanácsot kértek az istentől, ki legyen jövődő uralkodójuk. Miltiádesz gondolatokba mélyedve házának kapujában ült, mikor észrevette az idegeneket. Barátságosan behívta őket házába s megvendégelte őket. Az idegenek odabent Miltiádeszt nagy ámulatára királyuknak üdvözölték, mert a delfi jósda azt felelte nekik, hogy azt válasszák meg királyuknak, aki először fogadja be őket barátságosan a hajlékába.

Miltiádesz megnyerte vállalkozásához Peizisztrátosz beleegyezését, aki szívesen szabadult ellenfelétől. Az agg Szólon is baráti tanáccsal és jókívánásokkal bocsátotta őt útra. Az ész és a szerencse kísérté Miltiádeszt, aki szilárd uralmat alapított a thrák Kherzonnézoszon. Tekintélye csakhamar úgy megnövekedett, hogy oly hatalmas uralkodó is, mint Krózosz volt, versengett a barátságáért. Mikor meghalt, gyermektelen lévén, két unokaöccsére, *Szlezageraszra* és a hasonló nevű *Miltiádeszra* hagyta országát.

Ez a második Miltiádesz merész vállalkozásokba kezdett a perzsák ellen, de Dáriusz első hadjárata a szkithák ellen minden tervét halmra döntötte, sőt magát is arra kényszerítette, hogy akarata ellenére csatlakozzék a perzsa sereghez. Mikor Dáriusz a maga szabta határidőn belül nem tért vissza a Dunához, Miltiádesz tanácsolta legelőször, hogy rombolják le a nagy hajóhidat. Tudta ugyanis, hogy ily módon feltétlenül tönkre megy Dáriusznak a szkithák országában bolyongó serege. Elmondtuk már részletesen a perzsa birodalom történetének ismertetésénél, hogy ezt a tervet Hisztiaiosz hiúsította meg, aki egészen más szempontból nézte a dolgokat. Természetes, hogy Dáriusz visszatérése után értesült mindenről és Miltiádesz többé nem maradhatott meg Kherzonnézoszon. Visszért tehát Athénbe s elfoglalta Athén számára *Lemnosz* és *Imbrosz* szigeteket. A jön lázadás kitörésekor visszasietett megint Kherzonnézoszra. A perzsák visszafoglalták ekkor Lemnoszt és Imbroszt s mikor Milétosz elfoglalása után a perzsa hajóhad meg-



szállta Khiosz, Lezbosz és Tenedosz szigeteket is, Miltiádesz megint kénytelen volt menekülni országából. Őt hajót megrakott kincseivel s visszatért megint Athénbe. Utközben egyik hajóját elvesztette, amelyen rajta volt legidősebb fia is.



*Miltiádesz, a marathoni győztes hadvezér.*

A marathoni csatamezőn megmentette Görögországot a perzsáktól, de később Páros szigete ellen viselt szerencsétlen hadjárata miatt a hálátlan athéniak 50 talentum pénz-bírságra ítélték a sebesült hőst. A nagy összeget nem fizethette már meg, mert az ítélet után néhány napra meghalt.

Az arisztokrata hajlamú, parancsoló férfi eleinte nem tetszett otthon polgártársainak, sőt ellenségei, az alkmeonidák vádat is emeltek ellene azon a címen, hogy erőszakosan bánt az attikai gyarmatosokkal. Ha elítélik, halállal büntették volna. De Miltiádesz szerencsére hivatkozhatott kétségbevonhatatlan nagy érdemeire. Ismert perzsa gyűlölete, katonai és politikai tapasztaltsága pedig a fenyegető veszedelem idejében megbecsülhetetlen tulajdonságok voltak. Fel is mentették tehát őt, sőt sztratégává is megválasztották. Miltiádesz ekkor már körülbelül 65 esztendő volt.

Néhány nappal előbb, mintsem az athéniak kivonultak a perzsák elé, a tíz sztratégá, köztük *Kallimakhosz*, a polemarkhosz, akit vitézségéért és nagy eszéért nagyra becsültek, gyorsfutárt küldött Spártába és sürgős segítséget kértek. Valószínűleg már megelőzőleg kötelezték magukat egymás kölcsönös támogatására. *Filippidesz*, a futár bámulatos gyorsan eleget tett

megbízásának. Két nap alatt megtette a 225 kilométer hosszúságú utat. De a lakedemoniak válasza lesújtó volt: a hold még csak kilenc napja növekszik, már pedig holdtölte előtt tiltja nekik a törvény, hogy háborúba induljanak.

Meglehet, hogy Spárta politikai célzattal élt ezzel az ürüggyel, de meglehet az is, hogy babonásan ragaszkodott a hagyományokhoz.

A fődolog az volt, hogy Athén nem számíthatott a spártaiak támogatására és mihelyt a perzsák partra szálltak, az athéniak egyedül vonultak ki az ellenség elé. Be kellett érniük azzal, hogy a marathoni síkon ott találták a szomszédos *Platea* ezer hoplitából álló segédcsapatát. Athénnek 9000 nehéz fegyverzetű hoplitája volt.

Azt sem tudjuk, meddig álltak szemben az ellenséges csapatok határozatlanul, az athéniak a magasan fekvő Herakleion tövében, védett hadállásban, a perzsák pedig sokkal kedvezőlenebb helyen, egy mélyebben fekvő, nem nagyon széles völgyben. Csak annyi bizonyos, hogy az athéni hadvezérek, miután lemondtak a város falainak védelméről, ekkor vitatták meg azt a fontos kérdést, bevárják-e a perzsák támadását vagy ők maguk támadjanak-e. Miltiádesz az utóbbit ajánlotta, a többi sztratégá véleménye megoszlott. Végül a vitéz polemarkhosz szavazata döntött, aki Miltiádeszhez csatlakozott. Miltiádesz lett a fővezér s a tíz filé jobbról-balra egymás mellett állt fősoraközva, míg a balszárnyat a plateai hopliták zárták le. A jobbszárnyon a polemarkhosz parancsnokolt. A választott pozíciónak az az előnye volt, hogy Miltiádesz éppoly széles csatarendben állíthatta fel seregét, mint az ellenség, amely szintén csatára készült. A szemben álló seregek között körülbelül nyolc stádion, vagyis másfél kilométer volt a távolság.

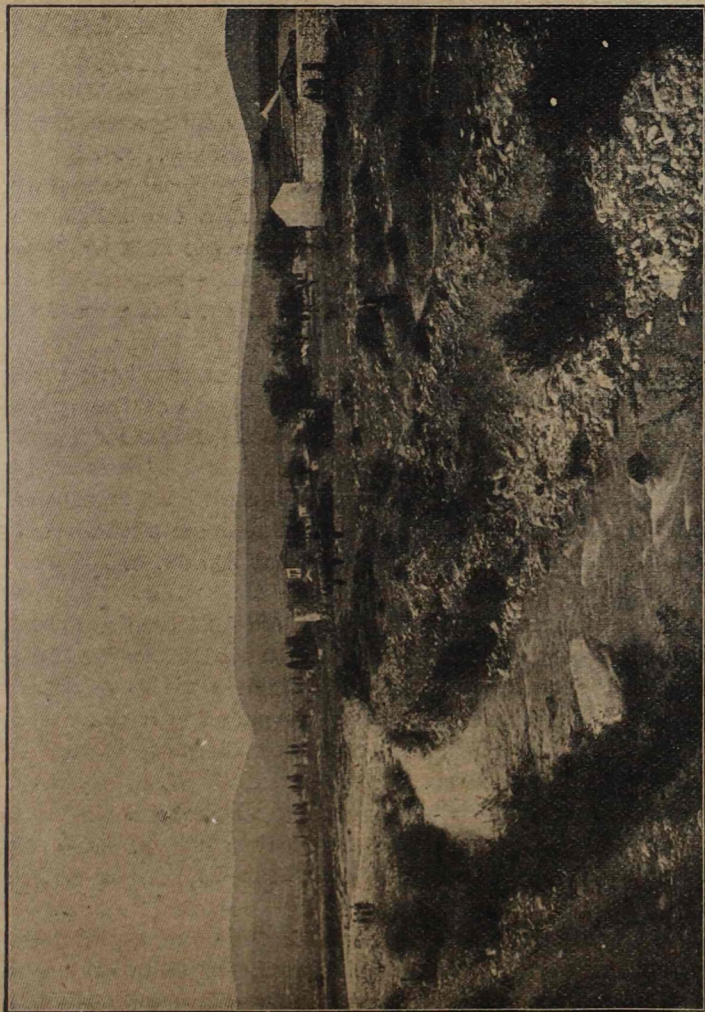
A herold imádkozott az athéniak és plateaiak előtt. A görögök áhitatosan figyeltek az imára. Azután egyszerre élet szállt soraikba. Eleinte lassan, rendben nyomultak előre, de csakhamar erőt vett rajtuk a küzdelem heves dühe. Mielőtt a perzsa lövegek távolába értek volna, rohamlépésbe csaptak át és dörgő harci kiáltással zúdultak rá a perzsákra. A perzsákat szörnyen meglepte az új harcmód. Eleinte tébolyodottnak tartották a kis csapatot, amely anélkül, hogy lovasokat vagy íjászokat küldött volna előre, rögtön minden erejével támadni kezdett. De egy szempillantás múlva szemtől-szemben álltak az ellenfelek. A nyilnak semmi hasznát sem vehették. Karddal és lándzsával kellett küzdeniök. De ebben a küzdelemben a perzsák sokkal gyöngébbek voltak a gyakorlott görögöknél. A görögök először a két szárnyon győztek és visszazoritották az ellenséget részint a tengerbe, részint a mocsarakba. Azután visszafordultak és teljes erővel a közepre rontottak, ahol a perzsák zöme már-már diadalt aratott. Csakhamar megszalasztották a perzsa centrumot is. Aki megmenekült a harcból, a hajókra húzódott, amelyek közül szintén kézrekerítettek a görögök hét darabot. Eközben elesett görög részről *Kallimachosz*, a polemarkhosz és egy *Sztezileosz* nevű sztratégá is. Résztvett a harcban *Aiszkhilosznak*, a nagy tragédia-



*A maradhoni csata egyik jelenete.*

Az athéni Kínaiarosz minden erejét megfe-zítve vissza akar tartani egy menekülő perzsa hajót. A perzsák szakercével vágják le a kezét, azután megölik tutásuk akadályozóját.

írónak öccse, *Kinaigairosz* is, akiről Herodotosz azt a hősi tettet jegyezte fel, hogy egy hajót a cifraságainál fogva addig próbált visszatartani,



*A marathoni csatamező ma.*

Ezen a síkságon ütközött meg az athéniak 9000 főnyi serege Miltiádesz vezérlete alatt a perzsák óriási seregével és lényes győzelmet aratott fölötté. A marathoni csata a görögök egyik legfényesebb haditette volt.

amíg le nem vágták szekercével a kezét. Aztán meg is ölték őt. A perzsa lovasság nagy része a hajókon volt már, a többi a háttérben nem is vett részt a harcban, mert a futó gyalogság magával ragadta.

A perzsk veresége teljes volt. A régi források szerint az athéniak 192 embert vesztek, a perzsáknak ellenben 6400 halottjuk maradt a csatamezőn.

A zsákmány őrzésével a csata után az igazságosságáról híres *Ariszteidész* bizták meg.

A perzsák euboiai foglyaikkal együtt nyomban elvitorláztak. Gyorsan hazasiettek azzal a meggyőződéssel, hogy Görögországot csak rendkívül nagy előkészületek árán igazhatják le. Hippiász, akit beteggé tett terveinek teljes meghiúsulása, útközben meghalt Lemnosz szigetén.

Miután elkövetkezett a holdtölte, a *spártaiak* is útra keltek, még pedig nagyon gyorsan menetelve, úgyhogy három nap alatt eljutottak Athénbe. Éppen jókor érkeztek, hogy láthassák még a halott perzsákat. Miután megdicsérték az athéniakat vitézségükért, nyomban visszatértek Spártába.

A marathoni csata Kr. e. 490-ben volt. Bizonyos, hogy a győzelem újult erővel ébresztette föl az összes görögökben a nemzeti gondolatot s hogy a kor legjobbjait meggyőzte a nemzeti szellem hatalmáról, amellyel szemben a leghatalmasabb zsarnok barbár hordáinak szolgáléküése tehetetlennek bizonyult. Dicsőség volt ezentúl az, hogy valaki ott harcolt Marathonnál. A 192 halottat Athén a csatamezőn temettette el. A közös sír mellett fehér márvány tropaiont emeltek és Miltiádesz szobrát helyezték el.

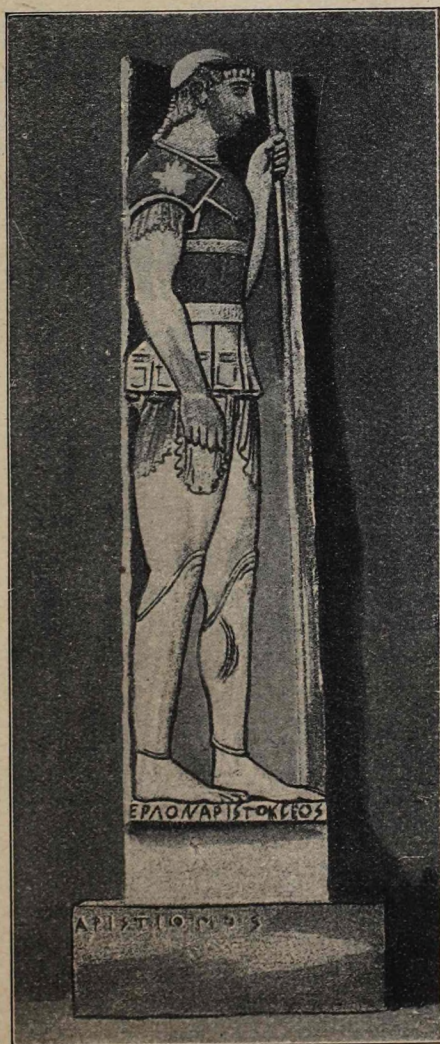
*Miltiádeszben* persze a marathoni csata óta föltétlenül megbíztak polgártársai. Minden nehézség nélkül teljesítették nemsokára azt a kívánságát, hogy bocsássonak rendelkezésére 70 hajót a legénységgel és a szükséges zsolddal együtt anélkül, hogy megmondta volna, milyen célra kívánja a hajókat. Csak annyit mondott, hogy olyan országba megy velük, ahonnan nagyon sok aranyat hozhatnak vissza magukkal. A rábízott flottával Miltiádesz tengerre szállt, megbírságot mindenk előtt néhány apróbb szigetet, azután *Párosz* ellen fordult, amely oly könnyen meghódolt a perzsa királynak, sőt hajókat is állított Athén ellen.

Miltiádesz száz talentum bírságot vetett ki Párosz gazdag lakosaira. Minthogy ezek hallani sem akartak a bírságról, Miltiádesz ostromolni kezdte a sziget fővárosát. A párosziak vitézül védekeztek s maga Miltiádesz is súlyosan megebesült a combján. Huszonöt napja tartott már az ostrom és már-már sikerrel kecsegtetett, mikor egy éjjel északról tűzfényt pillantottak meg a szemhatáron. Az ostromlók és az ostromlottak egyaránt azt hitték, hogy *Dátisz* perzsa vezér jelzi a tűzfénnyel,

hogy közeledik a sziget fölmentésére. Voltaképp azonban erdőégés fényre volt *Mikonosz* szigetén. Miltiádesz az erősebbnek vélt perzsa flotta elől kitért. Ostromló műveit felgyújtotta és hazatért hajóival Athénbe.

Otthon persze nagy volt a csalódás. Hiszen a nagy garral kezdett út csak tetemes költséggel járt nyereség helyett. Az alkmeonida *Xanthipposz*, Miltiádesz régi ellensége, vádat emelt a marathoni hős ellen, hogy gonosz szándékkal elámitotta a népet és halált kért a fejére. Miltiádesz, aki betegen feküdt, saroglyán vitette el magát a tárgyalásra bírái elé, ahol képtelen volt saját magát védeni. Barátai beszéltek helyette és emlékeztették a bírakat a hős régi érdemeire. Így aztán sikerült őt a halálbüntetéstől megmenteni, amely Athén örök szégyene lett volna s a bírák a nem sikerült expedíció költségének fejében 50 talentum (körülbelül 313.000 pengő) bírságra ítélték Miltiádeszt.

Miltiádesz nem bírta a nagy összeget megfizetni, mert birtokait Kherzonnéoszban a perzsák elfoglalták. E mellett sebe elüszkösödött s Athén megmentője pár nap múlva úgy halt meg, mint az állam adója. Mint-



Ariszton márvány-síremléke Athénben.

Ariszton nehézfegyverzetű gyalogos, hoplita volt s hősiiesen esett el a marathoni csatában. Síremléke nemesak az athéniak kegyeletét mutatja a marathoni hősök iránt, hanem feltűnteti az athéni harcosok viselkedését is.

hogy athéni jogszokás szerint az elítélt halála nem szüntette meg a büntetést, Miltiadesz fiára, *Kimonra* egyedüli örökségül azt a kötelezettséget hagyta, hogy fizesse meg helyette a bírságot. Kimon később meg is fizette a tekintélyes összeget.

### Xerxesz háborúi Görögország ellen.

#### *Xerxesz készülődései.*

Az eddigi kudarcok, különösen a marathoni vereség meggyőzték Dáriusz királyt arról, hogy Athén és Spárta leigázására sokkal nagyobb erőt kell kifejtenie, mint eddig tette. Három esztendőn át készült már a döntő hadjáratra, mikor Egyiptom lázadása egyelőre másfelé terelte a perzsa veszedelmet. Mint Perzsia történeténél részletesen elmondtuk, Dáriusz az egyiptomi fölkelés kitörése után (Kr. e. 486.) egy évvel meghalt, mielőtt a lázadást leverte volna. Utóda nem legidősebb fia, hanem harmadik feleségétől való fia, *Xerxesz* lett. Dáriusz harmadik felesége *Atossza* volt, Kírosz leánya. Ez a ravasz nő bírta rá Dáriuszt arra, hogy mellőzze idősebb fiait, mert azok még akkor születtek, mikor Dáriusz egyszerű perzsa nemes volt, ellenben Xerxesz már bíborban született, vagyis akkor, amikor Dáriusz már perzsa király volt. Emellett Xerxesz anyai részről Kírosznak, a perzsa birodalom megalapítójának az unokája s már ezért is elsősorban jogosult a trónra.

*Xerxesz* elhatározta, hogy folytatja atyja előkészületeit s leigazza először a lázongó Egyiptomot, aztán pedig Görögországot. Az a törekvés ösztökélte őt erre, hogy azt ne mondják róla, hogy atyjában több volt a vállalkozó szellem és az uralkodói merészség. Végül pedig Xerxesz is tisztában volt vele, hogy az Égei-tengerpart mellékére föltétlenül szüksége van birodalmának, ha nyugodtan akarja birni nyugati tartományait. Állandóan lázitották Xerxeszt a peizisztrátidák is, akik erre a célra egy látnokot és jóst, *Onomakritoszt* használták fel, aki valahányszor találkozott a perzsa királlyal, mindig kedvező eredményt jósolt háborújának. Biztatták Xerxeszt a thesszáliai fejedelmek is állandóan.

Mindenekelőtt Egyiptomot kellett újra meghódítania. Miután ez megtörtént, 484 tavaszán újabb parancsot küldött Xerxesz az összes tartományokhoz, hogy újult erővel fegyverkezzenek. Mardoniosz, valamint Dátisz és Artafernesz kudarcral végződött vállalkozásaiból azt a következtetést vonta le Xerxesz, hogy nem elég sem pusztán szárazon,

sem pusztán tengeren támadni, hanem egyszerre kell szárazföldi sereggel és hajóhaddal törni a makacs hellénekre. Hogy a szárazföldi sereg mennél kényelmesebben átjusson a Helleszpontoszon, elhatározta, hogy hajóhidat épített a tenger két partja között. Az élelmezés megkönnyítése céljából nagy élelmiszerraktárakat helyeztetett el Thrákia megfelelő pontjain. Hogy az Áthosz-hegyfok ne veszélyeztesse többé a perzsa flottát, elrendelte Xerxesz, hogy csatornával át kell törni ezt a földnyelvet. A csatorna oly széles legyen, hogy két háromfedelű hajó kényelmesen átevezhessen rajta egymás mellett. A körülbelül két kilométernyi széles földnyelv áttörését egy előre küldött hajóraj legénysége végezte a parti lakók segítségével. A munka azonban így is három esztendőbe telt. Miután ezzel elkészültek, áthidalták a Sztrimont.

Igy érkezett el a 481. esztendő ősze s a szükséges előkészületek már-már mind rendben voltak Hellasz leigázására. A birodalom minden részéből megindultak a csapatok és egymás nyomában gyülekeztek Kappadókiában, *Kritalla* mellett. Minthogy Xerxesz maga akarta vezetni az egész hadjáratot, átkelt seregével a Haliszon és Szárdeszbe vonult téli szállásra. Innen követeket küldött Hellászba Spárta kivételével mindenüvé, hogy hódolás jelül földet és vizet kérjen a görög városoktól, köztük Athéntől is.

Érdekes példát említ Herodotosz arra vonatkozólag, hogy milyen gazdag volt a perzsa királynak egyik-másik alattvalója. Xerxesz, mikor Kritallából megindult seregével, eljutott a frigiai *Kelainai* városba. Ott bőkezűen megvendégelte egész seregét egy *Pithiosz* nevű polgár, aki már Dáriusz idejében is nagyon gazdag ember volt. Az ő ajándéka volt a királyi kincstárban egy aranyból vert platánfa és egy arany szőlőtöke. Xerxesz maga elé hívatta Pithioszt, akiről az udvaroncok azt mondták, hogy a király után az egész birodalomban a leggazdagabb ember. Megkérdezte tőle, mennyi vagyona van.

Pithiosz azt felelte Xerxesznek, hogy pontosan tudja, mennyi a



Perzsa gyalogos kalona  
Xerxesz ičejében.



vagyona, mert a nagy háború hírére mindenét számba vette, hogy egész készpénz vagyonát a királynak ajándékozhasssa. Igy sem fog szükségét szenvedni, mert rabszolgáinak munkája és birtokainak jövedelme bőven elég lesz neki a megélhetésré. Vert és veretlen ércben 2000 talentum ezüstje és négy milliónál 7000 darabbal kevesebb arany dareikosza van. Ez körülbelül 139.200.000 pengő készpénz volt, nem számítva Pithiosznak a fekvőségeit. Xerxesz annyira megörült Pithiosz nagylelkű ajánlatának, amelyet persze nem fogadott el, hogy megajándékozta őt a négy millióhoz még hiányzó 7000 arany dareikosszal is.

Világos, hogy Pithiosz ravaszkodott csak, mikor vagyonával kínálta a hatalmas kényurat, akinek egy ujjával kellett volna csak inteni, hogy Pithiosz koldussá legyen.

De azért Pithiosz megérezte a zsarnok szeszélyét.

Herodotosz meséli, hogy mikor Xerxesz hadai 480 tavaszán Szárdeszből megindultak, napfogyatkozás támadt és a természetnek ez a játéka nagyon nyomasztóan hatott mindenkire, bár a mágusok mindenképpen kedvezően próbálták értelmezni az égi tüneményt.

Pithiosz is nagyon megijedt és féltetni kezdte őt fiát, akik Xerxesz seregében szolgáltak. Minthogy a király előbb említett kegye felbátorította őt, arra kérte Xerxeszt, mentse fel legidősebb fiát a hadkötelezettség alól, hogy öreg napjaira legalább egyetlen támasza megmaradjon nagy vagyona kezelésében. Ez a kérelem jogos volt. De Xerxesz szörnyen megharagudott, hogy egy rabszolgája mérészkedik egyik fiának felmentését kérni, mikor ő maga, a király összes testvéreivel, rokonival és barátaival együtt hadba száll. Hogy előbb tanusított kegyét ne rontsa le teljesen, elrendelte, hogy Pithiosznak hagyják meg mind a négy ifjabb fiát, de legidősebb fiát öljk meg büntetésül. Kinyomozták a fiút a sokaságból és két részre vágták s testének a két felét az út két felén helyezték el, amerre a csapatoknak el kellett vonulniok.

Szárdeszből 480 tavaszán indult meg Xerxesz a *Helleszpontosz* felé, amelyet hajóhíddal áthidaltatott. A hajóhid hossza körülbelül 1300 méter volt. Mielőtt a hidhoz ért, arról értesült Xerxesz, hogy a vihar megsemmisítette a kész hidat. Éktelen haragra lobbant s az engedetlen Helleszpontoszra háromszáz ostorcsapást méretett, habjaiba pedig egy pár lábbékót süllyesztett el. Megparancsolta továbbá embereinek azt is, hogy tüzes harapófogóval bélyegezzék meg a lázadót. Ezt azonban maga Herodotosz is csak kételkedve említi.

Alkik a tenger megkorbácsolásával voltak megbízva, munkájuk közben szónoklatot is intéztek a tengerhez, amely szónoklat tisztán



Xerxész perzsa király seregszemlét tart hadikocsijáról Görögország ellen vonuló hadserege fölött.

visszatükrözteti azt a perzsa vallásos felfogást, hogy a természetlen, ravasz, sós víz Ahrimán birodalmához tartozik. Herodotosz, akinek görög felfogása szerint a tenger egészen másfajta istenség volt, barbár istentelenségnek mondja ezt a szónoklatot, amely a következő volt: „Te keserű víz, az Ur büntetést mér rád, mert rosszat műveltél vele anélkül, hogy ő rosszat tett volna veled. És Xerxesz király át fog rajtad kelni, akár kedvedre van, akár nem. De neked egyetlen ember sem mutat be áldozatot, mert így illik, minthogy te tisztátalan és sós folyam vagy.”

A híd építőinek pedig fejét vétette Xerxesz.

Azután parancsot adott új híd verésére. Ez a híd sikerült is, úgy-hogy a hatalmas sereg száraz lábbal kelt át a tengeren Ázsiából Európába.

A második híd kettős híd volt, az egyiket 360, a másikat 314 lehorgonyzott hajóból állították össze. Hat erős hajókötél kapcsolta egymáshoz a hajókat s ezekre gerendákat, deszkákat és végül földet raktak. A tenger felől palánkok védték a hidakat, hogy az igás állatok és a paripák ne riadozzanak.

Mikor mindennel elkészültek, várták a következő reggel a nap fölkelését. A hajnalodó büszke csillagot tömjénáldozattal köszöntötték a perzsák. Azután maga Xerxesz szerencséért és sikerért fohászkodva a Naphoz italáldozatot öntött a tengerbe s utána belehajította az árba az aranyserleget is, amelyből áldozott, továbbá utána hajított egy kancsót és egy perzsa szablyát is.

A tenger partján, *Abidosz* mellett márványtrónt emeltek, ahonnan Xerxesz végignézhette a nagyszerű átvonulást és láthatta az ott horgonyzó flottát is. A nagyszerű látvány annyira meghatotta Xerxeszt, hogy a legboldogabb halandónak nevezte magát.

Miután átkelt a sereg a Hebroszon (a mai Maritzán) s elérkezett *Dorizkosz* sík mezejére, Xerxesz seregszemlét rendelt el. Herodotosz följegyzése szerint 1,700.000 főnyi gyalogság és 80.000 főnyi lovasság volt a seregben a thrák és makedón csapatokon, valamint a poggyász-csapatokon kívül. Ezekkel együtt Herodotosz 5,283.220 főre teszi Xerxesz seregét. Későbbi írók 800.000 gyalogost és lovast említenek 200.000 teherhordóval és 30.000 thrák és makedón hadfival. A flotta legénységét 250.000 főre teszik. A flotta 1207 háromevezősből állott, ami valószínű is.

A *dorizkoszi* seregszemlét Herodotosz szerint szintén nagyon eredeti módon végezték. Először megszámláltak tízezer embert, akiket egy meghatározott helyre kergettek, ahol a lehetőség szerint össze kellett szorulniok. Ennek az embertömegnek a kerületét félelmebermagasság-

nyi sövénnel jelölték meg. Ebbe az elkerített helybe új meg új csapatokat kergettek bele, amíg meg nem telt, azután elbocsátották őket és ezt ismételték mindaddig, amíg az egész hadsereget számba nem vették. Így nem kellett fejenkint számlálni a katonákat, csak azt kellett följegyezni, hányszor telt meg a tízezer ember számára elkerített hely. Herodotosz szerint *százhelvenszer*. Természetes, hogy a számbavételnek ez a módja nagyon megbizhatatlan volt, mert hogy a királyt mennél jobban kielégítsék, könnyűszerrel bekergették az elkerített helyre többiben is ugyanazokat a katonákat.

Doriszkoszból tovább vonult Xerxesz *Akanthoszba*, ahol az Athosz-félsziget elágazása kezdődik. A part mentén mindennütt kísérte a flottája. Ennek a szomszédságában volt az új csatorna keleti torkolata. Az akanthosziakat nagyon megdicsérte Xerxesz, mert segítettek a csatorna építésben. A flotta ezután jó rendben átvitorlázott a csatornán, majd *Therma* városa, a mai Szaloniki előtt vetett horgonyt, míg Xerxesz a szárazföldi sereggel ugyanoda igyekezett. Thermából látni már Thesszália kimagasló bérceit, az Olimposzt és az Osszát, amelyek között mély szakadéokban a Peneiosz hömpölyög.

Xerxesz mindenekelőtt portyázó csapatot küldött oda, meghallgatta a jelentést arról az országról, amely először hódolt meg neki, megcsodálta a tájat, amely az ókorban híres volt szépségéről és végül fogadta a követeket, akik visszatértek Hellászból s részint magukkal hozták a kívánt földet és vizet, részint azonban



*Themisztoklesz, a szalamisi győző.*

Sokáig Görögország legnépszerűbb embere volt, de az athéni pártvillongások közben népszavazás útján száműzték. Bosszúból a perzsákhoz pártolt és csak halála akadályozta meg, hogy a perzsákkal együtt hazája ellen ne támadjon.

üres kézzel jöttek. Közép-Görögországnak csaknem valamennyi városa hajlandó volt hódolni a perzsa királynak, köztük a boiotok is, csak *Platea* és *Théba* nem.

### *Themisztoklesz.*

A görög államok között, amelyek nem hódoltak a perzsa király felszólítására, első helyen volt természetesen *Spárta* és *Athén*. E két állam közül most az utóbbi lép inkább előtérbe a cselekvés színterén. Athén az elmúlt évtizedben heves belső harcokon esett keresztül. A Miltiádesz kudarcral végződött vállalkozása ellen támadt reakció, amely azt akarta megakadályozni, hogy Miltiádesz ne lehessen tirannusz, a marathoni hősi régi ellenségét, az alkmeonida Xanthipposzt juttatta vezető állásba. Támogatta őt a 489. esztendő első arkhonja, *Ariszteidesz*, akinek igen nagy volt a híre és tekintélye szigorú igazságszeretete, rendületlen hidegvére, szelíd komolysága és szinarany önzetlensége miatt. Nála megbízhatóbb polgárt nem szemelhettek ki a marathoni csatatérre a zsákmány és a halottak őrzésére. Mikor Ariszteidesz pályázott az arkhon-ságra, összes versenytársai visszaléptek. Ariszteidesz kezdetben ragaszkodott az ősi hagyományokhoz és az állam érdekében irtózott minden merész újítástól. De a hagyományok kímélése idejét multa már Athénben. A megerősödött nemzeti öntudat, a nép ereje, amelyet a marathoni diadal felszabadított bilincseiből — érvényesülni akart mindenáron. Ilyenkor szokott jelentkezni az új vezér, aki a nép lappangó gondolatainak és törekvéseinek hangot ad és a fejlődés útját megszabja. Ilyen vezérnek érezte magát Athénben is *Themisztoklesz*, Heoklesz fia, aki Attika egyik falujában született. Atyai részről a likomidák ősi attikai nemzetségéből származott, míg anyja akarnániai nő volt.

*Themisztoklesz* nagyravágyó fiatalember volt, aki szeretett volna érvényesülni. Miltiádesz marathoni diadala, mint ő maga megvallotta, elrabolta éjszakai nyugalma. Hazája törvényeit jól ismerte, mert tanító-mestere a híres *Mnezifilosz* volt. És Themisztoklesz meg volt róla győződve, hogy az államférfinak nincs is más tudományra szüksége.

„Énekelni és kitharán játszani nem tanultam ugyan — szokta később mondani, — ehelyett azonban értem a módját annak, hogyan kell egy várost naggyá és gazdaggá tenni.”

Ez az új erő, amely nem riadt vissza semmitől az érvényesülés terén, Ariszteidesz mellett csakhamar kezdett előtérbe tűnni. Themisztoklesz nem vetette meg úgy, mint Ariszteidesz, azt sem, hogy a poli-

tikai egyesületekben szerepet vállaljon és behízelt módorával megnyerje a tömeg vonalmát. Miképpen folyt le a két férfi küzdelme részleteiben, azt nem tudjuk, csak azt tudjuk, hogy a heves küzdelem eredménye az lett, hogy a nép Ariszteideszt és párthívét, Xanthipposzt cserépszavazással száműzte Athénből tíz esztendőre. Így aztán nem állt már útjába semmi és senki Themisztoklesz terveinek. Themisztoklesznek az volt a szándéka, hogy az utolsó esztendők tapasztalatai alapján kiemeli Athént a szárazföldi államok szűk korlátaiból és tengeri hatalommá teszi.

Kedveztek tervének a körülmények is. Ariszteidesz száműzetésének második esztendejében fölfedezték ugyanis a *maroneai ezüsbányákat*, amelyekből Athénnek évi száz talentum tiszta nyeresége volt. Mikor némelyek azt ajánlották, hogy ezt a nyereséget osszák fel a község tagjai között, Themisztoklesz ezt ügyesen megakadályozta. Azt indítványozta, hogy száz leggazdagabb athéni polgárnak adjon kölcsön az állam egy-egy talentumot, amelyet bármikor behajthat az állam, ha szüksége van rá. Indítványát elfogadták és Themisztoklesz minden polgárral, akit így ellátott kölcsönpénzzel, egy-egy háromsor-evezős hajót építtetett. Ez a 100 háromsor-evezős lett annak a flottának a törzse, amely később Szalamisz mellett legyőzte a perzsák hatalmas hajóhadát.

Eleinte persze azért volt szükség hajókra, hogy megvívhassa Athén tengeri háborúját Eginával, amely a marathoni győzelem után nemsokára kitért. De mikor híre terjedt, miképpen készül a perzsa birodalom az új háborúra Görögország ellen, elhatározták, hogy újabb háromevezősöket is építenek. Ennek folytán később, mikor komolyra vált a helyzet, Athén egyszerre Hellász első tengeri hatalma lett és egymaga sokkal több hajót állított ki, mint Korinthosz vagy Egina, amelyek eddig Hellász legerősebb tengeri államai voltak. Az athéni polgárság szívesen elismerte Themisztoklesz intézkedéseinek a helyességét és támogatta más terveit is, amelyek ugyanazt a célt szolgálták. Így például Themisztoklesz régen belátta már, hogy Faleron nyílt öble nem alkalmas kikötőnek, míg a *Peiraieusz* sokkal alkalmasabb kikötőhely, ha kellőképpen berendezik és átépítik. Valószínű, hogy ezt a nagy munkát már arkhonsága idejében megkezdte Themisztoklesz, csak hogy a perzsák betörése nemsokára félbeszakította ezt a vállalkozását.

Tagadhatatlan, hogy ebben a veszedelmes időben jó adag lelki nyugalommal rendelkeztek a görögök. Mert ha Themisztoklesz fáradozásait, amelyek mind az utolsó pár esztendőre estek, nem tekintjük, akkor elmondhatjuk, hogy a marathoni csata óta semmit sem tettek a görögök szemben a perzsák óriási előkészületeivel. Lehet, azt hitték,

hogy az egyiptomi lázadás és a Dáriusz halálát követő palotaforradalom eltereli az új perzsa király figyelmét Görögországról. Ámde csalódtak.

Pedig 481 őszen legfőbb ideje volt már a cselekevésnek. A korinthuszi Iszthmoszon összegyűltek hát Pozeidon szentélyénél a probuloszok, a nemzeti érzelmű államok képviselői és esküvel kötelezték magukat közös harcra a perzsák ellen. Megállapodtak abban is, hogyha szerencsésen véget ér a háború, mindazokat az államokat, amelyek szükségtelenül meghódoltak a perzsa királynak, sőt támogatták is azt, mindenestől a delfi isten tulajdonává fogják tenni. A belső viszályokat, különösen Athén és Egina között, a közelgő veszedelem idejére megszüntették. Azután elhatározták, hogy Szárdeszba kémeket küldenek, hogy Xerxesz haderejéről pontos értesülést szerezzenek. S végül, hogy *Gelont*, Szirakuza hatalmas tirannuszát, továbbá az argosziakat s Korkira és Kréta szigetét is felszólítják, hogy csatlakozzanak a véd és dacszövetséghez.

Látjuk ezekből a határozatokból, hogy az iszthmoszi tanácskozáson egész sereg tekintélyes görög állam nem képviseltette magát. Harmincegy állam vett részt a tanácskozáson, amelyeknek nevét később felírták a delfi háromláb kígyó-diszére, amelyet a szövetséges államok a plateai csata után ajánlottak fel a delfi jósdának. A spártaiak és az athéniek mellett a tanácskozás legelőkelőbb résztvevői voltak még: Korinthosz, Egina, Megara, Platea, Théba, Euboiá. A szárazon Spárta kívánta magának a főparancsnokságot s ezt nem is tagadták meg tőle, hiszen a spártai királyokat Agamemnon utódainak tartották, aki a trójai háborúban az egész görög nemzet fővezére volt. A tengeren Athén szerette volna a főparancsnokságot, hiszen neki volt a legtöbb és legjobb hajója. De Korinthosz és Egina hevesen tiltakoztak ez ellen s azzal fenyegetőztek, hogy kilépnek a szövetségből. Az athéniek erre engedtek, csakhogy lehetlenné ne tegyék a szövetséges flotta létrejöttét. Így aztán a tengeri fővezérséget is Spártára bízták, noha Spárta, amelynek nagyon kevés hajója és tapasztalása volt e téren, semmiképp sem volt hivatott erre a tisztségre. Valóban csodálatot érdemel az athéniek áldozatkész megalkuvása és Themisztoklesz eszes engedékenysége.

Az Iszthmoszon összegyülekezett görögök nyilván nagyon bizakodtak a győzelemben. Örültek egységüknek és ebből eredő hatalmuknak. A két kém kiküldésében bizonyos homéroszi naivitás nyilatkozott meg. Csakhamar — éppen a kémek révén — tiszta képet nyertek azonban a görögök a helyzet rettentő komolyságáról és soknak közülük

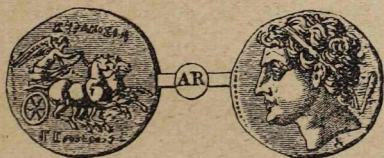
nagyon lelohadt vitézi kedve. A két kém, alig értek Szárdeszbe, nyomban elfogták ugyanis a perzsák és ki is végezték volna őket azonnal, ha Xerxes meg nem fontolja azt, hogy elevenen sokkal nagyobb hasznukat veheti nekik. Előzékenyen körülvezettette hát őket táborában, hogy teljes áttekintést nyerjenek előkészületeiről és hű jelentést tegyenek küldőiknek. Azután sértetlenül hazaeresztette őket. Természetes, hogy a két kém halálos aggodalmuk nagyításával adott elő mindent odahaza s nagy ijedelmet keltettek jelentéseikkel.

Nagyon lesújtotta a görögöket az is, hogy több olyan állam, melyre biztosan számítottak, nem csatlakozott a szövetséghez. Az argosziak nem akarták magukat alárendelni Spárta fővezérségének és elutasították a régi ellenségnek minden közvetítő javaslatát. Kréta a delfi jósda lebeszélő tanácsára hivatkozva visszautasította a csatlakozást. A kor-kiraiak megígérték a segítséget, de

ígéretüket nem váltották be. A szirakuzai *Gelon* pedig azt kívánta, hogy támogatása fejében bízzák rá úgy vizen, mint szárazon a fővezérséget. Minthogy a spártaiak ezt lehetetlennek mondták s a szövetségesek el is utasították *Gelon* kívánóságát, a szirakuzai zsarnok gögösen kijelentette, hogy az ő segítség nélkül nem lesz Görögország-

nak a jövő esztendőben tavasza és azután visszavonult a további tárgyalás elől. Valószínűleg sok baja volt még neki akkor a karthágóikkal is és ez is befolyásolta elhatározását.

Váratlan szövetségesül ajánlkoztak a *thesszáliaiak*. Igaz ugyan, hogy a thesszáliai fejedelmek, az Aleuádok, mint már említettük, először ajánlották fel támogatásukat a perzsa királynak, de erre inkább a szükség és a kényszerhelyzet szorította rá őket. Tény az, hogy most segítséget kértek a perzsák ellen a szövetséges görögöktől s a probuloszok ki is küldtek 10.000 főnyi csapatot *Tempébe*, hogy megvédelmezzék az olimposzi hegyszorost. De ezek csakhamar otthagyták hadállásukat, valószínűleg azért, mert a perzsa hadseregnek módjában lett volna egyszerűen megkerülni őket. Persze, a perzsák még nagyon messze voltak, mert mikor a görögök ezt az első védekező lépést tették, Xerxes éppen az Európába való átkeléssel bajlódott a Helleszponosz hajóhidján. A tízezer főnyi görög csapat a kísérő kis hajórajjal együtt egészen Iszthmo-



Régi szirakuzai pénz

egyik oldalán *Gelon* szirakuzai tirannusz arcképével. *Gelon* egész Szicília fölött uralkodott. A görögök tőle kértek segítséget Xerxes ellen, mit csak úgy akart megadni, ha ő lesz a görög sereg fővezére.



szig visszavonult, mintha a spártaiak máris elhatározták volna, hogy Közép-Görögország védelmét nem is szándékoznak megkísérelni.

### A thermopilei esata.

Csakhogy a haditanácsnak, amely az Iszthmoszon tanácskozott, nem ez volt a véleménye. A tanácsban azoknak a véleménye győzött, akik azt akarták, hogy mindenekelőtt Közép-Görögország kapuját, a *thermopilei* szorost kell megvédeni. Valójában ez a szoros igen kedvező helynek látszott arra, hogy a perzsák sokkal hatalmasabb seregeit fel lehessen tartóztatni. Az Oita-hegység egy ága, a Kallidromosz oly közel nyúlt a folyton mocsaras tengerparthoz, hogy nehezen járható szorost képezett, amely két helyen oly keskeny volt, hogy egyszerre csak egy szekér fért át rajta. Közül mintegy három kilométernyi lankás síkság terült el, itt voltak azok a kénes hőforrások, amelyekről az egész vidéket *Thermopilének* (meleg források vidékének) nevezték el. Ezen a helyen megvoltak még egy régi falnak a maradványai is, amelyet valaha a fokisziak emeltek védelmül a thesszáliaiak betörései ellen.

Ennek a hadállásnak a megvédésére persze csak akkor lehetett gondolni, ha ugyanakkor a tenger felől is védekeznek a görögök a perzsák ellen. És a tengeren is kedvező volt e helyen a védekezés lehetősége, hogy megakadályozzák a perzsa flotta benyomulását a *Málizi-öbölbe* (ma Zeituni-öböl), ahonnan a perzsák lehetetlenné tették volna Thermopile védelmét. A görögök tehát elhatározták, hogy Euboia északkeleti csúcsán, az *Artemizion-hegyfoknál* állítják fel flottájukat kedvező hadállásban. Ez a hegyfok volt ugyanis a kulcsa a Málizi-öbölnek.

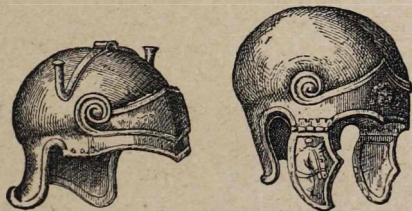
Az iszthmoszi haditanács a thermopilei szoros védelmét *Leonidász* spártai királyra bízta. Aránylag nagyon kis sereget bocsátottak Leonidász rendelkezésére, ha tekintetbe vesszük a megvédendő helynek a fontosságát. Spártából 300 spártai hoplita kísérté el a királyt azok közül, akiknek volt gyermekük. Ezekhez járult 1000 főnyi perioikosz, továbbá apróbb arkádiai, korinthoszi és mikénei csapatok, összesen 4100 peloponnézosi hoplita s végül 700 hoplita *Theszptai* városából. Külön felszólításra 1000 környékbeli hoplita ajánlkozott még a Kallidromosz gerincén átvezető hegyi ösvénynek, az *Anopaiának* az őrzésére.

Mindez, különösen pedig az, hogy Leonidászt csak 300 gyermekes spártai kísérhette — nyilván azért, hogyha elesnek, családjuk ki ne vesszen, — azt bizonyítja, hogy Spárta elveszett hadállásának tartotta a thermo-

pilei szorost s az iszthmoszi haditanács döntése ellenére is ragaszkodott ahhoz a szándékához, hogy Közép-Görögországot nem védi, hanem minden erejét a Peloponnézosz védelmére fordítja.

Az Artemizion-hegyfok melletti tengerszorost éppen ellenkező szempontból szállta meg a görög hajóhad. A 171 háromsorosból és 9 ötsorosból álló egyesült hajóhadnak a spártai *Euribiádesz* volt a fővezére. Minthogy azonban Spártának csak 10 hajója volt, Athénnek pedig 147, még pedig olyan kiváló vezérnek, mint *Themisztoklesznek* a parancsnoksága alatt, ennél fogva itt a tengeren nagyon háttérbe szorult Peloponnézosznak a külön érdeke. Miután elhatározta a haditanács Artemizion megszállását, annak eldöntése, hogy ez a megszállás milyen erővel történjek, attól az államtól függött, amelynek legtöbb hajója volt, vagyis Athéntől, illetve Themisztoklesztől.

Themisztoklesz érdeme, hogy rávette az athénieket arra, hogy minden hajójukat fegyverezzék fel az összes fegyverfogható polgársággal és nyomban vonuljanak Artemizion alá. Az ő szavát többre tartották a delfi jósda szavánál, amely egyre-



Görög lovasok bronz sisakja.

másra jósolgatta a görögöknek a romlást és veszedelmet. Ki tudja, mennyi befolyása volt ebben Spártának, amely Kleomenesz király óta állandó üzleti összeköttetésben állt Delfivel. Hiszen tudjuk, hogy Spárta nem akart törődni Athénnel és Közép-Görögországgal s ezért jósolgattott Delfivel a maga szája íze szerint. Themisztoklesz azonban nem vesztette el a lélekjelenlétét s a baljóslatú orákulumokat mindig úgy tudta értelmezni, ahogy azok az ő tervét mozdították elő. Így például Delfi egy ízben azt jósolta, hogy fából valók azok a falak, amelyek Athént meg tudnák védelmezni. Themisztoklesz ezt rögtön úgy értelmezte, hogy a delfi isten Athén hajóira céloz s ezért a hajókban kell bizakodni az athénieknek. Így is történt és egész Athén a khalkisziai segítségével Euboia szigetén a hajók felfegyverzésével foglalkozott.

Xerxesz közben megérkezett a thermopilei szoros elé, ahol tábort vert. Tudta, hogy a szorost megszállták a görögök, akik helyreállították a régi falat is, amelyet a fokisziai emeltek hajdanában a thesszáliaiak ellen. De azt hitte Xerxesz, hogy a görögök, ha meglátják rengeteg seregét, rémületükben harc nélkül megnyitják előtte a szorost, Közép-

Görögországnak a kapuját. Mikor várakozásában csalódott, megkezdte a szoros ostromát egy nappal előbb, mintsem az Artemizion-hegyfok mellett az első összeütközés volt a perzsa és a görög flotta között. Az első rohamot méd és kilikiai csapatok intézték a szoros ellen. Mikor ezeket a görögök könnyedén visszaverték, újabb csapatok nyomultak helyükre. Ezeket ugyanaz a sors érte. Nagy veszteségek árán vissza kellett vonulniok. Xerxesz erre elrendelte, hogy a hadsereg válogatott csapata, a tízezer halhatatlan ostromolja meg a makacsul védett hegyszorosot. De ezek is hiába próbálkoztak. Veszteségük igen nagy volt, míg a spártaiak, akik jobban voltak fegyverkezve és az ember-ember elleni küzdelemben jártasabbak voltak, alig szenvedtek számbavehető veszteséget.

A következő nap ugyanilyen kudarccal végződött a perzsákra nézve. Xerxesz tajtékozott dühében és kétségbeesésében, hogy nem bír a maroknyi görög csapattal. Mint Herodotosz meséli, háromszor felugrott a trónusáról, amelyről nézte a küzdelmet, mikor az első nap legjobb csapatai is rengeteg veszteséggel hátráltak a görögök elől.

„Ekkor persze be kellett látnia a királynak — írja Herodotosz, — hogy sok embere van, de kevés köztük a férfi.”

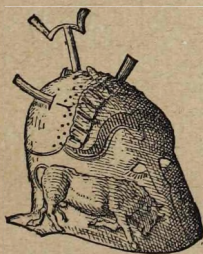
A zavar tetőfokán jelentkezett egy ember, aki nagy jutalom reményében fontos hírt akart közölni a királlyal. Elmondta Xerxesznek, hogy az *Anopaia* ösvény a hegygerincen keresztül a görögök hátába vezet. Ismerték ezt az ösvényt az összes arra lakók, de csak egyetlen áruló akadt közöttük. Ez az áruló a thrák *Efiáltesz* volt. A görögök maguk is gondoltak erre az ösvényre, hiszen mint fentebb említettük, a fokisziakat bízták meg jóelve az *Anopaia* ösvény őrzésével.

Xerxesz természetesen rendkívül megörült a fontos felvilágosításnak, amely hozzásegíthette ahhoz, hogy legyőzze a thermopilei hősöket, akik miatt esetleg még napokig ott időzhetett volna a szoros előtt. A halhatatlan gárda élén *Hidarnesz* indult meg az éj leple alatt a megkerülő vállalkozásra. Mikor a hajnal pírja átszűrődött a tölgyerdő lombkoronáján, a perzsák fölérték a hegyi ösvény legtetejére, ahol a fokisziak, akiknek őrt kellett volna állniok, aludtak. A halhatatlan tízezer lépteinek dobogása s a lábuk alatt recsegő gallyak ropogása mégis fölébresztette őket. Felugráltak és fegyverkeztek, de az ellenség odaért már hozzájuk és elárasztotta őket nyilaival. A fokisziak erre megfutmodtak és bemenekültek a hegyek közé. *Hidarnesz* nem üldözte a futókat, hanem azonnal hozzálátott a hegyi ösvényen való leereszkedéshez.

Odalenn a thermopilei szorosban megkezdték már az ünnepélyes

áldozást. Az akarnániai *Megisziász*, aki mint pap bemutatta az áldozatot, az állat beleiből megjósolta, hogy a hajnal pirkadásával együtt a halál közeledik a hellének felé. A menekülő fokisziak közül néhányan megérkeztek és hírül hozták, hogy a perzsák elfoglalták a magaslatot és leszállóban vannak a szorosba. E hírre a legtöbb görög elbúcsúzott Leonidásztól, különösen a peloponnézosziak és megindultak hazafelé. Herodotosz azt írja, hogy Leonidász maga bocsátotta el őket, míg ő maga háromszáz spártai vitézével együtt elhatározta, hogy ott marad és hősi halált hal. A lakedemoniaknak nem illett egyszer elfoglalt hadállásukat otthagyni s emellett szó volt egy orákulumról is, amely Spárta bukását jósolta meg, ha csak egyik királya vesztét nem kell gyászolnia. Ott maradt azonban Leonidással és a háromszáz spártaival együtt 700 thespiai, *Demojilosz* vezetése alatt és négyszáz *thébai*.

Mióta a perzsák sikerének a híre megérkezett, néhány óra telt el már. A többi görögök elvonultak s Leonidász és néhány száz híve ünnepiesen készült az utolsó mérkőzésre. Xerxesz az Efiáltesszel történt megállapodás értelmében délelőtt tíz óráig várakozott, akkor aztán hatalmas erővel támadást intéztek a szoros ellen. Ezidőtájt föltehető volt már, hogy Hidarnesz a tízezer halhatatlannal leérkezett a hegytetőről a szorosba. Leonidász azonban ez alkalommal nem várta meg, míg a barbárok a védőfalhoz nyomultak, hanem kivonult eléjük a nem éppen tágas síkra, amely a szoros két legszűkebb pontja között terült el. A hellén harcosok bizonyosak voltak benne, hogy a biztos halál várakozik rájuk, másról tehát nem is volt szó, csak arról, hogy dicsőségesen haljanak meg és mennél drágábban adják az életüket Szörnyű harc volt ez, amelyet a tömegek nyers ereje vívott a kötelességtudás és hazaszeretet maroknyi csapatának haláltmegvető hősiességével. Minden egyes görög úgy rontott a perzsákra, mint a bosszúállás angyala, ijedelmet terjesztve maga előtt, pusztulást hagyva maga után. Végül ostorral kellett már a remegő rabszolgákat hajszolni, hogy szembeszálljanak a rettenetes spártaiakkal. De lassan ezeknek az ereje is megbénult, mert egyre újabb tömegeket kergettek ellenük. Bármennyien pusztultak is bele a keskeny partmellék mocsarába, bármennyien mentek tönkre az utánuk nyomuló vad tömegek dübörgő lábai alatt — számtalan újabb csapat állott még mindig a perzsa despota rendelkezésére. A hősek



Görög gyalogos bronz sisakja, tetején toll-forgótartóval.

lándzsái már régen eltörték. Karddal dühöngenek az ellenség tömött soraiban. Végül elesik Leonidász és holtteste körül oly harc támad, mint az Iliásban az elesett Patroklosz körül. Xerxesz két mostohafivérének vére festi már a csatateret. A hellének négyszer ragadják ki hős vezérük holttetemét a perzsák tömegéből. Az ütközet már-már ingadozik, amikor hátulról megjelenik Efiáltesz nyomában a tízezer halhatatlan. A görögök közül azok, akik még élnek, erre visszavonulnak a védőfal mögé, ahol egy kis dombtetőn gyülekeznek az utolsó kétségbeesett harcra, amíg valamennyien össze nem rognak egymásután, hogy a halálban egyesüljenek testvériesen.

A perzsa királynak a thermopilei szoros megvétele 20.000 emberébe került. Xerxesz a csata után megnézte a görög hősök holttesteit és mikor megmutatták neki Leonidász spártai király tetemét, dühében azonnal levágatta a hős fejét, testét pedig keresztre szögeztette.

A hálás Görögország a dombtetőn, ahol az utolsó haláltusa folyt, márványoroszlánt helyezett el Leonidász és társainak emlékezetére. Leonidász holttestét később Spártába szállították s teteme fölé emlékoszlopot emeltek, amelybe belevesték mind a háromszáz bajtársnak a nevét is.

Az áradat, amelyet Leonidász vitézsége ilyen sokáig feltartóztatott, a perzsa érzelmű Doriszon keresztül *Fokiszba* hömpölygött, amelyet borzasztóan elpusztítottak. A városokat és a falvakat felgyújtották s a lakosokat kiirtották. Xerxesz azután serege zömével a perzsa érzelmű Boiotiába nyomult. Plateát és Theszpiait útközben felgyújtotta. Egy kisebb perzsa sereg *Delfi* felé vonult, hogy a jósdá kincseit elrabolja. De szörnyű vihar támadt, amelyben a görögök jámbor elégtétellel a haragvó istenek beavatkozását látták s a vihar közben sikerült a fokisziaknak és a delfibelieknek a portyázó perzsa csapatot egyesült erővel visszergetni.

A görög flotta elvonulása után a perzsa flotta is elvitorlázott Hesztiáig, Euboia északi partmellékére. Xerxesz a hajók legénységéből több csoportot átrendelt Thermopilebe, hogy megnézzék a csatamezőt. A perzsák holttesteit azonban jó előre eldugatta, úgyszólván körülbelül csak ezer halott perzsát hagyott a szorosban. Hesztaiánál, amelyet különben szintén kifosztottak, három álló napig vesztegelt tétlenül a perzsa hajóhad, mielőtt üldözni kezdte volna a görög flottát. Eközben a jón matrózok és katonák többhelyütt találtak felszólításokat, hogy ha újabb csatára kerül a dolog, csatlakozzanak görög testvéreikhez, vagy ha ezt nem tehetnék, legalább viselkedjenek szándékosan rosszul

az ütközetben. Ezt az eszközt Themisztoklesz nyughatatlan lelke eszelte ki. Ha hatást ér el vele, akkor annál jobb a görögökre nézve. Ha pedig nem sikerül a csel, akkor is elszórta a bizalmatlanság magvát s azt remélhette, hogy az ügyes jónokat nem állítják szembe a görögökkel a legfontosabb pontokon.

A thermopilei szorosban az első két nap alatt különösen azért voltak előnyben Leonidász és társai, mert hosszú dárdáik miatt a perzsák, akiknek rövidebb fegyverük volt, úgyszólván meg sem közelít-



Görög katonák a perzsa háborúk idejéből.

A két sisakos nehézfegyverzetű gyalogos, a harmadik könnyűfegyverzetű lándzsás, amilyenek a vagyontalan néposztályból kerültek ki.

hették a görögöket. Megsebesültek anélkül, hogy ők maguk sebet ejthettek volna. Nyilaik pedig ártatlanul lepattantak a hopliták pajzsairól és páncéljairól. Így érthető aztán egy *Dienékesz* nevű spártainak a lelki nyugalma. Ezt azzal ijesztették, hogy a perzsák annyian vannak, hogy nyilaik el fogják homályosítani a Napot. Erre ő nyugodtan csak ezt válaszolta: „Annál jobb, legalább árnyékban fogunk harcolni.”

Ismeretes Leonidász lakonikus válasza is, aki a perzsa király felszólítására, hogy szolgáltatassa át neki fegyvereit, így felelt: „Jöjjön el érte ő maga és vegye el.”

Leonidász önfeláldozását némelyek hiábavaló vérontásnak akarják feltüntetni. Ez nagyon helytelen felfogás. Leonidász és társai önfeláldozása egyike marad mindörökre a legnagyobb erkölcsi diadaloknak, amelyet a rendíthetetlen férfi-hősiesség aratott a deszpotizmuson. A görö-

gök azért is csodálták a thermopilei hősokeket, mert önfeláldozásukkal bebizonyították, hogy hívek maradtak mindhalálig hazájuk törvényeihez.

Világosan kitetszik ez a felfogás több spártai férfi esetéből, akik, noha Leonidász seregéhez tartoztak, nem vettek részt a csatában és ezért beesteleneknek tartották őket. Leonidász két katonáját, *Euritosz* és *Arisztodemosz* súlyos szembajuk miatt szabadságolta. Efiáltesz áruulásának hírére Euritosz visszatért a thermopilei szorosba és társaival együtt hősi halált halt. Arisztodemosz ellenben visszatért Spártába, ahol gyalázat lett a sorsa. Csak amikor Plateánál hősiiesen elesett a csatamezőn, akkor állt helyre polgártásai szemében emlékezetének jó híre.

Egy harmadik spártai, aki követségben Thesszáliában járt és ezért nem vehetett részt a csatában, felakasztotta magát azon való kétségbeesésében, hogy beestelenné vált.

### A szalamiszi diadal.

Az athéniek nem gondolhatták, hogy a peloponnézosziak teljesen cserben fogják hagyni Leonidászt, a spártai királyt s azt várták, hogy útját fogják állani a perzsáknak és nem engedik, hogy Xerxes nyugodtan besétálhasson Attikába, illetve Athénbe. De mikor hajóikon visszatértek az Artemizion hegyfok mellől, hamarosan meggyőződtek róla, hogy milyen keservesen csalódtak szövetségeseikben. Nem tehetek egyebet, amint lehetett, biztonságba helyezték övéiket és vagyonukat. Résztint Szalamisz szigetére szállították mindenüket, résztint Troicenbe és Eginába. Még szerenese volt, hogy a szövetséges flotta vezére, *Euribiádesz* megállt Szalamisz és Eleuzisz között s az athéni családok kivonulását a városból fedezte és támogatta. E keserves időben azt is elhatározták az athéniek, hogy ellefejtének minden régebbi polgári viszálykodást s a száműzötteket, köztük Ariszteideszt és Xanthipposzt is visszahívják.

Szalamisz szigete mellett csatlakoztak a flottához e napokban még a szövetségesek póthajói is, úgyhogy csakhamar 385 hajóból állt a görög flotta. Ebből kétszáz hajó volt az athénieké. Sor került most végre a peloponnézosziak egyéb előkészületeire is. Nagy csapatokban gyülekeztek Iszthmoszon a lakedémoniak szövetségesei. A főparancsnok *Kleombrotosz* volt, Leonidásznak az öccse és Leonidász kiskorú fiának, *Pleisztarkhosznak* a gyámja. Megarából a szkironiai sziklákon keresztül egy mély út vezetett. Mindenekelőtt ezt betömték a görögök, azután

hozzáláttak ahhoz, hogy az egész Iszthmoszt fallal zárják el. Az erős fal azonban csak a következő esztendőre készült el.

Mióta a görög flotta otthagya Artemizion mellett első hadállását, körülbelül kilenc nap telt el, szeptembernek körülbelül az első hete elmúlt már. Faleron mellett megjelent ekkor a perzsa flotta, amely még mindig 600—700 hajóból állott s így csaknem kétszer olyan erős volt, mint a szövetséges görög flotta. Ugyanekkor a perzsa király is bevonult szárazföldi seregével a puszta és elhagyott Athén városába. Csak az Akropoliszban maradt ott egy kis csapat szegény polgár, egy pár pap és Pallasz Athénének a kincstárnoka. A vár fából való falait ugyan nyomban felgyújtották a perzsák, de a várbeliek kétségbeesetten még két hétig védtek magukat s a perzsák ekkor is csak egy őrizetlen ösvényen át jutottak be észak felől a várba. A perzsák minden élőlényt kardélre hánytak, azokat is, akik az istennő oltárához menekültek védelemért. A várat pedig, miután mindent kifosztottak, felgyújtották.

Az égő vár lángja, amely az esti órákban átpiroslott a szalamiszi táborba, továbbá a néhány megmenekült athéni szóbeli közlése roppant lesújtó hatást tett a görög táborra. A haditanács elhatározta, hogy követi azok példáját, akik be sem várva a tanács döntését, visszasiettek már hajóikra és készültek elvitortlázni. Azt hitték ugyanis, hogy az Iszthmoszon, ahol érintkezésük volt a szárazföldi görög sereggel is, jobb lesz harcolni, mint Szalamisz előtt. Különös, rövidlátó, önző és kislelkű szövetségesek voltak ezeken mindenestre, akik mindenáron el akarták kerülni, hogy a döntő mérkőzést a legkedvezőbb helyen vívják meg.

Themisztoklesz kezdett kétségbeesni.

„Most már egyáltalán nem lesz hazád, amelyért küzdj!” — mondta neki egyik barátja, mikor a haditanács ülése után távoztak a vezérek. Ez a pár szó égette Themisztoklesznek a lelkét. Mi lesz a Szalamiszba és Eginába menekült athéniakkal? Nem! Így nem volt szabad cserben hagyni őket. Meg kellett kockáztatni még egy kísérletet, hogy a dőre görögöket észretérítse. Rábírta Euribiadeszt, hogy hívja össze még egyszer a haditanácsot. A sztratégák csak kelleetlenül gyülekeztek, hiszen rég elhatározták már, hogy a flotta elvonul. Themisztoklesz ékesszólóan kifejtette előttük még egyszer, hogy mennyi előnye van mostani hadállásuknak. A szűk öbölben az ellenség nem fejtheti ki túlnyomó hatalmát, ennél fogva egyenlő, vagy pláne kedvezőbb körülmények között mérkőzhetnek. A nyílt tengeren ellenben teljesen kibontakozhat a perzsa túlerő s a föníciai hajók nagyobb gyorsasága is teljesen érvényesülhet.





*A perzsák elfoglalják Athén fellegrvárát, az Akropoliszt.*

A marathoni vereség után Xerxesz újabb hadjáratot indított a görögök ellen. Az athéniiek Szalamisz szigetére menekültek, a várat csak egy kis csapat védte. A hősies ellenállást végül megtörte a perzsa túlerő. A várat felgyújtották s a védőket kardjára hányták.

A peloponnézosziak mindazáltal makacsul ragaszkodtak előbbi elhatározásukhoz és azzal érveltek, hogyha elvesztik a tengeri csatát, el van vágva visszavonulásuknak az útja. A korinthuszi *Adeimantosz* pedig nyersen azt vágta oda Themisztoklesznek: „Te könnyen ajánlgathatsz esztelen vállalkozásokat, hiszen nincs már többé hazád.”

Ez az aljas nyilatkozat szörnyen elkeserítette Themisztokleszt. Kifejtette, hogy az athéniek hazája most kétszáz hajójukon van s hogy ilyen büszke hatalommal sehol sem fogják visszautasítani őket. Ha a haditanács tovább is elébe teszi a peloponnézoszi ügyet az egész görög nemzet ügyének, akkor az athéniek sem fognak a többi görögök érdekeivel törődni és elmennek Alsó-Itáliába, oda, ahol a Szírizs beleszakad a Tarentumi-öbölbe és ott új hazát alapítanak.

Ez a fenyegetés hatott. Hiszen mit kezdhettek volna a görögök tengeren az athéniek nélkül? Velük együtt odalett volna a flottának több mint a fele. Így aztán még az egyszer engedett a haditanács. Elhatározták, hogy maradnak és másnap megütköznek a perzsa hajóhaddal.

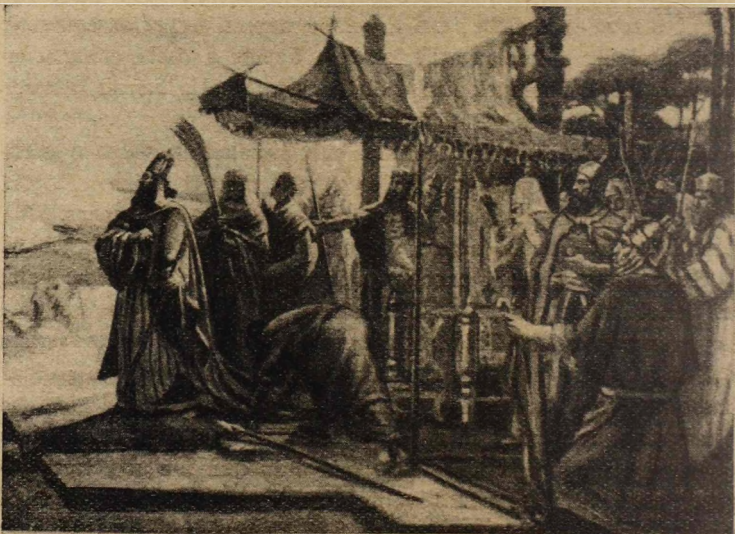
Szerencsétlenségükre azonban a perzsa haditanács csak a holnaputáni napot választotta ki az ütközetre s ugyanakkor elhatározta azt is, hogy a perzsa szárazföldi sereg még aznap este megindul az Iszthmosz felé. Erre a hírre a peloponnézosziak újra tétovázni kezdtek. Különbösen is bosszankodtak Euribiádesz engedékenysége miatt. Az elégtelenség oly hangosan nyilvánult meg, hogy újra összehívták a haditanácsot, amelyben a peloponnézosziak most már mindannyian azt követelték, hogy azonnal vitorlázzanak tovább. Ez ellen hiábavaló volt minden ékesszólás. Themisztoklesz tehát merész lépésre határozta el magát.

Mikor besötétedett, egyik megbízható rabszolgáját, akire rábízta gyermekeit is — *Szikinnosz* volt a neve — a perzsa király hadvezéréhez küldte azzal az üzenettel, hogy az athéni hadvezér a többi görögök tudta nélkül küldi őt, hogy értesítse a perzsákat a hellének elvonulásáról. Themisztoklesz most már a perzsák győzelmét szeretné, mert összeveszett a többi görög vezérrel. Ha a görögöknek sikerül most kimenekülniök a kelepcéből, Xerxesznek sokkal több baja lesz velük, mert egyenként kell őket legyőznie, míg most egyszerre megsemmisítheti az egész görög tengeri haderőt. Most biztos sikerre számíthat Xerxesz, mert a görögök egymás között viszálykodnak s lesz közöttük olyan pár hajó is, amely átpártol harc közben a perzsákhoz.

Xerxesz, aki csak másnapra tervezte a csatát, hitt Szikinnosz szavainak s amint éjszaka lett, elrendelte, hogy teljesen körül kell zárni a Szalamiszi-öbölben lévő görög hajóhadat. Miután ezt a rendeletét siker-

rel végrehajtották, azt hitte, hogy most már törbe esalta a görögöket. Themisztoklesz szintén nagyon örült, hogy cselvetése sikerült, mert a görögök most már nem is gondolhattak a távozásra, hanem föltétlenül meg kellett ütközniök a perzsákkal. A perzsák mozdulatait elrejtette a sötétség, mert éppen újhold volt.

Azt a hírt, hogy az egész Szalamiszi-öböl körül van kerítve és hogy lehetetlen az öbölből menekülni, *Ariszteidesz* hozta meg, aki akkor éj-



Xerxesz a tengerparton fölállított sátorából nézi a szalamiszi csatát, amelyben a görögök tönkreverték hajóhadát.

szaka érkezett vissza a száműzetésből. A peloponnézosziak eleinte nem akarták elhinni, de csakhamar megerősítette a hírt egy tenoszi hajó is, amely az éj leple alatt átszökött a perzsa flottából a görögökhöz.

Másnap reggel, 480 szeptember 27-én vagy 28-án megkezdtek a görög hajók a támadást, de csakhamar visszavonultak az ugyancsak támadó perzsa hajók elől. A perzsáknak nagy okuk volt rá, hogy éppen aznap bátran viselkedjenek, mert Xerxesz az Aigaleosz-hegyre, amely a tenger felé lejtősödött, egy trónust állíttatott fel s onnan nézte az egész ütközetet. De a görögök csakhamar újra összeszedték magukat. Az a gondolat, hogy vagy győzniük kell vagy meghalniuk, csakhamar éreztette ellenállhatatlan hatását. Nemsokára óriási harcmezővé alakult át az egész Szalamiszi-öböl. Mindkét részen a legnagyobb elkesere-

déssel küzdöttek. A perzsák sokkal bátrabban harcoltak, mint az Artemizion-hegyfok mellett. De Themisztoklesz igaza teljesen bebizonyult, hogy az athéniek hadállása volt a kedvezőbb s a perzsák túlnyomó ereje nem tudott érvényesülni. Ugyyszólván ember-ember ellen küzdött s a görögök a közeli harcban jobban beváltak még a föníciaiaknál és a jónoknál is. A perzsa tartalékhajók a szűk öbölben nem tudtak följejlődni. Ahelyett, hogy segíthettek volna, segítségre szorultak ők maguk is, mert a hátráló perzsa hajók közülük rontottak és örült bajokat okoztak. A zavar oly nagy volt, hogy a perzsa hajók egymást sem kímélték és egymáson keresztül törtek utat maguknak. Természetes, hogy ennek megfelelő volt a veszteség is a hajókban és emberekben. Aki a perzsák közül a vízbe esett, megfulladt, mert a perzsák között alig volt olyan, aki úszni tudott. A menekülő perzsa hajók közül csak 300 jutott el épen a Faleroni-öbölbe. Ebbe a legkeletibb kikötőbe kellett a perzsa flottának menekülnie, ha azt nem akarta, hogy a görögök elvágják minden visszavonulási útját, mert *Ariszteidesz* arra használta fel az általános zűrzavart, hogy egy csoport elszánt legénnyel megszállta a kis *Pszittaleia-szigetet*, amely a Szalamiszi-öbölnek keleti kulcsa volt.

A harcban a perzsák férfias ellenállást fejtettek ki, de végül mégis leverték őket. Az éjszaka véget vetett az egész tengeren a küzdelemnek. Themisztoklesz álmát nem rabolta el többé Miltiádesznek a győzelme, mert a szalamiszi diadalnak, amely felért a marathonival, ő volt a mestere és nevét örökre beírta ő is hazája történelmébe.

Másnap a görög táborból úgy látták, hogy a perzsa tábor előkészületeket tesz a harc folytatására. Hajókat raktak össze, mintha hajóhidat akarnának verni és töltést is kezdtek építeni. Mindez azonban arravaló volt, hogy megtévesse a görögöket. Xerxesz ugyanis elhatározta már napközben, hogy *visszavonul* Ázsiába, előbb azonban ki kellett tatarozni a hajókat s a perzsák azt akarták, hogy a görögök ne zavarják őket munka közben. Egyre jobban kitűnt, hogy a perzsáknak haladéktalanul vissza kell vonulniuk. A görög flotta ugyanis távolról sem szenvedett annyi veszteséget, mint a perzsa, sem emberben, sem hajóban. Emellett a görögökbe a siker nagy harci kedvet öntött, míg a perzsáknak a kudarc nagyon elvette a bátorságát. Aztán küszöbön állott a tél is. A teelés kérdéséhez járult az a sokkal nehezebb kérdés, honnan kerítsék elő az óriási sereg ellátásához szükséges élelmiszereket. Még ha győztek volna a perzsák, akkor is a flottának kellett volna szállítani az élelmiszereket Ázsiából, mert Görögország földje teljesen ki volt zsarolva. A szalamiszi vereség után pedig komolyan fontolóra kellett venni a szárazföldi sereg

tetes csökkenését, esetleg az egész vállalkozás abbahagyását is. Ez utóbbi ellen legjobban *Mardoniosz* tiltakozott. Mardoniosz ugyanis tudta, hogyha visszaérkeznek Ázsiába, ahol nyugodtan fontolóra veszik a történeteket, a felelősség nagy részét ő rá fogják hárítani, mert ő ajánlotta a háborút. Számított rá, hogy a dicsőségvágyában mélyen megalázott Xerxesz bűnbakot fog keresni és azt őbenne fogja megtalálni. Mardoniosz ennél fogva sehogy sem akart azonnal visszatérni Ázsiába. Előterjesztésére azután el is határozta a perzsa haditanács, hogy Mardoniosz maradjon ott Görögországban vagy Thesszáliában olyan sereggel, aminővel akar. Mardoniosz erre 300.000 embert választott ki, akikkel Thesszália gabonadús síkságára kellett visszavonulnia téli szállásra.

A szalamiszi csata után következő második éjszaka a perzsa flotta minden feltűnés nélkül elindult a Faleroni-öbölből a Helleszontosz felé. Készült a visszavonulásra a szárazföldi seregnek az a része is, amelynek nem Európában kellett telelnie. A haditanács éppen az indulás vagy ottmaradás lehetőségéről tanácskozott, mikor megkapta Themisztoklesznek újabb üzenetét, amely bizonyára befolyással volt a tanács döntésére. Ugyanazt a *Szikinnosz* nevű rabszolgáját, aki első üzenetét közvetítette, most megint azzal az üzenettel küldte Themisztoklesz a perzsa királyhoz, hogy épp az imént beszélte le a görögöket arról a szándékukról, hogy lerombolják a Helleszontoszon a hidakat. A király tehát nyugodtan visszatérhet Ázsiába és Themisztoklesz csak arra kéri, hogy ne felejtse el ezt a szolgálatát.

Themisztoklesz újabb üzenete megint nagy emberismeretéről tett tanúságot, mert a perzsák a Szalamisznál szerzett tapasztalatok után most hajlandók voltak éppen az ellenkezőjét elhinni annak, mint amit a ravasz Themisztoklesz közölt velük. Xerxesz most már félni kezdett s nagyon siettetette a visszavonulást, amelyet 480 október 2-án kezdett meg a perzsa sereg. Körülbelül 45 nap alatt tette meg Xerxesz az utat Athéntól a Helleszontoszhoz, miközben Mardoniosz seregének 60.000 főnyi válogatott hadosztálya kísérte a visszavonulókat *Artabazosz* vezetése alatt. Különösen hangzik, hogy a visszavonuló királynak védőcsapatra is szüksége volt, holott magával vitte hadseregének nagyobb részét. Csak-hogy csapataiban, amelyek egyébként is a hadsereg leggyöngébb csapatai voltak, teljes volt már a demoralizáció s mennél északabbra jutottak Thrákiában, annál rosszabb volt a csapatok élmezőnye is. Kitért a seregben a vérhas is, amely nagyobb pusztítást vitt véghez egy vesztett csatánál. Artabazosz 60.000 embere is, noha jobb volt az



*Themisztokeusz hazatérése a szalamiszi csatából.*

A szalamiszi nagy győzelem után egész Athén örömmámorban úszott és nagyszerű diadalmi ünnepélyvel fo adta a győztes hadi-eg-ég élén bevonuló vezért.

élelmezése, mint a többieknek, 20.000 főnyi veszteséggel tért vissza Thesszáliába.

Mikor a perzsa sereg végül megérkezett a Helleszpontoszhoz, rémülten látták, hogy a hajóhid csakugyan le van rombolva. Csakhogy persze nem a görögök rombolták le, hanem a téli viharok semmisítették meg Xerxesz nagy művét. Szerencsére ott volt a flotta, amely baj nélkül átszállította a csapatokat Európából Ázsiába. Xerxesz Szárdeszba ment, a flotta pedig részint Kimében, részint Számoszon töltötte a telet.

Themisztoklesznek imént említett üzenete a hellén vezérek még Szalamisz szigetén tartott tanácskozásának az eredménye volt. Alig értesültek a görögök arról, hogy a perzsa flotta visszavonul, Themisztoklesz nyomban azt ajánlotta, hogy üldözzék a menekülőket teljes erővel és próbálják a perzsa flottát teljesen megsemmisíteni. Mindenestre pedig próbálják meg lerombolni a Helleszpontosz hajóhidját. Ha Themisztoklesz tanácsát követték volna s a terv sikerül, akkor a perzsa sereg tönkremegy teljesen. De a peloponnézosziak nem voltak kaphatók ilyen merész vállalkozásra, amíg az Iszthmoszt és vele Peloponnéoszt valamelyes veszedelem fenyegette. Így aztán Themisztoklesz legalább ügyes ámitásra használta fel a görögöknek adott tanácsát és üzenet alakjában küldötte el Xerxesznek.

A görögök a perzsa flotta elvonulása után *Androsz* szigete ellen fordultak, hogy a perzsákhoz szító érzelmei miatt megbüntessék. E vállalkozásukat azonban nem kísérte siker, úgyhogy csakhamar visszatértek Szalamisz szigetére, hogy bemutassák az áldozatot az isteneknek és felosszák a zsákmányt. Innen aztán az Iszthmoszra vonultak, ahol szavaztak a kitüntetésekről azok számára, akiknek legtöbb érdemük volt az egész háború szerencsés kimenetele körül.

Hasonló veszedelem fenyegette a perzsák szárazföldi seregét is, mint aminő a flottát fenyegette. De közbejött véletlen elhárította ezt a veszedelmet. Alig ért az Iszthmoszra az a hír, hogy a perzsa sereg elvonult, *Kleombrotosz* spártai kormányzó, aki a kiskorú *Pleisztarkhosz* helyett uralkodott, elhatározta, hogy gyorsan az elvonuló perzsák után megy és hátra támadja őket. Ha sikerül neki a perzsákat utólérni, akkor nagy károkat okozhatott volna nekik. Pedig erre volt reménység, mert hiszen a perzsák poggyászuikkal együtt vonultak, míg a lakedemonoknak nem volt szükségük semmiféle különösebb felszerelésre s így sokkal gyorsabban haladhattak a perzsáknál. De mialatt a jámbor Kleombrotosz áldozatot mutatott be az isteneknek elindulása előtt, hirtelen napfogyatkozás támadt. Ennek a kedvezőtlen égi tünemény-

nek a hatása alatt Kleombrotosz azonnal elállt tervétől és rögtön visszavezette seregét a Peloponnézoszra. Nemsokára bekövetkezett halála után fia, *Pauzaniász* követte őt a gyámkormányzói tisztségben, mint-hogy Pleisztarkhosz még mindig kiskorú volt. Pauzaniász (sakhamar fontos szerepet kezdett játszani, mint alább látni fogjuk. Most időzzünk egy kicsit még a szalamiszi diadal epilógusánál.

Themisztoklesznek annál nagyobb érdeme volt a szalamiszi csata létrehozásában, mert hiszen a delfi jósda ezidőtájt nem győzte a görögök bátorságát csökkenteni veszedelmet hirdető orákulumaival. Említettük már a fafalakról szóló jóslatot. Egy másik ilyen jóslata akkor kelt, mikor a görög flotta már Szalamisz mellett gyülekezett. Ez a jóslat így hangzott: „Isteni Szalamisz, sírja lesz nemsokára az anyák fiainak.”

Themisztoklesz úgy értelmezte ezt, hogy a perzsa anyák fiairól van szó, mert a jósda különben nem nevezné Szalamiszt isteninek, hanem másnak, például szörnyű vagy rettenetes Szalamisznak.

Mikor ezután az Iszthmoszon arról szavaztak, hogy a hellének közül ki érdemli meg egész viselkedéséért a háború alatt az első díjat, csaknem minden állam magára szavazott, míg Themisztoklesznek csak a második díjat szavazták meg. Ez olyan visszatetszést keltett utólag, hogy egyáltalán elmaradt a díjkiosztás. A hellének különben éppen a szavazás visszás eredményéből nagyon jól tudták, hogy kit illetett meg jogosan az első díj. Legelőször Spárta adta ennek jelét. Amikor Themisztoklesz ellátogatott ide, olajkoszorút nyujtottak át neki, mint az okosság és ügyesség jelét. Ezenkívül megajándékozták a spártaiak Themisztokleszt a város legszebb kocsijával s mikor elutazott, 300 előkelő ifjú kísérte őt lóháton. Általában egész Hellászban úgy ünnepelték Themisztokleszt, mint a legokosabb görög embert. Athénben pedig fényes diadalmenetben vitték a szalamiszi győzőt a városba, a nép valósággal tombolt az örömtől, hogy nagy fiát ünnepelhette.

### A plateai és mikálei diadal.

A következő évben, 479 tavaszán új hadjáratra készültek az ellenfelek. Ez azonban egészen másforma háború volt már, mint a 480. esztendei. Az elmúlt évben a görögök tisztán a védekezésre szorítottak és a perzsák támadtak. Most mintha a perzsák készültek volna védekezni. A 300 hajóból álló flotta *Számosz* mellett gyülekezett s ott várta a fejleményeket, míg a Maiandrosz torkolata körüli sikon, a Mikále-



hegyfok táján 60.000 főnyi hadsereg vert táborát, nyilvánvalóan azért, hogy csirájában elfojtsa, ha esetleg a jónok között megint mozgolódás támadna. A király maga erős sereggel Szárdeszben maradt.

Xerxesz várta a görög flotta támadását, hiszen Themisztoklesz a szalamiszi csata után, mikor a görög haditanács nem volt hajlandó a perzsa flottát üldözni, ezzel vigasztalta magát: „Majd elmegyünk jövő tavasszal a Helleszponoszba és Jóniába!”

Csakhogy Themisztoklesz tervéből egyelőre semmi sem lett, mert Athénben időközben nagy politikai változás történt, amelynek okait máig sem látjuk tisztán. A hadsereg és a flotta vezéreivé Themisztoklesz ellenségeit, *Ariszteidész* és *Xanthipposzt* választották meg. Így aztán megszűnt az a veszedelem, hogy a görögök megtámadják a perzsákat, viszont a perzsák sem mertek támadni.

A szárazon is feltűnő hosszú ideig szünetelt az ellenségeskedés. *Mardoniosz* a döntő mérkőzés előtt megpróbálta követni a thébaiak tanácsát és erőszak helyett vesztegetéssel kísérletezett. Azt bizonyosan tudta ő is, hogy Athénben nincs meg a vezetők között az egyetértés és hogy Athén nem a legjobb viszonyban van Spártával. Valóban volt is oka Athénnek arra, hogy elégedetlen legyen szövetségeseivel, mert ezek megint csak az Iszthmoszt és Peloponnézoszt akarták védelmezni s nem átalították azt kívánni, hogy Athén is támogassa őket ebben anélkül, hogy ők maguk hajlandók lettek volna támogatni Athént, amely sokkal jobban és legelőször volt kitéve az ellenség támadásának.

Ekkor történt, hogy Athénben, amelyet hamarosan megint föl-építettek a polgárok, megjelent *Alexandrosz* makedón király, Athén vendégbarátja és Mardoniosz megbízásából csábító ajánlatokat tett az athénieknek. Azt ígérte nekik Mardoniosz, hogy megbocsát és elfelejt mindent, meghagyja nekik politikai szabadságukat, sőt tetszés szerint megnagyobbíthatják országuk területét is, ha csatlakoznak a perzsákhoz. Ha szövetségre lépnek a perzsákkal, Mardoniosz felépített saját költségén a leégett athéni templomot is.

Örök dicsősége marad Athénnek, hogy ezt a csábító ajánlatot visszautasította. Gondoskodtak azonban róla az athéniak, hogy Spárta idejekorán értesüljön a tárgyalásokról, sőt azt higgye, hogy Athén hajlandó megegyezni a perzsákkal. Spárta erre rögtön követeket küldött Athénbe s félelmében megígérte, hogy a maga részéről mindent meg fog tenni Attika védelmére. Az athéniak csak ekkor utasították vissza *Alexandroszt*, akivel ezt üzenték Mardoniosznak: „Add hírül Mardoniosznak, hogy az athéniak ezt üzenik neki: amíg a Nap ki nem

tér pályájából, amelyen most halad, addig soha nem fogjuk egymást Xerxessel megérteni. Hanem öklünkben karddal fogunk vele találkozni, bízva az isteneinkben és bízva heroszainkban, akiket Xerxesz nem becsül, mert hiszen templomaikat felgyújtotta és szobraikat megsemmisítette.”

Erre az üzenetre Mardoniosz elindult thesszáliai téli szállásából dél felé.

Mennél becsületesebben fogták fel az athéniek szövetségársi



*Iskolai oktatás a régi görögöknél.*

A görögök az ifjúság oktatására nagy gondot fordítottak. Az ismeretek alapelemein kívül különösen a testgyakorlásban és a zenében képezték ki őket. Görög váza díszítése.

kötelezettségeiket, annál feltűnőbb volt, hogy a lakedemonok késlekedtek a megígért támogatással. Az athéniek kénytelenek voltak most már másodízben kivonulni fővárosukból a közelgő perzsák elől és a peloponnészosiaknak még mindig nem volt semmi nyomuk. Az athéniek *Ariszteidesz* javaslatára erre követséget küldtek Spártába, még pedig *Xanthipposzt* s *Miltiádesz* fiát, *Kimont*, aki ez alkalommal szerepelt először nyilvánosan és *Mironideszt*. A lakedemonok éppen vallásos ünnepet ültek Hiakinthosz tiszteletére és vallásos teendőikkel próbálták megint áztatni az athénieket, miközben serényen dolgoztak az Iszthmosz-fal kiépítésén. Végül elfogyott az athéni követek türelme és közölték az eforoszokkal, hogy Athén ezentúl fogja már tudni, hol kell segítséget keresnie. Az eforoszok

erre azt a meglepő hírt közölték a követekkel, hogy az elmúlt éjszaka *Pauzaniász* kormányzó vezetése alatt megindult már észak felé 5000 spártai és 35.000 helota. A követek erre gyorsan visszaindultak Athénbe s velük ment 5000 perioikosz hoplita is. Ezzel azt akarták bizonyítani a spártaiak, hogy tettekresek és hogy a szónál hamarabb jutnak el a cselekvéshez.

Legfőbb ideje is volt már a cselekvésnek, mert Mardoniosz időközben egy másik közvetítőt küldött az athéniakhoz, akik megint Szalamisz szigetére menekültek. Az athéniak megint visszautasították a közvetítőt, őt *Likidászt*, aki a perzsa ajánlat elfogadását javasolta, feleségestől és gyermekestől megkövezték.

Most már Mardoniosz sem tétovázott. Csakhamar másodszer is kifosztotta és felgyújtotta a felépített Athént. Azután visszavonult Boiotiába, ahol Thébában nagy raktárai voltak, míg a kifosztott Attikában semmit sem találhatott már. De mint óvatos ember, gondolt arra is, hogy vereség esetén jobb, ha a Kithairon-szoros mögötte, mint előtte van. Azután tábornok vert *Plateától* keletre, az Azoposz folyó völgyében.

Július közepe táján egyesült *Pauzaniász* az athéni csapatokkal s azután nyomban megindult a szövetséges had az ellenség táborára felé. A Kithairon lejtőjén azonban megálltak, mert lovasságuk nem lévén, nem merészkedtek le az Azoposz síkjára. Az ellenség különben nyomban megtámadta őket lovasságával. Csakhamar elesett a perzsa lovasság vezére, akinek holtteste körül makacs küzdelem támadt. Végül azonban visszaverték a perzsákat.

A szövetséges görög had létszáma 38.700 hoplita és 71.300 könnyű fegyveres volt. A görög sereg tehát nagyon tekintélyes haderőt képviselt. Mindazáltal az első csatározás óta egyik ellenfél sem mert támadni, mert az Azoposzon való átkelés könnyen nagy zavart idézhetett volna elő s enélkül támadni nem lehetett. Nyolc napig néztek egymással tétlenül farkasszemet. Ekkor sikerült a perzsáknak a görögök hátában megszállni az egyik Kithairon-szorost, úgyhogy elvágták a görög tábor összeköttetését a Peloponnézossal, sőt megnehezítették a görögöknek azt is, hogy az Azoposzból vizet meríthessenek, mert a perzsa lovasság nyilait zavarták őket minden oldalról. Egyetlen forrásuk maradt csak meg a görögöknek.

De nemcsak a görögök élelmezése vált nehezzé a Kithairon-szoros megszállása óta, hanem a perzsák thébai raktárai is kimerültek már. Ennélfogva elhatározta Mardoniosz a tizenegyedik napon, hogy megütközik a görögökkel és kiadta parancsait is. Szándékáról értesítette

éjszaka a görögöket Alexandrosz makedón király, aki a görög előőrshöz nyargalt és hirül adta nekik, hogy Mardoniosz másnap csatára készül.

Két külön csata kezdődött meg egyszerre. A perza gyalogság a spártaiak ellen harcolt s mikor lőtávokra ért a spártaiakhoz, összefonott pajzsaiából egy kis falat alkotott s bátran kezdte lövöldözni a spártaiakat, akik erre igen nehéz helyzetbe keveredtek. Hiába várták ugyanis a kedvező áldozati jeleket a csata megkezdésére s bámulatos egykedvűséggel túrték az ellenség nyilainak fergetegét. A kedvező jelek egyre késtek. Végül a tegeaiak előretörtek s ekkor az állati belek jelei is jóra fordultak. Nyomban rohamba kezdett a spártai csatasor is. Hamar lerohanták a perza mellvédet, úgyhogy a barbárok védtelenül álltak szemben a spártaiak erősebb fegyvereivel. Csakhamar kitűnt, hogy a



A múzsák.

A görög hitregék szerint minden művészetnek külön istennője volt. Ezek voltak a múzsák, Zeusz lányai. Számuk kilenc. Régi görög váza-kép.

perzsák, bár többen voltak, ingadoztak. Ekkor ezer válogatott perzsa lovas rontott a harcolók közé Mardoniosz vezetése alatt. A harc újra bizonytalanra vált s mindkét részen igen nagy volt a veszteség. Végül azonban egy spártai leszúrta Mardonioszt, amire a perzsák hanyatt-homlok menekültek vissza erődített táborukba, amelyet pár nappal előbb készítettek.

Csakhamar megfutamodtak a perzsák görög segédsapatai is az athéniek elől. E segédsapatok között legbátrabban a thébaiak harcoltak. Valamennyi menekülő perzsának sikerült bejutnia az erődített táborba, amelyet a spártaiak hiába próbáltak elfoglalni. Csak mikor az athéniek is odaértek, akik jobban értettek a várostromhoz, akkor sikerült a görögöknek benyomulni a perzsa táborba. Kegyetlen mérszárlás támadt, mert a beszorított perzsák alig védekeztek s kétségbeesésükben tétlenül engedték magukat lemészárolni. Csak *Artabazosz* menekült

meg 40.000 főnyi tartalékseregével, mert mikor látta, hogy a perzsák megfutamodtak, csatarendben rögtön visszavonult. A görögöknek nagyon hátravonult centruma úgyszólván részt sem vett a harcban.

Az elfoglalt táborban rengeteg zsákmányt találtak a görögök. A zsákmány egy tizedrészét rögtön elkülönítették az istenek, különösen a delfi Apolló számára. Hat méter magas érc-háromlábat öntöttek később belőle, hogy Apolló főoltára előtt maradandó emléke legyen a görögök váratlan győzelmének. A zsákmány maradékát szétosztották a harcban résztvettek között. Dús volt a zsákmány. A sok drága kincs láttára Pauzániász nevetett az emberi dőreségen, hogy a perzsák, mikor ennyi pompa és kényelem közepette élhetnek, egy szegény hegyi népnek a tengődő életére törnek. De azért benne maradt a tövis az ő lelkeben is: a sok drágaságnak a látása elrabolta szíve nyugalmát.

A győzők egyéb határozatai közül említést érdemel az is, hogy Platea városát, amelynek területén a diadalmas csatát megvívták s amelynek polgárai a marathoni csata óta önzetlenül szolgálták a nemzeti ügyet, szent és sérthetetlen területnek nyilvánították és kimondták, hogyha valaki megtámadná, az összes görögök szent kötelessége megfenyíteni a békebontót. Persze, hamarosan megfélemlítettek erről a határozatról s elnézték később éppen annak az államnak, amelynek legkevésbé lett volna hozzá joga, hogy megszegje ezt a megállapodást. *Théba* volt ez az állam, amely a perzsák barátjának bizonyult s amelynek megfenyítésére ki is vonultak nyomban a szövetséges görög hadak. Húsznapos ostrom után *Théba* a hellének kívánságára kiszolgáltatta a perzsa párti arisztokraták vezéreit, maguknak e vezéreknek, különösen *Timagenidesz*nek a tanácsára. Azt remélték, hogy hosszú pörben fogják tárgyalni az ügyüket, amelynek során alkalmuk nyílik majd a bírák megvesztegetésére. Hiszen ők voltak azok is, akik *Mardoniosz*nak azt ajánlották, hogy harc helyett pénzzel győzze le a görögöket. De most az egyszer nagyon elszámították magukat, mert Pauzániász, miután a szövetséges csapatokat hazaküldte, a thébai árulókat az *Iszthmoszon* minden hosszabb tárgyalás nélkül kivégeztette.

A plateai csatában sem a perzsákat, sem a görögöket ért veszteségekről nem maradtak ránk pontos adatok. Valószínű azonban, hogy *Artabazosz* 40.000 emberén kívül, akik idejében visszavonultak, nem sok perzsa ért vissza hazájába. Mert aki kard által nem pusztult el, azt a nélkülözés tette tönkre útközben, mialatt hazafelé menekült. Hellász tehát mindenesetre megszabadult a perzsáktól.

Lássuk most a flotta sorsát. Említettük már, hogy a perzsa flotta

— 300 hajó — Számosz szigetén állomásozott, míg a Maiandrosz síkján, *Mikále* körül 60.000 főnyi szárazföldi perzsa sereg táborozott. A perzsa flottát csak a közeli *Khiosz* szigetén kitört felkelés zavarta ki nyugalmából, ahol a szigetlakók szabadulni akartak zsarnokuktól. Az összeesküvést hamarosan elnyomták a perzsák. Több menekülő khioszi ember a szövetséges görög flottáig jutott, ahol elmondták, hogy Jóniában általános az elégtelenség s az athéni vezéreket arra próbálták rábírní, hogy vállalkozzanak a jón görög városok felszabadítására.

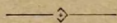
A szövetséges görög flotta, amely 110 hajóból állt, meg is indult és eljutott *Délosz* szigetéig. Ott azonban megállt, mert a görög sztratégák azt hitték, hogy Déloszon túl hemzseg a tenger az ellenséges hajóktól. A görög flottának *Xanthipposz* és *Leotikhidesz* volt a parancsnoka. Körülbelül abban az időtájban, mikor a perzsa és a görög sereg Platea mellett féltlenül nézett egymással farkasszemet, *Számoszról* háromtagú követség érkezett a görög flotta vezéreihez, akiket arra kértek, hogy támadják meg a Számosz mellett állomásozó perzsa flottát. Elmondták, hogy a perzsa flotta csaknem harc képtelen s azzal biztatták a görögöket, hogy számíthatnak egész Jónia átpartolására.

A görög vezérek végre engedtek a követek felszólításának s elhatározásukat teljes siker koronázta. Amikor a görög flotta megérkezett Számosz nyugati partjáihoz, a perzsa flotta azonnal visszavonult a Milétosztól északra fekvő tengerpartra, a *Mikále* hegyfok alá. Bár sokkal nagyobb volt a perzsa flotta a görögnél, a szalamiszi vereség erkölcsi hatása még mindig megbénította a perzsák bátorságát. Eszük ágában sem volt az, hogy nyílt tengeri csatába bocsátkozzanak a görögökkel.

Hogy flottájuk javarészét minden esetre biztosítsák, a perzsa vezérek a föníciai hajókat hazaküldték. A többi hajót pedig partra vontatták és ott elsáncolták magukat. Ott volt védelmükre a szárazföldi hadsereg és így biztonságban érezték magukat. Így telt el némi idő, míg végül a görög vezérek támadásra határozták el magukat. *Leotikhidesz* egészen Themisztoklesz módszerét követve a parthoz evezett és a perzsa táborban lévő jónokat elpartolásra szólította fel. A perzsák emiatt oly bizalmatlanok lettek, hogy a számosziaktól elszedték a fegyvert, a milétosziakat pedig felküldték őrt állani a Mikále-hegyre, csak hogy a táborból eltávolítsák őket. A spártaiak és az athéniek ezután akadálytalanul partra szálltak és ott elváltak. Az előbbieket a hegyen át meg akarták kerülni a perzsa tábor, míg az athéniek feladata az volt, hogy szemben támadjanak.

Ezidőtájt híre terjedt már Számosz szigetén is a görögök plateai diadalának, ami nagyban fokozta a hellének harci kedvét. Az athéniak csakhamar áttörték a perzsák pajzsfalát és megfutamtották őket. A perzsák a megerősített hajótáborba menekültek, de az athéniak folyton nyomukban voltak s amint a táborba nyomultak, a jónok szintén azonnal az üldözött perzsák ellen támadtak. Megérkeztek ekkorára hátulról a spártaiak is. A kifejlődő harcban a perzsák két vezére, *Mardoniesz* és *Tigranesz* elesett s a sereg maradványa a hegységen keresztül próbált menekülni. De a milétosziak álutakon visszavezették őket újra a görögök kardjaiba. Itt is nagy volt a zsákmány. A görögök a győzelem és zsákmányolás után felgyújtották a perzsák hajótáborát s azután visszaveztek Számoszba.

Egész Hellaszban óriási öröm támadt a kettős győzelem után s nem győztek hálálkodni az isteneknek, mert mindenki tudta, hogy ilyen sikereknek állandó béke és békés fejlődés lesz a következménye.



## Spárta és Athén versengése.

### Athén fennhatósága Görögország fölött.

Az athéniak a plateai csata után visszatértek fővárosukba, amelyet teljesen újra fel kellett építeniök, mert a perzsák kétszeres pusztítása után kő kövön nem maradt Athénben. A földolog nem a szépség, hanem a gyorsaság volt a város újjáépítésénél. Gondoskodni kellett Athén megnagyobbításáról is, mert a város dicsősége és polgárainak vitézsége számos új letelepülőt vonzott ide. Nem használhatták persze a régi falakat sem, amennyiben a perzsák betörései épségben hagyták azokat. Elhatározták tehát, hogy egészen új fallal veszik körül a várost.

Ámde ennek váratlan akadályja támadt. A spártaiak azt a különös nézetüket hangozlatták, hogy a Peloponnézoszon kívül egyetlen várost sem szabad szilárd fallal körülvenni, hogy a perzsák, ha esetleg újra betörnének Hellászba, ne találjanak támaszpontra hadműveleteikhez, mint legutóbb Thébában. Athénben nagyon jól tudták, micsoda titkos gondolat lappang e mögött a katonai bölcsesség mögött. Fal nélküli város ugyanis sohasem gondolhatott arra, hogy függetlenítse magát Spártától, pedig Athénnek ez volt a szándéka. Az athénieknek ennél fogva eszük ágában sem volt a spártaiak véleményét megfogadni, viszont azonban szakítani sem akartak nyíltan Spártával.

Themisztoklesz eszétsége segítette ki Athént megint a csávából. Az ő tanácsára az athéniak azt felelték a lakedemonoknak, hogy ebben az ügyben külön követséget fognak Spártába küldeni. A lakedemonok belenyugodtak ebbe. Már most Themisztoklesz azt kívánta, hogy egyelőre őt küldjék el egyedül Spártába, otthon pedig lássanak hozzá teljes erővel az új falak építéséhez. Ha a falak annyira elkészültek már, hogy egy esetleges ostromot kiállnak, akkor újabb követek útján értesítsék őt erről. Így is történt. Themisztoklesz egyedül ment Spártába, ahol megkérdezték tőle, igaz-e az a hír, hogy az athéniak építik már a falat. Themisztoklesz azt felelte, hogy semmi tudomása nincs erről, különben is



már régebben eljött Athénből. Nemsokára azonban utána jön követségbe *Ariszteidesz* és *Abronikhosz* is, majd ezektől megkérdezi.

Mikor ezek csakugyan megérkeztek és közölték vele, hogy a fal már-már elkészült, Themisztoklesz az eforoszoknak kijelentette, hogy a híresztelés valótlan, különben legjobb lesz, ha követeket küldenek Athénbe, hogy maguk győződjenek meg szavai igazságáról. Az eforoszok így is tettek, nem is sejtván, hogy ily módon beleesnek Themisztoklesz kelepcejébe. Mert az athéniak, mikor az előkelő spártai követek megérkeztek és meglátták nagy ámulatukra a csaknem kész új falakat, nyomban letartóztatták őket túszokul Themisztoklesz és követársai épségéért. Így parancsolta meg ezt a ravasz Themisztoklesz, még mielőtt elindult volt Athénből Spártába.

Themisztoklesz, mikor a spártai követek az ő számítása szerint már Athénben lehettek, fölkereste harmadszor is az eforoszokat és most már nyíltan feltárta előttük az egész igazságot. Ezek, bármennyire bosszankodtak is becsapásuk miatt, jó képet vágtak az esethez. Gondolták, majd nyílik még alkalmuk, hogy Themisztoklesznek háromszorosan is visszafizessék csalárdságát. Visszabocsátották tehát őt és követársait Athénbe s biztosították őket róla, hogy Spártának esze ágában sem volt a fal építését megakadályozni, csak a közjó érdekét akarta szolgálni jó tanácsával.

Themisztoklesz, mikor hazaért, azzal nem sokat törődött, hogy Athénben a magánházakat hogyan építik, az uccák egyenesek-e vagy görbék. Minden igyekeve arra irányult, hogy régi tervét, a *Peiraieusz kikötő megerősítését* mennél előbb megvalósíthassa. Még pedig meg akarta erősíteni az egész ilyen nevű félszigetet, a nagy kikötőmedencével és a két kisebb öböllel együtt. A nagy munkát az athéniak roppant energiával, gyorsan végrehajtották, jeléül annak, hogy megértették azt, amire Themisztoklesz állandóan figyelmeztette őket, hogy ezentúl nagy tengeri államnak lesznek a polgárai. A fal, amelynek maradványai még ma is megvannak, 11 kilométer hosszú és 3 méter vastag volt. A veszedelmesebb pontokon 8 méter vastagságra is megdagadt és tömör kőkockákból épült. A nyílt tenger előtt nagy kőtöltéseket építettek s lánccal elzárható szűk bejárást csináltak a kikötőhöz.

Eközben nem voltak tétlenek a görögök a tengeren sem. Az Égei-tenger szigetén lakó jónokat, a számosziakat, khiosziakat, lezbosziakat fölvettek a szövetségbe, a Kis-Ázsia partjain lakó szárazföldi jónokat pedig rábízták az athéniak védelmére. Ez volt az első lépés arra, hogy elismerjék Athén elsőségét a tengeren. Ezután megostromolták és el-

foglalták a Kherzonnezoszon fekvő Szesztosz városát, amelyben perzsa helyőrség volt még. Ebben a vállalkozásban csak az athéniek vettek



Niobe márványszobra a firenzei Uffizi-múzeumban.

Niobe a görög hitregék szerint olyan büszke volt hét fiára és hét lányára, hogy többre tartotta magát Artemisz és Létó istennőknél is. Az istenek hosszából sorban lenyilagták Niobe gyermekeit, a fájdalomban kétségbeesett anyát pedig kővé változtatták.

részt a szövetséges jónokkal és helleszpontosziakkal, mert a peloponnésziak már az elmúlt ősszel hazavitorláztak.

De harcra készültek megint a lakedemonok is. Pauzániász vezetése

alatt hús hajóból álló hajórajt állítottak ki, amelyhez Athén 30 hajót adott *Ariszteidesz* és *Kimón* vezetése alatt. Csat'akozott hozzájuk a szövetséges jónok hajórajja is. A szövetséges hajóhad mindenekelőtt *Ciprus* szigetét foglalta el, mert ez a sziget a perzsa király kezében állandó veszedelem lett volna, így pedig a görögök fenyegették onnan állandóan a kis-ázsiai tartományokat és a föníciai perzsa hajókat. Nemsokára *Bizantion* ellen vonultak, amelyet a perzsák közben megerősítettek. Hosszas ostrom után elfoglalták a görögök ezt a várost is, amely kulcsa volt az egész Boszporusznak s lehetővé tette, hogy az athéniak nyugodtan űzhessenek kereskedelmet a Fekete-tenger felé s a Pontosz tartományaiból gabonát szállíthassanak Görögországba.

Ez alkalommal is óriási zsákmány jutott a görögök kezébe. *Pauzániász* most látta másodszor a perzsák hatalmát és gazdagságát közelről. A nagy fény és pompa megszédítette őt. Hiszen ha gyámoltja nagykorú lesz, ő maga visszasüllyed a teljes homályba és szegénységbe! Elhatározta tehát, hogy megpróbál összeköttetésbe lépni a perzsa királlyal, akinek segítségével nagy dolgokat érhet el s emellett még mindig függetlenebb maradhat, mint amilyen most volt az eforoszok állandó ellenőrzése alatt. Arra törekedett, hogy Hellász uralkodója lehessen. Az alkalmat a Xerxessel való érintkezésre az a körülmény adta meg, hogy *Bizantion* elfoglalásakor számos előkelő perzsa, a király néhány rokona is a görögök foglya lett, *Pauzániász* ezeket titokban megszöktette. A perzsák *Pauzániász* levelét vitték magukkal, amelyben közli Xerxessel, hogy az ő kedvében akart járni, mikor rokonait szabadon bocsátotta. Ha Xerxesz feleségül adja hozzá leányát, akkor ő megszerzi a királynak Spártát és egész Hellászt.

Xerxesz örömmel fogadta az ajánkozást, csak a házassági tervet mellőzte egyelőre hallgatással. A tárgyalások vezetésével *Artabazoszt* bízta meg, aki a plateai csata után 40.000 perzsát csatarendben visszavezetett Perzsiába s aki mindig azt állította, hogy a görögöknél veszteteggel többet lehet elérni, mint erőszakkal. *Artabazosz* Xerxesz kegyes levelét vitte el *Pauzániásznak*, aki e pillanattól fogva elvesztette teljesen lelki nyugalmát s valószínűleg nagyzási mánia örültje lett. Keleti módra kezdett öltözködni, perzsa módra étkezett, bevonult Thrákiába, mintha perzsa szatrapa lett volna és keleti öltözetű testőrökkel kísértette magát.

Vezetársait szándékos önkénykedéseivel végképp elkésérintette. Akinek dolga volt vele, audienciát volt kénytelen kérni tőle. Ez így tartott 476-ig. Ekkor visszahívták őt a lakedemonok, mert annyira

panasz gyült már fel ellene Spártában, hogy tudomásul kellett venni otthon is a dolgot.

Spártában az alkotmány értelmében az eforoszkok testülete volt egyedül hivatott arra, hogy királyok és kormányzók felett ítéletet mondjon. Pauzániász ügyével kapcsolatos volt azonban a politikai kérdés is, hogy hová tartozzanak a jön szövetségeseik. Kétségtelen, hogy ez utóbbiak titokban már régen eldöntötték a kérdést és nem Spártához, hanem Athénhez akartak csatlakozni. Hiszen Athén kezdettől fogva önzetlenül támogatta őket, míg Spártában sohasem bízhattak. Szesztosz elfoglalásában sem vettek részt a spártaiak. S míg az athéni *Ariszteidesz* igazságosságát szépen egészítette ki az athéni *Kimon* nyájassága és előzékenysége, addig a spártai *Pauzániász* önkénykedése még jobban elidegenítette a jónokat Spártától, amely továbbra is első polgárai közé számította a gyanus Pauzániászt.

A spártaiak sohasem szerették a mozgékony és bőbeszédű jónokat, akik erősen demokratikus hajlamúak is voltak. És megvetésüket gyakran éreztették is a jónokkal. Ezek végül közvetlenül az athéni sztratégákhoz fordultak, őket kérték fel vezérekkül és Athéntől kértek védelmet Pauzániász erőszakosságai ellen. Az athéniek elfogadták a védőuraságot, éppen akkoriban, mikor a spártaiak visszahívták Pauzániászt.

Még jobban kiélezte az ellentéteket az a körülmény, hogy a spártai eforoszkok egyes személyek megsértéséért csak pénzbírságra ítélték Pauzániászt, holott köztudomású volt már hazaárulási szándéka. Pauzániász helyett *Dorkisz* vezetése alatt küldtek egy kis csapatot a spártaiak Bizantionba, de mikor odaért, csak a peloponnézosziak engedelmessétek neki, a többiek már *Athént* tartották vezérüknek.

Ezzel eldőlt a kérdés, hogy a peloponnézosziak tengeri uralmának vége van s helyüket Athén foglalta el. Minden háborúskodás nélkül történt ez a változás, mert Spárta sohasem rajongott a tengeri politikáért, amelyről ősapáik sohasem beszéltek. Legjobb, ha a spártai polgárok odahaza maradnak, mondták, hiszen Pauzániász példája is azt bizonyítja, hogy a külföldön elpuhulnak és elszoknak a spártai ősi fegyelemtől. Belenyugodtak ennél fogva a spártaiak békésen a változásba és azzal sem törődtek, hogy Pauzániász révén erkölcsi kudarc is háramlott rájuk.

### A hellén szövetség Athén vezérlete alatt.

A régi hellén szövetség tehát továbbra is fennmaradt, csak Spárta helyett Athén lett a vezér. Természetesen újra meg kellett állapítani a szövetség célját. Ez a cél a barbárok ellen való harc volt. Hogy mi történjék a cél elérése után, ha a helléneket és a kis-ázsiai görögöket nem fogja többé fenyegetni a perzsa veszedelem, arról egyelőre senki sem beszélt. Természetes feladata volt azonban Athénnek, hogyha a célt el fogják érni, saját túlsúlyát megóvja otthon is, sőt folytonosan növelje. Görögország dualizmusa éppen ezért egyre jobban kiéleződött s előrelátható volt, hogy háborúra fog vezetni Athén és Spárta között. Természetes az is, hogy a két görög állam viszálykodásának a gyümölcsét egy harmadik szedte le, aki mind a két felet leigázta és visszanyúlt az eredeti nemzeti gondolatra, amely a perzsák ellen való irtó háborút tette minden tisztességes görög ember kötelességévé. Ez a harmadik, mint látni fogjuk, Nagy Sándor apja, makedóniai Fülöp volt.

De ettől egyelőre még messze vagyunk. Az új hellén szövetséget szigorúan szervezték. Délosz szigetén, az Apolló szentélyében tartotta a szövetség a rendes tanácsüléseket. Szövetséges hadi pénztárt létesítettek, amelyet egy új hatóság, a *hellenotamiai* kezelt. Ezek vették át a szövetséges államok járulékait. Thukididesz azt írja, hogy évente 400 talentum gyűlt így össze. Ez azonban valószínűleg túlzott adat lesz. Az egyes államok járulékának megállapításával igazságossága és megvesztegethetetlensége miatt *Ariszteideszt* bízták meg. A szövetséghez tartozott kezdettől fogva Számosz, Khiosz, Lezbosz s a tőlük függő néhány kis-ázsiai parti város, továbbá a jón Kiklád-szigetek és Euboia s végül a Helleszpontosz és a Propontisz városai Bizantionon kívül, amelyben — mint látni fogjuk — egyelőre Pauzániász uralkodott tovább is. A szövetség ennél fogva három csoportra tagozódott: a jón csoport, a helleszpontoszi csoport és a szigetcsoport.

Eleinte az volt a határozat, hogy a szövetség minden tagja nemcsak pénzt fizet, hanem hajókat és hajólegénységet is állít erejéhez képest. Minthogy azonban a kisebb államok nem bírták ezt a terhet s az a veszedelem is fenyegetett, hogy ilyen módon nagyon tarka lesz a szövetséges flotta, később minden állam pénzzel váltotta meg szövetségi tagságának terheit, úgyhogy Athén még jobban kezébe kapta a vezető szerepet.

*Ariszteidesz* volt az, aki az új viszonyokból eredő előnyökben az

egész athéni polgárságot részesítette. A polgárságnak a közeli falvakban lakó részeit rávette arra, hogy telepedjenek át Athénbe. Itt mindenkinek akadt munkája, egyrészt a tábori szolgálatban, másrészt a helyőrségi szolgálatban, továbbá a szövetség politikai életének igazgatásában. Arisztotelesz számítása szerint több mint 20.000 athéni polgár élt meg a szövetség révén keletkezett polgári és katonai hivatalokból.

Látjuk már ebből is, hogy Themisztoklesz egyre jobban háttérbe szorult Ariszteidesz mellett, aki, bár konzervatív hajlamú ember volt,



*Pelopsz megszőkleti Hippiadameát.*

Pelopsz Tantalusz fia volt. Apja a görög hitregék szerint széidarabolta és megfőzte az isteneknek, hogy mindentudásukat próbára tegye. De az isterek felélesztették és Pelopsz sok monda hőse lett. Felélesztését, Hippiadameát is kocsiversenyben győztes fogatán szőkettette meg. Antik görög váza festménye.

a kellő újításoktól sem riadt vissza. Szükségesnek látta különösen azt, hogy megtörje azt az elvet, amelynél fogva Athénben a vagyonos osztályok uralkodtak. Szólón adóosztályai hozták létre, mint emlékeztünk rá, a plutokráciának ezt az uralmát. A negyedik osztály tagjai, a *théteszek*, ugyanis kétségtelenül éppoly vitézül viselkedtek a perzsa háborúkban, mint a vagyonos elemek. Megszaporodtak, jobbmódúak is lettek és előbb-utóbb erőszakosan kikényszerítették volna a maguk számára is azt a jogot, hogy részt vehessenek a közügyek intézésében. Hogy ezt a fenyegető polgárháborút megelőzze, Ariszteidesz megszüntette a két első osztálynak, a földbirtokos osztályoknak előjogait és

*egyenjogúvá tette az összes atheni polgárokat.* Ilyen módon rátért Athén arra az útra, amely csakhamar a teljes demokráciához vezetett. Persze, egyelőre az arkhoni méltóság maradt a főméltóság s minthogy ez tiszteletbeli állás volt fizetés nélkül, erre csak vagyonos polgárok pályázhattak.

A spártaiak, mikor oly könnyedén lemondtak a tengeri hegemoniáról, más réven akarták magukat kárpótolni. Annak idején, mint már említettük, az iszthmoszi tanácskozáson elhatározták a szövetséges görög államok, hogy mindazokat az államokat, amelyek kényszerítő szükség nélkül támogatták a perzsákat, a delfi jósda alapítványi birtokává fogják tenni. Ezt a határozatot először is *Thesszálián*, illetve az ott uralkodó *Aleuádok* nemzetségén akarták végrehajtani, mert a thesszáliai nemesség nagy része maga is helytelenítette fejedelmeinek a politikáját. Spárta vállalkozott a határozat végrehajtására és *Leotikhidesz* spártai király tengeren Thesszáliába vitorlázott, ahol csakhamar el is érte a kívánt eredményt. De rajta is bizonyult, hogy a spártai törvények szelleme elavult, mert ő is megvesztegette magát és nem használta ki az elért előnyöket. Mikor ez nemsokára kiderült, a spártaiak letették őt a trónról és száműzték. *Leotikhidesz* Tegeába menekült. Utóda — minthogy fia már régebben meghalt — unokája, *Arkhidamosz* lett.

Ez előzmények után a spártaiaknak nem sikerült a legközelebbi amfiktonia gyűlésen kierőszakolni, hogy folytassák a perzsa érzelmű államok megrendszabályozását. Themisztoklesz, aki világosan látta, hogy Spárta ilyen módon döntő súlyra tenne szert a szárazföldön, határozottan síkra szállt a spártaiak indítványa ellen, amelyet a gyűlés el is utasított. Természetes, hogy a spártaiak még jobban meggyűlölték ezért Themisztokleszt, aki most már másodszor hiúsította meg nagyra-törő terveiket és gondoskodtak róla, hogy odahaza Athénben hangulatot csináljanak Themisztoklesz ellen s keressenek valakit, aki alkalmas arra, hogy mint pártvezér is fellépjen ellene. Legalkalmasabbnak *Miltiádesz* fia, *Kimón* látszott erre a feladatra, akit hasonló értelemben, de más okokból *Ariszteidesz* is támogatott.

A fiatal *Kimón* nagyon szűkös anyagi viszonyok között élt. Hiszen emlékezünk, hogy az az ötven talentum bírság, amellyel apját sujtották, apja hirtelen halála következtében őt terhelte. S amíg ezt a bírságot le nem rőtta, addig nem illették meg őt a polgári jogok. Ekkor történt, hogy *Kimón* hugába, *Elpinikébe*, aki rajongott bátyjáért, beleszeretett Athén egyik előkelő és leggazdagabb polgára, *Kalliász*, aki mindent

megígért és vállalta az ötven talentum megfizetését is, ha feleségül kapja Elpinikét. Meg is kapta és ő adta aztán Kimonnak azt a pénzt, amelyre szüksége volt, hogy a bírságot lerőjja és polgári jogai élvezetébe léphessen.

Kimon szerepelt már egy ízben, mikor Spártába küldték követségbe, most pedig, 476-ban őt választották meg az egész szövetséges flotta főparancsnokává. És Kimon be is váltotta a hozzá fűzött reményeket. A Sztrimon torkolatánál volt ugyanis Eion városa, amelyben perzsa helyőrség volt még a vitéz *Bogez* vezetése alatt. Ez folyton nyugtalanította várából a szomszédos görög gyarmatvárosokat. Különb is fontos volt a város fekvésénél fogva. Kimon elhatározta, hogy Eiont elfoglalja. Először megverte a perzsákat nyílt mezőn, a város előtt s azután teljesen körülzárta őket és elvágta tőlük a thrákok élelmszerszállítmányait. Mikor megtudta, hogy a városban fogytán van az élelmszer, a város átadása fejében szabad elvonulást ajánlott fel az ostromlott perzsáknak. De *Bogez* nem fogadta el az ajánlatot. Mikor elfogyott minden ehető dolog a városban, nagy máglyát rakatott, feleségeit, gyermekeit és rabszolgáit megölette és a máglyára rakatta, azután ő maga is máglyahalált halt, miután minden kincsét elsüllyesztette a Sztrimon folyóba.

Kimon ezután elfoglalta az összes thrák városokat, amelyekben perzsa helyőrség volt még. Csak a Hebrosz (a mai Maritza) torkolatától nyugatra fekvő *Doriszkosz* tartotta magát egészen Artaxerxesz idejéig a vitéz *Maszkamesz* parancsnoksága alatt.

Miután a thrákiai görög gyarmatok felszabadultak a perzsa uralom alól, azonnal csatlakoztak a görög tengeri szövetséghez, mint a szövetség negyedik, *thrák csoportja*.

Kimonnak ez a diadala még jobban háttérbe szorította Themisztokleszt. A két vezér között különben gyökeres politikai ellentét is volt. Kimon, aki sógora révén igen gazdag és tekintélyes polgár lett, konzervatív hajlamú volt s mindig arra törekedett, hogy Athén és Spárta békességben éljenek és egyesült erővel forduljanak a közös ellenség ellen. Themisztoklesz ellenben demokrata volt, másrészt pedig gyűlölte Spártát és meg volt győződve róla, hogy Athén csak úgy lehet a görög nemzet vezére, ha előbb megvívja a döntő csatát Spártával.

Az ellentét a két férfi között egyre jobban kiéleződött. Themisztoklesz különben minden demokratasága mellett is uralkodásra vágyó természet volt, aki nem győzte érdemeit emlegetni és sohasem hagyta a maga igazát. Kimon ellenben, akit Ariszteidesz is támogatott, mióta



gazdag ember lett, folyton vendégeskedett, szerette a bort és a nőket, vitéz ember volt és megnyerő külsejű, magas, vállas, fürteshajú, szép férfi, akit mindenki hamar megszeretett.

Az évekig lappangó és erősödő ellentét végre 470-ben nyílt szakítással végződött. Az ütközőpont az *areiopág* volt, az állam főhatósága és főbírótsága, amely nagy akadálya volt a demokrácia érvényesülésének s amelyhez éppen ezért ragaszkodtak a konzervatív elemek. Szofonidesz fia, *Efialtesz*, akinek önzetlenségét ellenfelei is elismerték, az areiopág több tagját hanyagsággal vádolta és megbuktatta. Efialteszt Themisztoklesz lázította az areiopág ellen. Emiatt Kimon és Ariszteidesz még szorosabban összefogott egymással s elhatározták, hogy dülöre



Cserép szavazó-lap, osztrakhon Themisztoklesz nevével. Ilyen cserepekkel szavazott a nép, amikor Themisztokleszt, a szalamiszi győztest száműzték hazájából hatezer szöbbséggel.

viszik a dolgot. Cserépszavazásra szólították fel a népet, amely 6000-nél több szóval száműzte Themisztokleszt.

Themisztoklesz *Argoszba* ment, amely régi halálos ellensége volt Spártának. Argoszból gyakran utazgatott Peloponnézosz több más államában, hogy szövetséget hozzon létre Spárta ellen, mert száműzetése idejét egyáltalán nem szándékozott tétlenségben eltölteni. A lakedemonok helyzetét Themisztoklesz akciója nagyon megnehezítette, annál inkább, mert el kellett intézniök *Pauzaniász* kényes ügyét is. Pauzaniással megbírságolása óta ugyanis sok furcsa dolog történt.

Egy ideig Spártában maradt, hogy terveihez híveket szerezzen, azután hirtelen eltűnt a városból, noha semmiféle állami megbízatása nem volt. Azt híreszteltette, hogy beáll önkéntesnek a görög csapatokba. Az eforosok nem gátolták Pauzaniász cselekvési szabadságát, egyrészt, mert nem hitték el róla, amit a fáma beszélt, hogy hazaárulást tervez, másrészt meg, mert számba vették, hogy tekintélyes pártja van titokban, amelynek tagjai Pauzaniásztól várták Spárta elvesztett hegemoniájának a visszaszerzését. Pauzaniásznak kapóra jött az eforosok közönye vagy elnézése. Egyenesen Bizantionba ment, ahonnan csakhamar kiterjesztette hatalmát Bizantionon kívül *Szesztoszra* is, anélkül, hogy az athéniak, akik még mindig a spártai kormányzót látták benne, bármit is

tehettek volna ellene. Spárta titokban örült mindennek; mert tudta, hogy Athén kereskedelme a Fekete-tenger felé a bizantioni uralkodó jóakarától függ. Hét esztendeig uralkodott így Pauzániász zavar-talanul, miközben Athénben Kimon került uralomra, aki Spárta barátja volt. Kimon végül arra kérte Spártát, hogy hívják vissza Pauzániászt. Spárta erre hivatalosan nem tarthatta Pauzániászt, de viszonzásul Themisztoklesz száműzetését kívánta Kimon pártjától.

Ilyen előzmények után kapta Kimon azt a megbízást, hogy űzze el Bizantionból a bitorlót. Kr. e. 470-ben elfoglalta előbb Szesztoszt és kemény ostrom után Bizantiont is. Az ottani görögök fellelékeztek és hálából még szorosabban csatlakoztak Athénhez. Pauzániász pedig átment a Fekete-tenger déli partján lévő *Herakleába* s onnan próbálta a perzsákkal a régi kapcsolatot feleleveníteni. Pauzániásznak visszás volt a helyzete, mert most már nem tárgyalhatott a perzsákkal, mint egyenrangú fél. Vagy jelét kellett adnia annak, hogy még mindig fontos ember, vagy kikötés nélkül a perzsák karjaiba kellett vetnie magát kegyelemkenyérre, amihez semmi kedve sem volt. Ekkor érkezett hozzá a spártai eforoszok üzenete, hogy azonnal térjen vissza hazájába, mert különben hadat indítanak ellene és a haza ellenségének fogják őt tekinteni. Pauzániász merész játékra határozta el magát. Egyrészt otthoni híveire, másrészt Artabázosz pénzére támaszkodva, visszatért Spártába, ahol börtönbe vetették, de csakhamar megint szabadlábra helyezték azzal a kikötéssel, hogy mindenkor rendelkezésére fog állani a bíróságnak.

Pauzániász nyomban folytatta régi, fényűző életét és titkon állandóan érintkezett Artabázossal. Ugyanekkor lázítani kezdte titokban a *helotákat* is Spárta ellen és szabadságot s polgárjogokat ígért nekik győzelem esetére. Néhány helota feljelentette őt az eforoszoknál, de ezek nem törődtek a feljelentéssel, mert antik felfogás szerint képtelenség lett volna rabszolgákat tanukul fogadni el a királyi ház valamely tagja ellen. Ekkor érkezett meg Themisztoklesz is Argoszba, akivel szintén összeszűrte a levelet Pauzániásznak.

Ekkor egy véletlen, amely Pauzániász önzéséből és kegyetlenségéből eredt, leleplezte áruló terveit. Mikor ugyanis kellően megérett már minden, Pauzániász egy bizalmas rabszolgáját lepecsételt, titkos levéllel elküldte Artabázoszhoz. A fiatal rabszolga, aki be volt avatva urának minden titkába, nyugtalanodni kezdett, mert eszébe jutott, hogy előtte már több rabszolga is vitt ilyen levelet Perzsiába, de közülük egy sem tért többé vissza. Mi történt velük? Talán saját halálos ítéletüket is magukkal vitték a levelükben? Bizonyosságot

akart szerezni. Feltörte hát a levelet, amelynek végén az áruló tervek után ott olvasta saját halálos ítéletét is. Pauzániász szívtelensége anynyira felbőszítette őt, hogy az áruló levelet nyomban elvitte az eforoszokhoz.

Az eforoszok még most sem mertek nyíltan fellépni Pauzániász ellen, hanem utasították a rabszolgát, hogy húzódjék a tenaroszi hegyfokon lévő Pozeidon-szentélybe s ugyanekkor értesítették erről Pauzániászt, azt remélvén, hogy Pauzániász, ha bűnös, nyomban sietni fog a szentélybe, hogy felelősségre vonja szolgáját. Ezt a párbeszédet akarták kihallgatni az eforoszok s evégből elrejtőztek a szentélyben.

Pauzániász behullt a kelepcebe. Kisietett a szentélybe és felelősségre vonta rabszolgáját, aki nyíltan azt felelte gazdájának, hogy semmi kedve hűségéért az életét áldozni fel Perzsiában. Pauzániász rá akarta bírni szolgáját, hogy hajtsa végre a megbízást és aranyhegyeket ígért neki. Az eforoszok eleget hallottak. Elsiettek a városba, hogy kellő erővel térjenek vissza és foglyul ejtsék Pauzániászt. A poroszlók távolból követték őket, hogy ne keltsenek feltűnést.

Pauzániász gondolatokba merülve, egyedül ballagott az országúton Spárta felé. Egyszerre csak látta, hogy az őt eforosz jön vele szemben és csakhamar észrevette, hogy mögöttük távolabb katonák sisakja csillog. Pauzániász elsápadt. Mi történhetett? Egyszerre csak az egyik eforosz elmaradt a többiek mögött és a kezét figyelmeztetően felemelte Pauzániász felé, aki nyomban tisztában volt erre a helyzettel. Habozás nélkül lerohant az országútról, keresztültörtetett a Spárta körül kígyózó versenypályán s a várhegyen lévő Athéne-templomba menekült, ahol egyelőre biztonságban volt, mert védte az istennő.

Hogy ki ne menekülhessen a templomból éjszaka, se az öröket meg ne vesztegethesse, az eforoszok nyomban befalaztatták a templom ajtait, a templom fűdelét pedig levétették, egyrészt, hogy a friss levegő fokozza a fogoly étvágát, másrészt, hogy megfigyelhessék, mit művel. Azt nem tudjuk, meddig bírta Pauzániász az éhezést és szomjazást. Csak azt tudjuk, hogy mikor észrevették kívülről, hogy már haldoklik, gyorsan kibontották az egyik kaput, hogy a haldoklót idejében kibozhassák a szabadba, mert különben elszálló lélekzete beszennyezte volna a szentélyt. Odakünn csakhamar meg is halt Pauzániász, akiben megvolt a nagy emberek becsvágya, de nem volt meg a nagy emberek szerénysége és önzetlensége. Mesélték, hogy Pauzániász árulásának a hírére, amely futótűz gyanánt terjedt el a városban, ősz anyja is kisietett Athéne templomához és ő maga vitte az első követ a templom kapujához, hogy elfajult fia megbűnhődjék nagy bűnéért.

Mikor Pauzaniász így váratlanul megbukott, több levelet és írást találtak a lakásán, amelyek Themisztokleszt is leleplezték, legalább a lakedemonok állítása szerint. Követeket küldtek hát Athénbe s azt kívánták, hogy Pauzaniász büntársa éppúgy bűnhődjék, mint Pauzaniász. Alkmaion fia, *Leobotász* emelte a vádat Themisztoklesz ellen a népgyűlés színe előtt hazaárulásért. A nép elrendelte Themisztoklesz letartóztatását.

Themisztoklesz a vád hallatára Argoszból, amelyre az egyesült Athénnel és Spártával szemben nem számíthatott, *Korkira* szigetére menekült, amelynek valaha jóltevője volt. Itt azonban nem akarták befogadni, mert félték Athéntől és Spártától. A szökés hírére, amelyben bűnössége bizonyosságát látták, az athéniak halálra ítélték Themisztokleszt, kimondták, hogy nem szabad őt soha hazai földben eltemetni és vagyónát elkobozták.

Themisztoklesz Korkirából újra a szárazföldre menekült, *Admetosz* királyhoz, aki a félgörög, erőteljes molosszok népén uralkodott. Themisztoklesz valamikor kijátszotta Admetoszt, aki Athén szövetséges védelmét kereste. De a szerencsétlenség ösztönével megérezte az üldözött Themisztoklesz, hogy Admetosznál mégis segítségre fog lelteni. Mikor Themisztoklesz megérkezett a király házába, ez nem volt odahaza. Felesége befogadta az idegent, aki esdekelve kulcsolta át lábait. Kezébe adta a saját gyermekét és azt ajánlta neki, hogy üljön le így a tűzhely hamujába. Admetosz hazaérkezett s az idegen helyzetéből rögtön kitalálta, hogy mit kíván tőle. Themisztoklesz közölte vele, hogy kicsoda és miért jött hozzá, kérte őt, hogy ne álljon bosszút a multakért, hiszen akkor nem élet-halálról volt szó. Admetosz nemeslelkűen védelmébe fogadta egykori cilenségét és hosszabb ideig szállást adott neki, sőt később elutasította Athén és Spárta követeit is, mikor Themisztoklesz kiadását kérték tőle.

Eleinte persze nem tudták az athéniak, hogy hová menekült Themisztoklesz, aki azt a hírt terjesztette el, hogy Hieron szirakuzai tirannuszhoz ment. De egyik bizalmasa, *Epikratesz* utána küldte feleségét és gyermekeit, amiért később Kimon halálra íteltette őt. Így derült ki, hol van Themisztoklesz, aki ekkor nem akart tovább Admetosz terhére lenni s tovább menekült Makedónián keresztül *Pidnába*, amely kikötőváros volt a Thermai-öböl mellett. A perzsa királyhoz akart eljutni. Pidnában helyet váltott egy kereskedőhajón, amely Jóniába indult. Sem a kapitány, sem a legénység nem ismert rá. Naxosz szigete táján vihar támadt, úgyhogy a kapitány a sziget biztos kikötőjébe akart mene-

külni, ahol egy athéni hajóraj volt éppen akkor. Themisztoklesz elveszett volna, de ekkor fölfedezte magát a kapitány előtt, aki nagy jutalom fejében, amelyet később meg is kapott Themisztoklesztől, a vihar dacára egy éjjel és egy nappal kinnmaradt a nyílt tengeren s mihelyt enyhült a vihar, nyomban tovább vitorlázott Efezosz felé. Itt szállt partra Themisztoklesz 466 tavaszán, még Xerxesz uralkodása alatt, aki 465-ben halt meg. Egyelőre *Kime* mellett tartózkodott az *aigai* part közelében, egyrészt, hogy athéni barátaitól pénzt várjon, másrészt, hogy megpróbáljon érintkezést keresni a perzsa udvarral. Egy előkelő perzsa társágában 465 nyarán megindult a szuzai udvarba. De Xerxeszt már nem találta életben, mert egy palotaforradalomban meggyilkolták.

Hosszabb bonyodalmak után, amelyeket a perzsa birodalom történetében elmondottunk, Xerxesz ifjabb fia, *Artaxerxesz* lett a perzsák királya.

Themisztoklesz, mihelyt Szúzába megérkezett, a következő levelet intézte Artaxerxeszhez:

„Én, Themisztoklesz eljöttem hozzád, én, aki egymagam több kárt okoztam házadnak, mint bármely más görög, amíg kénytelen voltam védekezni atyád támadása ellen. De még több jót is tettem neki, mikor veszedelem nélkül tehettem, miközben ő maga és visszavonulása veszedelémben forgott. Régebbi szolgálatomért nem kaptam még meg jutalmamat. Azután most azért vágyok itt, mert a hellének elűztek hozzád való baráti érzelmeim miatt, de azért módomban van most is, hogy nagyon jelentős szolgálatokat tegyek neked. De egy esztendeig óhajtok várni, hogy aztán személyesen közöljem veled jövetelemnek célját.”

Artaxerxesz örömmel fogadta Themisztoklesz ajánlközását, mert sokat várt tőle és teljesítette a kívánságát. Az egyesztendei határidő alatt Themisztoklesz rendezni akarta bizonytalan helyzetét a perzsa udvarnál s közben úgy megtanult perzsául és úgy megismerkedett a perzsa irodalommal és szokásokkal, hogy első személyes találkozásakor a perzsa királlyal nem volt szüksége tolmácsra és nem vétett az etikett ellen sem. Soha görög ember annyira meg nem nyerte perzsa király bizalmát és kegyét, mint Themisztoklesz, akinek éles elméje folyton új meg új tervet kovácsolt Görögország leigázására, amelyekkel elragadta Artaxerxeszt, aki három várost adott neki jutalmul. A Meander melletti *Magnéziát*, amely évi 50 talentumot adott neki kenyérre és székhelye volt, ugyancsak a Meander mellett *Miuszt*, amely húst adott neki és a Helleszpontosz és Propontisz találkozásánál *Lampszakoszt*, amely Themisztoklesz boráról gondoskodott.

Hogy meddig uralkodott Themisztoklesz e városokban, nem tudjuk, csak azt tudjuk, hogy mind a három helyen sokáig kegyelettel



*Orfeusz búcsúja Euridikétől.*

Orfeusz csodálatos lantjátékával úgy meghatotta az alvilág istenét, hogy visszakapta tőle meghalt feleségét. Az alvilágból kivezető úton azonban az isten parancsa ellenére visszafordult, hogy lássa, követi-e felesége, Euridiké. Most örökre el kellett válniok. Hermes isten már fogja Euridiké kezét, hogy visszavigye az alvilágba. Márvány dombormű a római Albani-villában.

őrizték meg emlékét. Kr. e. 458-ban halt meg, 65 esztendőskorában. Thukididesz azt írja, hogy betegség áldozata lett. Minthogy azonban éppen akkoriban halt meg, mikor Artaxerxesz a birodalom belső felkelé-

sének leverése után Görögország leigázásához készült, szóval, minthogy éppen a kellő időben halt meg, hogy ne kellessen hazája ellen harcba vonulnia, az a hír terjedt el, amelyet azonban Thukididesz megcáfol, hogy Themisztoklesz megmérgezte magát. Magnéziában temették el, nagyszámú családja továbbra is ott maradt.

Athénben Themisztoklesz távozása után Kimon lett a nép vezére, mert az öregedő Ariszteidesz nem akart előtérbe nyomulni. Themisztoklesz száműzése után különben nemsokára meg is halt Ariszteidesz, mikor államügyben éppen úton volt a Fekete-tenger felé. Annyi pénze sem maradt, hogy temetése költségeit lett volna miből fedezni. Leányát az állam házasította ki és fiáról is az gondoskodott.

Kimon Themisztoklesz bukása után folytatta a tengeri szövetség fejlesztését és a perzsa érzelmű apróbb szigetek és városok megbüntetését. Először az Euboiától keletre fekvő *Szliosz* szigetét foglalta el, amelynek lakói, a dolopok hirhedt tengeri rablók voltak. A sziget lakóit eladta rabszolgául s athéni gyarmatosokkal népesítette be a szigetet.

Valamivel nehezebb volt *Naxosz* megrendszabályozása 467-ben. Naxosz volt az athéni szövetség első tagja, amely fellázadt a szövetség feje, Athén ellen. Kimon ostromzár alá fogta a szigetet, amely sokáig dacolt, végül azonban engedni volt kénytelen. Büntetése az lett, hogy kizárták az önálló szigetállamok kötelékéből. A szövetség tagjából a szövetség alattvalójává lett, amelynek szigorúbb ellenőrzésben és nagyobb megadóztatásban volt része.

Pauzániász ajánlkozása annakidején újabb készülődésekre indította Xerxeszt Görögország ellen. Pauzániász elbukott ugyan, de Xerxesz ragaszkodott tervéhez s nagy seregét leküldte a kis-ázsiai partokra, ahol tekintélyes számú hadihajó is gyülekezett már, különösen föníciai hajók. Kimon sem volt rest a perzsák készülődésével szemben. Kis-Ázsia délnyugati partjára evezett, hogy a *kariai* városokat elfoglalja és biztos bázist szerezzen magának a föníciai flotta ellen. 466-ban folytatta ezt a hadműveletet. A görög lakosságú városok nagy része könnyen meghódolt Kimonnak. Akadtak azonban olyanok is, amelyek keményebben ellenállottak, különösen *Likiában*, ahol a dór lakosságú *Fazelisz* semmiképpen sem akart elszakadni a perzsa királytól, mert kereskedelmi érdekei Perzsiához fűzték. Hosszabb időbe telt, míg végül Fazelisz kapitulált és tíz talentum fejében a szövetség tagjává lett.

Kimon merész előnyomulása a perzsa tartományok ellen tevékenységre ingerelte a perzsákat is. Fel akarták menteni Fazeliszt, de oly lassan mozogtak, mert a part mentén akartak haladni, hogy a körülbelül

200 hajóból álló perzsa flottával meg legyen a kapcsolatuk, hogy így aztán elkéstek. Mikor az *Eurimedon* mellé értek, amely Pamfiliában ömlik a tengerbe, értesültek róla, hogy Fazelisz kapitulált és csatlakozott az athéni szövetséghez. A perzsák erre elhatározták, hogy megvárják a már útnak indított 80 föníciai hajójukat. Kimon azonban, aki mindenről értesült, gyorsan az *Eurimedon*hoz vitorlázott, hogy meghiúsítsa a 80 hajó csatlakozását a perzsa flottához. A perzsák bevonultak a folyó torkolatába, de mikor látták, hogy a görögök mindenáron mérkőzni akarnak, megint az ellenség elé eveztek. A görögök fényes diadalt arattak. A perzsák csakhamar cserben hagyták hajóikat és a partra menekültek a szárazföldi sereghez, mire az athéniak csaknem mind a 200 perzsa hajót elfoglalták vagy elpusztították.

A győzelem után Kimon nyomban partra szállt, hogy végezzen a szárazon is a perzsákkal. Kemény küzdelem után elfoglalta az elsáncolt perzsa táborát s szétverte a perzsa sereget. Óriási volt mindkét részen a veszteség, de óriási volt a zsákmány is, amelyre a görögök szert tettek. Athéne számára a zsákmány egy részéből ércszobrot emeltek. Az istennő lába aranygyümölcsű, kettőtört pálmán nyugodott, amely a legyőzött Keletet jelképezte. A kettős győzelmet 466 őszén aratta Kimon.

Most már könnyű volt végezni a föníciaiak nyolcvan segítő hajójával, amelyek közben *Idiroszba* érkeztek, egy kis kikötőbe Fazelisz és az *Eurimedon* torkolata között. Kimon rájuk rontott s megsemmisítette valamennyi hajót a legénység legnagyobb részével együtt.

A perzsa birodalomnak e perctől fogva nem volt többé sem flottája, sem harcra alkalmas serege. A hellén parti városok akadálytalanul csatlakoztak az athéni tengeri szövetséghez s Athén védelme alatt gyönyörűen felvirágoztak, bizonyosságául annak, hogy Kis-Ázsia görögösített partvidéke a görögvilág kiegészítő része. Körülbelül 200 város és sziget volt ezidőben a szövetség tagja. A kis Athénből világhatalom lett. Az *Eurimedon* melletti kettős diadal azonban lezárta a görög világnak, különösen Athénnek a hőskorát. A közös veszedelem felébresztette a közösség iránti érzéket és elnyomta az egyént, sőt meg is semmisítette, ha az a köz rovására akart érvényesülni. Most megért az idő arra, hogy a két vezető görög állam saját érvényesüléséért megvívja egymással a döntő mérkőzést és egész Görögországot a makedónok idegen uralmának a jármába hajtja.

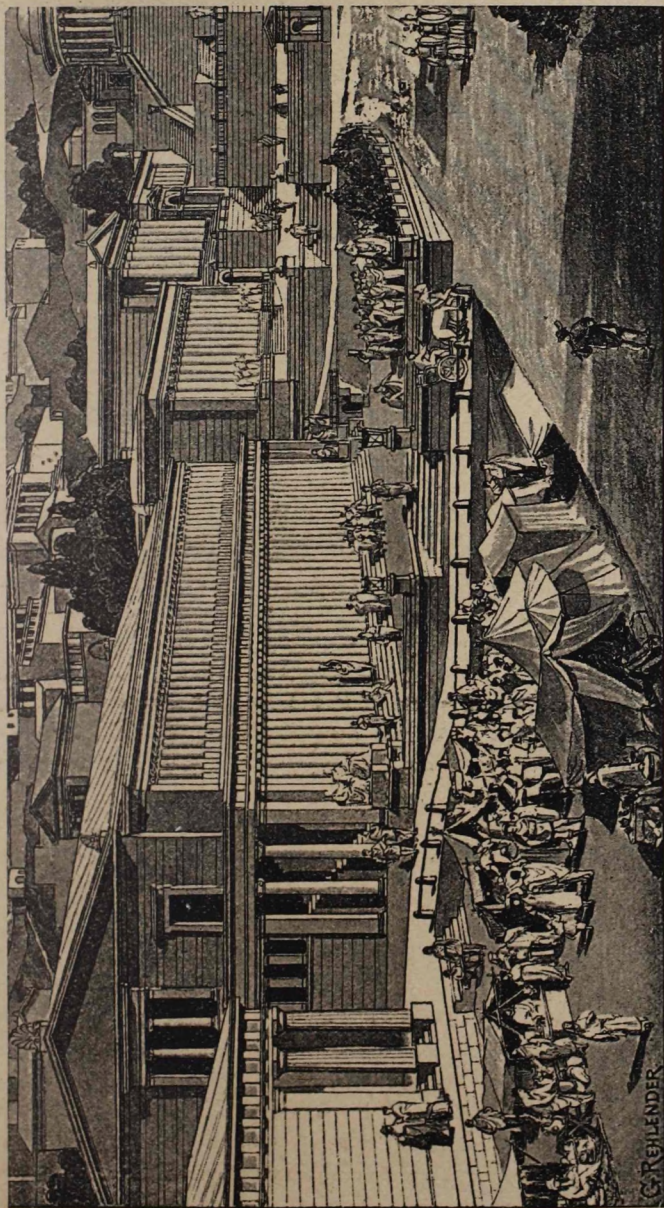


### Periklesz kora.

A perzsa veszedelem elmúlása után Athén, amely eddig csak egyenrangú vezetője volt a tengeri szövetségnek, kezdett egészen más viszonyba jutni a szövetség tagjaihoz. Míg Athénnek az volt a kötelessége továbbra is, hogy Keleten résen álljon minden veszedelmes ponton, addig a szövetségesek a békét mezőgazdaságuk, iparuk és kereskedelmük fellendítésére kezdték fordítani s hajók és légénység helyett pénzbeli járulékokat fizettek Athénnek, hogy ez gondoskodjék helyettük a szövetség haderejéről.

Természetes, hogy ennél fogva a szövetség tagjai, amelyek eddig függetlenek voltak Athéntől, most amily mértékben nőtt Athén fegyveres hatalma a többiek hatalmával szemben, oly mértékben váltak szövetségesekből egyre inkább *alattvalókká*. Persze, eleinte nagyon kellett még kimélni az új alattvalók önállósági érzelmeit. De azokkal szemben, akik hanyagul fizették a járulékokat, joggal nagyon erélyesen bánt el Athén, mert hiszen a hanyagságtól a nyílt elszakadás már csak egy lépésre volt. Hiszen a hanyagság oka bizonyára az a meggondolás volt, hogy mért annyi pénzt fizetni még mindig, mikor nyoma sincsen többé az ellenségnek. Athénnek külön hatósága volt, amely a járulék kényszerbehajtásáról gondoskodott s ez a megrendszabályozott apróbb államokat egyre nagyobb függőségi viszonyba hozta Athénnel. Teljessé lett a változás akkor, mikor 454-ben a szövetség pénztárát, amelyet eddig a semleges Délosz szigetén őriztek, Athénbe helyezték át. Ha mindehhez hozzávesszük még azt is, hogy Athénnek élén ez időben egy igen szellemes férfi állott, akkor érthető, hogy Athén túltengő hatalmát egyre jobban észre kellett venniök a többi államoknak. Persze, ez a hatalom nem erkölcsi, hanem anyagi túlsúlyon alapult s ezért nem lehetett állandó. Igaz, hogy Athén ebben az időben virult legjobban a szellemi élet terén is, de ez nem változtat a helyzeten. A szövetséges államok megsokalták Athén túltengő hatalmát és végül kezdtek másfelé húzódní a valaha annyira vonzó középponttól.

Pedig az új helyzetből számos előnyük is támadt. A járulék fizetése, bár terhes volt is, biztosította őket a perzsák és a tengeri rablók ellen s külföldön jogot adott nekik arra, hogy bárhol egy világhatalom tekintélyének védelme alatt foglalkozhassanak üzleti ügyeikkel. Mint-hogy a szövetségi járulékot négyévenként újra szabályozták, aránytalanságok nem állhattak fenn sokáig. Amennyiben a szövetség tagjai pon-



Athén főtere Periklész idejében.

A diadalmas perzsa háborúk után Athén lett Görögország legvirágzóbb városa. Nemes vonalt épületek és gyönyörű szobrok díszítették különösen a főterét, amelyet képünk Rehlender elképzelése szerint ábrázol.

tosan teljesítették kötelezettségüket, függetlenek maradtak és tetszésük szerint módosíthatták alkotmányukat is. Sok ilyen államban oligarkhikus törekvések támadtak s az uralomra törekvő nemesi családok inkább vonzódtak Spártához, mint az egyre demokratikusabb Athénhez. A függő viszonyba jutott államokat ellenben Athén tisztán demokratikus elvek alapján szervezte újjá, míg ugyanakkor Spárta a Peloponnézoszon mindenütt előmozdította az oligarkhiák megerősödését.

Az államok függősége megnyilvánult a bíraskodásban is. Athén, mint a birodalom fővárosa, magának tartotta fenn azt a jogot, hogy súlyosabb szövetségi ügyekben, különösen árulás, hűtlenség esetén ítéletet mondhasson. Athén ítelt olyankor is, mikor a járulékok miatt támadt pör, vagy pedig a közös jog hiánya a különböző államok polgárai között támadt pörök elintézését megnehezítette.

De lássuk most, mi történt ezalatt Spártában ?

Pauzániász terveinek fölfedezése után nagyon megijedtek a spártaiak különösen a heloták lázadásától, amelyet Pauzániász előkészített. Iszonyú kíméletlenséggel üldözték és pusztították a helotákat, akiket még a szentélyek oltárai előtt is kihurcoltak, csak hogy megfélemlítsék őket. Féktelen düh és gyűlölet emésztette az elnyomott helotákat, akik csak kedvező alkalomra vártak, hogy bosszút állhassanak elnyomóikon s a megsértett istenekben bizakodtak.

És nem is csalódtak. Az ókori felfogás szerint ugyanis a 465. esztendei borzalmas földrengéssel az istenek büntették Spártát. *Arkhidamosz* spártai király uralkodásának negyedik esztendejében történt a szerencsétlenség egy forró nyári délután. A spártaiak házaik árnyékába húzódtak a nap heve előtt, csak az ifjak és a gyermekek tornáztak és játszottak a gimnáziumokban. Egyszerre csak egy nyulacska szaladt be az egyik nyitott csarnokba, de megrémülve rögtön tovább rohant. Az idősebb ifjak nagy kiáltozás között rögtön üldözésére eredtek. De mi történt ? Egyszerre csak megrendült a futók lába alatt a föld és mögöttük összeomlott az épület, amelyben néhány perc előtt tornáztak még, romjai alá temelve az ott maradt gyermekeket. Mély szakadékok támadtak, a Taigetosz több csúcsa legördült a városra, a házak mind összeomlottak, alig maradt öt ház állva. Egész sereg ember elpusztult s a *heloták*, az istenek kezét látva a földrengésben, hirtelen fellázadtak.

E veszedelmes pillanatban *Arkhidamosz* király lélekjelenléte mentette meg Spártát a végromlástól. Mikor látta, hogy a polgárok nem törődve sem a természet, sem a heloták fenyegető veszedelmével, házaikból értéktárgyaikat iparkodnak menteni, hirtelen riadót fuvatott, amely

jelre a polgárok kötelesek voltak azonnal gyülekezni. A riadónak megvolt a hatása és csakhamar tekintélyes számú fegyveres polgár seregllett össze. A heloták, mikor meglátták a fegyveres sereget, visszahúzódtak, de azért mégis fellázkodtak és csatlakoztak hozzájuk a leigázott *messzéniaiak* is, akiknek földjére, még pedig *Ithome* hegyére húzódtak vissza a helota fölkelők is.

Szerencse, hogy a perioikoszok, két város kivételével, nem csatlakoztak a lázadókhöz. Az *Ithome*-hegyet ostromolni kezdték a spártaiak, de teljesen sikertelenül és csakhamar belátták, hogy szövetségestársak nélkül nem érhetnek célt. A többi hellénekhez fordultak tehát, akikkel baráti viszonyban voltak, elsősorban az athéniakhoz, akik jártasak voltak az ostromlás mesterségében. A spártai követség élén *Perikleidesz* állt. Az athéniaknak nem volt nagy kedvük a spártaiak kérésének teljesítésére. Csak *Kimon* és pártja, amely mindig spártabarát volt, támogatta Spárta követeit. *Kimon* azt ajánlotta, hogy küldjenek Spártába segítő csapatot. De ekkor vette észre először *Kimon*, hogy hatalmának igen tekintélyes már az ellenpártja.

Az ellenpárt vezére *Efiáltesz* volt, akinek igazságosságát és becsületességét említettük már. *Efiáltesz*, aki kíméletlen ellensége volt az arisztokratáknak és Spártának is, hevesen ellenezte *Kimon* tervét. Támogatta őt a mikálei győzőnek, *Xanthipposznak* a fia, *Periklesz* is, aki nem sokára kimagasló vezére lett Athénnek. *Periklesz* Athénben született, körülbelül három évvel a marathoni csata előtt. Előkelő és jómódú, bár nem túlságosan gazdag családból származott s 27 éves korában kezdett először szerepelni a közéletben, nem sokkal *Ariszteidesz* halála után. Származása bizonyos mértékben megszabta politikai elveit, mert anyja, *Agariszte*, *Kleiszthenesz* unokahuga volt, azé a *Kleisztheneszé*, aki a *Peizisztratidákat* megbuktatta és Szólón alkotmányának demokratikus színezetet adott. *Periklesz* gyönyörű férfi volt, ideális görög férfiszépség, akinek fejét az olimpiai *Zeuszhoz* szokták hasonlítani kortársai. *Periklesz* tanítómestere *Damonidesz*, mások szerint ennek fia, *Dámon* volt s ennek köszönhette politikai képzettségét és demokratikus hajlamait. Mikor felnőtt, az V. század két legjelentősebb tanítója, *Zenon* és *Anaxagorász* tanította őt. Különösen fontos hatással volt rá a kis-ázsiai *Anaxagorász*, ez a nevezetes görög bölcselelő, aki a képzelet szüleményeinek jelentette ki a régi isteneket s a csillagokat földünkhöz hasonló égitesteknek mondotta.

Ennek a kiváló embernek a tanítványa, később bámulója és barátja volt *Periklesz*, aki azonban államférfi létére óvakodott nyíltan szembe-

szállni a tömeg történeti hagyományaiával, ha a mester szellemét beszédekben népszerűsíteni próbálta is közérthető formában. Bár egyetlen beszéde sem maradt ránk hű szövegében, tudjuk, hogy Periklesz kiváló szónok volt. Ebben egyhangú minden egykorú görög följegyzés. Különösen szónoki tehetségével uralkodott az athéni népen.

Thukididesz, az athéniak gyakran idézett híres történetírója, aki nem tartozott a demokratapárthoz, ezt írja Perikleszről:

„Amíg az állam élén állt, mérséklettel vezette az ügyeket, megővta az állam biztosságát és az államot jelentékeny nagyságra emelte. Hatalmas volt méltóságánál és belátásánál fogva s elismerték őt a leghezaférhetetlenebb embernek, aki a nagy tömeget korlátok közé tudta szorítani. Nem a nép vezette őt, hanem ő vezette a népet, mert nem illetlen módon jutott hozzá a hatalomhoz s azért nem is kellett a nép szájaíze szerint beszélnie, sőt tekintélyénél fogva hevesen szembe is szállhatott a néppel. Ha észrevette, hogy az athéniak rosszkor hatalmaskodtak, beszédeivel aggodalmakba ringatta őket; de ha azt látta, hogy ok nélkül nyugtalankodnak, önbizalmat öntött újra beléjük. Így aztán Athén tényleg népállam volt, voltaképpen azonban az első ember uralma alatt állott.”

Sparta súlyos helyzetében jobb alkalom nem igen kínálkozhatott Kimon megbuktatására az elégedetlen athéniaknak, mint Kimonnak az az indítványa, hogy támogassák Spártát a heloták ellen. Kimonnak különben is megrendült már egy kissé az állása. Mikor visszatért Tházosz szigetéről, a demokratapárt kereskedő tagjai vádat emeltek ellene hazárulás miatt, mert nem támadta meg Alexandrosz makedón királyt is, aki kétszínű viselkedésével rászolgált volna arra, hogy Athén megfenyítse az odatelepített gyarmatosok elűzése miatt. Azt mondták, hogy Alexandrosz kétségtelenül megvesztegette Kimont. Komoly vád volt, mert halál volt a büntetése, ha igaznak bizonyul. A nép által választott védők között volt Periklesz is, aki azonban nem helyeselte az ügyet és csak egyszer szólalt fel nagyon lagymatagon. A pör Kimon fölmentésével végződött, annak jeléül, hogy Kimon állását még nagyon nehéz megrendíteni. De ami akkor nem sikerült, most nagyon könnyen sikerülhetett.

A demokrata *heláriában* — így nevezték a régi görögök a politikai klubot és ezt a nevet föllevenítették megint a modern görögök is, mikor hazájuk felszabadítására készültek a török iga alól — szóval a demokrata klubban, amelyhez Periklesz csatlakozott, a már említett *Ejfaltesz* volt a vezetőember. Utaltunk már rá, hogy közigazgatási képességeit és megvesztegethetetlenségét elismerték ellenfelei is. Ügyessége



*Periklesz, a legkiválóbb görög államférfi.*

Ő volt az athéni köztársaság legkimagaslóbb szellemi és politikai vezére. Majdnem korlátlan hatalma ellenére demokratikus irányban vezette Athén ügyeit. Sokat tett a művészetek felvirágoztatására és Athén szépítésére.

és ékesszólása oly nagy volt, hogy azt az ügyet, amelyhez Efiáleszt csatlakozott vagy amelyet ellenzett, az állásfoglalásához képest már eleve nyert vagy veszített ügynek tartották az athéniek. Becsületességéről és érzülete nemességéről minden athéni meg volt győződve.

Mikor egyízben egyik legkedvesebb barátjának az apja ellen kellett állást foglalnia, a testi-lelki jóbarátság ellenére is lelkiismeretesen képvisel e a vádat egészen az ítélet meghozataláig, mert meg volt győződve az illető bűnösségéről.

Elveinek megfelelően szegényen élt. Politikai barátai egyszer gyűjtést rendeztek számára, amely tíz talentumot, 209.000 pengőt eredményezett. Efiáleszt visszautasította az ajándékot ezzel a megokolással: „Az ajándék elfogadása abba a kelepcébe csalhatna bele, hogy vagy hálás legyek irántatok az igazság rovására vagy kiméletlenül igazságos legyek veletek szemben a háládatosság rovására, de én egyiket sem akarom: nem akarok sem igazságtalan lenni, sem háládatlan.”

Efiáleszt ragyogó mintaképe volt tehát az önzetlenségnek Periklesz számára, aki kormányzása idejében utánozta is e tekintetben Efiáleszt.

Kimon pöréhez fűződik egy kis anekdóta is, amely annyival pikánssabb, mert a gonosz nyelvek azt suttogták, hogy Perikleszt valaha gyöngéd kapesok fűzték Kimon nővérehez, Elpinikéhez. Elpinike ugyanis fölkereste Perikleszt, hogy megnyerje bátyja érdekében. Periklesz ekkor tréfálkozva, de nem éppen lovagiasan, ezt mondta neki: „Nagyon öreg vagy Elpinike, sokkal vénebb asszony vagy, semhogy efféléket keresztül tudj vinni.”

De azért Periklesz, mint már említettük, Elpinike kérésének megfelelően viselkedett, természetesen azért, mert egyébként is ez volt a szilárd meggyőződése.

Kimon, a demokratapárt ellenére, keresztülhajtotta még ez egyszer akaratát s 463 tavaszán 4000 hoplita élén Messzéniaiba indult, hogy segítse elfoglalni a spártaiaknak *Ithome* hegyét. Segítő csapatokat küldött Platea, Egina, Mantinea is.

A spártaiak azonban hiába reménykedtek abban, hogy az athéniek, akik értenek az ostromláshoz, hamarosan végeznek az Ithome-heggyel. Csakhamar gyanakodni is kezdtek a spártaiak, akiknek nem a legjobb volt a lelkiismeretük, hogy az athéniek összejátszanak a messzénieikkel s ezért nemsokára kijelentették, hogy az athéni segédsapatokra nincsen tovább szükségük. Az athéniek dühös haraggal indultak haza a táborból s haragjuknak azzal adták jelét, hogy szövetséget kötöt-

tek az argosziakkal, akik mindig ellenségei voltak Spártának. Bevonták a szövetségbe csakhamar a thesszáliaiakat is.

A spártai kudarnak főkövetkezménye azonban az volt, hogy az athéni nép egy csapásra elfordult Kimontól. Érthető, hogy a demokratapárt tőle telhetően kihasználta Kimon ellen a spártai kirándulást. E mellett azt az időt is felhasználták, amelyet Kimon távol töltött Athéntől. Nagyon jól tudták, hogy Kimon népszerűségének egyik forrása óriási vagyona, amelyből bőkezű volt mindig a néppel szemben. Mint-hogy nekik maguknak nem volt elég nagy vagyonuk, arra a gondolatra jutottak, hogy Kimon vagyonának ellensúlyozására az állampénztárt fogják felhasználni. Periklesz azt indítványozta tehát a népnek, hogy hozza be az ingyen színházjegyet, az úgynevezett *theorikont*. A Dionizosz ünnepein rendezett színelőadásokra ugyanis két obolosz, körülbelül 30 fillér volt a belépődíj s így a szegényebb polgárok joggal panaszkodtak, hogy ők jogtalanul ki vannak zárva az athéniak egyik legnemesebb szórakozásából. Periklesz indítványa már most az volt, hogy minden polgár kapjon ólomjegyet, amellyel szabadon léphessen be a színházba, a bérlő pedig kapjon minden ólomdarabért két oboloszt a szövetséges pénztár terhére. (Vannak, akik azt állítják, hogy ezt a *theorikont* vagy *diobeliát* nem Periklesz indítványozta, hanem sokkal később egy *Kleofon* nevű hangszerkészítő.) A nép persze örömmel elfogadta az indítványt.

Bizonyos azonban, hogy Periklesz honosította meg a *birói zsoldot*. Azok az esküdtek, akiket a nép választ ki a különböző bíróságokhoz, naponta *két oboloszt* kaptak ezentúl fáradozásukért és elfoglaltságukért.

Kétségtelen, hogy ezek az intézkedések már nem demokratikusak, hanem *demagóg* jellegűek. Míg eddig a birói hivatal tiszteletbeli tisztség volt, most fizetéses hivatallá vált s okot szolgáltatott arra, hogy a foglalkozás nélküli csürhe törekedjék a fizetéses közhivatal után. A tanácsosoknak egy *drakhma* (egy pengő) napidíjat szavaztatott meg Periklesz és zsoldot adatott a katonáknak is, minden hoplitának napi egy drakhmát.

A birói zsoldot megokolta tette a *biráskodás reformja*, amelyet Periklesz és Efiálesztz valósított meg, amennyiben nagyobb mértékben belevonták a népet a biráskodásba, mint eddig és jobban elkülönítették a jogszolgáltatást a közizagatástól.

Az *areiopág*, a legfőbb törvényszék hatáskörét nagyon megszüktették s elvették azt a jogot, hogy dönthessen a népgyűlés határozatai ellen beadott fellebbezésekben. Ezentúl csak a gyilkossági ügyek tartoztak az areiopág elé. Súlyos csapás volt ez az arisztokratákra, akik az areiopág útján eddig csirájában elfojthattak minden mozgalmat, amely



a nép jogkörének tágítására törekedett. Minden más ügy ezentúl az esküdtbíróóságok elé tartozott.

Az új esküdtbíróóságok úgy alakultak, hogy évente 6000 polgárt sorsoltak ki bíraskodásra. Ezeket 500 tagú bírói testületekbe osztották — tíz ilyen dikasztérion volt, — míg ezer polgár a kisorsoltak közül pótesküdt maradt. A kerekszámban tanácskozó bíróságokhoz mindig egy-egy pótesküdt is csatlakozott, hogy a szavazatok egyenlősége kizárassék. Minden bíró esküt tett, hogy kötelességét a legjobb tudása és lelkiismerete szerint fogja teljesíteni és a fennálló törvények értelmében fog itélni. A bíróságok mindennap üléseztek az ünnepnapok, szerencsétlen napok és a népgyűlés napjai kivételével.

Ez a nagy elfoglaltság megokolja némileg a bírói zsoldot. A bíró, mikor belépett a bíraskodásra szánt helyiségbe, kapott egy ólomjegyet, melynek ellenében felvehette a zsoldot az állampénztárból. A pörös eseteket az arkhonok osztották ki az egyes bírói testületeknek. Az első arkhon a családi és örökösödési pörök elintézésénél elnökölt. A király-arkhon elé tartoztak a vallási ügyek. A sztratégák elé a katonai vétségek és a hadsereggel, valamint a flottával összefüggő ügyek. A többi ügyek elintézése a hat *thezmothetesz* elé tartozott, akiknek ennél fogva igen nagy volt a hatáskörük.

Ez időtől fogva tehát új határozatok törvényszerűségének meg-bíráását vagy új törvények hozatalát és régiek megváltoztatását a nép maga intézte el. Minden polgárnak joga volt vádat emelni az ellen, aki véleménye szerint törvényellenes indítványt terjesztett a nép elé vagy azt már el is fogadtatta. Csak egy év múlva szűnt meg az indítványtevő felelősége. A vádemelés felfüggesztette az indítvány tárgyalását vagy a már elfogadott törvény életbelépését. Ha győzött a perben a vádemelő, az indítványozót súlyosan megbüntették.

Ezentúl csak a déloszi szövetség kincstárnokát és a sztratégákat választották. A többi tisztséget sorshúzással töltötték be. Az arkhonokat 457 óta a három első osztályból választották. A sorsolást a *thezmotheteszek* végezték. A választóképeség megbírálása, amelyet a tanács végzett, kizárta a hivatalra képtelenek hivatalbajutását.

Perikiesz e sok demokratikus vagy jobban mondva demagóg újítást akkor fogadtatta el, mikor Kimon 4000 hoplitával, tehát 4000 szavazó polgárral távol volt Athénból. Ha Kimon diadalmasan tért volna vissza Spártából, bizonyosan módot talált volna rá, hogy a reformokat megsemmisítse. Így azonban, mikor kudarcra tért vissza és kísérletet tett a reformok érvénytelenítésére, kiküldötték őt Spárta barátjá-

nak és a nép ellenségének s 462-ben cserépszavazással száműzték őt Athénből.

Kimon ellenfele Efiáleszt volt, a demokrata mozgalom elismert vezére. Kimon száműzetése újra felkorbácsolta a pártszenvédeleyeket s pár év múlva politikai gyilkossághoz is vezetett, amire Harmodiosz és Arisztoigeiton óta Athénben nem volt példa. Ugyanis Efiáleszt 457-ben



*Az eginai Athéne-templom homlokzata.*

Ez a dór stílusú templom nemes arányaival egyike volt a görög építészet legszebb alkotásainak.

orozva meggyilkolták. A nép az arisztokratákat vádolta a gyilkossággal, az arisztokraták Perikleszt, aki szerintük így akart szabadulni versenytársától. *Periklesz* lett most már Athén egyedüli vezére.

Az athéniek érzelmének változása legelőször abban nyilvánult meg, hogy, mint már említettük, szövetségre léptek Spárta két ellen-ségével, az *argosziakkal* és a *thesszáliaikkal*. Az új szövetség, amelynek befolyása elért Peloponnézoszba is, nagyon kellemetlen volt a spártaiakra nézve. Örültek, hogy az Ithome hegyén körülrzárt heloták és messzéniek

szabad elvonulás föltétele alatt végül 461 elején kapituláltak. Az elvonulókat az athéniek a Korinthoszi-öböl északi partján lévő *Naupaktoszb*an, a mai Lepantóban telepítették le. Ennek a helynek a megszállása érzékenyen sértette a korinthosziakat, mert most már nyugat felé az athéniek jóakarától függött a kereskedelmük. A korinthosziak elkeseredése nem ismert határt. Háború előtt álltak, amelybe kétségtelenül bele kellett avatkoznia Spártának és peloponnézoszi szövetségeseinek is.

Az athéniek ekkor, bár odahaza ennyire kiélesedett a helyzet, egy elhibázott, távoli expedícióba bocsátkoztak. *Inaros*z libiai fejedelem ugyanis rábírta az egyiptomiakat, hogy lázadjanak fel a perzsák ellen, mert tudta, hogy Artaxerxesz Baktriában van elfoglalva. A perzsa hivatalnokokat elűzték és Inaroszt választották meg egyiptomi királlyá. Inarosz segítségül hívta az athénieket is, akiknek a Pontosz tartományain kívül Egyiptom volt a gabonarakta-ruk. Az athéniek flottájukat Egyiptom segítségére küldték. Inarosz közben legyőzte már a perzsákat minden ponton, csak *Memfisz* citadellájában, az úgynevezett fehér várban tartotta még magát egy csapat perzsa. Az athéni hajóhad éppen jókor érkezett, hogy megsemmisítse a Nilusban horgonyzó perzsa flotta 80 hajóját s így teljessé tegye a győzelmet. De a fehér várat nem sikerült elfoglalni s a hosszúra nyuló ostrom nagyon nagy kárt okozott később az athénieknek, akiknek odahaza szükségük lett volna minden haderejükre.

A korinthosziakkal határvillongásokba bonyolódott Megara is Athéntól kapott segítséget, mire aztán elkerülhetlenné vált a háború Korinthossal. A korinthosziak egyesültek az epidaurosziakkal, de az athéniek a kis *Kekrijaleia-sziget* mellett megverték a szövetségeseket. Minthogy *Egina* is csatlakozott Korinthoszhoz és kilépett az athéni szövetségből, az athéniek 458-ban egy nagy tengeri ütközetben Egina közelében tönkretették az eginaiak teljes flottáját, mintegy hetven hajót. Ezt a csapást Egina sohasem heverte ki. Az athéniek az ütközet után partra szálltak és ostromolni kezdték Egina fővárosát. A korinthosziak ezalatt Megaræ fölmentésére készültek, de Athén minden erejét összeszedte s a legidősebb és legifjabb korosztályokból alakított sereggel Mironidesz vezetése alatt kétszer nagyon megverte a korinthosziakat. E sok csapás hírére a spártaiak is kénytelenek voltak beleavatkozni a háborúba, mert Athén a tenger felől újabb falak építésébe kezdett, úgyhogy teljesen lehetlenné akarta tenni a város teljes körülkerítését.

A spártaiak 458 őszen megindultak Attika határai felé. *Tanagra* mellett ütöttek tábor, amely csak egynapi járóföldre van Athéntól.

Athénban nagy riadalom támadt erre a hírre. Arról persze szó sem lehetett, hogy az ellenséget nyugodtan áteresszék a határon. Az athéni sereg tehát Tanagrába vonult, argoszi és thesszáliai segédsapa-  
taival együtt. Ez utóbbiak lovasságot küldtek, de ez a lovasság csata közben átpártolt a spártaiakhoz, akik meg is nyerték az ütközetet, bár az athéniak kétségbeesett bátorsággal harcoltak. Periklesz, aki sztratéga volt, többször kockáztatta az életét is. Az athénieknek nagy volt a vesz-  
tesége. A halottak között volt a száműzött Kimon száz híve is. Kimon maga is megjelent a táborban a csata előtt s harcolni akart a hazájáért, de a sztratégák nem engedték meg neki, hogy résztvegyen a harcban. Erre párthíveit ösztökélte hősiességre s ezek elesetek valamennyien.

De oly nagy volt a spártaiak vesztesége is, hogy a diadal ki-  
használására nem is gondolhattak. Megarát elpusztítva, visszavonultak az Iszthmoszon át a Peloponnézoszba. Athén sem tudta volna a háborút folytatni azonnal Spárta ellen. Az is nagyon nyugtalanító volt Athénre nézve, hogy határán ott álltak szövetségben a boiotiai városok a gyűlölt Théba vezetése alatt s ellene készülődtek.

Periklesz a súlyos időben azt indítványozta, hogy vessenek véget a belső viszályoknak s hívják vissza Kimont. Ez meg is történt s Kimont nyomban elküldték Spártába követségbe, hogy kössön Spártával fegyver-  
szünetet. Kimon négyhónapi fegyverszünetet ért el. Ez persze nem sok volt, de az athéniak bámulatosan kihasználták. A hatvankettedik napon a tanagrai csata után Mironidesz vezetése alatt Boiotiába nyomultak és *Oinojita* mellett megverték a boiot városok szövetségét, amely így szétzüllött. A fokisziak is csatlakoztak Athénhez, amely végül bevette *Eginát* is, amelyet oly régóta ostromolt már. Az eginaiak kénytelenek voltak fővárosuk falait lerombolni, hadihajóikat kiszolgáltatni és be-  
lépni az athéni szövetség adófizető tagjai közé.

Athén hatalma tehát nagyon megnövekedett a négyhavi fegyver-  
szünet alatt. Spárta nem is támadta meg Athént a fegyverszünet letelte után, úgyhogy a 457. esztendő nevezetesebb hadiesemény nélkül telt el.

Athén, mihelyt elkészült a város teljes megerősítésével, nyomban támadásba ment át. *Tolmidesz* vezérlete alatt egy hajórajnyi csapatot küldött a Peloponnézoszra. Tolmidesz elfoglalta és felégette a spártai hajóműhelyeket *Githeionban*, de a spártai sereg közeledtére gyorsan elvitorlázott s hazatért.

Nagyobb vállalkozásba nem kezdett Athén, mert nagyon meg-  
bénította az egyiptomi hadjárat, amelyről már említést tettünk. Artaxerxesz perzsa király Inarosz és a görögök diadalának hírére üzent a

fehér várba zárt perzsáknak, hogy vitézül tartsák magukat, mert a királyi felmentő sereg már útban van. Óriási előkészületeket végzett a perzsa király, 300 hajóból álló flottát szervezett s óriási szárazföldi seregét *Megabizoszra* bízta, aki egy álló esztendeig gyakorlatozott a sereggel s csak 455-ben indult meg Egyiptom felé.

A nagy perzsa készülődés láttára a görögök tengeri szövetsége óvatosságból a számosziak indítványára a *szövetségi pénztárl* Déloszból áthelyezte Athénbe, hogy ott nagyobb biztonságban legyen. A perzsák-



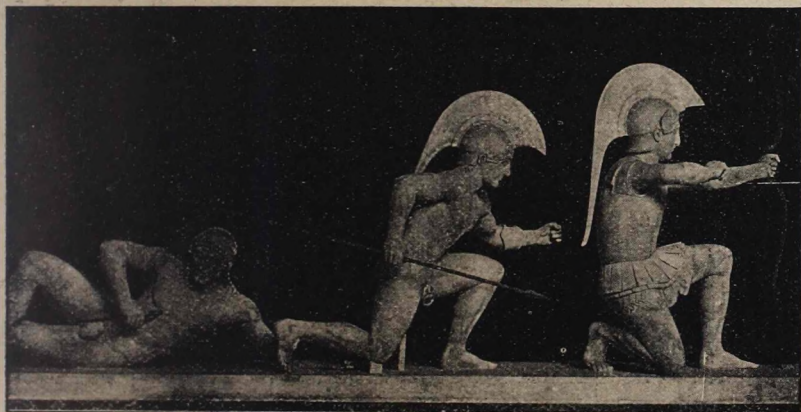
Az eginai Athéne-templom homlokzatán lévő híres dombormű középső részlete.

A viaskodó görög és trójai harcosok között Pallasz Athéne áll pajzzsal és dárdával.

nak nagy volt a sikere Egyiptomban. Megabizosz 455-ben megverte az egyesült egyiptomi és athéni csapatokat, elűzte őket Memfis városából s végül az év vége felé a Nilus egyik szigetén körülkerítette az athénieket, akik tizennyolc hónapon keresztül védekeztek vitézül a perzsák ellen. Ekkor Megabizosznak sikerült a sziget csatornáját, amely a Nilus két ágát összekötötte, kiszáritani, úgyhogy az athéni hajók szárazra kerültek, amire az athéniak rögtön felgyújtották hajóikat, nehogy a perzsák kezébe kerüljenek. Megabizosz nemsokára elfoglalta a szigetet is, de 6000 athéni Inarossal együtt visszavonult a jól megerősített *Bibloszba*. Megabizosz, csakhogy ne kelljen az erős vár ostromára sok időt vesztegetnie, egyezségre lépett az ostromlottakkal. Inarosznak megígérte, hogy életét megkíméli, a görögöknek pedig szabad elvonulást

ígért. A görögök haza is mentek Athénbe, de Inaroszt a perzsa vezér keresztre feszítette. Ötven athéni hajó, amely nem tudott a történetekről, ezidőtájt felvitorlázott a Niluson a sziget felmentésére. A perzsa flotta ezeket is megsemmisítette. Egyiptom újra perzsa kézre került s az athénieknek kiszámíthatatlan károkat okozott ez a kudarccal végződött egyiptomi expedíció.

Odahaza is több kudarc érte Athént. Mironidesz hiába próbálta Thesszáliát megrendszabályozni, Periklesz pedig hiába próbálta elfoglalni Szikiont a Korinthoszi-öböl partján. Az évekig tartó háborúskodás kimerítette a görögöket. Mikor 450-ben az athéni szövetség újra megállá-



Görög harcosok az eginai Athéne-templom homlokzatát díszítő dombormű baloldali részén. A görög szobrászatrak abból a korszakából való ez az alkotás, amidőn a test kidolgozása tökéletes volt már, de az arc még merev, nem fejezi ki a lélek indulatait, szenvedélyeit.

pílotta a tagjárulékokat, le kellett szállítani a járulékok összegét évi 520 talentumról 470 talentumra, annyira ki voltak merülve a szövetség tagjai, különösen az egyiptomi expedíció következtében. Kimonnak sikerült 450 telén Spártával ötévi fegyverszünetet kötnie, míg az argosziak ugyanekkor 30 évre békét kötöttek régi ellenségükkel.

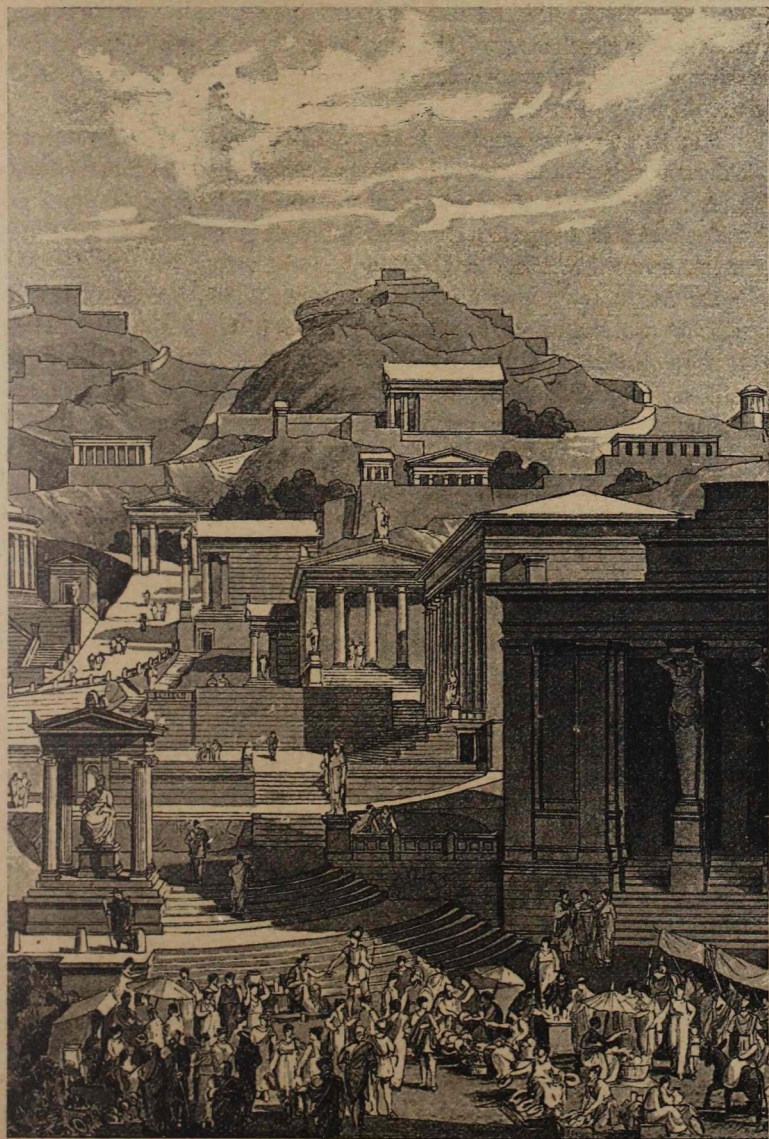
Athénnek nagy szüksége volt erre a fegyverszünetre, mert a perzsák az egyiptomi siker után most már a görögök ellen készülődtek. Megabizosz nagy sereggel Kilikiában helyezkedett el, a flottát pedig Artabaszra bízta, aki Ciprus szigetét akarta visszahódítani, amelynek lakosai között még mindig sok volt a perzsa érzelmű. Az athéniak Kimont bízták meg a perzsák terveinek megghiúsításával. Kimon 449 tavaszán 200 hajóval indult el, hogy Ciprust megvédjé. Bár a perzsa

flotta tetemesen nagyobb volt a görögnél, Kimon annyira bízott magában, hogy 60 hajóját Egyiptomba küldte, ahol a Nílus deltájának mocsaras vidékén egy *Amirtaiosz* nevű egyiptomi fölkelő még nem tette le a fegyvert.

Kimon hamarosan partra szállt Ciprus nyugati részén s azonnal ostromolni kezdte a sziget fővárosát, *Kiliont*, amelynek egy föníciai fejedelem volt a parancsnoka. Az ostrom sokáig húzódott, mert a város lakói a perzsák segítségével bizakodva makacsul védekeztek. Az athéni sereg helyzete nagyon megnehezedett, mert az élmezése hiányos volt. Végül *Kimon* maga is megbetegedett és meghalt. Csakhamar éhség támadt a görög seregben, mire az athéniak abbahagyták az ostromot. Állítólag halálos ágyán maga Kimon adta ezt a tanácsot, azzal a paranccsal együtt, hogy halálát egyelőre titkolják el, nehogy a sereg elbátortalanodjék. De Kimonnak ez a féleme alaptalan volt. Mikor a sziget északkeleti partján megjelent a perzsa flotta, hogy fölmentő csapatokat szállítson partra, az athéniak a perzsák elé vonultak s megverték őket. A megvert flotta legénysége úgy, mint az Eurimedon mellett, visszavonult a szárazföldi csapatok védelme alá. De az athéniak utánuk nyomultak és a szárazon is megverték az ellenséget. Győzelmüket azonban nem használhatták ki, mert fogytán voltak az eleségnek. Emellett Athénből — valószínűleg Kimon halálának hírére — parancs érkezett, hogy azonnal térjenek vissza hazájukba. Utközben egyesültek az Egyiptomba küldött hajókkal, amelyek semmi jelentősebb eredményt nem értek el. Magukkal vitték Kimon holttestét is, amelyet ősei sírboltjában temettek el Athénben a melitoszi kapu előtt.

Artaxerxesz belátta, hogy a tengeren gyöngébb a görögöknél, megbízta hát megvert hadvezéreit, hogy béketárgyalásokat kezdjenek Athénnel. Athénnek inyére volt a kezdeményezés és még 449-ben elküldte Perzsiába egy követség élén *Kalliászt*, Kimon gazdag sógorát, aki létre is hozott bizonyos megállapodásokat. *Kimoni békének* nevezték ezt, bár Kimonnak semmi része nem volt már benne.

Athénnek ilyen módon szabad keze támadt a Peloponnézosz ellen. Kereskedelmét egyre jobban fejlesztette a kis-ázsiai partok felé s igyekezett egyre jobban kialakítani viszonyát szövetséges társaihoz is, akik a pénztár elhelyezése óta voltaképpen Athén adófizetői voltak. A hosszú háborúskodással járó nagy terhek elégtelenséget szültek s bár a járulékokat beszállították, a szövetség néhány tagja mégis elszakadt Athéntől. Az athéniak, hogy uralmukat biztosítsák, egyrészt a függő államokban mindenütt demokratizálták az alkotmányt, másrészt a kétes vidék-



A Pritaneion Athén főterén.

A Pritaneionban az állam szent tüze égett. Itt vendégelték meg az idegen követeket és az állam nagyérdemű, előregedett polgárait. Előtte Zeusz szobra állt oszlopos épület alatt. Innen vezetett föl a díszes út a várba.





keken gyarmatokat alapítottak. Periklesz ilyen módon szabadult Athén veszedelmesen növekedő proletáriátusától is. Ilyen klerukhiákat alapított *Periklesz* a thrák Kherzonnézoszon, Naxosz szigetén és *Pontosz* partján. Ez utóbbi helyre Periklesz személyesen vezette a gyarmatosokat.

Míg Periklesz messze járt hazulról, otthon nagy dolgok történtek. A fokisziak megszállták a delfi jósdát és beolvasztották a maguk területébe. A lakedemonok rögtön sereggel vonultak a fokisziak ellen, Delfit visszafoglalták és független államnak jelentették ki. Periklesz, mihelyt hazatért, azonnal visszaadta Delfit a fokisziaknak.

De Athén tekintélye mégis csorbát szenvedett. *Boiotia* városaiban az elűzött arisztokraták kezdtek mozgolódni, mert azt hitték, hogy ütött újra uralmuk órája. Athén *Tolmideszt* küldte 1000 hoplitával Boiotiába. Tolmidesz vissza is foglalta Khaironeiát, de *Koroneia* mellett a boiotiaiak súlyosan megverték őt. Tolmidesz maga is elesett a csatában s vele együtt *Kleiniász*, a később szereplő *Alkibiádesz*nek az atyja. Sok előkelő athéni pedig fogságba került. Hogy ezeket kiszabadíthassa, Athén teljesen kivonult Boiotiából, ahol *Platea* kivételével rögtön mindenütt az oligarkhák jutottak megint uralomra. Boiotia elvesztésével egy csapásra megszűnt Athén túlsúlya Közép-Görögországban.

Nehéz napok következtek Athénre. Az euboiai arisztokraták a koroneiai csata után nyíltan elszakadtak Athéntől. Alig indult meg Periklesz a zendülők ellen, az a rémhír érkezett Megarából, hogy ott felkoncoiták az egész athéni helyőrséget egy kis csapat kivételével, amely a nizaiai kikötőbe menekült. Végül *Pleisztoanax* spártai király vezetése alatt a lakedemonok serege betört Attikába és pusztította Eleuzisz termékeny síkságát. A fegyverszűnet, amelyet Kimon kötött Spártával, ugyan csak egy év múlva járt le, de Spárta nem akarta elszalasztani a kedvező alkalmat.

Periklesz sietve visszatért Euboiából. De csatára nem került a sor. Mindenki Athén pusztulását várta már, amikor Pleisztoanax általános elképedésre visszatért a Peloponnézoszra. Mindenki megvesztegetésről suttogott. Spártában 15 talentum bírságra ítélték Pleisztoanaxot, aki azzal a kifogással élt, hogy nem tud fizetni, mire megfosztották királyi méltóságától. Pleisztoanax erre Arkádiába menekült a líkai Zeus szentélyébe. Kleandridász, aki Pleisztoanax tanácsosa volt, vissza sem tért Spártába, mire számúzták és vagyonát elkobozták. Athénben is annyira meg voltak győződve a megvesztegetésről, hogy mikor Periklesz 20 talentumról egyszerűen azzal a megjegyzéssel számolt el, hogy

szükséges kiadásokra fordította, senki sem tett kifogást a tekintélyes összeg eltűnése ellen.

Periklesz ezután erélyesen hozzálatott az euboiai zendülés elfojtásához s 5000 hoplitával és 50 hajóval el is érte célját. A hesztiaiakal, akik az athéni hajók legénységét megölték, elkergette a szigetről és területüket 2000 attikai gyarmatos között osztotta fel. A többi város alattvalója lett Athénnek s esküvel erősítette meg hűségét. Most újra leszállították a szövetségi tagok járulékait 434 talentumra, mert a távolabbi városok közül több kivált a szövetségből. Ilyen körülmények között kívánatos volt a spártiakkal a béke. Tíztagú követség ment Kalliasz vezetése alatt 446-telén Spártába, hogy megkezdje a béketárgyalásokat. Szerződést kötöttek, amely szerint *harminc esztendőig béke lesz*. Az athéniak lemondtak minden peloponnézosi birtokukról s a leigázott *Egina* szigetének nagyobb szabadságot adtak. Spárta és Athén kölcsönösen biztosították egymásnak a jelenlegi birtokállományt és a hűtlen szövetségársak ellen támogatást ígértek egymásnak. Azoknak a városoknak, amelyek eddig sem az athéni, sem a spártai szövetséghez nem tartoztak, szabad választást engedtek, hogy ahová akarnak csatlakozni. Kimondták, hogy Spárta és Athén esetleges viszályait nem fegyverrel, hanem pártatlan bíróság döntésével fogják elintézni.

E szerződésből kitetszik, hogy a spártaiak lemondtak egész Görögország hegemoniájáról és formyszerűen elismerték Athént egyenrangú félnek. A kérdés azonban csak akkor lett volna valóban megoldva, ha mind a két fél becsületesen elismerte volna a másikat egyenrangú félnek. Ámde mind a két tábor kedvező alkalomra lesett csak, hogy a másik rovására növelje hatalmát és Hellaszban egyedül lehessen az uralkodó állam. A megkötött szerződés végképp meghiusította Periklesz ifjúkori álmát is, hogy egész Görögországot egyesítse athéni hegemonia alatt és közös tengeri jogot készítsen az összes görögök számára.

### A görög szellemi élet virágkora.

Érthető, hogy a perzsa háborúk s a nagy nemzeti föllendülés idejében nagyszerű virágzásnak indult *az egész görög szellemi élet is*. Periklesz korát mondhatjuk a hellén szellem és hellén művészet virágkorának.

A perzsa háborúk idejéből átnyúlik még Periklesz korába *Aiszkiolosznak*, a görögök legnagyobb tragédiarójának a működése. Mellette fejlődött ki ifjabb kortársa, *Szofoklesz*, a másik nagy görög tragikus,

az athéniek kedvence, aki Periklesznek személyes jó barátja is volt. A tragédia mellett kiváló képviselői támadtak a komédiának is az V. század közepe óta. *Krátesz*, *Ferekrátesz*, *Kratinosz*, *Telekleidesz* és *Hermipposz* mind vígjátékirók voltak. A görögök vígjátéka teljességgel politikai természetű volt. Az athéni nép nem haragudott érte, ha kiváló államférfiai a komédiáirók kifaragták. Csak a népet magát nem volt szabad bántani. Az egyes polgár kicsúfolásának mindenki örült, mert hiszen ez rendszerint gazdag és hatalmas ember volt s voltaképpen nem is a néphez tartozott.

Periklesz korának utolsó éveiben kezdett szerepelni már *Euripidesz* is, a nagy görög tragikusok harmadika. Euripidesz azonban legtöbb tragédiáját már Periklesz halála után írta. Fejlődését azonban Periklesz korának köszönhette, amelyben először szerepelnek a *szofisták*, akik a filozófiát tanították. Az első szofista-mesterek *Prolagorasz* és a milétoszi *Hippodamosz* voltak. Periklesz Protagorászra bízta első házasságából való két fiának a nevelését is.

Jóniából származott az a nő is, aki Perikleszre igen nagy befolyással volt s aki nagyban előmozdította a jón műveltség terjedését Athénben. Őbenne testesült meg a régi és az új irány ellentéte a nőkérdésben is. Athénben eddigelé úgy a hajadonok, mint a férjes asszonyok szigorú visszavonultságban és erkölcsi fegyelemben éltek a szülői vagy a családi ház kapuján belül. A külső dolgokkal nem is volt szabad törődniük. A ház küszöbén lezárult az ő világuk. Egészen másként volt Jóniában, ahol a Kelet hatása alatt, továbbá a rohamosan növekvő gazdagság és a rohamosan finomuló kultúra következtében a házasság szentsége és feszessége sok csorbát szenvedett. A nők kiléptek a nyilvánosság színterére, testi bájaik mellett eszességükkel és műveltségükkel iparkodtak a férfiakat lebilincselni. Ennélfogva nagyon megnövekedett a nők befolyása, akik nem voltak túlságosan kényesek az erkölcs szigorú szabályaira, hanem a fejlett nőiesség sokszerű varázsával iparkodtak hatni a férfiakra. A jón életbölcsekkel együtt sok ilyen nő is átkerült Athénbe, ahol elesavarták az athéni férfiak fejét az athéni nők nagy szívfájdalmára.

Jóni nő volt, még pedig Milétoszból való, *Aszpázia* is, de az ő erkölcsi tisztaságához nem férhet kétség. Híres volt szépségéről, szellemességéről és háziasságáról. Periklesz első házasságának felbontása után feleségül is vette Aszpáziát. Periklesz első háza sága nagyon boldogtalan volt. Csak 453-ban nősült meg s Hipponikosznak elvált nejét vette feleségül, akitől két fia született, *Xanthipposz* és *Paralosz*. De 449-ben közös meg-



*Aszpázia, Periklesz felesége villája erkélyén fogadja előkelő vendégeit.*

Aszpázia igen szép, szellemes, művelt nő volt, de mivel nem volt athéni származású, Periklesszel való házasságát nem tekintették törvényesnek. Periklesz háza azonban találkozóhelye volt Athéa legműveltebbjeinek.

egyezéssel felbontották a házasságot és Periklesz elvált feleségét férjhez adta egy harmadik férfihoz. Két fiát azonban magánál tartotta. Aszpázia attól a perctől fogva, amikor Periklesz felesége lett, díszre és középpontja lett Periklesz házának. Nemcsak szerető, hűséges felesége volt urának, hanem a szó nemes értelmében munkatársa is. Középpontja volt annak a nagy szellemi életnek is, amely Periklesz hajlékában virágzott. A filozófusok közül állandó vendége volt Periklesz házának az éleai Zenon, Anaxagorász, Protagorász és Hippodamosz. Szokratesz is föltétlen tisztelője volt Aszpáziának. A történészek közül megfordult Periklesznel Herodotosz és valószínűleg Thukididesz is. A költők közül kebelbarátja volt Feidiász, Iktinosz, Kallikartesz és Mneziklesz.

Ha számbavesszük ezt a sok kiváló férfit, nem csodálkozhatunk rajta, hogy Periklesz udvara irányította egész Athénnek a szellemi életét. Sok kiváló férfi feleségével együtt el szokott látogatni Perikleszhez és Aszpáziához, ami a régi hagyományokhoz ragaszkodó tömegben rossz vért szült. A főbaj az volt, hogy a milétoszi Aszpáziát nem tekintették athéni polgárnőnek s ezért athéni felfogás szerint Periklesz és Aszpázia házasságát nem tartották törvényes házasságnak. Rossznéven vették ezt is Periklesztől, hogy valahányszor elment hazulról vagy hazatért, mindig megcsókolta a feleségét. Periklesznek egy fia volt Aszpáziától, akinek szintén Periklesz volt a neve. Nagytehetségű ember volt, olyan, mint az atyja, de születésének feltja volt s amíg később — nagyon szomorú körülmények között — az athéni nép nem törvényesítette őt, nem is illették meg a polgárjogok.

A koroneiai csata után, amelyben *Kleiniász* is elesett, Periklesz házába fogadta Kleiniász két fiát, *Alkibiádeszt* és *Kleiniászt* is, akiknek anyja, *Deinomakhé* unokahuga volt Periklesz anyjának, Agarisztének s így a két fiú az alkmeonidák családjába tartozott. Alkibiádesz és öccse nagyon vidám fiatal legények voltak s felforgatták az egész házat. Sok gondja volt Periklesznek első házasságából való két fiával is. Különösen *Xanthipposz*, az öregebb keserítette meg sokszor apjának az életét. Ellentétben atyjával, Xanthipposz pazarolta a pénzt, sőt később, amikor egy tékozló nőt vett feleségül, atyja tudta és beleegyezése nélkül pénzt is vett föl kölcsön atyja nevére, szóval mai értelemben váltót hamisított. Periklesz nem vállalta el az adósságot, hanem könnyelmű hitelezés, uzsora miatt följelentette a hitelezőt s emiatt annyira összeveszett fiával, hogy halálos ágyán sem bocsátott meg neki.

Periklesz udvarának az volt a célja, hogy az athéni népet műveltte

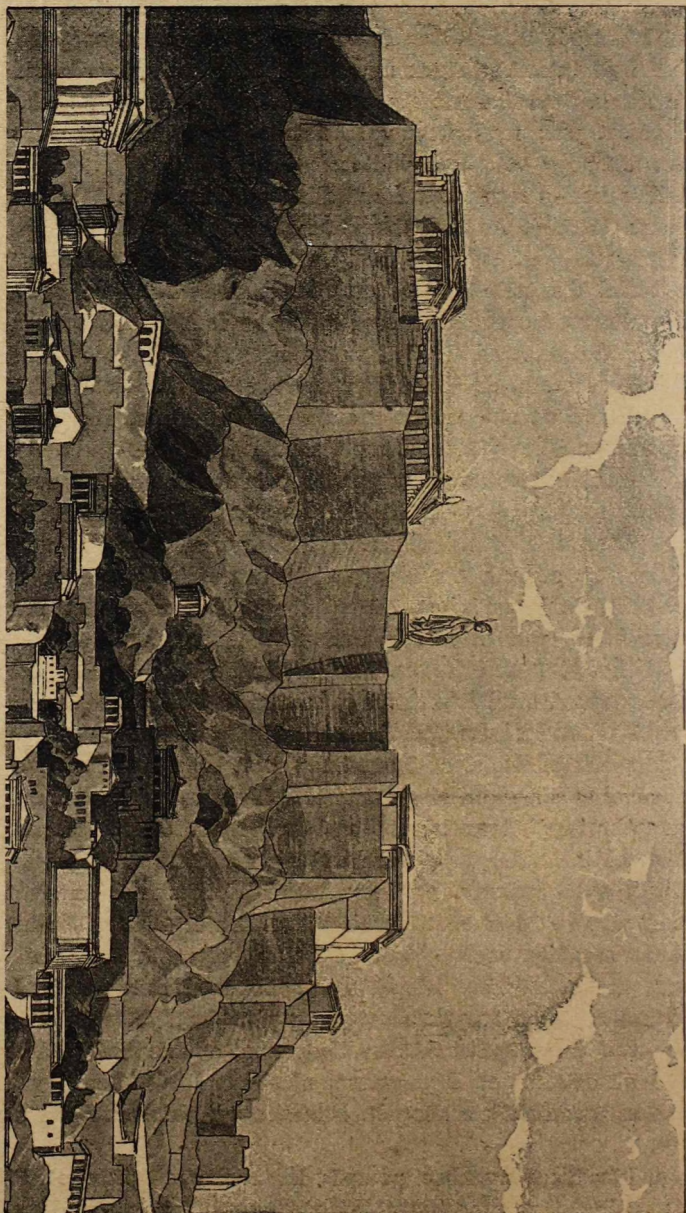
tegye. Ez azonban nem igen sikerült, csak kis mértékben. A művészet terén, különösen az építészet és szobrászat terén annál nagyobb diadalt aratott Periklesz. A görögök ugyanis az isteneknek pompás templomokat emeltek, de ők maguk egyszerű, alacsony házakban laktak. Őnáluk a művészet nem magánügy volt, nem az egyes kényelmére szolgált, hanem államügy volt és a vallásnak a szolgája.

Már Kimon is sok művészeti alkotással díszítette Athént. A Dipylon kapu előtt lévő *Akademosz-ligetel* megszüpítette s az athéni polgárság kedvelt sétahelyévé és az athéni ifjúság kedvelt játszóterévé tette. Szép platánokkal díszítette a vásárteret is és szaporította az *agora* körüli oszlopsorokat. Az egyik oszlopcsarnokot, amelyet Kimonnak egyik rokona építtetett, két festő, *Polignotosz* és az eginai *Mikon* ki is festette. A marathoni csata, elől Miltiádesz szobrával és egy amazonharc ékesítette a csarnokot, amelyet *tarka csarnoknak* neveztek. Templomot építtetett Kimon Thezeusz hazahozott csontjai fölé is.

Kimon mindezt a saját vagyonából csináltatta. *Periklesz* nem tehette ezt, mert magánvagyonra sokkal kisebb volt a Kimonénál. Miután a szövetségi pénztár Athénbe került, *Periklesz* elhatározta, hogy azt a pénzt, ami megmarad, Athén szépitésére használja fel. Hiszen a kincset jól el kellett helyezni s lehetett volna-e jobban elhelyezni, mintha az egész szövetség védő istenének, *Pallasz Athénének* a védelmére bízzák. Így keletkezett Athén várában, az Akropoliszban az a sok szép építmény, amelynek romjait még ma is csodáljuk. *Periklesz* építészei *Kallikratesz* és *Iktinosz*, szobrászművésze pedig a világhírű *Feidiász* volt.

Már Kimon akart az istennőnek a várhegyen szentélyt emelni s alapfalaival el is készült. Megbízásából *Feidiász* megcsinálta a marathoni csata zsákmányából az istennő messze látható óriási szobrát ércből. Aranyozott lándzsahegye messze ellátszott a Szunion hegyfokról, irányítójelül a hajósoknak. *Periklesz* folytatta Kimon építkezését és új tervezet alapján 14 év alatt befejeztette. Már 438-ban tető alatt állt a hatalmas szentély, mert ebben az évben helyezték el benne Athéne szobrát, amelyet *Feidiász* készített aranyból és elefántcsontból. A templom hátsó részében őrizték a szövetség pénztárát. Hétszáz esztendőnél tovább volt ez az épület Athéne temploma, amikor Szűz Mária templomává alakították át. Egy ostrom alkalmával 1687-ben a velenceiek bombái szétrombolták a közepét. Ennek a templomnak *Parthenon* volt a neve.

A következő években pompás kapubejárást építtetett *Periklesz* az Akropoliszhoz, a *Propileiakat*. *Mneziklesz* volt az építőmestere. Közé-



*Athén vára, az Akropolisz.*

Ebben a várban emellette Periklesz az ókor legfelségesebb épületeit. Itt volt Athéné híres temploma is, a Parthenon. A vár legkiemelkedőbb pontja Athéné Istenő 17 méter magas szobrára volt, Fejdíasz alkotása.

püzt volt benne Athénének, a diadalmasnak egy kis temp'oma is. Periklesz halála után építették az Akropoliszban az *Erekhtheiont*, Erekhtheusz régi attikai hérosz tiszteletére. Ez a szentély a peloponnézosi háború végén készült el és Athéne főpapnőjének a székhelye volt.

A *panathenaiák* alkalmából később a lóversenyek és egyéb versenyek mellett zenei és költői versenyek is divatba jöttek Athénben. Ezek számára építtette Periklesz az *Odeiont*, amely állítólag Xerxesz elfoglalt táborát utánozta. A földél gerendázatát elfoglalt perzsa hajók árbocáiból készítették.

Periaieusz kikötőt A hénnel *Kallikratesz* kötötte össze. Periklesz építtette ki a kikötőt is külön parkkal a kereskedelmi, teher és hadihajók számára.

Minde nagyszerű építkezés tömegesen vonzotta Athénbe a művészeket. Ezernyi munkáskezet foglalkoztatott Periklesz, úgyhogy a nép nagyon meg volt elégedve Periklesz tevékenységével. De éppen a pénzkérdés alkalmat nyújtott az oligarkháknak, hogy hevesen támadják Perikleszt és politikáját. Az ellenpárt élén Kimon halála óta *Thukididesz* állt, aki nem cserélendő össze a nagy történetíróval. Ez a Thukididesz alakította zárt párttá az arisztokratákat, akik azelőtt elszórtan ültek a népgyűléseken. Ezóta van a *nép* és a *kevesek* párt elnevezés. Thukididesz, aki kiváló szónok volt, a szövetség elégedetlen tagjainak szószólójává csapott fel és azt hirdette, hogy a szövetséges pénzek felhasználása Athén szépitésére visszaélés, pláne akkor, amikor Athén el sem számol a pénzzel soha a szövetség tagjainak.

Az oligarkhák leghevesebben akkor támadták Perikleszt, mikor Thébában, Euboiában és Megarában egyszerre felzendültek az oligarkhák. Thukididesz cserépszavazást is meg mert kockáztatni ebben az időben Periklesz ellen. De nagyon csalódott. A nép Periklesz mellett döntött és Thukidideszt száműzte tíz évre. Ezzel az oligarkha-párt elvesztette vezérét és szervezetét. Apró klubokra szakadt, amelyek közül egyik-másik szélső irányba terelődött és kétségbeesetten agítált Periklesz ellen. De Periklesz még tizenöt esztendeig maradt a hatalom birtokában. Minden évben beválasztották a sztratégák közé s így közvetlenül rábízta a hadügyek intézését is. A külpolitika vezetését pedig soha senki sem vitatta el tőle.

Ebből a korból való az eginai Athéne-templom is, amelynek homlokzata világhírű.

Thukididesz száműzetése után csakhamar még egyszer alkalma nyílt Athénnek arra, hogy résztvegyen a keleti bonyodalmakban. *Mega-*



*bizosz*, a perzsa király sógora kegyvesztetté lett és haragjában lázadást szított Szíriában, amelyet Artaxerxesz fegyverrel volt kénytelen elfojtani.

A Nilus deltájában meghúzódott egyiptomi felkelők *Amirtaiosz* vezetése alatt nagy érdeklődéssel figyelték ezt a belső perzsa háborúskodást, de mikor Artaxerxesz győzött és megint kibékült Megabizosszal, féltek, hogy a perzsák bosszúja őket fogja megint sújtani. Athénhez fordultak tehát segítségért és kérésüket támogatta *Pszammelikhosz* líbiai király is s 30.000 mérő búzát küldtek Athénbe, hogy osszák ki az athéni polgárok között. Bár a nép az ajándék következtében hajlandó lett volna az egyiptomiak támogatására, Periklesz kívánságára elutasította Amirtaiosz kérését.

A búzakiosztás azonban nagy nehézséggel járt, mert sokan jelentkeztek olyanok is, akiket a polgárjog nem illetett meg. Periklesz 451-ben ugyanis kimondotta, hogy csak az lehet athéni polgár, akinek már a szülei is azok voltak. Akkor revidiálták a polgárok jegyzékét és kétes esetekben szavazással döntöttek. A sok háborúskodás alatt azóta is egész tömeg illetéktelen ember tolakodott be az athéni polgárok közé. Újra revidiálták tehát a jegyzékét és megállapították, hogy 14.240 teljesjogú polgára van csak Athénnek, a többiek bitörtek. Ezeket azután száműzték.

Mikor Periklesz 451-ben meghozta a most említett törvényt, még első feleségével élt házasságban. Később Aszpáziával lépett házasságra s ettől való fia — Periklesz saját törvénye folytán — nem volt athéni polgár. Eleinte nem sokat törődött ezzel Periklesz. De mikor 430-ban egy nagy dögvész alkalmával első házasságából való mindkét fiát elvesztette, azzal a kéréssel fordult a néphez, hogy a törvényt az ő családjára vonatkozólag helyezték hatályon kívül. Az athéni nép teljesítette is Periklesz kívánságát.

Hosszú ideig békében éltek ezután a szövetséges görögök. Azonban 440-ben háború tört ki *Számosz* sziget és *Milétosz* között Priene birtokáért s a milétosziak Athénhez fordultak segítségért. De ugyanekkor a számoszi demokraták is Athénhez fordultak, hogy szüntesse meg szigetükön az oligarkhikus alkotmányt. Athén mind a két kérelmet meghallgatta és felszólította a számosziakat, hogy hagyják abba a háborút és a vitás kérdést, mint szövetségi ügyet, terjesszék Athén elé döntés végett. A számosziak azonban ebbe nem akartak beleegyezni. Periklesz erre 40 hajóval Számoszba sietett, fővárosát elfoglalta, az oligarkha kormányt elcsapta, athéni helyőrséget hagyott a szigeten s 50 előkelő férfit és 50 fiút vitt el magával túszul, kiket Lemnoszban hagyott őrizet alatt.

A számoszi oligarkhák erre *Pissuthnesz* perzsa szatrapával szűrték össze a levét. Éjszaka partra szálltak Számosz szigetén, elfoglalták a fővárost, legyőzték a demokratákat és az athéni helyőrséget elfogták. Miután nem sokára a túszaikat is sikerült Lemnosz szigetéről visszaszerezniök, teljesen elszakadtak Athéntől.



Az athéni várba vezető út.

A Propileiáknak nevezett feljáró oldalai nagyszerű domborművekkel voltak díszítve. Ma romokban hever a várral együtt.

Ugyanekkor felmondta az engedelmisséget Athénnek a rendkívül fontos *Bizantion* is. Számoszal együtt elvesztek a káriai városok is, Bizantion elvesztése pedig veszedelemmel fenyegette Athén egész keleti kereskedelmét.

Athén szerencséjére a peloponnészosziak rá is koccak a 445-ben kötött békeszerződéshez és nem voltak hajlandók beleavatkozni a vitába, mert Korinthosz kijelentette, hogy minden államnak jogában áll hűtlen szövetségeseit megrendszabályozni, sőt a békeszerződés alapján Athén-

nek joga volna a peloponnézosziak segítségét is igénybe venni Számosz ellen. A perzsa királyt persze nem kötötte a szerződés. Álláspontját jellemezte az a körülmény, hogy Pisszuthnesz perzsa szatrapa Szárdeszbe vitette a Számoszban elfogott athénieket s híre járt annak is, hogy főniciai flotta készül Számosz támogatására.

Periklesz lett a Számosz ellen indított hadseregnek a fővezére. Vezetársai között volt *Szofoklesz* is, a tragédiaíró, akit az athéniek ezzel akartak kitüntetni legutóbb előadott tragédiájáért, az „*Antigone*”-ért. Szofokleszt, aki akkoriban 50 éves lehetett, nagyon mulattatta harcias megbízatása. De a fővezér külön megbízást is adott neki. A hatvan hajóból, amely egyelőre megindult Számosz felé, tizenhatot részint Lezboszba, részint Khioszba küldött Periklesz, hogy segítséget kérjenek és a khioszi hajóraj élére Szofokleszt állította.

*Trágia-sziget* mellett — Számosz és Miléosz között — találkozott a 44 athéni hajó 70 számoszi hajóval, amelyek éppen Miléosz felől tértek hazafelé. A számoszi hajóraj áttörte az athéni hajórajt és nagy veszteség árán szerencsésen hazaért a számoszi kikötőbe, ahol azonban Periklesz rögtön ostromzár alá fogta őket, de csak akkor vált teljessé az ostromzár, mikor újabb athéni hajók érkeztek. Lassan 180 hajóra növekedett Periklesz flottája s ez ellen a számosziak nem bírtak védekezni. Visszavonultak hát teljesen a szárazra, itt azonban Periklesz új szerkezetű ostromgépekkel, faltörő kosokkal lépett fel ellenük. A számosziak végül nyolchónapi vízi és szárazföldi ostrom után megadták magukat, minthogy a perzsa fölmentő flotta sehogy sem akart megérkezni. Az athéniek szigorúan büntették Számoszt. A város falait le kellett bontani, túsokat adni, a hajókat kiszolgáltatni s a hadiköltségeket — 1276 talentumot — részletekben befizetni a szövetség pénztárába. Elvesztették Amorgosz szigetét is.

Számosz meghódolása után Bizantion sem remélhetett semmit. Megadta magát, Athén alattvalója lett és ezentúl nagyobb járulékot fizetett a szövetség pénztárába.

Periklesz, mikor a háború befejezése után visszatért Athénbe, az elesettek emlékére ünnepélyes gyászszertartást rendezett, amelyen ő maga mondta a gyászbeszédet. Nagy tetszést aratott s egyik gondolatát, hogy annyi hős ifjú halála elrabolta az esztendő tavaszát, azóta sokszor szokták idézni. Mikor lement a szószékről, az asszonyok nagy ünnepléssel fogadták s mintha diadalmas versenyző lett volna, koszorúval és szalagokkal ékesítették. Csak *Elpinike*, Kimon huga lépett eléje ezzel a szemrehányással: „Nos, Periklesz, bizony dicséretet és koszorú-

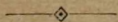
kat érdemelnek tetteid, mert annyi derék polgártól megfosztottad városunkat, még pedig nem úgy, mint bátyám annakidején, a médek és a föníciaiak ellen viselt háborúban, hanem egy velünk szövetséges és rokon város leigázásában!"

Periklesz mosolygott erre a támadásra és Arkhilokhosz egy versével felelt ilyenformán: „Óh, te öreg asszony, még mindig kendőződ magad?"

A khalkiszi városok viselkedése a számoszi zendülés alatt nagy aggodalmat keltett az athéniakban s azt a gondolatot ébresztette bennük, hogy azon a vidéken is jó lesz egy nagyobb gyarmatalapítással őrhelyet létesíteni. A legutolsó gyarmatalapítása Athénnek *Thurioi* volt, a régi *Szibarisz* mellett. Ez a gyarmat felvirult ugyan, de nem volt tiszta athéni gyarmat, mert kevert volt nagyon a népe s így Athén nem érte el vele azt a célját, hogy a saját politikáját erősítse Alsó-Itáliában.

Nem volt több szerencséje Athénnek thrákiai új gyarmatával sem. A Sztrimon mellett Ennea-Hodoiban letelepült gyarmatosait az edónok elűzték. Mindazáltal az athéniak most megint ott akartak megtelepedni, mert azóta kedvezőbbé vált a helyzet. Amikor ugyanis Alexandrosz makedón király meghalt és birodalmát felosztotta négy fia között, akik egymással állandóan viszálykodtak, egy sereg elszánt athéni polgár 437-ben kivándorolt Ennea-Hodoiba, elűzte az edónokat és megtelepedett ott. Az új gyarmatot ezidőtől fogva *Amfipolisznak* nevezték. Mint-hogy azonban most is csatlakoztak a gyarmatosokhoz idegen elemek, Amfipolisz nem volt tiszta athéni gyarmat s így az athéniak nem érték el azt a céljukat, hogy megbízható őrhelyet alapítsanak azon a vidéken.

Látjuk, hogy Athénnek, bármily becsületes volt is a törekvése, nem sikerült az összes görögöket fönnhatósága alá vonnia. Mindenféle nyoma volt az elégtelenségnek és a törekvésnek, hogy hol egyik, hol másik város vagy sziget kiváljon az athéni szövetségből. Hiszen mikor Számoszt visszafogialták, a káriai szövetségesek csoportját meg kellett szüntetni s megmaradt részét a jóniai csoportba kellett beleolvasztani. Nagyon szomorú tapasztalatok voltak ezek, különösen most, mikor küszöbön állt a döntő mérkőzés Athén és Spárta között a hegemoniáért egész Görögország fölött.



## A peloponnézoszi háborútól a makedón korig.

### A peloponnézoszi háború.

A nagy háború, amelyben Görögország két legerősebb állama küzdött a főhatalomért, voltaképpen azonban csak az északi idegenek hódítását készítette elő, váratlanul oly ponton kezdődött meg, amelyre senki sem gondolt volna. A barbár Illíria partvidékén Korkira, a mai Korfu-sziget lakói gyarmatot alapítottak, amelyet *Epidamnosznak* neveztek el.

Korkirát magát is a korinthosziak gyarmatosították. De a korkiraiak megbízhatatlanoknak és hűtleneknek bizonyultak. Epidamnoszban csakhamar kitört az akkori általános görög nyavalya. Az arisztokraták kormányozzanak-e vagy az egész nép? Azt a választ, hogy egyik sem a kettő közül, nyomatékosan megkapták a görögök később makedóniai Fülöptől. Epidamnoszban a demokraták győztek és elűzték az arisztokratákat, akik erre a város mögött élő barbárokkal szöveteztek s szárazon és vizen egyaránt annyira szorongatták a várost, hogy ennek lakossága segítségért fordult Korkirához, amely anyavárosuk volt. Minthogy a korkiraiak elutasították őket, az epidamnoszi demokraták a delfi jósdától engedélyt kértek, hogy Korinthoszhoz fordulhassanak segítségért, amely úgy nekik, mint Korkirának közös anyavárosuk volt. A jósdának nem volt ez ellen kifogása és Korinthosz biztató választ adott a követeknek, főleg Korkira miatt, amelynek hűtlen népén szívesen ütött egyet. Szárazföldön hoplitákat és gyarmatosokat küldött Epidamnoszba, mert tengeren tartott a korkiraiak 120 vitorláshajóhól álló erős flottájától.

Korkira erre ráparancsolt Epidamnoszra, hogy fogadja vissza sürgősen elűzött arisztokratáit. Minthogy a parancsnak nem volt fogadtatja, a korkiraiak ostromolni kezdték Epidamnoszt. A korinthosziak erre szövetségeseket kerestek. Minthogy az egész ügy kezdett nagy árnyokat ölteni, a korkiraiak szerettek volna visszahúzódni s azt ajánlták a korinthosziaknak, hogy vessék magukat alá választott bíróság dönté-

sének. A korinthusziak ebbe nem egyeztek bele, mire megindult teljes erővel az ellenségeskedés. A korkiraiak megverték a korinthusziak 75 hajóból álló hajóhadát, elfoglalták Epidamnoszt, elpusztították a Korinthuszi-öböl bejárásiánál fekvő *Leukász* szigetét, amely szövetséges volt Korinthusznak s felégették a killenei hajóműhelyeket és raktárakat is.

A korkiraiak, bár egyelőre győztek minden vonalon, tisztában voltak azzal, hogy sokáig nem bírnak a korinthusziakkal s ezért *Athénhez* fordultak segítségért. Ennek hírére a korinthusziak is nyomban követeket küldtek Athénbe, hogy keresztezzék a korkiraiak tervét. Athént csak annyiban érdekelte az egész ügy, hogy nem állt érdekében, hogy Korinthusz érvényesüljön a nyugati vizeken, mert Athén kereskedelme szépen fejlődött az itáliai partokkal. Amellett azonban furcsa dolog lett volna, hogy a demokratikus Athén az arisztokratikus Korkirát támogassa. Nagyon tévovázott is ennél fogva az athéni nép s végül kétnapi tanácskozás után úgy döntött, hogy Korkirát nem fogadja be az athéni tengeri szövetségbe, hanem külön *védő szövetséget* köt a szigettel.

Tíz hajót küldött Athén Korkirába, úgyhogy Korkira flottája 120 hajóra emelkedett, míg Korinthusz hajóhada 150 hajóból állt. *Szibota* szigete mellett ütközött össze a két hajóhad. A korinthusziak legyőzték Korkira 110 hajóját, a végső szükség idején a tíz athéni hajó is belekeveredett a harcba, hogy megóvja Korkira hajóit a megsemmisítéstől. A korinthusziak nem újították meg a harcot, mert újabb 20 athéni hajó is megjelent. A korinthusziak erre elvitorláztak.

Alig szűnt meg Korkira körül a háborúskodás, a folytatása máshol tört ki, természetesen összefüggésben az eddigi eseményekkel. A három Khalkidike-félsziget közül a legnyugatibban volt a már többször említett *Potidaia*. Bár korinthuszi gyarmat volt, az athéni tengeri szövetséghez tartozott. Korinthusz évenként egy főhivatalnokot szokott küldeni Potidaiaiba annak jeléül, hogy Korinthusz az anyaváros. Az athéniak a történetek után azt kívánták Potidaiaától, hogy ne fogadják be többé ezeket és a város falainak egy részét rombolják le. Potidaia azonban nem tett eleget ezeknek a követeléseknek, hanem fegyverkeztek és *Spártába* is küldtek követeket, hogy szükség esetén Spárta védelméről bizonyosak legyenek. Sőt érintkezésbe léptek az egyik makedón királlyal, *Perdikkással* is, aki segítséget ígért nekik, ha az összes khalkisziak elszakadnak Athéntől.

Igy aztán *Potidaia*, szövetségben a többi khalkisziakkal nyíltan elszakadt Athéntől. Athén sereget küldött Perdikkász ellen és külön

sereget küldött Potidaia ellen is, amelynek támogatására Korinthosz 2000 embert küldött. A két athéni sereg csakhamar egyesült, mert Perdikkász békét kötött az athéniakkal és 600 lovast is adott nekik. A lovasok azonban csakhamar átpártoltak az ellenséghez, sőt a ravasz Perdikkász maga állt élére a potidaiai lovasságnak. Az athéniak mindazáltal diadalt arattak a kettős ellenségen és bekerítették Potidaiait. Az ütközetben résztvett az akkor körülbelül negyvenesztendő Szokratesz mellett az ifjú Alkibiádesz is és súlyos sebet kapott. A halál torkából Szokratesz mentette őt ki.

A korinthosziak újabb kudarcuk után arra törekedtek, hogy mozgó-



Bronz halotti urnák.

Ilyen emberfej alakú urnákban őrizték meg a görögök elégetett halottaik hamvait.

sítsák Athén ellen az egész peloponnézosi szövetséget. Támogatták őket elsősorban a *megaraiak*, akiket az athéniak halálbüntetés terhe mellett 432-ben kitiltottak összes piacaikról, mert a megaraiak a Szibotaszigeti csatában a korinthosziakat támogatták.

A peloponnézosi szövetség mozgósításában *Spártát* illette meg a döntő szó. Spártában 431 tavaszán nagy tanácskozás volt s ekkor kitűnt, hogy a spártaiak maguk is két táborra oszlanak. Az egyik párt, amelynek *Arkhidamosz* spártai király volt a vezére, azt akarta, hogy előbb készüljenek el alaposan a háborúra s várják meg a kedvező perccel a beavatkozásra. A másik párt rögtön meg akarta indítani a háborút. A tanácsgyűlés úgy döntött, hogy Athén megszegte a 15 évvel előbb kötött békeszerződést s a delfi jósa is hasonló értelmű választ adott a hozzáintézett kérdésre.

Miután a szakítás okát Athénre hárították, Korinthosz kedvéért

kimondta a peloponnézoszi szövetség a *háborút is Athén ellen*. De a határozattól még messze volt a megvalósítás, mert a szövetség sokkal gyöngébb volt egyelőre Athénnál, hiszen elsősorban tengeri csatáról lett volna szó. Csodálatos, hogy Athén, mikor értesült a határozatról, nem kezdte meg rögtön a támadást a gyöngébb ellenfél ellen, hanem tárgyalásokba bocsátkozott a peloponnézosziakkal, holott nem volt már miről tárgyalnia. De Spárta időt akart nyerni, hogy kellőképpen fegyverkezessen.

Spárta mindenekelőtt azt kívánta Athéntől, hogy száműzze Perikleszt, aki utóda Alkmeonnak, aki hajdanában Kilon híveit a szent helyen megölette s így rajta van a bűn súlya. Az athéniiek erre azt kívánták, hogy Spárta is tisztítsa meg magát attól a bűntől, hogy Pauzániászt Athéne templomába befalazták és a helotákat Pozeidon templomában meggyilkolták. Másodszor azt kívánta Spárta, hogy Athén adja ki Potidaiát és Eginát és vonja vissza a megaraiak ellen hozott tiltó határozatát. Athén ezt is visszautasította. Harmadszor azt kívánta Spártát, hogy Athén oszlassa föl egész tengeri szövetségét.

Mindez csupa olyan kívánság volt, amelyet Athén nem teljesíthetett. Bámulatos, hogy a népgyűléseken mégis akadtak egyesek, akik azt ajánlották, hogy tovább tárgyaljanak Spártával. Periklesz a háborút indítványozta, amelyet amúgy sem lehetett már elkerülni s fölöslegesnek mondott minden engedékenységet. Utalt Athén túlsúlyára a tengeren s utalt arra is, hogy maga Attika is csaknem tengertől védett szigetnek tekinthető. Azt ajánlotta továbbá, hogy Athén környékét tegyék sivataggá. Nagy sürgetésére végül az athéni nép egyhangúan kimondta a háborút.

A háború kezdetén az ellenfelek így oszlottak meg. *Athén* pártján álltak: Khiosz, Lezbosz, Platea, Naupaktia, Akarnánia, Korkira, Zakinthosz és a szövetség járulékköteles tagjai. *Spárta* részén álltak: Megara, Boiotia, Fokisz, Lokrisz, Ambrakiotia, Anaktoria és a peloponnézosziak.

Spárta legfontosabb szövetségesei egyelőre azok voltak, amelyeknek hajóhaduk volt: Korinthosz, Megara, a szikioniak, az elisziek, az ambrakiotok, a leukásziak és az anaktoriak. Periklesz, tehát egy kissé alábecsülte mint ebből a felsorolásból látjuk, a peloponnézoszi tengeri haderőt. A spártaiak a perzsa királyhoz is fordultak, de ez semleges maradt, mert respektálta Athén hatalmát. Semlegesek maradtak Itália és Szicília görög gyarmatosai is.

Platea meghíusult éjjeli megszállása után két hónap múlva a peloponnézosziak csapatai az Iszthmoszon gyülekeztek. A hadjárat vezére



Arkhidamosz spártai király volt, aki óvatosságra intette hada't és kifejtette, milyen erős ellenfél Athén.



*A Lizikrátesz- emlékmű Athénben.*

Egész ucca volt Athénben ilyen apró műrványépületekkel, melyeket a nemzeti ünn-pe'ken győztes énekkarok vezetői emeltek s tetejéu helyezték el a jutalmul kapott érc-háromlábát. Ezek közül csak egy maradt meg, a Lizikrátesz-emlék, amely nemes arányaival a korinthusi építészeti stílus egyik remeke.

Arkhidamosz így szólt a szövetséges hadakhoz : „Arra készülünk, hogy megtámadjunk egy minden tekintetben csodálatosan felszerelt ellenfelet, úgyhogy bizonyosak lehetünk benne, hogy az ellenség felkeres

és szembezáll velünk, talán már most, amikor átlépünk a határon, vagy legkésőbb, amikor látni fogja, hogy birtokát pusztítjuk és romboljuk. Minden ember, akit szokatlan megaláztatás ér, haragra lobbán és szenvedélye dühében megfélekedzik minden okosságról, mikor szembevagyálazzák: mennyivel inkább várhatjuk ezt az athéniektől, akik uralkodáshoz szoktak és inkább gondolnak arra, hogy mások területét elpusztítsák, mintsem hogy saját területükön lássák tanyázni az ellenséget.”

Arkhidamosz követe, *Melezipposz* be sem jutott Athénbe, mert Periklesz már előbb elfogadtatott a néppel egy határozatot, hogy a spártaiaknak sem hírnökét, sem követét nem szabad Athénbe beereszteni. Értésére adták hát Melezipposznak, anélkül, hogy a városba beeresztették volna, hogy napnyugta előtt el kell hagynia az athéni területet. Kíséretet adtak melléje, hogy ne is beszélhessen útközben senkivel.

Mikor Melezipposz a határon elbúcsúzott kísérőitől, nagy ünnepléssel, amelyet az események később nagyon is igazoltak, így szólott: „Ez a nap nagy nyomorúság kezdete a görögök számára.”

De Arkhidamosz sejtelve nem teljesült. Miután több napon át hiába ostromolta a kis *Oinoe* határerődöt, átkelt attikai területre s pusztítani kezdte Athén környékét. De nagy ámulatára néptelen volt az egész vidék és ellenségnek nyomát sem látta sehol. Periklesz parancsára ugyanis a falvak lakói mind Athénbe menekültek. Nagy áldozat volt ez részükről, mert megszokott kényelmes otthonuk helyett most a főváros falai között kellett szoronganiok, de szívesen és készségesen engedelmeskedtek Periklesznek, mert rendületlenül megbíztak benne valamennyien.

Persze, ehhez a várakozó háborúskodáshoz nagyon sok pénzre volt szükség már az élelmezés szempontjából is. De volt egyelőre pénz elég. Periklesz a népgyűlésen azt jelentette polgártársainak, hogy a hadi kincs árban 6000 talentum van s a szövetséges államok évente 600 talentum járulékot fizetnek be az athéni pénztárba. Van továbbá az Akropoliszban töméntelen felhalmozott drága ajándék az istennő számára, ezt is fel szabad használni a haza védelmére, ha szükség lesz rá. Van a többi között tíz Niké-szobor, a győzelem istenőjének szobrai, amelyeknek aransúlyja 524 kilogramm. Athéne aranyköpenye a Parthenonban szintén megér 40 talentumot és könnyen levehető a szoborról. Ha tehát csak meglévő kincseikre számíthattak, akkor is körülbelül 46.400.000 pengő hadikincsük volt. Az athéni haderő a következő volt: 13.000 athéni hoplita, 16.000 ifjabb és idősebb férfi, akik a város őrzésére használhatók voltak, továbbá 2800 könnyű fegyveres és 300 hadi-

hajó. Mindez mai fogalmaink szerint nem volt túlságosan nagy haderő, de nem szabad megfeledkeznünk a megfelelő számú rabszolgákról sem. Mindenesetre Arkhidamosz joggal tekintette veszedelmes ellenségnek az athénieket.

Míg a peloponnézosziak barbár módra pusztították a néptelen Attikát, hogy kicsalják a fővárosból az athénieket, Athén 100 hadihajót küldött ki a peloponnézoszi partmellék pusztítására.

Ugyanakkor megtámadták az athéni hajók *Eginát* is, kényszerítették a sziget lakóit, hogy távozzanak a szigetről és a Peloponnézosz keleti partjára szállították őket. Majd miután a peloponnézoszi sereg elvonult az elpusztított területről, *Periklesz* kivonult hoplitáival Megara ellen, amelynek területét ekkor és a háború folyamán még több ízben kegyetlenül végigpusztította.

Mint hogy az expedíciók alatt még jobban meggyőződtek róla az athéniak, hogy a háború lényege a pénz, elhatározták, hogy a hadi kincsből 1000 talentumot tartalékba helyeznek és kimondták, hogy ehhez csak akkor szabad hozzányúlni, ha Athént ellenséges flotta támadja meg és minden egyéb segélyforrás kimerült már. Halálbüntetéssel sújtották azt, aki megszegi ezt a határozatot. Évekig érvényben is maradt ez a különös határozat, míg végre a kényszerítő szükség hatása alatt hatályon kívül helyezték. Elhatározták azt is, hogy száz háromfedélzetű hajó állandóan indulásra készen otthon horgonyozzon a kikötőben, hogy szükség esetén rögtön fel lehessen használni.

Attika földjének pusztítása szomorú esemény volt ugyan, de ezekkel szemben volt elég siker is és aránylag nem nagy volt a veszteség emberéletben sem. Mindennél fogva *Periklesz* 431 végén, mikor a halottakat temették a *Kerameikoszban*, bátran oly gyászbeszédet mondhatott, amely nem annyira az elesetteket gyászolta, mint inkább lelkesítette a hallgatóságát Athén nagyságáról és kiválóságáról rajzolt bátorító képekkel.

Az athéniak tovább is bíztak *Perikleszben* és nem ok nélkül, mert a spártaiak betörése, amely 425-ig évről-évre megismétlődött a 426. esztendő kivételével, nem járt soha eredménnyel. Abba is maradtak később ezek a betörések. Így aztán a háború második esztendeje is szerencsésen végződött az athéniakra. Elfoglalták az ostromlott *Potidaiát* s miután lakóit kivándorlásra kényszerítették, a városba athéni polgárokat telepítettek.

De ekkor oly ellensége támadt Athénnek, amely kimélettenségével és végzettségével csirájában fojtotta meg Athén összes reményeit. *Pestis*

támadt Athénben, amely ugyanakkor pusztított a Földközi-tenger más jelentékeny városaiban és tartományaiban is: Ugyanakkor pusztított a dögvész Athénben, Rómában és Karthágóban és valószínű, hogy ez utóbbi helyről hurcolták be Athénbe, amely élénk kereskedelmi összeköttetésben volt Karthágóval. Amellett a dögvész tavasszal tört ki Athénben és a nyári melegben egyre jobban elhatalmasodott. Orvosszerét nem tudta senki a dögvésznek. Az orvosok maguk is elpusztultak. Mesélik, hogy a kor egyik leghíresebb orvosa, *Hippokratesz* a dögvész idején Athénbe sietett, hogy a betegséget tanulmányozza, de a gyógyszerét ő sem fedezte föl. Csak azt ajánlotta sürgősen, hogy az uccákat füstöljék ki alaposan. Ezt az eszközt sokszor használták azután a középkorban is dögvészek idején. A dögvész erkölesi hatása Athénben is olyanforma volt, mint később a középkorban. A betegetől elmenekültek hozzátartozóik is és sorsukra bízták őket, míg ők maguk vad érzéki orgiákban tobzódtak. Az erkölesi elvadászás általánossá lett. Egyébként számos athéni család teljesen kihalt s az Athénbe zsúfolt környékbeli népességből is bőven szedte a halál az áldozatokat.

A pestisnek csak az az egy jó oldala volt, hogy a lakedémonok elmenekültek előle Attika földjéről, mert félték a fertőzéstől. A dögvész nem is követte a lakedémonokat a Peloponnéoszra, ami eggyel több ok volt arra, hogy a papi párt az istenek büntetését lássa benne, amellyel az átok alatt nyögő Alkmeonidát, Perikleszt büntetik. Ezt a hitet iparkodtak suttyomban, de részint nyilvánosan is átplántálni a közvéleménybe. A szörnyű vést magukkal hurcolták a környékre is az athéni csapatok. Negyven nap alatt 1500 hoplita halt meg a Potidaia ellen kivonult 4000 közül.

Periklesz sem kerülhette ki a keserves tapasztalatokat. Száz hadihajóval megindult *Epidauros* ellen s már-már eredménnyel járt volna, mikor kitört a flottán a gyilkos betegség s Periklesz kénytelen volt kudarcra visszaterni Athénbe.

Kezdték most érvényesülni azok az emberek, akik régóta várták már, hogy nyíltan felléphessenek Periklesz ellen. Már az epidauroszi expedíció előtt felhasználták azt a babonás hitet, hogy a dögvész az istenek büntetése és *Diopelhesz*, akinek vallásos dolgokban nagy híre volt, a népgyűlésen azt indítványozta, hogy emeljenek vádat azok ellen, akik az isteneket tagadták vagy új tanokat hirdettek az égitestekről. A vád *Anaxagorász* ellen irányult, akít el is ítélték öt talentumra, mire Anaxagorász kivándorolt Athénből Lampszakoszba, ahol nyugodtan élhetett tovább tanulmányainak.

Ugyanez időtájt fedezték fel azt is, hogy *Feidiász*, az akropoliszi Athéne-szobor híres művésze, valláselleni vétséget követett el, mert saját magát is rávéste az istennő pajzsára, mint kőhajító harcost. Ebből tudjuk, hogy a híres művész arcképét hol kellett keresnünk. A vinditványt Feidiász ellen elfogadták, miután már előbb egy másik vád eredménytelen maradt. Egy *Menon* nevű ember ugyanis azzal vádolta Feidiászt, hogy az istennő köpenyének elkészítésénél sikkasztást és csalást követett el a rábizott arannyal. Szerencsére a köpenyeget könnyen le lehetett emelni az istennő szobráról s így csakhamar kítűnt a vádaskodás alaptalansága.

De még tovább mentek. Egy jelentéktelen vigjátékiró, *Hermipposz* vádat emelt *Aszpázia* ellen, hogy ő is megveti az isteneket úgy, mint *Anaxagorász*, sőt mikor athéni nők vannak nála látogatóban, még gonoszabb dolgokat is művel. *Periklesz* maga jelent meg a tárgyaláson, hogy védelmezze élete társát és hűséges tanácsadóját. A gyalázatos támadással szemben nem volt más védelme, mint könnyei. Az athéni nép nagy elégtétellel látta *Periklesz* megaláztatásában bírói hivatásának felségét és kegyesen felmentette *Aszpáziát* a vád alól.

Az epidauroszi szerencsétlen expedíció és a pestis romboló hatása alatt arra is vállalkoztak emberek, hogy magát *Perikleszt* is megvádolják s ugyanakkor követeket is küldtek Spártába, hogy békéért könyörögjenek, de eredménytelenül. A vádlók között volt a jövő embere is, *Kleon*, a timár, aki csakhogy karriért csináljon, elkeseredetten támadta mindig *Perikleszt*. Erről a *Kleonról* írja *Arisztotelesz* a következőket: „Ezrontotta meg nagyravágásával leginkább az athéni tömeg erkölcsét, ő volt az első, aki nem tisztességes ruhában és nyugodtan lépett a szószeekre, mint a többi ember, hanem bőrkötényben s lármával és gyalázkodással izgatta az athéni népet.”

*Kleonnak* és társainak az erőlködése sikerrel járt. Az athéni nép 50 talentum bírságra ítélte *Perikleszt* és megfosztották őt a sztratégá tiszteétől. Ugyanez a sors érte tehát *Perikleszt* is, mint hazájának annyi más érdemes fiát.

Minthogy azonban csakhamar belátták, hogy Athén *Periklesz* nélkül nem Athén többé, nemsokára újra megválasztották *Perikleszt* sztratégává s minden módon elégtételt akartak szolgáltatni a megbántott férfiúnak. Ekkortájt történhetett az is, hogy *Aszpáziától* való fiának megadták a teljes polgárjogot, minthogy *Periklesz* két idősebb fiát elragadta a pestis. *Periklesz* maga inditványozta, hogy szüntessék meg a régi törvényt, amely a polgárjogot a tiszta athéni származáshoz kötötte.



*Periklesz halála.*

A nagy athéni államférfi pestisben halt meg a peloponnézszi háború elején. Halálos ágyán így szólt barátaihoz: „Egyebet ne dicsérjetez bennem, csak azt, hogy miattam athéni embernek sohasem kellett gyászruhát öltenie.”

Bizonyára azért tette ezt Periklesz, mert érezte, hogy a dögvész és a háború okozta súlyos veszteségek után az athéni polgárságnak felfrissítésre van szüksége.

Még azt megérte Periklesz, hogy *Formion* athéni hadvezér, aki néhány hadihajóval elvitorlázott a Korinthoszi-öbölbe, nagy sikereket aratott s hogy az athéniak elfoglalták *Potidaiát*, a háború egyik okát. Periklesz maga lassan elsovadt. A betegség, amely még nem szűnt meg teljesen, csak jelentékenyen enyhült, átragadt Perikleszre is, akinek szívós szervezetét az előbbi évek keserőségei nagyon megrokkantották. Ő maga érezte legjobban, hogy nem a régi többé. Fáradt mosollyal mutatott rá többször arra az amuletre, amelyet az athéni nők akasztottak rá védelmül a betegség ellen. Mikor már haldoklott s eszméletlenül feküdt s barátai ágya körül a nagy ember érdemeiről beszéltek, Periklesz hirtelen föleszmélt és így szólt suttogva: „Egyebet ne dicsérjeteek bennem, csak azt, hogy én miattam athéni embernek sohasem kellett gyászruhát öltenie.”

Kr. e. 429 októberében halt meg Periklesz, mikor már harmadfél esztendő óta dült Görögországban a végzetes festvérháború.

Periklesz halála után három férfi tolult előtérbe. Az első *Nikiasz* volt, az óvatos, megfontolt hadvezér, a béke barátja és az arisztokraták híve. Bár nem tartozott a túlzó irányhoz, de idegenkedett Periklesz új gondolataitól is és szinte babonásan vallásos volt. Sokkal nagyobb volt a befolyása a már említett *Kleonnak*, aki a néppárt vezére volt. A népre különösen nyers beszédeivel hatott, mert olyan látszatot tudott kelteni, mintha bátor ember lenne, aki mindig kertelés nélkül megmondja az igazat. Voltaképpen pedig hízelt a népnek, valahányszor alkalma volt rá s különösen később, mikor a bírói zsoldot három oboloszra emeltette föl, vitathatatlan volt a népszerűsége. A harmadik, aki Kleon pártján állva állandóan a háború mellett kardoskodott, *Demoszthenesz* volt, vitéz, elszánt férfi és kiváló hadvezér.

A hosszúra nyúló háborúnak csak a főbb eseményeit szükséges említenünk. A háború negyedik esztendejében, miután a peloponnésziak szokásuk szerint betörték megint Attikába s azután visszavonultak anélkül, hogy nagyobb károkat okoztak volna, az történt, hogy *Mitilene* város vezetése alatt csaknem az egész hatalmas *Lezbosz-sziget* elpártolt az athéniektől. Az athéniak először követek útján próbáltak hatni az elpártolt szövetségesre, de mikor ennek nem volt eredménye, negyven hadihajót küldtek ki a sziget ellen. Ez a hajóhad az első esztendőben nem ért el lényeges eredményt. A mitileneiek Spártához fordul-

tak segítségért és Spárta be is fogadta Lezboszt a peloponnézoszi szövetségbe, de csak annyit tehetett egyelőre az érdekében, hogy elhatározta, hogy a jövő esztendőben negyven hajót küld Lezbosz segítségére.

Ez 427-ben meg is történt. De a lakedémon flotta későn érkezett, mert közben az athéniek *Pakhesz* vezetése alatt újabb hajókat küldtek Lezboszba, amelyek egyesülve a tavaszi negyven hajóval, körülzárták és kiéheztették Mitilénét. Az éhség oly nagy volt már a városban, hogy az alsóbb néposztályok, mikor a végső szükségben fölfegyverezték őket az athéniek ellen, dárdájukkal vezérük, a lakedemóni *Szalaithosz* ellen fordultak és kenyeret követeltek tőle, mielőtt harcba vonulnak. Ennek a következménye természetesen az lett, hogy Mitilene kapitulált. Az előkelők az istenek oltáraihoz menekültek s csak akkor adták meg magukat, mikor *Pakhesz* megígérte nekik, hogy nem bántja őket.

Oththon az izgatott néptömeg Kleon indítványára nemcsak azt határozta el, hogy az elfogott arisztokratákat kivégezteti, hanem ki mondta, hogy le kell mészárolni az összes felnőtt férfiakat is Mitilénében, a nőket és gyermekeket pedig el kell adni rabszolgáknak. Ezt az üzenetet egy hajóval meg is küldték Pakhesznek. Másnap azonban megbánta a nép a szörnyű határozatot és *Didotosz* tanácsára sürgősen egy második hajót küldött Pakheszhez, hogy értesítse őt az újabb elhatározásról. A hajó szerencsére még jókor megérkezett. De az elfogott arisztokratákat, a lázadás szerzőit, akik ezernél többen voltak, kegyetlenül kivégeztették. Földjeiket pedig kiosztották 2700 athéni polgárnak, akik azonban nem telepedtek át Lezboszba, hanem új földjüket bérbe adták lezbosziaknak. Ez az epizód is bizonyítja, milyen kíméletlen kegyetlenséggel folyt ez a testvérháború.

A spártaiak sem maradtak hátra ezen a téren. *Arkhidamosz* spártai király a boiotok segítségével 429 nyarán megtámadta *Plateát*. Eleinte tárgyalni kezdett a várossal, mert szerette volna békésen elpártolásra bírni Athéntól. A plateaiak azonban, minthogy Athén segítséget ígért nekik, elutasították *Arkhidamosz* ajánlatait, aki erre hozzálátott a város ostromához. A város vitézül védekezett, mire *Arkhidamosz* árkossal vétette körül *Plateát*. Megostromolni nem akarta a várost, mert lehetőleg kímélni akarta a saját harcosait. Pedig ostrommal bizonyára sikert ért volna el, hiszen *Plateában* mindössze 400 plateai és 80 athéni harcos volt 110 asszonnal, akik a kenyérsütésről és háztartásról gondoskodtak. A város lakosságának zöme ugyanis Athénbe menekült.

Az athéni segítség azonban nem érkezett meg s a plateaiak végül nem tarthatták már magukat tovább. A legbátrabbak elhatározták,



hogy keresztültörnek az ellenfél seregén. Egy viharos téli éjszakán 220 plateai ki is tört a városból és 212 meg is érkezett közülük szerencsésen Athénbe. A többiket nemsokára rákényszerítette az éhség a megadásra. De előbb megállapodtak az ellenséggel abban, hogy nem az ellenségesebb érzületű hoiotok, hanem a spártaiak fognak dönteni a város sorsáról. Őt spártai jelentkezett is a város átadása után, de nagyon sommásan végeztek a plateaikkal. Azt kérdezték tőlük, hasznára voltak-e a spártaiaknak vagy szövetségeseiknek ebben a háborúban. Minthogy a felelet csak az lehetett, hogy *nem*, egyszerűen kivégeztették mind a 225 plateait. A várost pedig a Héra-templom kivételével földig lerombolták.

A háború kilenc esztendő óta tartott már pusztító csatározások között és mindkét fél nagyon ki volt merülve. *Egyévi fegyverszünet* kötöttek tehát az ellenfelek 423 elején s azt remélték, hogy a fegyverszünet békéhez fog vezetni. De csalódtak. A spártai Brazidász nem sokat törődött a fegyverszünettel s néhány athéni szövetséges várost elfoglalt. Elhatározták tehát az athéniek, hogy folytatják a háborút s 422-ben Kleont választották meg hadvezérré, aki egy kisebb hadi sikere óta nagyon bizakodott önmagában és 30 hajóval megindult a Sztrimon torolatához. Brazidász kelepcébe csalta őt és súlyosan megverte, 600 athéni hoplita vesztette életét a harcban, míg a spártaiaknak csak hét halottjuk volt. Köztük volt azonban Brazidász is, aki egymaga fölért egy sereggel. Elesett ebben a harcban Kleon is.

Brazidász és Kleon volt az a két államférfi, akik állandóan harcra tüzeltek, egyik a spártaiakat, másik az athénieket. Haláluk után *Nikiász* befolyása alatt béke jött létre azon az alapon, hogy mindkét fél visszaadja a másiknak azt, amit a háború alatt elfoglalt.

A békét, amelyet Nikiász nevére neveztek el, ötven évre kötötték meg. De nemsokára becsvágyó férfiak kerültek mindkét állam élére, a háború nemsokára újra kitört. A peloponnézoszi háborúnak ezt az első részét, minthogy kezdetben Arkhidamosz spártai királyé volt a vezető szerep, *arkhidamoszi* háborúnak szokta nevezni a történelem.

Kleon halála után az athéni népnek eleinte *Nikiász* volt a kedvence, akinek a békét köszönhette. De Nikiász mellett előtérbe nyomult a demokratapártinak egy új vezére is, *Hiperbolosz*, aki mint Kleon, szintén iparos, még pedig lámpakészítő volt. Hiperbolosznak azonban csakhamar veszedelmes versenytársa támadt *Alkibiádeszben*, a nép egy másik kedvencében, akit a természet pazarul megáldott testi és lelki kiválósággal, csak egyet tagadott meg tőle, a bölcs mérséklés adományát, a saját magán való uralmat. Alkibiádesz Kleiniásznak a fia volt, aki a perzsa

háborúban kiűntette magát és a koroneiai csatában elesett. Anyja révén rokona volt Periklesznek, aki Alkibiádeszt és öcsét a saját házába fogadta és ott neveltette.

A régi írók mind kiemelik Alkibiádesz *szépségét*, amely megmaradt késő öregségéig. Természetes, hogy már szépségével is nagy hatást tett az athéni népre, amelynek szemét a természet és a művészet egyaránt hozzászoktatta a szép kedveléséhez. Amint Periklesz házában az asszonyok minden nevetlenséget elnéztek a szép ifjúnak, sőt gyönyörködtek is benne, éppúgy kegyébe fogadta a nép is a szoborszerű, kedves és bolondos ifjút s később a gögös és pompázó férfit, aki éppoly kitűnő szónok volt, mint nagybátyja, Periklesz.

Sok jellemző történet maradt ránk Alkibiádeszről, amelyek közül néhányat elmondunk, mert jobban megismertetik Alkibiádeszt akármennyi száraz adatnál. Egy ízben be akart menni Perikleszhez, de nem eresztették be, mert Periklesz éppen azon gondolkozott, hogy elszámoljon valamiről az athéni népnek. Alkibiádesz e szavakkal távozott: „Sokkal okosabb volna, ha azon törné a fejét, hogyan ne számoljon el az athéni népnek.”

Az értelmesebb polgárok nem is voltak megelégedve Alkibiádeszsel. Joggal korholták őt sok mindenért. Makacssága, önzése városszerte ismeretes volt. Kicsapongó életet folytatott, amely a tisztességes polgárokat megbotránkoztatta. Feltűnést hajszolt és nagyzott mindenben, csak hogy reklámot csináljon saját magának.

Már kora ifjúságában kíméletlen nagymestere volt az önreklám-



*Alkibiádesz szobra.*

A nagytehetségű, de féktelen jellemű athéni hadvezér nagyon kalandos életpályát futott be. Istentelenséggel vádolták, mire elmenekült és Athén ellenségeihez pártolt. Később visszatért szülővárosába, mint a néppárt vezére. De nem sokáig tartott ez a szereplése sem. Hazájától távol halt meg.

nak. Vásárolt egyszer egy nagyon szép, nagy kutyát 70 mináért, körülbelül 7000 pengőért. Ennek a kutyának egy szép napon levágatta a farkát. Mikor az egész világ szidta őt ezért és joggal sajnálta a szegény kutyát, Alkibiádesz nevetve így szólt: „No lám, teljesen elértem céloamat: azt akartam csak, hogy az athéniak beszéljenek rólam.”

A reggelig tartó dáridókról Alkibiádesz sohasem hiányzott. Új meg új szerelmi történeteivel állandóan tele volt a város. Emellett nagyon derék, tisztességes felesége volt, unokája a Kimon idejéből jólismert Kalliásznak. Férjének ledér élete annyira elkésérette *Hipparétét*, hogy végül, bár gyöngéden szeretett urát, otthagya és bátyjához menekült. El akart válni az uratól s el is készítette már a válást kérő beadványát. Ezt azonban az athéni jog szerint személyesen kellett átadni az arkhonnak. Mikor Hipparéte a tárgyalásokra kitűzött napon személyesen megjelent az arkhon előtt, beállított Alkibiádesz is és minden teketória nélkül egyszerűen karjára emelte feleségét s a nézők nevetése közepett hazacipelte őt. Hipparéte ezután haláláig ott is maradt férje mellett.

Fényűző kedvteléseibe tartozott a feltűnő, drága ruhákön kívül a szép kocsik és paripák szeretete is. Ő maga hét versenykocsit küldött az olimpiai játékokra, amit még királyok sem tettek soha előtte és háromszor győzött is a versenyeken. Ez akkor történt, amikor nyilvánosan szerepelt már a közéletben.

Politikai hajlamai Spárta felé vonzották Alkibiádeszt, mert szíve mélyén oligarkha volt. Mégis bántotta, főképp a hiúságát sértette, hogy a Spártával kötött béke alkalmával az ő véleményét senki sem kérdezte meg. Ez elégtételt kívánt. Mindenekelőtt kivitte azt, hogy Athén szövetséget kötött Argossal. Ez a szövetség azért volt fontos, mert Argosz és Spárta között az a harminc évre szóló fegyverszünet, amelyet még Kimon idejében kötöttek, éppen akkoriban, 420-ban járt le. Alkibiádesz személyesen ment el a Peloponnészoszra, hogy ott izgasson a spártaiak ellen. A spártaiak 418-ban 11.000 főnyi sereggel két ízben kiküldték *Agisz* királyukat Argosz ellen, aki *Mantineia* mellett meg is verte az argoszi szövetséges hadakat. A halottak között volt kétszáz athéni is. Nikiász békéjének harmadik esztendejében történt ez. Mint-hogy azonban az athéniak úgyszólván inkognito harcoltak Spárta ellen, Athén és Spárta szövetsége egyelőre nem bomlott fel, noha az argosziak is szövetkeztek Spártával és egyidőre oligarkhikusan rendezkedtek be.

Alkibiádesz kudarcra és Nikiász állandó Spárta-barátsága arra bírta *Hiperboloszt*, hogy 417-ben cserépszavazásra hívta fel a népet. Azt remélte, hogy így egy csapásra szabadul mind a két versenytárostól.



*Alkibiádesz és Hipparéte válópöre.*

Alkibiádesz a bíróság előtt szó nélkül karjába kapta feleségét, aki könnyelműsége miatt el akart tőle válni és a nézők nagy tetszése mellett hazavitte.

A szavazás eredménye azonban óriási meglepetést keltett. Nikiász és Alkibiádesz hívei ugyanis titokban szövöttek és Hiperbolosz ellen szavaztak, úgyhogy nagy többséggel Hiperboloszt száműzte az athéni nép. Minthogy ez az eredmény teljesen kompromittálta a cserépszavazást, hallgatagon mellőzték és soha többé nem éltek vele.

A következő évben az jutott az athéniak eszébe, hogy méltóságukat sérti, hogy a kis *Melosz* szigete, amelyet hajdanában a lakedemonok gyarmatosítottak, nem csatlakozik az athéni szövetséghez. Így aztán 38 hajón 2700 hoplita és 320 íjász vonult a sziget ellen, amely régi jogára hivatkozott, hogy azt tehet, amit akar. De az athéniak durván így feleltek neki: „Nem a jogról van szó, hanem a hatalomról és annak az államnak az előnyéről, amelyiké a hatalom.”

Minthogy a melosziak mégis ragaszkodtak a jogukhoz, az athéniak barbár kegyetlenséggel bántak el velük. Az összes férfiakat megölték, az asszonyokat és gyermekeket pedig eladták rabszolgákkul s a szigetet felosztották ötszáz athéni gyarmatos között. Ez a díctelen vállalkozás minden szimpátiát elvont az athéniektől

### A szicíliai hadjárat.

Mihelyt az athéniak valamelyest összeszedték magukat a peloponnézoszi csapások után, nyomban érdeklődni kezdtek a szicíliai dolgok iránt, mert a tíz évig tartó háború dacára sem igen fogyatkozott meg Athén nagyhatalmi állása Görögországban. Sziciliában *Szirakuza*, ez a dór és korinthoszi gyarmatváros uralkodott, amelyhez csatlakozott a szintén dór *Szelinunt* is. Az alsó-itáliai és szicíliai városokban általában nagyobb volt a vonzalom Spárta, mint Athén iránt, mert míg Athén demokrata állam létere kiméletlenül bánt gyarmataival, addig Spárta a Peloponnézoszon kívül ok nélkül nem háborgatott soha senkit.

Ebben az időben Szelinunt viszályba keveredett a valamivel északabbra fekvő *Szegesztával*, amelynek lakosai részint ősi szigetlakók, részint karthágói szemiták voltak. A szegesztaiak Athénhez fordultak segítségért. Nikiász ellenezte a vállalkozást, Alkibiádesz pártolta. A népgyűlés elhatározta, hogy bizottságot küld ki Szegesztába, hogy megvizsgálja, érdemes-e Szegesztát támogatni. Az eredmény biztató volt. A bizottság a magányosok házaiban nagy pompát látott, Afrodite Erix-hegyi szentélye pedig tele volt arannyal és ezüsttel. Különösen imponált a bizottságnak a sok arany és ezüst asztali felszerelés, amelyet lakomá-

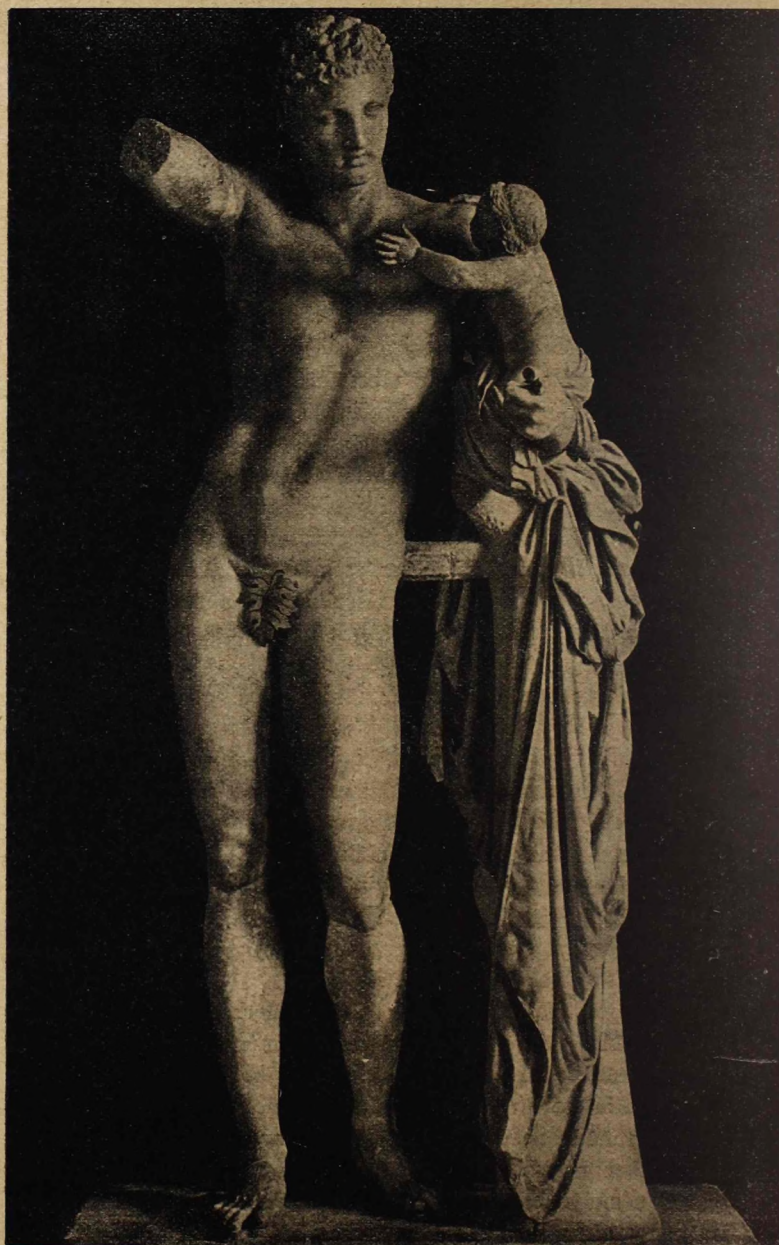
kon minden házban láttak. Ezenkívül hoztak magukkal Szegezstából mingyárt hatvan talentum készpénzt is, hogy legyen miből kifizetni 60 hadihajó legénységének első zsoldját. A becsületes férfiak nem vették észre, hogy ugyanazt az asztali felszerelést mutatták meg nekik minden házban s hogy a 60 talentum Szegezsta összes készpénze volt.

Az athéni nép erre elhatározta a segítő expedíciót és vezérekül *Alkibiádeszt*, továbbá a vitéz és tapasztalt *Lamakhoszt* és végül az ellenkező *Nikiászt* választotta meg. Nikiász még ekkor is hevesen ellenezte a vállalkozást, de hiába. Száz hadihajót és 5000 hoplitát szavazott meg a népgyűlés a megfelelő számú könnyű fegyveresekkel. Mindez 415 márciusában történt. Az athéniek elvesztették józanságukat s abban bizakodtak, hogy a dűsgazdag Szicilia meghódításával új aranykor fog kezdődni rájuk nézve.

Két hónapig tartott már a lázas készülődés, amikor különös esemény izgatta fel még jobban a már amúgy is izgatott kedélyeket. A vásártéren, a szentélyek előtt, az uccákon a polgárok házai előtt négyszögletes pillérekön Hermeszt istennek a mellszobrai állottak, aki az uccáknak és a forgalomnak védő istene volt. Május 11-én hajnalban az összes Hermeszsobrok össze voltak törve s a szoborfejek romjai ott heverték a pillérek mellett.

Az athéniek vallásos érzését különösen az háborította fel, hogy a bűnt feltétlenül többen, sokan követték el s mégsem volt a bűnösöknek semmi nyoma. A népgyűlés kimondta, hogy az első följelentést ebben az ügyben 10.000 drakhmával fogják jutalmazni. Ez is eredménytelen volt. Peizandrosz, az oligarkhák pártvezére erre azt indítványozta, hogy fogják pörbe mindazokat az embereket, akik vállaltalanságukról ismeretesek, akkor majd nyomra jutnak. Megint hetek teltek el s a flottának már indulnia kellett volna. Népgyűlést hívtak össze, hogy a hadvezérek jelentést tegyenek eddigi tevékenységükről s megkapják teljes felhatalmazásukat az indulásra és a háborúra.

A népgyűlésen felállt egy polgár és ünnepélyesen kijelentette, hogy Alkibiádesz vezetése alatt nem érhetnek el eredményt az athéniek, mert Alkibiádesz istentelen ember, aki a kicsapongásairól hirhedt Pulition házában majmolta és megcsúfolta az eleuziszi titkos istentiszteletet. Egy rabszolga tanuskodott róla, hogy ott látta Alkibiádeszt is. A vád hírére sok ember megszökött Athénből. Sokat elfogtak, vagyonukat elkobozták és némelyeket ki is végeztek. A vádlottak részint Alkibiádesz pártjához tartoztak, részint az ellenpárthoz. Végül nyíltan vádat emeltek Alkibiádesz ellen is. Azt hitték, hogy most már a flotta Alkibiádesz



*Hermesz, az istenek hírnöke karján a csecsemő Dionízzsal.*

Zeusz parancsából a nimfákhoz készül vinni a kis Dionízost, hogy azok neveljék föl az anyátlan gyermek-istent. Praxitelesz szobrász híres alkotása az olímpiai múzeumban.

nélkül fog elvitorlázni s azután majd könnyen végezhetnek odahaza Alkibiádeszszel. De nem így történt. A flotta legénysége vonakodott Alkibiádesz nélkül elindulni, ez pedig azt követelte, hogy azonnal vizsgálják meg az ügyét és döntsenek sorsáról. Ez nem volt inyére Alkibiádesz ellenségeinek s azt indítványozták, hogy mindenekelőtt intézzék el a szicíliai expedíciót, majd azután tárgyalják Alkibiádesz ügyét. A nép Alkibiádesz akarata ellenére így is döntött és a flotta 415 júliusában elindult Athénból.

Ez volt a béke után Athén első nagyobb vállalkozása. Csak most látszott tisztán, milyen nagy haderőt mozgósított Athén Szicília ellen. A flotta 134 hadihajóból állt, amelyek közül 34-et a szövetségesek állítottak ki. A sereg magva 5100 hoplita volt. Ezenkívül minden hajónak 190 legénye volt. A krétai íjasokkal és a rhodoszi parittyásokkal kerek számban 36.000 főre tehetjük az athéni haderőt. Nagyszabású vállalkozás volt tehát és Athén nagyszerű eredményben reménykedett.

Persze a hadvezéreknek eszük ágában sem volt beérni azzal, hogy az expedíció okát, Szegeszta és Szelinunt viszályát rendezzék. Szirakuzát kellett mennél gyorsabban elfoglalni, mert innen aztán könnyen meg lehetett hódítani az egész szigetet. Ez volt *Lamakhosznak* a terve. *Nikiász* ennek éppen az ellenkezőjét akarta: védjék meg a várost, amely Athén segítségét kérte s azután térjenek haza. *Alkibiádesz* terve az volt, hogy előbb szerezzenek szövetségeseket és szigeteljék el Szirakuzát, amely így mint érett gyümölcs, harc nélkül fog az athéniék ölébe hullani. A legcélszerűbb terv *Lamakhoszé* volt, mégis *Alkibiádeszét* fogadták el, akinek alkalma nyílt így arra, hogy tüntessen személyével és diplomáciai ügyességével a szicíliai városokban.

Alkibiádesz tervéhez azonban idő kellett s eközben Szirakuz a megerősödött, a görög sereg ellátása pedig egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Egyébként csakhamar kitűnt, hogy a szicíliai városok nem igen hajlanak a szép szóra. Legalább az első várost, *Katanát* erőszakkal kellett elfoglalniok. Mikor innen *Kamarina* elé vonultak, megjelent Katanában egy athéni hajó, a *Szalaminia*, amely azért jött, hogy Alkibiádeszt hazaszállítsa, ahol felelősségre akarták őt vonni.

Odahaza ugyanis a sereg elvonulása után Alkibiádesz ellenségei mindent megpróbáltak, hogy a nép hangulatát megváltoztassák. Végössza nem volt a vádaskodásoknak. Végül újra vádat emeltek Alkibiádesz ellen az eleuziszi istentisztelet kicsúfolása miatt s a nép régebbi határozatával ellentétben vád alá helyezték Alkibiádeszt és visszahívták Sziciliából.



Alkibiádesz vissza is indult Athénbe saját hajóján a Szalaminia nyomában, de útközben megszökött és Argoszba menekült. Athénben a Szalaminia visszaérkezése után Alkibiádeszt halálra ítélték. Alkibiádesz erre úgy, mint régebben Themisztoklesz, átpártolt az ellenséghez, de azzal az eltökélt szándékkal, hogy tőle telhetően ártani fog hazájának. Legelőször rábírta Spártát, hogy küldje ki legjobb hadvezérét, *Gilipposzt* Szirakuzába és Szirakuza segélykérő követével rábeszélte a spártaiakat arra, hogy bontsák fel a Nikiász-féle békét. *Agisz* spártai király 413-ban meg is szállta *Dekeleia* erődjét, amely Athéntől északkeletre feküdt.

Alkibiádesz ezzel a két cselekedetével előkészítette hazájának a bukását.

Az óvatos Nikiász eközben elfoglalta Hikkarát, Szegesztából még 30 talentumot kisajtolta s azután serege nagyobb részével Katanába vonult téli szállásra. A szirakuza'ak, akik eleinte megrémültek a hatalmas athéni seregtől, most csúfolódní kezdtek a tehetetlen ellenségen és többízben, bár sikertelenül, meg is támadták a görög táborát. A tél folyamán szű' elt az ellenségeskedés. Szirakuzát még jobban megerősítették s követeket küldtek Spártába és több más városba segítségért. Fővezérül pedig a kiváló *Hermokrateszt* választották meg.

Végül az athéni sereg Lamakhosz sürgetésére 414 tavaszán erélyesen hozzálátott Szirakuza ostromához.

Az ostromban elesett *Lamakhosz* s ez pótolhatatlan veszteség volt, mert a lassú és óvatos Nikiász nem termett rá a nehéz feladatra. Sikertelenül eközben a spártai *Gilipposznak* is 2000 emberrel bejutnia az ostromlott városba és csakhamar keresztültörte az athéniak ostromló vonalát. Nikiász 414 őszén kcserves levelet írt Athénbe, amelyben elmondta siralmas helyzetüket és kérte, hogy hívják őt vissza állásából. Vagy hagyják abba a vállalkozást, vagy küldjenek óriási segédcapatokat.

Az athéniak az utóbbi tanácsra hallgattak. Még 73 hadihajót szereltek föl 5000 hoplitával és nagyszámú könnyű fegyverrel s a sereg élére *Demosztheneszt* és *Eurimedont* állították. Mielőtt az új sereg Szirakuzába érkezett volna, a szirakuzaiak tengeri csatára kényszerítették Nikiászt. Nikiász győzött ugyan a tengeren, de ezalatt Gilipposz elfoglalta az athéniak szárazföldi táborát és az athéniak hadi készleteit.

Nemsokára ezután egy második tengeri ütközetben súlyos vereséget szenvedtek az athéniak s a vállalkozásnak már vége is lett volna, ha éppen akkor meg nem érkezik Demoszthenesz és Eurimedon a segítő csapatokkal.

Demoszthenesz mindenekelőtt a város mellett fekvő veszedelmes

fennsíkot akarta visszafoglalni, amelyet a szirakuzaiak időközben jól megerősítettek. Az athéni sereg fel is jutott a fennsíkra, de az éjjeli homályban, mert nem tudtak jól tájékozódni, a szirakuzai felmentő sereg elől a görögök viasszasorultak a fennsík lejtőjére s eközben 2500 embert veszítettek ezen az egy éjszakán.

Demoszthenesz erre lemondott Szirakuza ostromáról s el akart vonulni a szerencsétlenség színhelyéről. De Nikiász, aki félt a súlyos felelősségtől, két szóval győzött a haditanácsban Demoszthenesz javaslata ellen. Minthogy azonban Szirakuza csapatai és flottája napról-napra erősödött, Nikiász is beleegyezett Demoszthenesznak abba az indítványába, hogy vonuljon vissza a sereg egyelőre Katanába s ott várja be a kedvező fordulatot. Azon az éjszakán, amikor el akartak indulni, holdfogyatkozás támadt, amire Nikiász rögtön abbahagyatta a visszavonulást. A papok és jelmagyarázók kijelentették, hogy háromszor kilenc napra feltétlenül el kell halasztani az indulást.

A szirakuzaiak azonban nem várták be a 27 napot, hanem 76 hajójukkal megtámadták a 86 hajóból álló athéni flottát és le is győzték. Eurimedon is elesett az ütközetben. Azután elzárták a ki-

kötő bejárását egymáshoz láncolt hajókkal, úgyhogy az athéni hajóhad beszorult a kikötőbe. Az athéniak megpróbálták ugyan keresztültörni a blokádot, de sikertelenül s végül már csak hatvan hajójuk maradt. Minthogy a hajók legénysége lázongani kezdett, a vezérek kénytelenek voltak elhatározni, hogy szárazföldön fognak visszavonulni. A hajóhadat elégették s azután megkezdték a visszavonulást. Körülbelül 40.000 ember indulhatott meg a betegekkel és sebesültekkel Nikiász és Demoszthenesz vezetése alatt. Borzasztó visszavonulás volt ez a nagy melegben az ellenséges területen. A betegeket és sebesülteket csakhamar el kellett hagyniok útközben zsákmányul a diadalittas, irgalmatlan ellenségnek. Az első nap mindössze egy mérföld utat tett meg a kimerült, elbátortalanodott, éhező sereg. Az ellenség nagy veszteség nélkül akart döntő diadalt aratni az athénieken. Nem zavarták hát a pihenőket, hanem megszállták az Akre felé vezető utat, amely mély hegyszakadék között kígyózott föl-felé egy magas fennsíkra. Mikor másnap az athéniak ezt észrevették,



Szirakuzai régi pénz.

Egyik oldalát Niké, a győzelem istennőjének babérral övezett feje díszíti, körülötte négy delfinnel. A másik oldalán négyes fogat van kiverve, fölötte Niké lebeg, alatta egy rohanó oroszlán látható.

délnek fordultak s így egyelőre megszabadultak az ellenségtől. De nem-sokára megint nyomukban volt az ellenség. Az athéniak ekkor már két seregre szakadtak. Először Demosztheneszre bukkant az ellenség, akit megadásra kényszerített, azután utólérték Nikiaszt és ő is kénytelen volt seregestül megadni magát.

Mind a két hadvezért kivégezték. A sereget pedig kőbányákba sorozták be dolgozó és agyonkínzott rabszolgáknak. Néhányan megmenekültek és a vidéki szikulok között találtak menedékhelyre, akik gyűlöltek Szirakuzát. Voltak, akiket az mentett meg, hogy tudtak idézni Euripidesz műveiből, akit Sziciliában nagyrabecsültek. Ezeket a műveltebb családok nevelőkül alkalmazták. A sok eltűnt és elveszett polgárról Athénben később ezt szokták mondani: „Vagy meghalt, vagy tanító Sziciliában.”

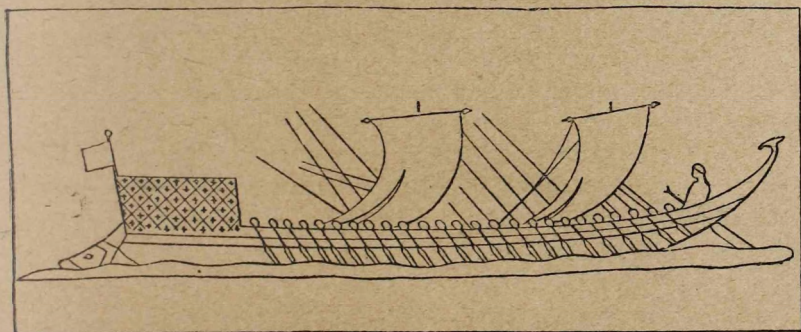
Borzalmas volt a szicíliai hadjárat kudarca. De Athén megérdemelte, mert ez volt a büntetése a sok ártatlanul kiontott vérért. Nem ok nélkül emlékezik meg Thukididesz, a peloponnézoszi háború történetírója is a szicíliai vállalkozás előtt Athénnek Melosz szigetén elkövetett erőszakosságairól. Azt bizonyítja ez, hogy a kiváló történetíró is hitt a büntető és bosszúzó istenségben.

### A peloponnézoszi háború utolsó felvonása.

Említettük már, hogy 413 márciusában Agisz spártai király, Alkibiádesz tanácsára, elfoglalta a kis *Dekeleia* erődöt, nem messze Athéntől. A peloponnézoszi háború utolsó részét erről az epizódról szokás nevezni dekeleiai háborúnak és nem ok nélkül, mert az a spártai helyőrség, amely ezidőtől fogva Dekeleióban tartózkodott, rendkívül sok bajt okozott az athéniaknak. A spártai helyőrség nemcsak a földművelést háborgatta, hanem alkalmat adott arra is, hogy az athéni rabszolgák tömegesen megszökjenek és a spártaiakhoz csatlakozzanak. Végül már mintegy húsz-ezer rabszolga szökött át.

Természetes, hogy a szicíliai óriási vereség hírére megroppant az egész athéni tengeri szövetség. Athén észrevette ezt s amit lehetett, menteni próbált. Eltörölte az eddigi járulékot s behozta helyette a *huszadot*, vagyis a behozatal és kivitel 5%-át. Ezt Athénnek is fizetnie kellett, természetesen saját magának, de polgárai mégis megéreztek, úgyhogy Athén ilyen módon egy színvonalra süllyedt szövetségeseivel, akik azelőtt adófizető alattvalói voltak Athénnek.

De ez nem sokat segített a bajon. Az elszakadási hajlam megvolt mindenki és mindenki a szofisták elmélete alapján csak a *saját hasznát* tartotta szem előtt. Ez volt a vezérgondolata Alkibiádesznek is, aki mindenekelőtt arra biztatta a spártaiakat, hogy flottát teremtsenek maguknak. Száz hajót állítottak tengerre a spártaiak, a boiotok, korinthosziak, fokisziak és a lokrisziak. Spárta a flottája révén tengeri hatalommá vált s az athéni szövetség elszakadni vágyó tagjainak volt kihez csatlakozniok. Legelőször a keleti csoportok szakadtak el Athéntől, csak *Számosz* maradt hűséges. Csatlakozott az elszakadt csoporthoz *Tisszafernesz*, a szárdesi szatrapa is, aki bőven osztogatta a perzsa király pénzét. Ezt a szövetkezést hazája nagy kárára szintén Alkibiádesz közvetítette.



Görög hadihajó a peloponnézeszi háború idején.  
Ókori görög vázít díszítő rajz.

Kis-Ázsia egy másik perzsa tartományának szatrapája, *Farnabázosz* szintén felajánlotta szolgálatait Spártának. Persze, mind a két perzsa szatrapának az volt a célja, hogy Kis-Ázsia görög városait újra visszaszerezzék. Csatlakozott Spártához *Hermokratesz* is, aki Szirakuza fölmentése és a görög sereg pusztulása után több hadihajóval a peloponnézeszi flottához sietett. Egy szóval egyesült az egész dór görögség Athén megsemmisítésére.

Döntő mérkőzésre azonban egyelőre még nem került a sor. A harc változó szerencsével folyt, többnyire az elpártolt Milétosz, mint közép-pont körül, amelyet az athéniak vissza akartak szerezni. Általában a lakedemonok részén volt a szerencse. Athén lassan sorvadozott, különösen pénzügyi kimerülése volt óriási baj. Ekkor újra fölragyogott Athén reménysége. *Alkibiádesz* nem maradhatott tovább Spártában, félt az orgyiloktól s éjjel megszökött a városból. Szokása szerint Spártában is

szerelmi kalandokat keresett. Elcsábította Agisz király feleségét, *Timaiát* s azután eldicsekedett diadalával. Mihelyt Agisz tudomást szerzett erről a viszonyról, Alkibiádesz helyzete tarthatatlanná vált. Agisz különben is gyűlölte az idegen betolakodót, aki háttérbe szorította őt. De eddigelé nem mert ellene nyíltan fellépni, mert Alkibiádesz tanácsai mind nagyszerűen beváltak. Most azonban, amikor Alkibiádesz megsértette a király házának a becsületét, a közvélemény Agisz pártjára szegődött.

Alkibiádesz először is *Tisszaferneszhez* ment, akivel elhitette, hogy előnyösebb lesz rá nézve, ha a peloponnézosziakat kissé kurtább porázra fogja. Tisszafernesznek tetszett a tanács és azonnal csökkentette pénzbeli támogatását. Alkibiádesz ezzel kettős célt ért el: megnehezítette a spártaiak dolgát és közeledett megint az athéniakhoz. Alkibiádesz hajlékonysága és alkalmazkodóképessége fölülmúlt minden képezetet. Spártában oly szívós és edzett volt, mint a legjobb spártai, Tisszafernesznél pedig virtuóza lett a keleti kényelemszeretnek és bujálkodásnak. Lelke mélyén azonban mindig athéni maradt. Miután honfitársainak alaposan bebizonyította, micsoda oroszlánt ingereltek fel benne, most már szívesen visszatért volna hazájába. Az első lépést Tisszafernesznél tette meg erre. További reménye az volt, hogy sikerül majd megbuktatnia a demokratikus alkotmányt, amely Athénben Kleiszthenesz kora óta most már körülbelül száz esztendeje állott fenn. Alkibiádesz értette a módját, hogy a szicíliai kudarc nyomában támadt hangulatot okosan és lelkiismeretlenül élessze és a maga céljaira használja ki.

A gazdag és előkelő athéni polgárok arra a meggyőződésre jutottak, hogy az állam sokat kíván tőlük a vagyontalan nép javára. Valóban az állam sok mindenre rákényszerítette a gazdagokat. Ezeknek kellett a hajókat felszerelni, a tragédia kórusait ellátni. S mindezt a szegény polgárok élvezték, akik a gazdagok véleménye szerint semmivel sem viszonozták ezt a bőkezűséget, mert azt semmibe sem vették, hogy a bőriket a háborúkban állandóan a szegények kockáztatják. Aztán meg különösen a legutóbbi események azt bizonyították, hogy ártalmas dolog, ha a politikába nagyon sokan beleszólnak. A szicíliai kudarc után tehát nemsokára felállítottak Athénben egy új hatóságot, tagjainak, a *probuloszoknak* az volt a dolguk, hogy előkészítsék a nép elé terjesztendő javaslatok tárgyalását. Ezen az úton kell tovább haladni, ez volt a véleménye a demokráciának minden ellenségének.

A Számosz szigetén táborozó athéni seregben is sok tiszt volt, aki így gondolkozott. Ezekkel kezdett titkos tárgyalást Alkibiádesz. Értésükre adatta, hogy módjában lenne Tisszaferneszt rábírní arra, hogy

Spárta helyett Athénnel kössön szövetségét, de a monarchikus érzelmű perzsa visszariad az athéni demokráciától és kevesebb úrral könnyebben meg tudna állapodni. A táborban levő oligarkháknak tetszett ez a dolog, mert megfelelt szívük vágyának, csak *Frinikhosznak* nem tetszett, aki éppoly ravasz és lelkiismeretlen volt, mint Alkibiádesz. De a többiek nem törődtek vele, hanem *Peizandrosz* vezetése alatt követeket küldtek haza Athénbe azzal az utasítással, hogy eszközöljék ki otthon az alkotmány megváltoztatását és Alkibiádesz visszahívását.

Persze, csak úgy kutyafuttában szó sem lehetett Athénben az alkotmány megváltoztatásáról. Titokban kellett hozzálátni az előkészítéséhez. A politikai klubok lázas tevékenységet fejtettek ki s nem riadtak vissza a politikai orgyilkosságoktól sem. De egyelőre csak annyit értek el, hogy *Peizandroszt* és társait megbízták azzal, hogy kezdjenek tárgyalást *Tisszafernesszel* és *Alkibiádesszel*. Mikor megérkeztek Ázsiába és *Tisszafernesz* feltételeit kérdezték, ez *Alkibiádesz* útján azt kívánta, hogy engedje át neki Athén Jóniát és a szigeteket s engedje meg, hogy a perzsa hadihajók zavartalanul cirkálhassanak az egész Égei-tengeren. Csupa teljesíthetetlen kívánság volt s az athéni követek nem is mertek visszatérni Athénbe ez után a kudarc után, hanem Számoszba mentek. *Tisszafernesz* pedig újra Spártával kötött szövetséget.

Athén helyzete egyre rosszabbodott ezután. Annál nagyobb hévvel kívánták a helyzet javulását. *Alkibiádesz* első terve sikerült: napirendre tűzte az alkotmány megváltoztatásának kérdését oligarkhikus szellemben anélkül, hogy a saját személyét túlságosan exponálta volna. *Peizandrosz* visszatért Athénbe s ott tovább folytatta a titkos politikai agitációt. Egyre-másra történtek az orgyilkosságok, mert azt hitték, hogy ezzel *Alkibiádesznek* tesznek szolgálatokat. Ugyanez okból eltávolították hadvezéri állásából *Frinikhoszt* is, aki ellensége volt *Alkibiádesz*nek. De *Frinikhosz* most párthíveivel együtt a saját számlájára dolgozott. Közéjük tartozott a ravasz *Theramenesz* és *Antifon*, a szónok, aki szintén ellensége volt *Alkibiádesz*nek. A nép megrémült s az oligarkhák rávették a népet arra, hogy 400 tagú új tanácsot fogadjon el, amely a tíz hadvezérrel és egy 5000 tagú polgári bizottsággal együtt uralkodjék. Természetes, hogy az 5000 tagú bizottságot sohasem hívták össze s voltaképpen a 400 tagú oligarkhia tanács és a tíz hadvezér uralkodott. A gyanus alakokat kivégezték, elfogták vagy száműzték. Azután tárgyalni kezdtek *Agisszal*, aki Dekeleióban volt, de eredménytelenül. Sőt *Agisz*, aki értesült az athéni egyenetlenségekről, meg is támadta a fővárost, de siker nélkül. Jellemző, hogy a négyszázas tanács ennek dacára

újabb béketárgyalásokat kezdett Agisszal, sőt külön követeket küldött Spártába is. Tíz férfit pedig elküldtek Számoszba a sereghez, hogy ott kifejtsék az új alkotmány előnyeit és szükségességét. Ez a tíz ember azonban csak Déloszig jutott el, mert ott értesültek róla, hogy időközben olyasmi történt Számosz szigetén, hogy nem volna célszerű útjukat folytatni.

Mi történt Számoszban? Az ottani oligarkhák szintén államcsínyt próbáltak meg a hadseregben, de a demokratapárt a sztratégák közül segítségül hívta *Leont* és *Diomedont*, akik ismeretesek voltak demokrata érzelmeikről s ezek segítségével úrrá lett az oligarkhákön. Ez körülbelül az athéni államcsíny idején történt, amelyről azonban a flottához még nem érkezett hír. A flotta ennél fogva sikernek tekintette a számoszi eseményeket s Khaireász vezetése alatt a *Paralosz* nevű állami hajót Athénbe küldte, hogy vigye hírül az oligarkha-csíny szerencsés meg hiúsítását. Athénben azonban Khaireászt elfogták s a *Paralosz* legénységét több hajóra osztották szét.

Khaireásznak azonban sikerült megszöknie. Visszasietett Számoszba, ahol túlozva mindent elmesélt. Óriási izgatottság támadt a táborban. *Thrazibulosz* és *Thrazillosz* megeskettették a katonákat, hogy egyetértően fognak eljárni úgy a peloponnézosziak, mint az athéni négyszázas tanács ellen. Csatlakozott hozzájuk Számosz lakossága is. Az volt a jelszó, hogy Athén városa elszakadt a hadseregtől s meg kell fenýíteni. S minthogy a sereg saját magát érezte az athéni népnek, új vezéreket választott magának, akik között első helyen állott *Thrazibulosz* és *Thrazillosz*. Az új sztratégák kijelentették, hogy *Alkibiádeszt* vissza kell hívni a hadsereghez, hogy legalább a peloponnézosziakkal szemben biztosítva legyenek. *Alkibiádesz* ugyanis titokban értésükre adatta, hogy oligarkhikus hajlandóságai nem voltak komolyak s testestül-lelkestül a népnek és a régi alkotmánynak a híve. Csatlakozott a számoszi sereg véleményéhez *Sztrombikhüdesz* is, aki egy kisebb athéni hajórajjal a közelben volt.

*Alkibiádesz* nem sokáig váratott magára. A sereg őt választotta meg fővezérnek. *Alkibiádesz* lebeszélte a sereget arról, hogy nyomban Athén ellen induljanak, mert — mint mondotta — ott úgy is magától meg fog megint változni minden. S mikor nemsokára visszatért *Tiszszafernesztől*, akit azért keresett fel megint, hogy Athén pártjára térítse, a négyszázas tanács követei ott várták már *Alkibiádeszt*. De ez a sereggel egyetértően kijelentette nekik, hogy amíg a régi alkotmány vissza nincs állítva, addig egyáltalán tárgyalni sem lehet semmiről.

Mikor a követek ezzel a hírrel visszaérkeztek Athénbe, az oligarkha táborban szakadás következett be. *Theramenezs* az ötezres bizottság összehívását követelte, a leggőgösebb oligarkhák pedig megerősítették a *Peiraieusz* kikötő bejáratát, hogy bármikor bebocsáthassanak egy peloponnézoszi flottát. *Antifon* és *Frinikhosz* pedig egyenesen Spártába mentek, hogy teljesen elárulják hazájukat. Mikor visszatértek, *Frinikhoszt* ismeretlen orgyilkos meggyilkolta. Híre jött, hogy egy lakedemoni flotta közeledik, éppen mikor a négyszázas tanács meg akart alkudni *Theramenezs*szel, akinek hívei lerombolták a kikötő erődítéseit. De a lakedemoni hajóraj nem Athénbe igyekezett, hanem *Euboiába*. Itt az athéni hajórajt megverték s *Euboi*a elszakadt Athéntól. A lakedemonok most megsemmisíthették volna Athént, de nem volt meg hozzá a kellő energiájuk. Az athéniak most elmozdították a négyszázas tanácsot s a hatalmat ráruházták a soha össze nem hívott ötezres bizottságra, amelynek tagja volt mindenki, aki saját költségén hoplitáskodhatott. Az államsíny ellen irányuló reakció tehát simán és vértelenül diadalmaskodott. Csak *Antifont* és egy társát ítélték halálra spártai útjuk miatt. A négyszázas bizottság uralma mindössze négy hónapig tartott.

*Alkibiádesz* még mindig nem tért vissza Athénbe. Előbb sikereket akart elérni, hogy teljesen biztos legyen a dolgában. Az ő érdemének volt tulajdonítható, hogy a spártaiak a zsold visszatartása miatt összevesztek *Tisztafernesszel*. *Thrazibulosz* és *Thrazillosz* két tengeri útközetben megverték *Abidosz* mellett a perzsa hajóhadat. Ezután *Alkibiádesz* maga is csatába ereszkedett és 410 februárjában *Kizikosz* mellett, a Propontisz partmellékén megsemmisítette a peloponnézoszi flottát. *Alkibiádesz* nem sokkal előbb meggyőződhetett *Tisztafernesz* hűtlenségéről, aki az abidoszi csata után elfogatta őt. De *Alkibiádesz* megszökött.

A *kizikoszi* diadallal *Alkibiádesz* biztosította Athén uralmát a thrák *Kherzonnézoszon*, ahol akkor ő maga is tekintélyes birtokot szerzett magának, megostromolta *Khalkedont*, aztán hosszabb ostrom után megszállta Bizantiont. Mindez nagy hatást tett Spártában. A spártai kormány békét ajánlott Athénnek az akkori birtokálomány alapján, de Athén *Kleofonnak*, a legújabb demagógnak a hatása alatt elutasította a békeajánlatot.

Ez a sok siker simává tette *Alkibiádesz* számára a hazatérés útját. Amikor végre 408 júniusában visszatért Athénbe, a nép valóban megható örömujjongással fogadta megtért fiát. *Alkibiádesz* szeme is könnybe lábadt a meleg fogadtatás láttára. Sajnos, késő volt már. A mult fel-



idézett szellemeit nem lehetett újra megfékezni. Sem gyökeret nem verhetett újra a földön, amelyből erőszakosan kitépte volt magát évek sorára, sem azt a sok rosszat nem háríthatta el, amelyet ő maga készített volt elő.

Athénben erős ellenpártja volt, amely csak a nép lelkesedésének láttára tartózkodott egyelőre. A papi párt már rögtön azt a hírt terjesztette, hogy Alkibiádesz szerencsétlen napon tért vissza hazájába, aznap ugyanis, amikor Athéne ruháját szokták a tengerben kimosni. Ilyenkor az istennő szobra le volt takarva és semmiféle fontos ügygel nem volt szabad foglalkozni. Az oligarkhák pedig elkeseredetten gyűlöltek Alkibiádeszt, aki az ő megbuktatásuk árán eszközölte ki hazatérését.

Ázsiában sem ért célt Alkibiádesz. Tiszsaferneszt nem bírta rá arra, hogy véglegesen Athénhez csatlakozzék. A ravasz perzsa ugyanis csak arra törekedett, hogy Athén és Spárta addig maradjék egymással, amíg mind a kettőn tönkremennek. A diadalát egyiknek sem óhajtotta elősegíteni. Farnabázosznak ugyanez volt a politikája. Az athéniek abidoszi és kizikoszi győzelme után Farnabázosz vállalkozott rá, hogy egy athéni követséget eljuttat Szúzába a perzsa királyhoz. Farnabázosz azonban minden módon lassította a követség utazását. Mikor a kis-ázsiai *Gordionban* tartott téli pihenő után folytatni akarták útjukat, pompás menettel találkoztak. A fiatal *Kírosz* volt, Dáriusz királynak a fia, aki teljhatalommal felruházva sietett a partvidékre, hogy mint a király helytartója átvegye ott az összes csapatok parancsnokságát. Spártai követek kísérték őt, akik diadalmasan újságolták athéni kollégáiknak, hogy a perzsa udvar most már véglegesen Spárta mellett foglalt állást. Kírosz maga gyűlölte az athénieket, akik annyi kárt okoztak a perzsáknak. Jobban kedvelte a spártaiakat, mert egész lényében volt valami spártaias. Barátja volt a testgyakorlásnak és a test edzésének. Rábírta Farnabázoszt arra is, hogy tartsa vissza az athéni követeket, nehogy korán elérkezzék a nagy fordulat híre Athénbe.

Kírosszal csakhamar érintkezésbe lépett a spártai flotta új vezére, *Lizandrosz*. Ez nem volt telivér spártai, az anyja helota nő volt s bár úgy nevelték őt, mint a többi spártai fiút, sokszor háttérbe szorult születése miatt. Ravasz, elkeseredett ambíció töltötte el a lelkét s míg eszességben, agyafúrtságban és lelkiismeretlenségben méltó párja volt Alkibiádesznek, számító hidegségben felülmulta őt. Jellemző ránézve ez a mondása: „A lappangó róka gyakran tovább jut az oroszlánál; a férfiakat úgy kell megcsalni esküvel, mint a gyermekeket áltatással.”

Lizandrosz lett a spártai flotta vezére. Csak nagynehezen tudott megint új flottát összeszedni. Mikor mégis elkészült a flotta, Efezoszban telepedett meg s ő volt az első, aki onnan rendszeresen iparkodott szövetkezni minden ponton az oligarkha-pártokkal. Kíroszra nagy befolyással volt s végképp Spárta pártjára hódította őt, úgyhogy Kírosz a spártai matrózoknak négy obo-  
loszt adott naponként saját zsebéből, míg az athéni matrózok csak hármat kaptak.

Alkibiádesz körülbelül négy-öt hónapig maradt Athénben. Igen jó benyomást keltett azzal, hogy évek óta az ő vezetése alatt mentek először szárazföldön Eleuziszba az ünnepi istentiszteletre. Dekeleia megszállása óta ugyanis hajón jártak Eleuziszba az athéniak. Azért tetszett ez a tette különösen, mert Alkibiádesz ellen annak idején éppen az eleuziszi istentisztelet kicsúfolása miatt emeltek vádat. Alkibiádesz nemsokára távozott Athénből és száz hajóval Számosz szigetre hajózott. Mikor a következő



Alkibiádesz idősebb korában.

A hányatott életű athéni vezér idősebb korában is sokat megőrzött dícsőített férfias szépségéből.

esztendőben Alkibiádesz a szárazföldre ment, hogy diplomáciai úton próbáljon valamit elérni, nagy katasztrófa történt. Alparancsnoka, *Antiokhosz*, Alkibiádesz határozót parancsa ellenére Efeosztól északra, a *Notion* hegyfok mellett tengeri csatába bocsátkozott a spártaiakkal és tizenöt hajót elveszített. A veszteség nem volt ugyan túlságosan nagy, de ahhoz elegendő volt, hogy ellenségei Athénben hevesen támadják, noha ő egyáltalában nem volt ludas a dologban. A nép elmozdította a hadvezérségtől, mire Alkibiádesz vissza-

vonult thrákiai birtokaira és többé nem is tért vissza soha Athénbe. Utóda *Konon* lett.

Spártai részen is változott a fővezér. *Lizandrosz* helyébe *Kallikratidász* állították, aki becsületes, igazi hellén érzelmű ember és derék hadvezér volt. Elfoglalta hamarosan *Methimnát*, azután megverte az új athéni hadvezért a mitilénei kikötőben. A város falai alatt ugyan *Konon* megmaradt negyven hajója egyelőre biztonságban volt, de éhség fenyegette őket, mert *Kallikratidász* ostromzár alatt tartotta a kikötőt. Egy athéni hajónak mégis sikerült keresztüljutnia az ostromzáron s ez hírül vitte *Konon* szorongattatását Athénbe.

Az athéniiek érezték, hogy mindenük kockán forog, összeszedték minden erejüket s 30 nap alatt 110 hajót szereltek fel az összes fegyverfogható férfiakkal, szabadokkal és rabszolgákkal. Utközben csatlakozott még hozzájuk 40 szövetséges hajó is. E 150 hajó elé indult *Kallikratidász* 120 hajóval, mert ötven hajót ott hagyott *Konon* őrizetére. Az *Arginuzi* szigetcsoport mellett találkozott a két hajóhad. Az athéni flotta győzött, maga *Kallikratidász* is elesett az ütközetben. A spártaiak 70 hajót vesztek, az athéniiek csak huszonötöt. Az ütközet után nagy vihar támadt, úgyhogy lehetetlenség volt a holttesteket, sebesülteket és a hajótörötteket kifogdosni a habokból. *Theramenezs* és *Thrazibulosz*, akik ezzel meg voltak bízva, kénytelenek voltak eredménytelenül tért vissza az immár szabadabbá lett mitilénei kikötőbe.

Athénben erre olyasmi történt, amit el se hinnénk, ha hiteles följegyzéseink nem maradtak volna róla. Először is az athéni népnek annyira fejébe szállt a győzelem, hogy nem fogadta el Spárta békeajánlatát, bár ez nagyon tisztességes volt. *Kleofon*, a demagóg páncélosan és részegen jelent meg a népgyűlésen és azt hirdette, hogy sohasem fog beleegyezni a békébe, hacsak Spárta minden elfoglalt várost vissza nem ad. Mások pedig az arginuziai diadal győzelmes hadvezérei ellen lázították az athéni népet s alig egy hónapra a diadal után megindították ellenük a pört, mert kötelességükről és a szent szokásról megfélemlítve túrték, hogy athéni polgárok nyomorultul elvesszenek a habokban és a halottakat nem szedték össze a vízből. A főuszító *Theramenezs* volt, akit eleinte szintén vád alá akartak helyezni. S megtörtént a hihetetlen dolog. A nép elítélte a hadvezéreket. Hatan közülük, köztük *Periklesz*, *Aszpáziának* a fia is Athénben voltak. Ezeket átadták a bakóknak és méregpoharat itattak velük. Szerencsére *Konont*, aki nem is vett részt a győzelmes ütközetben, az athéni nép felmentette.

Ennek a hihetetlen esetnek az a magyarázata, hogy *Theramenezs*

és az oligarkhák meg akarták fosztani Athént utolsó vezéreitől is, akik még megmenthették volna. Az eszközök hitványságával senki sem törődött. Az athéni nép is megérett a katasztrófára, mikor ilyen könnyelműen kiszolgáltatta magát ellenségeinek.

A peloponnézosziak eközben, hogy a nagy vereség következéseit elsimítsák, *Eleonikosz* mellé, aki e percben hadvezérük volt, elküldték *Lizandroszt* tanácsadóul. Lizandrosz mindenekelőtt pénzt szerzett Kírosztól, azután elfoglalta *Lampszakosz* városát a Propontisz partján, amely a kizikoszi csata óta megint Athénhez tartozott. Lampszakosszal szemben táborozott az athéni flotta 180 hajója. Öt napon keresztül csalogatta az athéni flotta ütközetre a peloponnézoszit. De Lizandrosz úgy tett, mintha félt volna és nem mozdult ki Lampszakoszból. Azt akarta, hogy az athéniak elbizzák magukat. Amellett az egyik athéni vezér, *Adeimantos* áruló is volt és mindenről értesítette Lizandroszt. Alkibiádesz, akinek ott a közelben volt a birtoka, felkereste az athéni tábort és figyelmeztette az athéniakat, de hiába. Mikor Lizandrosz az ötödik napon is nagy félelmet színel, az athéniak nem törődtek többé vele, hanem szétszóródtak a parton, hogy zsákmányoljanak és eleséget szerezzenek. Lizandroszt rögtön értesítette minderről Adeimantos. Gyorsan kivonult hát a peloponnézoszi flottával Lampszakoszból és megsemmisítette az egész athéni flottát. Csak nyolc hajója maradt meg Kononnak, aki a ciprusi fejedelemhez menekült. A Paralosz állami hajó vitte meg a gyászhirt Athénbe.

Lizandrosz az összes foglyokat kivégeztette Adeimantoson kívül. Azután az összes gyarmatokból és Athén szövetséges városaiból visszakergette az athéni polgárokat Athénbe, hogy könnyebben kiéheztethesse a várost, mert ez volt a terve. Ő maga a tenger felől, Agisz pedig a szárazon kezdte ostromolni Athént. Benn a városban megkezdtek az oligarkhák tevékenységüket. Kleofont kivégeztették. Azután tárgyalni kezdtek az ellenséggel. Agisz a spártai eforoszokhoz utasította őket. De a Spártába küldött követségnek már ütközben vissza kellett fordulnia. Most Theramenesz ajánlkozott rá, hogy kifürkészi a spártaiak kívánságait. Távozott a városból, de csak azért, hogy három hónapig nyugodtan ott időzzék Lizandrosznál anélkül, hogy megbízásával törődött volna. Azután azt jelentette, hogy okvetlenül követeket kell Spártába küldeni, mert csak ott lehet megtudni, mi a kívánságuk. Az athéni nép megint őt küldte el Spártába teljes hatalmú megbízott gyanánt.

Spártában ott voltak már Théba és Korinthosz követei is, akik azt akarták, hogy Athént pusztítsák el a föld színéről. Spárta azonban

nem volt hajlandó erre és hivatkozott azokra az érdemekre, amelyeket Athén szerzett magának egész Görögországra vonatkozólag. Kijelentette, hogy beéri azzal, ha lebontják a hosszú falakat és Peiraieusz kikötő erődítményeit, kiszolgáltatják összes hajóikat tizenkettőn kívül, visszahívják az összes száműzötteket és elismerik Spárta főhatóságát.

Az athéniak elfogadták ezeket a feltételeket s 404 április végén Lizandrosz bevonult Peiraieuszba. Az athéniak és az ellenség közös erővel lebontották próbaképpen a hosszú fal egy darabját a flóták hangjai mellett. Azt mondták, hogy ezzel a nappal kezdődik meg Görögország szabadsága.

Igy végződött 17 évvel a Nikiász békéje után a szerencsétlen peloponnézoszi háború.

### A harminc zsarnok Athénben.

Spárta a háború befejezése után minden görög városba, amely eddigelé nem hódolt meg előtte, *harmosztoszokat*, rendcsinálókat küldött, akik mindenütt oligarkhikus kormányformát hoztak be, ahol addig demokratikus uralom volt és rövidesen meggyűlöltették magukat. Mint-hogy erre a feladatra sok ember kellett, a spártaiak még helotákat is felhasználtak ilyen kiküldetésre. Csak Athénbe nem küldtek egyelőre harmosztoszokat, sőt spártai helyőrséget sem kellett Athénben hagyni. Ennek az volt a magyarázata, hogy az athéni oligarkhák kikötötték jutalmul árulásukért föltétlen uralmukat Athénben.

A többi városokba *Lizandrosz*, aki Spártában diadalai révén az első ember volt, tíz-tíz embert küldött ki. Athénben *harminc* ember kezében volt a végrehajtó hatalom, akiknek állítólag az volt a feladatuk, hogy följegyezzék a hazai törvényeket, amelyek értelmében az államot kormányozni kellett. Persze, ezzel a feladattal nem sokat törődtek. A harmincak feje *Theramenezs* volt. Mellette nagy tekintélye volt még *Kritiásznak*. Ez a Kritiász kezdetben demokrata volt és maga is sürgette Alkibiádesz hazahívását. De később Alkibiádesz bukása után ő maga is száműzetésben élt Thesszáliában. A béke után visszatért Athénbe s az oligarkhákhoz csatlakozott, akik vezéreik közé fogadták be őt is.

A harmincak első intézkedéseit örömmel fogadta az athéni nép. Elfogatták és kivégeztették ugyanis az úgynevezett *szikofantoszokat*. Ezek iparszerűen zsarolták a jobbmódú polgárokat azzal a fenyegetéssel, hogy mindenféle címen vádat emelnek ellenük a népbíróság előtt.

Csakhamar azonban kitetszett, hogy a harmincoknak eszük ágában sincsen törvényesen uralkodni Athénben. Lizandroszhoz küldtek Spártába és helyőrséget kértek tőle, emelynek ellátását magukra vállalták. Kaptak is Lizandrosztól 700 hoplitát, akiket az Akropoliszban helyeztek el. Ettől fogva nyíltan színt vallottak. Elfogattak és kivégeztettek egész csomó gazdag embert, hogy vagyonukat a maguk számára elkobozhassák. Színleg néha egy-egy szegény embert is kivégeztettek, hogy ne legyen olyan feltűnő, amit tesznek. Therameneznek nem tetszett ez az eljárás és figyelmeztette társait, hogy ilyen módon hamar lejáratják magukat.

Kritiász látszólag engedett Theramenez figyelmeztető szavának és a harminc zsarnokon kívül még 3000 polgárt bevont a közigazgatásba. Csak ezeknek volt szabad fegyvert hordaniuk s ezeket rendes pörös eljárás nélkül nem volt szabad kivégezni. Therameneznek ez sem tetszett, különösen a nagy szám ellen volt kifogása, de végül belenyugodott, mert ez is jobb volt a semminél. Csakhogy Kritiász és párthívei czentül még jobban garázdálkodtak. A törvénytelen kivégzések napirenden voltak. Aki csak megethette, elmenekült Athénből. A menekülők között volt *Thrazibulosz* is, aki sokadmagával együtt Thébába vándorolt ki.

Ekkor azonban teljes lett a szakadás Kritiász és Theramenez között. Ez utóbbi erősen támadta a harminceket és kijelentette, hogy sokkal rosszabbak, mint a szikotantosok voltak, mert ezek csak a pénzt vették el a polgároknak, a harmincek azonban a pénzzel együtt az életét is elveszik. Kritiász erre elhatározta, hogy lerázza a nyakáról Theramenezt. Összehívta a tanácsot és megbízható fiatalembereket fölfegyverezve, nyíltan megvádolta ellenfelét, hogy el akarja árulni az alkotmányt. Theramenez mély hatást tett védőbeszédével. Kritiász érezte, hogy gyorsan kell cselekednie. Tanácskozott pártjával s azután kijelentette, hogy Theramenezt egyszerűen kitorölték a háromezrek listájából s ezzel elvesztette ahhoz való jogát, hogy rendes pört folytatásának ellene. Ez önkényes határozat után nyomban halálra is ítéltek Theramenezt és ki is végezték. Theramenez bátran halt meg. Mikor a poroslók közeledtek feléje, házioltárára ugrott, ahol görög szokás szerint nem volt szabad hozzányúlni. Természetesen tudta, hogy ez esetben nem fogják respektálni a házi oltárt, de azt akarta, hogy ezzel is nagyobb igazságtalanság elkövetésére bírja Kritiászt. Levonszolták az oltárról, miközben Theramenez így kiáltott oda a többieknek: „Ne engem védjete, hanem magatokat!”

Kritiász persze Theramenezs kivégzésével nem tartóztathatta fel a katasztrófát. A csapás onnan érte őt és társait, ahonnan legkevésbé várták. *Thrazibulosz* és mintegy hetven elmenekült társa elfoglalta a Boiotia határán lévő *Filé* erődöt. Athénból minden jobbérzésű ember *Filé*be menekült és *Thrazibulosz* pártja egyre növekedett. A harmincak nem tűrhették ezt nyugodtan és kivonultak *Filé* ellen, de visszaverték őket. A következő éjjel havazott és lehűlt az idő. A harmincak erre visszavonultak s a spártaiakat és a városi lovasságot küldték *Filé* ellen. *Thrazibulosz* ezeknek nagy részét lemészárolta. Erre a harmincak nagyon megbánták, hogy Athén falait lerombolták, mert ezzel megszüntették a város erődjelleget. Kivonultak hát Athénból és Eleuziszban sáncolták el magukat.

*Thrazibulosz* eközben több mint ezer főre szaporodott seregével elfoglalta a *Peiraieuszt* s megszállta a kelet felé emelkedő magaslatot. A harmincak zsoldosaikkal ostromra indultak a magaslat ellen. De bár többen is voltak, a csatát elvesztették. Elesett maga *Kritiász* is.

Az elkeseredett küzdelmek azzal végződtek, hogy az athéniak alávetették magukat egy tizenöt tagú spártai bizottság bírói döntésének. Ez kimondta, hogy mindenki visszatérhet Athénbe a harminc zsarnokon és ezek vak eszközein kívül.

Igy *Thrazibulosz* és társai bevonultak Athénbe és áldozatot mutattak be a várban Athénének. Azután levonultak a népgyűlés helyére, ahol a nép megszabadítójának ünnepelte *Thrazibuloszt*, akinek indítványára kimondták, hogy a multat elfelejtik és egyik polgár sem fog a másikra haragudni a történetek miatt. Az általános amnesztia kihirdetésével egyidőben visszaállították a régi alkotmányt is és *Eukleidesz* lett az első arkhon.

Athénben tehát helyreállt a béke, de a harmincak Eleuziszban zsoldosokat szerződtek és harcra készülődtek. Meghívták hát őket tanácskozássra Athénbe s mikor eljöttek, orvul megölték őket. Zsoldosaikat pedig visszafogadták a város polgárai közé, miután ezek is megesküdtek az általános békességre.

## Az antalkidászi béke.

### 10.000 görög visszavonulása.

Spárta voltaképpen az ifjabb Kírosz barátságának köszönhette diadalát. De Kírosz nem önzellenül támogatta a spártaiakat s most saját tervei előmozdítását várta tőlük viszonzás fejében. Kírosz második fia volt *II. Dáriusznak*. Bátyja, *Artaxerxes* 405-ben jutott trónra, atyja halála után, noha anyja, *Parizatisz* jobb szerette volna ifjabb fiának, Kírosznak juttatni az uralmat, aki testileg és lelkileg egyaránt kiválóbb ember volt bátyjánál. De a palotaforradalmat *Tisszafernesz* megakadályozta. *Artaxerxesz* visszaküldte Kíroszt, akire nagyon megharagudott, régi szatrapájába, de megbízta *Tisszaferneszt*, aki a szomszédos Káriának és néhány jón városnak volt a szatrapája, hogy állandóan tartsa szemmel.

Kírosz tartományában folyton bátyja megbuktatásán járatta az esztét. Evégből csapatokra volt szüksége elsősorban. A görög katonák kiválóságát ismerte, görög zsoldosokat vitt magával Szúzába is, mikor haldokló atyja magához hívatta. A nagy peloponnézeszi háború után egész csomó erő felszabadult, amely szívesen állt a vitéz hadvezér szolgálatába. Kírosz megbízta a lakedemoni *Kleárkhoszt*, hogy suttymban toborozzon össze görög zsoldos sereget. Vele együtt mások is kaptak ilyen megbízást, úgyhogy különböző helyeken nagy görög zsoldos csapatok álltak készen várva az új hadvezér parancsát az indulásra.

Spártától is csapatokat kért Kírosz viszonzásul szolgálataiért s ezzel a kívánsággal meglehetősen zavarba hozta a spártai kormányt, amely nem tudta, mitevő legyen, mert a perzsa királlyal sem akart végképp szakítani, de másrészt Kírosszal szemben tényleg hálára volt köteles. Nagy tétovázás után abból indulva ki, hogy Kírosz vállalkozása esetleg sikerrel járhat, 700 hoplitát küldtek neki azzal az ürüggyel, hogy Kíroszt a kalózok ellen fogják támogatni.

Mikor Kírosz 401 tavaszán Szárdeszből fölkerekedett, 100.000 ázsiai katonája és 13.000 görög zsoldosa volt. Eleinte titkolta a felvonulás célját. Végül azonban, mikor egyre erősebben terjedt a hír, hogy a király ellen vonulnak, Kírosz kénytelen volt színt vallani. A görögök ágaskodtak és hallani sem akartak ilyen hatalmas ellenségről, sőt *Kleárkhoszt* kövel is megdobálták. De szép ígéretekkel és felemelt zsoldal rábírhatók voltak az út folytatására.



Igy jutott el Kírosz serege Babilon közelébe anélkül, hogy egyetlen-egyszer is találkozott volna a perzsa király csapataival. Végül *Kunara* mellett, az Eufrátesz és Tigris között levő kis falucska környékén szembe került a király Kírosszal.

Az ütközet megkezdődött és a túlnyomó erő dacára is valószínűleg Kírosz győzött volna, ha Kleárkhosz közös támadásra egyesül Kírosszal az ellenséges centrum ellen. Csakhogy Kleárkhosz nem engedelmeskedett a parancsnak, hanem egyszerűen megrohanta a perzsa sereg vele szemben álló szárnyát és ezt hátrányomta. Még nagyobb baj volt, hogy Kírosz, aki mértéktelenül gyűlölte bátyját, mindenáron személyesen akarta leteríteni őt s ezért vakmerően bátyja felé nyomult előre. De alig pár lépésnyire bátyjától megölték Kíroszt. Ezzel eldőlt a csata. A görögök győztek ugyan az egyik szárnyon, de ez nem számított. Mindazáltal nem veszítették el bátorságukat, hanem azonnal felajánlották a perzsa trónt *Ariaiosznak*, aki Kírosz barbár csapatainak vezére volt. Ariaios azonban visszautasította a görögök ajánlatát.

A perzsa Tisszafernesz erre azt akarta elérni, hogy a görögök kényrekegyre megadják magukat s evégből a legkegyetlenebb árulástól sem riadt vissza. Tárgyalás ürügye alatt magához hívatta a görögök vezéreit és egytől-egyig orozva megölette őket. De a görögök még mindig állhatatosak maradtak. Ez egy embernek az érdeme volt, aki mint magánember követte Ázsiába a görög zsoldosokat. Az athéni *Xenofon* volt ez az ember, Szokratesznek a tanítványa, de jobb tanítványa, mint aminő Alkibiádesz vagy Kritiász volt. Az összes görög vezérek közül egy maradt csak életben, a spártai *Kheirizofosz*, őt választották meg tehát fővezérrüké. Az egész sereg lelke azonban Xenofon volt. E két férfi vezetése alatt megindultak a görögök a Tigris balpartján fölfelé, a vad kurdok hegyein keresztül, *Oroatesz* csapatainak a szorongatásai közepezt, majd Arménia hófödött bércein át a Van-tótól nyugatra, míg végül 400 februárjában vagy márciusában Trapezunt közelében megérkeztek a Fekete-tenger partjára. Azok, akik egy magaslatra érve, először pillantották meg a szabadító habokat, ujjongva kiáltottak fel:

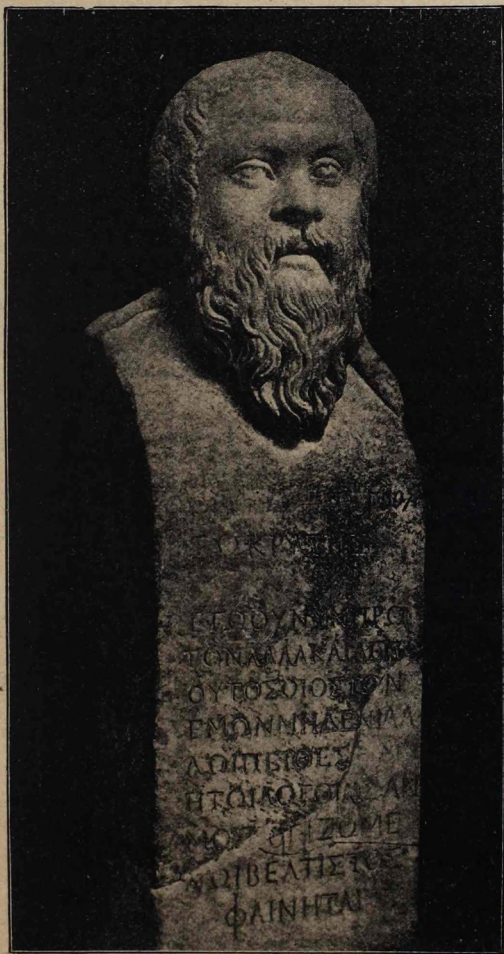
*Thalatta! Thalatta!* (Tenger! Tenger!) — és ez a kiáltás csakhamar végigzúgott az egész táboron.

Meghatódva dőltek egymás karjába az elcsigázott bajtársak és megmenekülésükért forró hálát adtak az isteneknek.

De még sok veszedelem várt rájuk. Mikor végül átjutottak a tengeren a Boszporusz melletti tartományokba, körülbelül kilencezren voltak még. A spártaiak, akik barátjai voltak a perzsa királynak, sok nehéz-

séget gördítettek továbbra is az útjukba. Egyrészt saját szakállukra, másrészt a thrák *Szeuthesz* szolgálatában ide-odavonultak, végül a spártai politikában bekövetkezett fordulat módot nyújtott nekik rá, hogy megint régi ellenségük, a perzsák ellen harcolhassanak. De erről később lesz még szó. A kerekszám 10.000 görögnek ezt a hazavonulását a kunaxai ütközet után az athéni Xenofon érdekesen megírta később *Anabazisz* című munkájában, amely egyik legszebb alkotása a görög irodalomnak.

Xenofon nem tért vissza Athénbe. Mint-hogy spártai ember vezetése alatt vett részt Kirosz hadjáratában, az athéniak száműzték őt. Ezenkívül még valami visszatartotta őt attól, hogy Athénbe visszatérjen: szeretett tanítójának, *Szokratesz*nek a halála. Emlékezett még rá nagyon világosan, hogy fiatalember korában találkozott egyszer Athén egyik szűk uccájában egy csúf öregemberrel, aki botját elébe tartva, elzárta az útját és azt kérdezte tőle, hol lehet olcsón vásárolni ilyen meg ilyen élelmiszert. Mikor felelt a kérdésre, újabb



*Szokratesz szobra.*

A híres, rútareú görög bölcset nem írt egy sort sem, hanem uccai beszélgetés formájában fejtegette nagyszerű gondolatait, amelyek igen nagy hatással voltak Athén és később az egész görögség szellemi életére.

kérdés következett, még pedig az, tudja-e, hol nevelnek becsületes férfiakat. Ezt nem tudta Xenofon, mire az öreg így szólt hozzá: „Akkor gyere velem és tanuld meg.”

Ez időtől fogva hű tanítványa lett Xenofon Szokratesznek s amíg el nem távozott Athénból, állandóan körülötte volt, tanult tőle és élt a tanácsaival. De Xenofonon kívül még más tanítványa is volt Szokratesznek, akinek csúf testében ritka szép és nagy lélek lakozott s egyénisége ellenállhatatlan varázssal vonzotta magához a tanulnivaló elméket. Alkibiádesz egy ízben szép márványszoborhoz hasonlította Szokrateszt, melyet télire csúf burkolattal védett meg a természet.

Szokratesz tanító modorával, amely abban állt, hogy mint a Xenofonnal való megismerkedésekor, ártatlan kérdésekből kiindulva fontos dolgokra vezette rá a tanítványokat, továbbá pompás iróniájával, amely a nagyképű tudákosokat csattanósan nevetségessé tudta tenni, lelkes hívei mellett számos elkeseredett ellenséget is szerzett magának. Szokratesz abban az időben, amikor a szofisták felületes bölcselkedése végtelen göggel töltötte el az embereket, azt hirdette, tisztában van vele, hogy ő semmit sem tud. Másokat is meg akart győzni tudásuk semmiségéről, hogy ilyen módon eljuttassa őket az igazi tudáshoz s azt hirdette, hogy maga az istenség véste szívébe ezt a hitet s tette kötelességévé ezt az eljárást, hogy szolgáljon vele hazájának. Az ilyen emberek azonban kényelmetlenek voltak s minthogy Szokratesz tanítványai közül való volt Alkibiádesz és Kritiász is, akik voltaképp megszöktek a mester iskolájából, hamar készen volt az a vád, hogy Szokratesz megrontja az ifjúságot. S minthogy Szokratesz nyíltan beszélt arról, hogy keblében valami belső hang van, amely visszatartja őt ennek vagy annak a megtevésétől, csakhamar készen volt a másik vád is: Szokratesz nem ismeri el azokat az isteneket, akiket az állam tisztel.

Három athéni ember, Anitosz, Melitosz és Likon emelte ellene ezeket a vádakokat és halált kért Szokratesz fejére. Gyönyörű védőbeszédet mondott maga mellett az akkor már 70 esztendő s aggastyán. A beszéd hatása az volt, hogy csak három szótöbbséggel mondták ki bűnösnek. Ilyen esetben joga volt a vádlottnak ellenindítványt tenni, hogy enyhébben büntessék. De Szokratesz azt indítványozta, hogy részesítsék őt az olimpiai győztesek jutalmában és tartsák el őt államköltségen a Pritaneionban, mert ezt érdemli hazájától. A derék esküdtbírák ezt kellemetlen gúnynak fogták fel s 80 szótöbbséggel ítélték Szokrateszt halálra.

Börtönbe vetették az agg bölcsöt, de az ítéletet nem lehetett rögtön végrehajtani, mert az állam hajója úton volt még Délosz felé az ünnepi



*Szokra'esz halála.*

A nagy görög bölcset azzal vádolták alacsonylelkű c'lenségei, hogy vallásel'enes tanokat hirdet és megrontja velük az athéni ifjúságot. A népbíróság halálra ítélte a fölényesen védekező bölcset s barátai hasztalan próbálták megszöktetni. Szokratesz nyugodt lélekkel itta ki a méregpoharat.

menettel s e szent küldöttség tartama alatt halálos ítéletet nem volt szabad végrehajtani. Szokratesz így még harminc napot töltött a börtönben tanítványai körében. Tanítványai megvesztegették az öröket és meg akarták szöktetni. De Szokratesz méltóságteljesen visszautasította ajánlatukat.

„Egész életemben azt hirdettem — mondotta — hogy engedelmeskedni kell az állam törvényeinek s ha megszöknék, saját tanításom ellenére cselekednék és igazat adnék ellenségeimnek.”

Ezt a beszélgetést *Kriton* címmel, valamint egy másik beszélgetést a lélek halhatatlanságáról *Faidon* címmel Szokratesz legjelesebb tanítványa, *Plátó* őrizte meg az utókor számára s ezekből ismerjük tisztán Szokratesz nagy alakját.

Végül hazaérkezett Déloszból a Szalaminia nevű állami hajó s elkövetkezett a halálos ítélet végrehajtásának az ideje. Nyugodtan ürítette ki Szokratesz a méregpoharat, amelyet a poroszlók sírva nyújtottak oda neki.

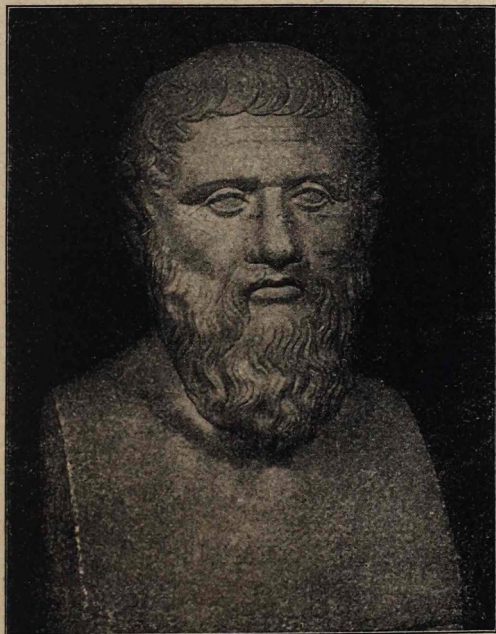
„Adósok vagyunk Aszklepiosznak egy kakassal, áldozátok fel neki, el ne mulassátok !”

Ezek voltak utolsó szavai. Kakast ugyanis a betegségből felgyógyultak szoktak áldozni hálájuk jeléül a gyógyítás istenének, Aszklepiosznak. Szokratesz a halált úgy tekintette, mint egy betegségtől való meggyógyulást.

Kirosz terve azért nem sikerült, mert hármennyire iparkodott is titkolni, *Tisszafernesz* mégis megtudta és idejében értesítette róla Artaxerxeszt. Így tudott ez kellő időre oly nagy haderőt összegyűjteni, amelylyel Kunaxa mellett legyőzte Kirosz seregét. De még valaki értesült Kirosz szándékáról: *Alkibiádesz*, aki szintén elhatározta, hogy figyelemzeti Artaxerxeszt s viszonzásul a perzsa király barátságát kéri hazája, Athén számára. Alkibiádesz először is Farnabázoszt értesítette megfigyeléseiről s arra kérte, hogy biztos kísérettel vezettesse őt el Szúzába, a perzsa király udvarába. Farnabázosz csak részben teljesítette Alkibiádesz kívánságát, amennyiben egy kis frígiai falut jelölt ki neki tartózkodóhelyül, azzal az utasítással, hogy ott várakozzék, amíg kedvező alkalom nyílik terve megvalósítására. Alig értesültek azonban a lakedemonok róla, hogy Alkibiádesz Frígiában van, ahol középpontjává lett a lakedemon ellenes mozgalomnak, megbízták *Lizandroszt* s ennek révén *Farnabázoszt*, hogy tegyék el láb alól Alkibiádeszt. Lehet, hogy az athéni harminc zsarnok, akik még akkor uralkodtak, szintén közrejátszottak a dologban, mert Alkibiádesztől joggal féltették hatalmukat és valószínű,

hogy Kírosz is értesült róla, milyen veszedelemmel fenyegeti terveit a kis frígiai falu. Farnabázosz engedelmeskedett a felszólításnak. Öcsét és nagybátyját fegyveres csapattal küldte ki, hogy gyilkolják meg Alkibiádeszt. Ezek nem merték áldozatukat nappal megtámadni. Körülrakták rözsével és felgyújtották a házat, amelyben Alkibiádesz kedvesével, *Timandrával* együtt tartózkodott. Alkibiádesznek sikerült kimenekülnie a lángok közül, de a perzsák nyílzápora alatt, minthogy sem páncélja, sem pajza nem volt, ho tan rogyott össze. A hűséges Timandra temette el őt távol görög hazájától. Alkibiádesz ötvenesztendőss sem volt még, mikor elhibázott életét ilyen csúfos halállal fejezte be.

Spárta és Perzsia viszonya, amely a 10.000 görög visszavonulása idején nagyon barátságos volt, csakhamar megromlott. Tisszafernesz ugyanis, aki Kírosz halála után még nagyobb hatalommal tért vissza kis-ázsiai szatrápiájába, kezdte egymásután leigázni a még füg-



*Plátó márványszobra a vatikáni múzeumban.*

Plátó Szokratesz tanítványa volt s ő a görögök legnagyobb filozófusa. Bölcselete kihatással volt az egész emberi művelődésre.

gellen jön városokat. Ezek Spártához fordultak, mint Görögország elismert vezéréhez. Spárta rá is parancsolt Tisszaferneszre, hogy ne bántsa a görög városokat. Az a tény ugyanis, hogy a perzsák nem bírtak elbánni a 10.000 görög zsoldossal, nagyon megnövelte Spárta bátorságát. Tisszafernesz persze ügyet sem vetett a spártaiak felszólítására. A spártaiak erre *Th. bront* sereggel Kis-Ázsiába küldték. Csatlakoztak hozzá rögtön a parti városok is, mindazáltal Thibron nem igen ért el eredményt, mire 399 őszén *Derkillidászt* küldték ki helyébe. Ez apróbb győzelmeket ara-

tott Tisszaferneszen is, Farnabázoszon is és fegyverszünetet kötött a perzsa szatrapákkal, hogy előkészítse a békét. De 396 nyarán megint kitört a háború. A perzsáknak eszébe jutott, hogy *Konon* athéni vezér egy vesztett ütközet után Ciprus szigetére menekült. Ismerték Konon hadvezéri képességeit s a perzsa király parancsot adott neki, hogy Káriában és Likiában gyűjtsön össze flottát a számára. A spártaiak joggal hitték, hogy ez az előkészület ellenük irányul s azért új királyukat, *Agezilaoszt* megbízták; hogy kezdje meg a harcot újra a perzsák ellen.

Agezilaosz 396 nyarán körülbelül 8000 főnyi sereg élén Ázsiába indult s elkísérte őt *Lizandrosz* is.

Kis-Ázsiába érkezve Tisszaferneszt még készületlenül találta. Ez tehát megígérte, hogy a görög városokat nem fogja háborgatni, de ennek ellenében fegyverszünetet kért és kapott Agezilaosztól. Persze időközben be akarta fejezni előkészületeit. Agezilaosz Efezoszban szállt meg téli szállásra, ahol egész télen kinos gonddal edzette és gyakorolta katonáit. Meg is volt ennek az eredménye, mert 395 tavaszán *Paktolosz* mellett megverte Tisszaferneszt.

A paktolosi vereséget arra használta fel *Parizatisz*, hogy Tisszaferneszt, akit *Kirosz* halála óta még jobban gyűlölt, bevádolja árulásért *Artaxerxesz* előtt. A vád hitelre talált. *Artaxerxesz* Tisszaferneszt hűi tanácskozássra hívta s mikor megérkezett, elfogatta és kiszolgáltatta *Tithrausztesznek*, aki utódául volt kiszemelve. *Tithrausztesz* azzal kezdte meg hivataloskodását, hogy fejét vétette Tisszafernesznek és a levágott fejet elküldte Szúzába a királynak. Szárdeszbe érkezvén, tárgyalásokba bocsátkozott Agezilossal, akit rávett arra, hogy az ő szatrapijából vonuljon ki. Agezilaosz beérte ezzel az eredménnyel és elvonult észak felé, ahol találkozott az időközben összegyűjtött spártai flottával, amelynek élére sógorát, *Peizandroszt* nevezte ki. Erre az állásra *Lizandrosz* számított joggal. De Agezilaosz terhesnek találta *Lizandrosz* kíséretét, mire az elkeseredett *Lizandrosz* arra kérte Spártát, hogy foglalkoztassák őt másfelé.

Agezilaosz környezetében volt azonban állandóan *Xenofon* és Agezilaosz legtöbb sikerét *Xenofon* bölcs tanácsainak köszönhette. *Tithrausztesz* szorongatott helyzetében arra a gondolatra jutott, hogy odahaza próbálja Spárta hatalmát megrendíteni, minthogy értesült róla, hogy a legtöbb görög állam elégedetlen Spárta uralmával. Természetesen elsősorban pénzre és megvesztegetésre gondolt *Tithrausztesz*.

*Timokráteszt* fölszerelte ötven talentumnyi arany dareikosszal és útnak indította Görögországba. Az aranyembert szívesen látták Thébá-

ban, Korinthoszban és Argoszban s megtörtént csakhamar, hogy az egykori halálos ellenségek: Théba, Korinthosz, Argosz és Athén szövetségben egyesültek Spárta ellen.

A megindult hosszadalmas háborúskodásban sokáig a szövetségeseiké volt a fölény. Az egyik ütközetben maga Lizandrosz is elesett.

A döntést végül az idézte elő, hogy Spárta szövetségzett Szirakuza tirannuszával, *Dioniziosszal* s közeledett Perzsiához úgy, mint a peloponnézoszi háborúban. A spártaiak helleszpontoszi admirálisra, *Antalkidász* követségben Szúzába ment s kieszközölte a perzsák segítségét. Perzsa hajókkal és 20 szicíliai hajóval 80 hajóból álló flottát hozott össze s ezzel a haderővel bekerítette az athéni hajóhadat a Helleszpontoszban.

Athén most fölötte kívánatosnak látta a békekötést, amelynek különben is nagy pártja volt már odahaza. Már 391-ben békét akartak kötni Spártával, amely akkor rosszabb helyzetben volt. De Spárta azt kívánta, hogy fogadják el alapul az akkori birtokállományt s Athén ebbe nem akart beleegyezni. Most örömmel fogadta ezt a feltételt. Csak-hogy Antalkidász egyéb föltételeket is szabott s ezekből kitűnik, hogy a görögök áldatlan egyenetlenkedése folytán elveszett a perzsa háborúk minden eredménye s a görögök annyira süllyedtek, hogy a perzsa király diktálhatta nekik a békét. Antalkidász békeföltételei a következők voltak:

„Artaxerxesz perzsa király igazságosnak tartja, hogy az ázsiai városok s a szigetek közül Klazomenai és Ciprus az ő birodalmához tartozzanak. A többi görög város, nagyok és kicsinyek egyaránt, legyenek szabadok, csak Lemnosz, Imbrosz és Szkirosz legyen az athénieké úgy, mint hajdanában volt. Aki ezt a békét nem fogadja el, azokat a király azokkal együtt, akik úgy gondolkoznak, mint ő, fegyverrel fogja a béke elfogadására kényszeríteni.”

Erre a gyalázatos békére esküt tettek az összes görögök (Kr. e. 386.). Ez a béke, amelyet Antalkidász békéjének vagy a királybékének szokás nevezni, azt a politikai alakulatot hozta létre Görögországban, amely megmaradt egészen a makedón zavarokig. Spárta lényegesen megerősödött általa, Athén és Théba pedig nagyon meggyöngült.



### Spárta bukása.

Spárta, bárha az antalkidászi béke biztosította a kisebb államok szabadságát, mégis el volt szánva arra, hogy hatalmát a többi állam leigázására fogja felhasználni. Először is az arkádiai *Mantineia* ellen fordult. Meghódította s lakosait a demokraták elűzése után kényszerítette, hogy négy faluban telepedjenek meg. Ezután a szintén demokratikus berendezésű *Fliuszra* került a sor, amelybe lakoniai helyőrséget helyeztek el.

Nem sokkal előbb fontos esemény történt. A független görög államok egyre növekvő aggodalommal látták Spárta hatalmának gyarapodását, különösen Théba, ahol a demokra tákpártja igen erős volt. Amikor Akanthosz és Apollonia városok segítséget kértek Spártától *Olinthosz* ellen, amely önállóságukat fenyegette, Spárta megígérte a segítséget és nagy sereget küldött *Eudamidász* vezetésével Olinthosz ellen. Öccse, *Foibidász* indult utána Spártából újabb csapatokkal. De mikor útközben Théba közelében táborozott, kijött hozzá Thébából az ottani oligarkha-párt vezére, *Leontiádesz* polemarkhosz és azt tanácsolta Foibidásznak, hogy szállja meg Thébának a várát, *Kadmeiát*. Elmondta, hogy a városban most ünnepek alkalmából csak nők vannak s így könnyű lesz a tervet megvalósítani. Foibidásznak tetszett a terv és végre is hajtotta. Könnyedén elfoglalta a várát. A spártaiak persze szinten nagyon felháborodtak Foibidász önkényes eljárásán és el is ítélték őt 100.000 drakhma bírságra, de Foibidász ezt a bírságot sohasem fizette meg és a spártaiak minden látszólagos felháborodásuk ellenére *Kadmeiát* továbbra is megszállva tartották.

Leontiádesz és a spártaiak politikai ellenfele Thébában *Izméniász* volt, a másik polemarkhosz. Ezt *Kadmeia* megszállása napján elfogták és nemsokára halálra ítélték. *Izméniász* négyszáz párthíve sietve elmenekült Thébából Athénbe.

Foibidász Thébában maradt. A spártaiak sikerrel harcoltak Olinthosz ellen is, elfoglalták és szövetségükbe kényszerítették. Urává lett ezzel Spárta nemcsak az egész Peloponnézosznek, hanem erősen megvetette a lábát Közép-Görögországban, sőt északon is. De csakhamar olyasmi következett be, ami végzetes következményekkel járt. *Pelopidász* és társai ugyanis nemsokára felszabadították Thébát a spártaiak uralma alól.

*Izméniásznak* sok párthíve ugyanis otthon maradt Thébában,

csak azok menekültek el, akiknek legtöbb okuk volt életüket félteni. Az otthonmaradottak titokban érintkeztek eimenekült barátaikkal. Volt az otthoniak között egy *Kháron* nevű tekintélyes és vagyonos ember, aki a két polemarkhosznak a titkárát megvesztegette s ennek a révén értesítette az emigránsokat mindenről.

Az emigránsok feje *Pelopidász* volt, dúsgazdag, előkelő család sarja, aki Athénbe menekült többi társával megegyezett abban, hogy Thébát csellel fogják felszabadítani. Egy téli napon apró csoportokra oszolva, vadászhalókkal és más vadászeszközökkel felszerelve megindultak Athénből Thébába. Az esti órákban észrevétlenül beosontak a városba s Kháron házában gyülekeztek össze, ahol titokban eltöltötték az éjszakát és a rá következő napot. Másnap estére tervezték a rajtaütést, mert a két polemarkhosz aznap vált meg hivatalától s nagy búcsúlakomát rendezett.

Elkövetkezett az este. A házioltár lángja köré gyülekezve áldozattal készültek az összeesküvők vállalkozásukra. Egyszerre csak kopogtattak a ház kapuján. A polemarkhoszok hírnöke jött, akik Kháront hívták sürgősen. Mi történhetett? Elárulták őket? Kháron dobogó szívvel, de látszólag nyugodtan követte a hírnököt. A polemarkhoszok azt kérdezték tőle, hallott-e arról, hogy előtte való este gyanus alakok osontak be a városba. Kháron azt felelte, hogy sejtelve sincs a dologról. Erre kegyesen elbocsátották őt és sietett haza, hogy megnyugtassa aggódó barátait.

A búcsúlakoma tovább folyt. Egyszerre csak hírnök érkezett Athénből és fontos iratot hozott magával a polemarkhoszok számára. Ezeknek semmi kedvük sem volt most fontos dolgokkal foglalkozni.

„Hagyjuk holnapra a komoly ügyeket!” — így kiáltott az egyik s az iratot vánkosa alá dugta. Hiszen hátra volt még a meglepetés. A titkár szép táncosnőket ígért s a vendégek türelmetlenül várták a meglepetést. Beléptek csakhamar a táncosnők mélyen lefátyolozva s lassan a félig ittas tobzódók fekvőhelyeihez közeledtek. Egyszerre csak megvillantak a török a táncosnők kezeiben, a fátyolok mögül előtűnt az összeesküvők szakállas arca s pár perc múlva végeztek a polemarkhoszokkal és vendégeikkel. Teljesen sikerült a merész csel.



*Thebai pénz.*

Egyik oldalát Dionizosz isten babérkoszorús feje díszítette, a másikon bevágásokkal e.lattot pajzs képe van.

Az összeesküvők gyorsan kiszabadították a börtönökből elvtársaikat s fölfegyverezték őket. A thébai nép örömujjongással értesült a törtétekről. Most még csak Kadmeiát kellett visszafoglalni. Ez is sikerült, mert Foibidász belátta, hogy helyzete tarthatatlan és kapitulált. Később ezért kivégezték őt Spártában. A spártaiak egy másik vezére, *Kleombrosz* is igen nagy veszedelmet idézett fel Spárta fejére esztelen ségével. Foibidász példáján felbuzdulva, egy éjszaka megpróbálta orozva elfoglalni az athéni kikötő falait, de terve kudarcot vallott. Az athéniakat azonban annyira felbőszítette a dolog, hogy nyíltan Théba pártjára keltek.

Athén új tengeri szövetséget hozott létre úgy, mint száz évvel előbb Ariszteidesz. Körülbelül 70 állam tartozott a szövetségbe. Természetesen Théba is. A szövetség tanácsa, a szinedrion Athénben ülésezett s a tanács határozatai fölött az athéni népgyűlés szavazott, míg a népgyűlés és az athéni tanács határozatai fölött végérvényesen a szövetség-tanács döntött. A szövetség tagjai a flotta és a hadsereg eltartásához adóval járultak hozzá.

Spárta eleinte sikertelenül harcolt Théba ellen. Azután hajóhadat küldött ki az athéniak ellen, de az athéniak Naxosz mellett legyőzték a spártai flottát.

Idők folyamán azonban az athéniaknak nem tetszett az, hogy Théba jelentősége hirtelen emelkedik. Elhatározták hát, hogy kibékülnek Spártával és meg is kötötték a békét. A spártaiak főleg azért örültek ennek a békének, mert azt remélték, hogy az elszigetelt Théba ellen szerencsésen folytathatják majd a háborút.

Egy spártai sereg hamarosan betört Boiótiába s miután elfoglalta a Korinthoszi-öböl partján a kis *Kreuzisz* kikötőt, tovább nyomult északra. De *Leuktra* mellett szembe találkozott a thébaiakkal, akiket *Epameinondász* vezetett, Thébának legnagyobb államférfia és hadvezére. A thébaiak teljesen legyőzték a spártaiakat, főleg új csatarendjük segítségével. Míg a spártaiak ugyanis 12 embernyi szélességű hadvonalban harcoltak, a thébaiak 50 embert állítottak ékalakú csatarendbe. Kleombrosz, a spártai vezér maga is elesett s vele 400 spártai. A veszteség tehát nem volt túlságosan nagy, de a csatának erkölcsi jelentősége volt, mert bebizonyította, hogy Spárta hatalma megrokkant nemcsak a tengeren, hanem a szárazon is.

A leuktrai diadal felbátorította a *mantineiaiakat* arra, hogy helyreállítsák régi városukat, amelyet Spárta megsemmisített volt. Sőt új várost is alapítottak politikai középpontul: *Megalopoliszt*. Ezt már

megsokalták a spártaiak és Agezilaosz vezetése alatt Mantinea ellen vonultak. De harc nélkül visszafordultak, mert értesültek róla, hogy a thébaiak Epameinondász és Pelopidász vezetése alatt megindultak a Peloponnézosz felé. A thébaiak valósággal diadalmenetben vonultak egészen Spárta közelébe. Epameinondász tudta, hogy élet-halálharcra készül Spárta, amelyben borzasztó pánik támadt a thébaiak diadalmas közeledésének hírére. Nem akarta azonban ezt a harcot most megvívni, mert hazája törvényei szerint hadvezérségének hivatalos esztendeje letelében volt. Balra hagyta tehát Spártát s úgy mért érzékeny csapást a lakedemonokra, hogy *Messzénia*t helyreállította s visszahívta oda az összes száműzötteket. Bámulatot, hányan fogadták meg hívó szavát. Arkádiában pedig egy új várost alapított, a már említett Megalopoliszt, a Heliszon folyó mellett.

Epameinondász négy hónappal időzött tovább a Peloponnézoszon, mint hadvezérségének hivatalos esztendeje lejárt. Elvi okokból tehát odahaza vádat emeltek ellen vádlói és a törvénysértésért halálbüntetést kértek a fejére.

„Rendben van — mondta Epameinondász, — a törvények szerint megérdemlem a halált. Csak azt kívánom, írjátok meg a város történetében: a thébaiak kivégezték Epameinondászt, mert Leuktra mellett kényszerítette őket, hogy megtámadják és legyőzzék a lakedemonokat, akiknek addig a szeme elé sem mertek lépni, továbbá mert a hazát megmentette, mert Lakedemont megostromolta, mert Messzénia-t újjáépíttette és erős falakkal látta el.”

A nép erre nagy tetszésének adott kifejezést és Epameinondászt felmentette. Epameinondász még háromszor vonult a Peloponnézoszra. Kisebb sikereket ért el, de Athén igyekezett elgáncsolni Epameinondász nagyratörő terveit, amelyek azt célozták, hogy Thébának szerezze meg a főhatalmat a görög államok fölött.

Epameinondász 362-ben negyedszer vonult be a Peloponnézoszba az Iszthmoszon keresztül. Argosz, Szikion és Messzénia csapatai csatlakoztak hozzá. Tegea mellett ütött táborn, míg a peloponnézoszi csapatok Mantinea mellett állottak fel s ott várták az agg Agezilaosz megérkezését a spártaiakkal. Epameinondász, mihelyt értesült róla, hogy Agezilaosz elindult Spártából, nyomban elhatározta, hogy Spárta ellen vonul. De Agezilaoszt egy áruló idejében értesítette Epameinondász tervéről. Nyomban visszafordult tehát Spártába és elkeseredett uccai harc után kiszorította az ellenséget Spártából, amelynek uccáit eddigelé sohasem tapodta még ellenséges csapatok lába.

Epameinondász ezután visszavonult Arkádiába, hogy megtámadja a *Mantineia* mellett táborozó peloponnézoszi hadakat. A thébaiak diadalt arattak ugyan, de a diadalt drágán kellett megfizetniök. Egy ellenséges dárda halálosan mellen találta Epameinondászt, aki nyugodtan és megvigasztalódva halt meg, mert látta még, hogy a thébaiaké a győzelem.

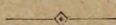
Epameinondász tudta, hogyha kihúzzák kebléből a dárdahegyet, azonnal meg kell halnia. Nem engedte tehát addig kihúzni kebléből a dárdát, amíg a harc kimenetele még bizonytalan volt. Az is nagyon bántotta, hogy a pajzsa nem volt mellette. Elhozták hát a pajzsát és Epameinondász megcsókolta, mint dicsőségének és veszedelmének osztályosát.

Egyszerre csak jelentették neki, hogy győztek a thébaiak s ugyanakkor jelentették azt is, hogy két legjobb kapitánya elesett.

„Óh, akkor ajánljátok a thébaiaknak azt, hogy kössenek békét” — kiáltott fel Epameinondász s azután kihúzatta kebléből a gyilkos dárdahegyet. Minthogy agglegény volt teljes életében, egyik barátja fájdalmasan így szólt hozzá: „Meghalsz, Epameinondász! Legalább fiaid maradnának ránk!”

Epameinondász haldokolva, de azért mosolyogva így felelt barátjának: „Hiszen marad utánam két halhatatlan leányom, a leuktrai és a mantineiai diadalmas csata.”

Epameinondász halála után Thébába nem volt sem politikai, sem katonai vezér. Görögország többi részében pedig nagyon sóvárgott mindenki a béke után. Békét kötöttek tehát. Minthogy azonban a béke elismerte Messzénia önállóságát, Athén pedig védelmébe vette Megalopoliszt, Spárta nem járult hozzá a békéhez, bárha pénzügyi zavarai tétlenségre kárhoztatták. Agezilaosz aggkora ellenére távozott Spártából és Egyiptomba ment, hogy hazájának pénzt szerezzen. A Perzsia ellen felázadt *Takhosznak* szolgálatába lépett először, azután ennek ellenfelét, *II. Nektaneoszt* szolgálta, még pedig ez utóbbit szép sikerrel. Jutalmul 230 talentumot kapott tőle ajándékba. Agezilaosz pénzt haza akarta vinni hazájának, de vihar támadt, amely a libiai partokra vetette őt, ahol 360-ban meg is halt.



## Görögország és Makedónia.

### A khaironeai esata.

(Kr. e. 338-ban.)

Spárta hanyatlása és Théba elárvulása következtében megint Athén nyomult előtérbe. Az utóbbi esztendőök során Athén arra törekedett, hogy a két küzdő hatalommal szemben lehetőleg arra vigyázzon, hogy egyikük se váljék túlságosan nagyhatalommá. Voltaképpen Spárta oldalán állott, de alkalomadtán Spárta érdekei ellen is dolgozott. A harminc zsarnok elűzése óta megint az ősi demokratikus alkotmány lépett életbe Athénben, az, amely Periklesz idejében érvényben volt. Csak Periklesz hiányzott, aki az alkotmány alapján Athént megint felvirágoztatta volna. De a IV. századbéli athéni nép el sem tűrt volna egy újabb Perikleszt, mert egyre féltékenyebben vigyázott saját népfelségére, mennél kevésbé bántották azt éppen mostanában s mennél több adót kellett éppen ezért fizetnie. Hadvezéreit tisztelte ugyan az athéni nép: *Ijikratesz*, *Kabriász*, *Timotheosz* tiszteletére szobrokat emelt, de féltékenyen vigyázott rá, hogy egyik hadvezérnek se támadjon nagyobb politikai befolyása. A legkisebb ok miatt rögtön vádat emelt vezérei ellen. Athenben általában elharapózott a vádemelési düh. Egyik vezető államférfiút, *Arisztofont* 75-ször vádolták meg törvénybe ütköző indítványok miatt. Az iparszerű vádlók, akik zsarolásra használták fel vádemelési jogukat, nagyon elhatalmasodtak.

A népfelség túltengése persze sok bajt okozott. Amit a nép ma elhatározott, azt holnap megint hatályon kívül hagyta és harmadnap megint valami új határozatot hozott. Elhatározta a háborút, elrendelte, hogy hány hajót és mennyi katonát kell kiküldeni, de azt nem jelölte meg, hogy miből kell a háború költségeit fedezni. Persze, ilyen körülmények között nem is igen volt kedve senkinek az államhatalom gépezetének irányítására vállalkozni, hiszen a nép szeszélyének forgó szele a legjobb szándékot is megghiúsította. Engedelmességről szó sem volt többé Athénben és bizonyos volt, hogyha akad egy erős, fegyelmezett

hatalom, akkor ezzel szemben Athén tehetetlen lesz. És ilyen hatalom támadt is északon, Makedóniában.

A görög történelem során több ízben szerepeltek makedón királyok. A perzsa háborúk idejében *Alexandrosz* volt az a makedón király, aki ügyes, bár áruló politikájával tűnt ki. Többnyire görögbarátnak mondta magát és szerette is a görög műveltséget, amely hódított a makedónok között is, kiknek nyelve a görög nyelv volt, bárha tájszólás formájában. A görögök a makedónokat is görögöknek tekintették. *Alexandrosz* részt is szokott venni a görögök nemzeti ünnepein. Székhelye a délen fekvő *Pidnában* volt. A peloponnézoszi háború idejében Makedónia több részre oszlott. A legjelentékenyebb országrész *Perdikkász* fejedelmé volt, aki ravasz és kíméletlen politikájával sok kárt okozott az athénieknek. *Perdikkász* utóda *Arkheiaosz* lett, miután feltestvérét, aki trónörökös volt, valamint egy nagybátyját és egy unokaöccsét eltette láb alól. De aztán kitűnő kormányzásával kiengesztelte *Arkheiaosz* a véres multat. Udvarában szíves barátsággal látta vendégül korának legjelesebb szel-lemeit: *Euripideszt* és *Agathont*, a két tragédiaíró, *Khoiriloszt*, a költőt, *Zeuxiszt*, a festőt és *Timotheoszt*, a zenészt. Székhelye *Pella* volt, amely északon fekszik. *Arkheiaoszt* 399-ben meggyilkolták s akkor pár évig egymást követték a trónon a bitorlók folytonos gyilkosságok árán. Végül 392-ben *Alexandrosz* egyik dédunokája, *Amintász* került a trónra s rövidebb megszakításokkal 370-ig uralkodott.

Felesége, *Euridiké* egy makedón főnemes leánya volt. Házasságából három fia született: *Alexandrosz*, *Perdikkász* és *Filipposz*. A legidősebb jutott a trónra, de saját sógora ágaskodott ellene. Ez időtájt lépett közbe a thébai *Pelopidász* és elismerte *Alexandrosz* uralmát. De nemsokára meggyilkolták *Alexandroszt* és már említett sógora, *Ptolemaiosz*, aki közben feleségül vette az özvegy *Euridikét*, lett a gyámja *Alexandrosz* öccsének, *Perdikkásznak*. De megint zavarok támadtak. Az uralkodóháznak egy száműzött hive, *Pauzaniász* betört az országba, azzal az ürüggyel, hogy megóvja *Perdikkász* érdekeit. *Euridiké* és férje az athénielkhez fordultak segítségért. Más részről megjelent *Pelopidász*, hogy *Théba* befolyását megóvja Makedóniában. Végül belenyugodott ő is *Ptolemaiosz* gyámkormányzóságába, de tüzokat kért tőle. A tüzok között volt *Perdikkász* öccse, *Filipposz* is. Így került ez *Théba*ba, éppen jókor, hogy tanuja legyen még *Théba* föllendülésének és tanítványa lehessen kora legjobb hadvezéreinek.

*Perdikkász*, mihelyt felnövekedett, megölette *Ptolemaioszt* és egyedül kezdett uralkodni. Öccsét is hazahivatta *Théba*ból s egy apró

makedón fejedelemség élére állította. Uralkodása hatodik esztendejében betörték Makedóniába az illírek s Perdikkászt 4000 makedónnal együtt megölték. Perdikkásznak maradt egy kiskorú fia, *Amintász*, akit azonban az általános zűrzavarban mindenki mellőzött.

Három trónkövetelő jelentkezett: *Arkheolaosz*, aki Perdikkásznak mostohafivére volt, a már említett *Pauzaniász* és végül *Argaios*, akit az athéniak támogattak.

Az általános zavarban Filipposz vagy magyarul *Fülöp* vállalkozott a rend helyreállítására, aki a maga kis fejedelemségében nagyon népszerűvé lett időközben úgy a nemesek, mint a parasztok között. Görög műveltségét, amelyet Thébában szerzett meg, odahaza nem igen fitogtatta, hanem inkább ő maga is követte alattvalói barbár szokásait. De azért céljáról nem feledkezett meg s bár nemeseinek jó dáridózó és vadászó pajtása volt, mégis megőrizte mindenkor uralkodói méltóságát.

Mikor bátyja oly hirtelen meghalt, Fülöp elhatározta, hogy ő fogja magához ragadni az uralmat. Az ősi koronázó város, *Aigai* csakhamar mellette foglalt állást. Arkheolaoszt megölette Fülöp, Argaioszt pedig ő maga ölte meg. Az Argaiosz seregében lévő athéniakat számító okosságból váltságdíj nélkül hazaeresztette. Többi ellenségeit is leszerelte. Így végül 359-ben ő lett Makedónia királya 23 esztendő korában. Teljesen nemzeti király volt, aki éppúgy megértette makedónjait, mint ahogy ezek megbecsülték benne azt, hogy közülük való. Hellén műveltsége képessé tette őt azonban arra is, hogy a görög viszonyokat teljesen megértse és természetes ravaszságával és kíméletlenségével a maga hasznára kizsákmányolja. Hogy tervei sikerültek, annak legfőbb oka Athén volt, amely rövidlátó politikát űzött. Fülöp merész, zseniális uralkodó volt, éppoly jó kormányzó, amily kiváló hadvezér s emellett szeretetreméltóságának varázsa ellenállhatatlanul meghódította mindenkinek a szívét.

Mindenekelőtt erős hadsereget szervezett magának, még pedig Epameinondász példájára. A híres makedóniai *falanxot* fejlesztette ki, amelyet a rendesnél hosszabb dárdákkal, a *száriszal* fegyverzett fel. Ez az ékalakú falanx sokáig legyőzhetetlennek bizonyult.

Miután hadseregét újjá szervezte, először is tengerpartot akart szerezni magának. Így 357-ben elfoglalta *Amfipoliszt* és *Pidnát*. Az athéniak erre még ugyanabban az esztendőben megüzenték Fülöpnek a háborút.

Csakhamar súlyos veszteség gátolta meg Athént abban, hogy érelyesen folytathassa Fülöp ellen a háborút. Szövetségesei közül sorban elpártoltak tőle *Rhodosz*, *Kosz*, *Khiosz* és *Bizantion*. Athén minden ere-



jét megfeszítette. Uj flottát építtetett, de mindhiába. *Khabriász* elesett a harcban Khiosz mellett. Erre a *Thimotheosz* és *Ifikrátesz* vezetése alatt álló hajóraj egyesült *Khabriász* hajórajával, amelyet *Kháresz* vezetett, ez a demagóg hajlamú, tehetségtelen és lelkiismeretlen vezér. A két öregebb vezér akarata ellenére újból megtámadta Khiosz mellett az ellenséget és elvesztette a csatát. A vereség után megvádolta öregebb vezértársait Athénben, hogy cserbenhagyták őt, mire az ingatag nép visszahívta jó vezéreit és *Kháresz*re bízta a főparancsnokságot. Pénzt azonban nem küldtek *Kháresz*nek, aki erre cserbenhagyta hazája érdekeit és zsoldos szolgálatot vállalt *Artabázosznál*, aki hűlenné lett a perzsa királyhoz. Kalózkodásra és rablásra vetette magát, de a perzsa király felszólítására az athéniek visszahívták *Kháreszt*. Ezzel véget is ért Athén háborúja a szövetségeseivel. Az athéniek 355-ben békét kötöttek az elpártolt szövetségeseikkel s elismerték szabadságukat. Néhány hive maradt csak Athénnek, akik együttvéve 45 talentum járulékkal támogatták évente Athént.

Athénben a demagóg *Arisztofon* *Kháresz* segítségével rábírta a népet arra, hogy három főhadvezért, *Ifikráteszt*, ennek fiát, *Menesztheoszt* és *Thimotheoszt* megbuktassa.

Megrázó jelenet volt, mikor az agg, sebhelyekkel borított *Ifikrátesz* megjelent a kíváncsi és kárörvendő tömeg bírósága előtt, amelynek nagyon jól esett volna, hogy a parancsoláshoz szokott férfit ott látja most, mint szegény, könyörgő bűnöst maga előtt. *Ifikrátesz* azonban nem tette meg nekik ezt a szívességet, mert egész sereg régi bajtársa összegyülekezett, akik el voltak szánva rá, hogy *Ifikráteszt* erőszakkal is megmentik, ha az athéni csöcselék-bíróság el merné őt itélni.

*Arisztofon* nyelvi mesterkedéseit *Ifikrátesz* nem tudta, de nem is akarta hasonló mesterkedéssel ellensúlyozni. Megmutatta a sebeit és *Arisztofon* ismeretére válló rövidséggel ennyit mondott: „Ez itt jobb színész nálam, de az én színdarabom jobb!”

Erre fölmentették úgy őt, mint a fiát.

A vád az volt, hogy a három hadvezért khioszi és rhodoszi pénzzel megvesztegették, hogy idézzék elő *Kháresz* vereségét. Ez a vád *Thimotheosz* és *Ifikrátesz* érdemeivel szemben oly eszeveszett volt, különösen ha tekintetbe vesszük a vádló személyét is, hogy a vád komoly tárgyalása szegénységi bizonyítvány az athéni népre nézve.

Azt kellett volna várnunk, hogy *Ifikrátesz* és *Menesztheosz* fölmentése után fölmentik a harmadik hadvezért, *Thimotheoszt* is, aki ellen ugyanaz volt a vád. De nem ez történt. Az athéni csöcselék-bíróságnak nem

tetszett Thimotheosz előkelősége. Ez különben úgy is bánt bíráival, amint azok véleménye szerint megérdemelték. Ezért a bíróság ugyanebben az ügyben 100 talentum (696.000 pengő) bírságra ítélte őt. Thimotheosz Khalkiszba ment, ahol még abban az esztendőben meg is halt. Ifikrátesz ellenben ez időtől fogva csendes visszavonultságban élt Athénben.

Mint hogy Khabriász Khiosznál elesett, a nagy hadvezérek kora véget ért Athénben. Kháresz nem jöhetett számba sem. Így tehát a háború végén nem csupán anyagi eszközei merültek ki Athénnek, hanem elvesztette legjava védelmezőit is.

Fülöp közben arra törekedett, hogy kihasználja az athéni állam belső zavarait és külső nehézségeit. Elfoglalta *Potidaia*t, azután az aranydús területen levő *Krenideszt* és új várost alapított, amelyet saját nevééről *Filippoinak* nevezett el. Flottát is teremtett magának, mert ezen a tájon igen nagymennyiségű építőfa termett s flottájával állandóan zavarta az athéni kereskedelmet. Miközben még néhány várost elfoglalt, a görög városok között még belső viszálykodás is kezdődött, amely még jobban előmozdította Fülöp terveinek megvalósulását.

A delfi papság ugyanis azt állította, hogy a *fokisziak* elfoglalták egy darab földjét a szentélynek. A thébaiak mozgósították az egész amfiktion-szövetséget, hogy bosszút álljanak a fokisziakon. A thébaiak pártján voltak a thesszáliaiak is. Athén és Spárta ellenben Fokisz pártját fogta, de csak nagyon fogyatékosan támogatták a fokisziakat, akik nem voltak hajlandók megfizetni azt a rengeteg bírságot, amelyet az amfiktion-szövetség rájuk rótt. Ellenkezőleg, vezérük *Filomelosz* indítványára elhatározták, hogy egész Delfit magukhoz ragadják. Hozzájárult ehhez a tervhez Arkhidámosz spártai király is és a fokisziak *Filomelosz* és *Onomarkhosz* vezetése alatt 355-ben megszállták Delfit.

Az amfiktion-szövetség erre kimondta a szent háborút Fokisz ellen. A thébaiak, lokrisziak és a thesszáliaiak Fokisz ellen indultak, amelynek segítségére Spárta ezer embert küldött. Athén meg hajórajt küldött a Thermopiléék mellé, hogy meggátolja a thesszáliaiak benyomulását. A fokisziak a szentély kincseihez is hozzányúltak, hogy zsoldosikat fizethessék. Az ilyen kényszerkölcsön szokásos volt akkoriban s győzelem esetén Fokisz természetesen bőkezűen visszafizetett volna mindent a szentélynek.

Filomelosz megverte a thesszáliaiakat, de a thébaiak legyőzték őt, mire Parnasszus egyik sziklájáról levetette magát és halálra zúzódot 354-ben. Társa, Onomarkhosz eleinte több szerenésével küzdött s 353-ban egyőzte makedóniai *Fülöpöt* is, aki a thébaiak segítségére jött.

A fokisziak még egyszer győzelmet arattak a thébaiak fölött, de azután nagy fordulat következett be. *Fülöp* ugyanis borzasztóan megverte Onomarkhoszt. Háromezer fokiszit, mint templomgyalázót vízbe fojtatott, Onomarkhosz holttestét pedig, akit egy bérenc rabszolga ölt meg, keresztre is feszítette. Ez a győzelem Fülöpöt Thesszália urává tette. Fülöp ekkor tovább akart nyomulni délre, Görögország kapuján, a Termopilén keresztül, de Athén útját állta, Fülöp meg jobbnak látta, hogy visszaforduljon. Ebben az időben lépett fel először mint politikai szónok *Demoszthenesz* s a megalopolisziak érdekében heves támadást intézett Spárta ellen, amely vissza akarta állítani régi hatalmát s megtámadta Théba szövetségeseit, elsősorban az Athén védelmére számító Megalopoliszt.

Demoszthenesz, minden idők egyik legnagyobb szónoka, egy fegyverkováának a fia volt s Kr. e. 384-ben született. Minthogy vagonát gyámjai elsikkasztották, Demoszthenesz *logográf* lett, vagyis beszédekért írt pénzért mások számára. Már fiatalkorában szónoknak készült és *Izaiosz* volt a mestere. Első nyilvános politikai szónoklatával újra felszította a régi gyűlölség lángját Athén és Spárta között. S bár Demoszthenesz becsületes meggyőződéssel és lelkesedéssel hazája javát akarta, mégis hibát követett el és Fülöp dolgát nagyon megkönnyítette.

Fülöp király Fokisz legyőzése után másfelé fordult. Thrákiában egészen a Propontiszig nyomult előre és 352-ben szövetséget kötött *Bizantiónnal*. Azután *Olinthosz* ellen fordult, amely Fülöp háta mögött Athénnel kötött szövetséget. Az olinthosziak Athénhez fordultak segítségért s ekkor mondta Demoszthenesz első nagy beszédjét Fülöp ellen, az úgynevezett első *filippikát*. Azt kívánta, hogy az athéniak állítsanak fel északon, Thrákiában állandó megfigyelő hadtestet és saját maguk vonuljanak megint csatába zsoldosok helyett. Ebből azonban nem lett semmi s Demoszthenesznek Olinthosz érdekében mondott több szónoklata csak a tizenkettedik órában bírta rá Athént arra, hogy Khárezs vezetése alatt előbb zsoldosokat, majd athéni hoplitákat küldjenek Olinthosz segítségére. Ezek azonban már későn érkeztek, mert Fülöp 348-ban elfoglalta Olinthoszt.

Olinthossal együtt mintegy harminc apróbb helység is Fülöp kezébe került Khalkidikében, úgyhogy Thrákia és Propontisz között a hatalmas makedón ellenség lett az úr. Athén nagyon elrémult e hírek hallatára, mert sehol sem számíthatott szövetségesekre s emellett nem hagyhatta cserben a fokisziakat sem.

Onomarkhosz halála után fia, *Falaikosz* lett a fokiszi zsoldosok

vezére s ő is a delfi szentély kincseiből fizette katonáit. Aggodalommal látta azonban, hogy a szentély kincsei fogyatékán vannak s titokban tárgyalásokat kezdett makedóniai Fülöppel, aki Fokisz révén próbált keresztüljutni a Thermopilén.

Az athéniak ezt úgy akarták megelőzni, hogy megpróbálták békét kötni Fülöppel. Tíz embert, köztük *Demoszthenest* és *Aiszkhineszt*, aki szintén híres szónok volt, sürgősen Fülöphöz küldtek béketárgyalásokra. Fülöp hajlandó volt a békére s megbízottait el is küldte Athénbe.

Fülöp békefeltételei a következők voltak: mindenki megtartja azt, ami a béke megkötésekor hatalmában van s a béke vonatkozik Athén szövetségeseire is, de nem vonatkozik *Fokiszra*. Athén jelentéktelen módosításokkal elfogadta ezt a békét és 346 áprilisának közepén esküvel meg is erősítette. A makedón követek ezzel elutaztak s nyomban utánuk indult az athéni követség is, köztük *Demoszthenesz* és *Aiszkhinesz*, hogy a király előttük is esküt tegyen a békére.

Fülöp király sokáig várattott magára fővárosában, *Pellában* s csak miután hamarosan elfoglalt még néhány erődített helyet Thrákiában, azután utazott Pellába, ahol megesküdött ő is a békére. Az athéni nép meg volt elégedve a békével, csak az okosabbak látták be, hogy a ravasz makedón király becsapta az athéniakat.

Hátra voltak még a *fokisziak*. *Aiszkhinesz* azt a hírt terjesztette, miután visszatért a követséggel, hogy Fülöp király nem a fokisziakat, hanem a thébaiakat fogja legközelebb megtámadni. Ezt szívesen elhitték az athéniak. De hogy tegyenek is valamit, hivatalosan azt ajánlották a fokisziaknak, hogy adják vissza az amfiktioniaknak a delfi szentélyt.



*Demoszthenesz, a legkiválóbb görög szónok.*

Híres beszéleivel, a filippikákkal Fülöp makedón király hódító tervéi ellen tüzelte Athént. Hazafias törekvései azonban kudarcot vallottak. A khaironei csata után Görögország makedón fennhatóság alá került. Demoszthenesz később mérget ivott, nehogy a makedónok kezébe kerüljön.

A Fülöphöz küldött követség dolga nemsokára a néptörvényszék elé került, mert Demoszthenesz vádat emelt Aiszkhiesz ellen esalárd szerepe miatt a követségben.

Ez a beszéd, amelynek címe „A hazugság követségéről”, azt veti Aiszkhiesz szemére, hogy már Fülöppel való első találkozása alkalmával megvesztegette magát a király pénze, elbűvölő modora vagy mind a kettő által, hogy árulja el a hazáját. Ez aztán kiderült a második követség alkalmával, amikor szükségtelenül ott késlekedtek Pellában, hogy Fülöp király ezalatt befejezhesse thrák hódításait. Ez az ügy valóban nagyon gyanus különösen azért, mert Aiszkhiesz ezentúl is mindig Fülöp pártján volt.

Aiszkhieszt azonban fölmentették.

Aiszkhiesz régi, de elszegényedett athéni család sarja volt és Kr. e. 390 táján született, tehát öt-hat évvel volt idősebb, mint Demoszthenesz. Atyja éppen a család anyagi viszonyai miatt zsoldos szolgálatba lépett külföldön, ahonnan egy kis vagyonnal tért vissza Athénbe, ahol elemi iskolát alapított. A fiát, mint ennek beszédei bizonyítják, amelyekben egyébként több a természetes ékesszólás, mint ellenfele beszédeiben, nyilván kitűnő neveltetésben részesítette.

Több más próbálkozás után Aiszkhiesz színész lett, hogy egzisztenciát alapíthasson. De otthagya ezt a pályát, hogy az állami szolgálatba lépjen és állami írnok lett.

Régebben különösen Demoszthenesz vádjai nyomán keményen ítélték meg Aiszkhieszt, de beható kutatásokból kiderült, hogy Demoszthenesz úgy, mint sok más mindenben, ebben is túlozta a dolgokat és népszónok léte nem vette túlságos pontosan mindig az igazságot.

Aiszkhiesz híre, hogy Fülöp nem a fokisziakat, hanem Thébát fogja megtámadni, tévedésnek bizonyult. Fülöp ugyanis felszólította az athénieket, hogy békeszerződésük alapján segédcapatokkal támogassák őt, mert rendezni akarja az amfiktion-szövetség által elhatározott szent háború dolgát. Az athéniek megtagadták a segítséget, amit Fülöp szerződészegésnek fogott fel. Hamarosan békét kötött a fokiszi Falaikoszszal, akinek szabad elvonulást biztosított annak fejében, hogy a makedón sereg akadálytalanul átvonulhat a Thermopilén. Falaikosz 8000 főnyi zsoldos seregével később átment *Eliszbe*, ahol a demokratapártot támogatta. Ámde az arisztokraták véres diadalt arattak s a fokiszi zsoldosok közül 4000-et kivégeztettek, mint templomrablókat.

Fülöp nagy lépéssel jutott közelebb céljához: hatalmában volt Görögország kapuja. Átvonult a Thermopilén és összehívta az amfiktion-

gyűlést. Ez össze is gyűlt és Fülöppel együtt kimondta, hogy a fokiszi nép városaiból költözzön falvakba és évenként 50—60 talentum kárpótlást fizessen Delfinek az elrablott kincsek fejében. Fokisz földjének egy része Thébáé lett s a fokisziak elvesztették részvételi jogukat az amfikioniák gyűlésén s helyüket Fülöp király foglalta el.

Fülöp a szent háború befejezésének dicsőségére nagy győzelmi ünnepet rendezett Delfiben, amelyre Athén is elküldte követeit Aiszkhinesz vezetése alatt. A dolgok új rendjének az lett a következménye, hogy Théba, amelynek nem tetszett Fülöp nagy terjeszkedése az amfikioniák szövetségében és általában Közép-Görögországban, Athénhez kezdett közeledni és pártolta ezt a közeledést Demoszthenész is.

Tanácsos lesz, ha egy kissé szemügyre vesszük az akkori athéni pártcsoportosulásokat. Az egyik párt lejártá magát, az *Eubulosz* pártja, amely nem ügyelve túlságosan a hadi érdekekre, mindenek-

előtt az állam hanyatló jólétét igyekezett lehetőleg békés politikával felendíteni. Eubulosz becsületes ember volt, aki ellen különböző méltánytalan kifogást hoztak fel és hánis vádakát emeltek. Így neki tulajdonítottak egy soha nem is létezett törvényt is, amelynél fogva halállal kell büntetni azt, aki a színházi pénzeket, tehát a tömeg szórakoztatására szánt pénzt hadi célokra használja fel.

A másik, szintén nem nagy pártnak a szellemi vezére *Izokrátesz*



*Izokrátesz, a híres görög szónok.*

Az előadás választékosságában ő volt a mestere az ókor szónokainak. Az első köze tartozott, akik a perzsák elleni hadjáratot sürgették Fülöp király vezérére alatt. Állítólag önmagára kényszerített éhséggel vetett véget életének a Khaironeia melletti útközet után.

volt. Megpróbálták őt a politikai eszesség mesterének minősíteni, mert soha el nem mondott és mégis híressé lett beszédeiben már régebben hangoztatta elégedetlenségét a demokrata alkotmány el-fajulásával. Eleinte vissza akart térni Szólon vagy Kleiszthenesz alkotmányához, de mióta Fülöp nagy emberré vált, őbenne látta azt az embert, aki Görögországot egyesítheti és a kicsinyes önzésben züllődő államoknak megint adhat egy nagy nemzeti gondolatot: a harcot a perzsák ellen.

A harmadik párt *Aiszkhinesz* pártja volt, amelynek tagjai több-kevesebb nyíltsággal Fülöphöz való szításukból iparkodtak maguknak tőkét kovácsolni s akiknél valóra vált Fülöpnek az a szava, hogy nincs oly magas és oly szilárd fala egyetlen városnak sem, amelyet egy arannyal megrakolt számár át ne ugorhatna.

Ezekhez a pártokhoz, amelyek közül egyik sem volt nyílt ellensége Fülöpnek, számíthatjuk bizonyos értelemben *Fokiont* is, ezt a minden tekintetben sajtáságos férfit. Lényének alapvonása példátlan hozzá-férhetetlenségén és önzetlenségén kívül a hideg megfontolás volt. Hadvezér volt s polgártársai meglegedésére negyvenötször volt sztratégia, de mint államférfi is szerepelt. Mind a két hivatásában értelmes közepszerűség jellemzi. Mint szónokot száraz élcei és hideg, szakszerű nézetei miatt nagyrabecsülték. Gyakran kellemetlen volt még Demosztheneszre nézve is. Megszokta, hogy józan véleményét a szenvedélyre hajló nép vagy ne vegye figyelembe, vagy ellenzéssel fogadja. Mikor egy ízben tetszéssel jutalmazták, csodálkozva nézett körül és így szólt:

„Talán valami bolondot mondtam?”

Véleménye általában az volt, hogy az athéni nép lejárt a magát, hogy alkotmánya elavult, hogy újabb föllendülésre nem képes többé s ezért könyörtelenül zsákmányává lesz előbb-utóbb a makedón uralkodónak.

Végül ott volt *Demoszthenesz* pártja. A nagy szónoknak az volt a meggyőződése, hogy a demokráciában van még elég életerő a föllendülésre. Fülöpöt legyőzhetőnek tartotta, mihelyt fellobog újra a nemzeti öntudat lángja az athéni szívekben a kicsinyes és önző politikai viszálykodások hamuja alól. Álláspontja, mint a következmények bizonyítják, nagyon magasatos volt és alakja mindig tiszteltetreméltó fog maradni, mint melegszívű hazafié, ki kedvezőtlen körülmények között sem mondott le a harcról. Mondhatjuk, hogy közvetve, amennyiben Fülöp diadalát megnehezítette, nemesebb szárnyalásra indította Fülöpöt is, mint ahogy ez a makedón hódító pályájának indult.

A következő pár esztendő alatt Fülöp király egyre jobban megvetette a lábát Thrákiában, Thesszáliában és Epiruszban, az athéniék hiába iparkodtak békés úton igényeik elismertetésére. Athén politikáját 346 óta Demoszthenesz vezette s minden ponton Fülöp ellen dolgozott s készült Fülöp ellen a döntő háborúra. Ekkoriban tartotta második *filippikáját*, melyben Fülöpöt Athén engesztelhetetlen ellenségének tüntette föl.

Fülöp 342-ben megint Thrákiába vonult s egészen a Fekete-tengerig terjesztette ki hatalmát. Az athéniék ez időtájt gyarmatosokat küldtek a thrák Kherzonnéoszba, akik ott több olyan thrák közösséget is kifosztottak, amelyeknek Fülöp volt az ura. Fülöp hiába kért elégtételt Athéntól. Demoszthenesz válaszul elmondta harmadik *filippikáját*, amely még tüzeesebb volt, mint a két első s azután személyesen utazott el Thrákiába és Athén pártjára



Fokion athéni hadvezér és államférfi márványszobra.



terelte Bizantiont, Khioszt és Rhodoszt. Fülöp erre 340-ben megtámadta Bizantion szövetségét, *Perinthoszt* mire az athéniak Demoszthenesz tanácsára nyíltan megüzenték a háborút Fülöp királynak, aki közben *Bizantion* ellen fordult. Fülöp az athéni segédsapatok elől meghátrált s a szkithák ellen vonult, ahonnan 339-ben diadalmasan tért vissza Makedóniába.

Athén eközben kezdett szépen megerősödni. Demoszthenesz új flottatörvényt hozatott, amely jelentékenyen növelte Athén tengeri hatalmát. A pénzügyek vezetését pedig 338-ban a kiváló *Likurgoszra* bízta. De éppen ezidőtájt támadt szerény kezdettel egy csakhamar végzetessé váló bonyodalma Athénnek.

Az amfikcionok gyűlésén 339-ben a lokriszi *Amfissza* városka lakói valami semmisség miatt panaszt emeltek Athén ellen. *Aiszkhinesz*, aki Athént képviselte, erre templomrablással vádolta Amfisszát s hallgatói beszéde hatása alatt rögtön fel is kerekedtek Amfissza megbüntetésére, ámde véresen visszaverték őket. A következő esztendei amfikcion-gyűlésen, amelyen nem vett részt sem Théba, sem Athén, szövetséges háború indítását határozták el Amfissza ellen. Athén azonban, bár ő volt az oka a háborúnak, nem vett részt benne, mert Demoszthenesz azt hitte, hogy Athén beavatkozása maga után vonná *Fülöp* beavatkozását is.

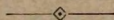
Mégis ez történt. Mert az amfikcióniak szövetsége éppen Théba és Athén vonakodása folytán kénytelen volt a szövetség új tagját, Fülöpöt is felszólítani a szövetség határozatának végrehajtására. Fülöp, aki éppen akkor tért vissza diadalmasan Szkithiából, nem kérette magát kétszer. Azonnal megindult s megverte az athéniak 10.000 főnyi zsoldos seregét, amelyet Kháresz vezetése alatt Amfissza segítségére, tehát eredeti ellenségük segítségére küldtek. Azután elfoglalta és lerombolta Amfisszát. Csakhogy a feladat megoldása után nem tért vissza Fülöp Makedóniába, hanem téli szállásra a Fokisz északi részén fekvő *Elataiába* vonult, amely uralkodott a Boiotiába és Attikába vezető utakon egyaránt.

Ennek a híre hamarosan Athénbe érkezett és borzasztó izgalmat keltett. A város népe egész éjszaka virrasztott. Másnap reggel Demoszthenesz lelkesítő beszédet mondott. Azt tanácsolta, hogy a város fiatalsága lovon és gyalog vonuljon azonnal Eleuziszba, 200 hajót küldjenek Thermopilébe és kössenek nyomban véd- és dacsövetséget Thébával. Ezt el is határozták, mire Demoszthenesz maga ment Thébába. Itt megelőzte már őt Fülöp király követe, de Demoszthenesz tüzes szavai meggyőzték a thébaiakat Athén javaslatának a helyességéről.

A véd és dacsövetség megkötése után az athéni sereg Boiotiába vonult s a thébaiak saját városukba is befogadták az egykori ellenséget. Egyesült seregeik tavasszal és nyáron szerencsésen harcoltak Fülöp ellen. Két véres diadalt is arattak és Athénben már hálaáldozatokat mutattak be az isteneknek Fülöp legyőzéséért. Ezidőben a nép kétizben meg is koszorúzta Demosztheneszt. Fülöp tényleg szorult helyzetbe jutott és 338-ban békét ajánlott már Athénnek. Ezt a békeajánlatot azonban Athén visszautasította. Fülöp közben segítséget kapott hazulról, visszazorította az ellenséget és benyomult a boiotiai sikságra.

Végül 338 augusztus 2-án került szembe a kis *Khaironeia* mellett, nyugatra a Kopaisz-tótól a szövetséges seregekkel Fülöpnek 30.000 gyalogosa és 2000 lovasa volt. A szövetséges sereg nagyobb volt valamivel, de nem volt egységes vezetése és jó hadvezére. Az athéniak mindazáltal legyőzték az ütközetben a balszárnyon Fülöpöt. A jobbszárnyon azonban a thébaiak nem bírták ki a fiatal királyfinak, *Sándornak* heves rohamát s a thébaiak seregének magva, a szent csapat egy szálíg elesett. Erre futásnak eredt az egész szövetséges hadsereg. Menekült Demoszthenesz is, aki mint egyszerű hoplita vett részt a csatában. Az elesettek csontjai fölé később márványoroszlánt emeltek emlékül, amely siremléke volt egyúttal a görög nemzet függetlenségének is.

Athénben ezalatt készültek a végső ellenállásra. De nem volt rá szükség. Fülöp, aki a csatatéren örömeben barbármódra diadaltáncot járt, az athéniakkal szemben görögnek bizonyult s elfogadható békefeltételeket ajánlott föl. Athén elvesztette ugyan külföldi birtokait és kénytelen volt elismerni a makedón hegemoniát. De Fülöp az összes athéni foglyokat, körülbelül kétezret váltságdíj nélkül szabadon bocsátotta és az athéni várba nem tett helyőrséget sem, míg Théba fellegvárát megszállotta és a thébai foglyokat csak váltságdíjért engedte szabadon. Fülöp csak azt kötötte ki, hogy Athén is küldjön követeket *Korinthosza* az egyetemes görög nemzeti kongresszusra, ahol az egyesült görög nemzettel meg akarta beszélni a közös ellenségnek, a perzsáknak megtámadását. Az ősi ellenség megsemmisítésével akarta igazolni ugyanis Görögország leigázását.



## A makedón kor.

### Görög államszövetség Fülöp király vezetése alatt.

A khaironeiai csata után Görögország a győztes makedón király lábai előtt hevert. Fülöp elérte célját, előtte állt a lehetőség, hogy a görög nemzet egész erejét egyesítse régi tervének megvalósítására, a nagy perzsa birodalom megdöntésére. Igaz, hogy a király előtt elsősorban nem a nemzeti, hanem a maga személyes érdekei, családjának hatalmi érdekei lebegtek, de a legkiválóbb görög férfiak is örömmel fogadták a rég sóvárgott állapot bekövetkezését, az állandó belső viszályok megszűnését az apró görög államok között s kifelé a nemzeti erők egyesítését.

Annyi bizonyos, hogy a görög államok köztársasági szervezete makedóniai Fülöp, de még inkább Nagy Sándor idejében nem vált be. Mert annak ellenére, hogy a nagyszámú apró állam mind hellén volt s legmagasabb céljuk a hellén szabadság és hatalom megvédése, azért a köztársasági szervezet nem hogy az államok erőteljes kifejlődéséhez, hanem ellenkezőleg, lassú, de biztos széteséséhez vezetett. De hát ezen nem is lehetett csodálkozni, amikor *egy-egy város magában véve is köztársaságot képezett*. Örök átokként ott lebegett az erők szétforgácsolódásának gonosz szelleme: a kis államoknak egymásra való féltékenykedése. Már magában véve ez a rövid jellemzés is igazolja azt a következtetést, hogy az egymásra agyarkodó, egymást vádoló görög államocskákra kedvező alakulat volt a makedón uralom hatalmas kifejlődése, mert a makedón uralom, ha rájuk is nehezedett a maga természetes súlyával, legalább egy közösségbe szorította, kapcsolta össze a görög államokat.

Hogy pedig a makedón uralmat és annak természetét megértsük, ide kell még iktatnunk némely adatot.

Szó sem férhetett ugyanis ahhoz, hogy *a makedónok hellén eredetűek voltak*, ha azonban mégis eltértek a nagy hellén nemzettől, illetőleg annak kultúrája mögött messze elmaradtak, úgy ezt annak kell betudni, hogy

Makedónia kívül esett az akkori világforgalmon és hiányzott nála az, ami akkori időben a közlekedés, a kultúra szempontjából oly sokat jelentett: a tengerpart. Ekképp azután a makedón hellének a maguk erejéből fejlődtek, mígnem Fülöp királynak szerencsés uralma egyszerre új viszonyokat teremtett számukra.

Fülöp király uralkodása nevezetes fordulatot jelentett a makedónok állami életében, mert ő volt az, aki a makedónok falusi, zárkózott életmódját megszüntette s őket újonnan alapított városokba telepítette. Fülöp minden tekintetben utánozta a görögök társadalmi berendezkedését azzal a különbséggel, hogy a központosító királyi hatalom alapján szervezte egész Makedóniát. Ugyancsak Fülöp király volt az, aki Makedóniába nagyszámmal telepített át görögöket, miáltal a hellén kultúrát is bevitte a makedónok közé.

Fülöp király úgy rendezte be az uralmát, hogy a feltétlen királyi hatalmat juttatta érvényre. A király volt az ura a seregnek, a király rendelkezett az adókról, ő volt a legfőbb törvényhozó és az ország bírója. Fülöp király alapította Filippi városát Kr. e. 357-ben, amelynek közelében dúsgazdag aranybányákat műveltetett és ezeknek hozadékából évente mintegy 6,380.000 pengő értékű aranyat szállíttatott be a kincstárába.



Makedón aranypéNZ

II. Fülöp király korából, a király fiatalkori képésával.

A makedón király udvarának külsőségei sajátos keveréket mutattak, mert nemcsak keleti, sok tekintetben perzsa, hanem hellén szokások is uralkodtak ott. Hét királyi testőr képezte a makedón nemeségnek az elejét, ugyanez a hét testőr volt a király személyes tanácsadója és hadvezére is. (Ilyenek voltak pl. Parmenion, Perdikkász, Antipatrosz.) Általában az volt az elv, hogy csak bizonyos kiválasztottak, előkelő származásúak juthattak mértékadó udvari és állami hivatalokba, másrészt azonban már Fülöp király gondoskodott arról, hogy minél több görög jusson az udvarhoz, ahol gyakran nemcsak vig, hanem duhaj életmódot folytatott a király főembereivel.

A makedón hadsereg alapja az általános védkötelezettségen nyugodott és történeti hírnévre tett szert a rettenthetetlen makedón lovasság, valamint a falanz-csapat, amelybe Fülöp csak hatalmas, erős ifjakat soroztatott be, akik hosszú lándzsáikkal és többszörös soraikkal valóságos élő falat alkottak.

Fülöp király céltudatos szervező munkájával kétségtelenül elérte

azt, hogy a makedón birodalom nemcsak egységesnek mutatkozott, de határát tekintve és katonai erőnyeit, minden akkor létező államot messze túlszárnyalt. Igaz, hogy az apró görög államok csak lassan hódoltak meg és Fülöp király kénytelen volt hatalmi nyomaték gyanánt az egyes jelentékenyebb görög városokban makedón helyőrséget helyezni el. Mert nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy *a hellén társadalom a makedón hódítások óta két táborra oszlott*. Az egyik azt kívánta, hogy célszerűségi okokból csatlakozzanak a görög államok Makedóniához. A másik ellenben azon volt, hogy harc útján erőszakolják ki régi függetlenségüket. Természetes, hogy az utóbbi párt hívei voltak többségben; persze, lényeges eredményeket nem sikerült elérniök. Fülöp király nagyon jól ismerte a kétféle áramlatot, de mint hellénbarát, nem folyamodott erőszakos, megtorló eszközökhöz, hanem néhány szájasabb, de gyáva makedónellenes demagógot száműzött, a jelentékenyebb helységekre pedig makedón katonákat vezényelt.

Fülöp királynak az volt a feltett szándéka, hogy amennyire csak lehet, a maga részére hangolja a görög közvéleményt és épp ez okból nem akart zsarnok győzőnek látszani. Ugy közeledett a görög államokhoz, mint aki bizalomra számít náluk. Ennek szembeötlő tanujelét adta akkor, amikor az összes athéni foglyokat szabadon bocsátotta és külön követség útján biztosította Athént, hogy meghagyja a szervezetét, vagyonát, mindenét, csak azt kívánja, hogy a makedón uralmat ismerje el és ne támasszon belső zavarokat. *Megkegyelmezett Demoszthenesznek is*, pedig ez izgatott a legszenvedélyesebben Fülöp ellen. Az összes görög államok azonban nem hódoltak meg önként. Fülöp király tehát seregei élén bevonult a Peloponnézoszba és mindenekelőtt megfékezte a nyugtalanuló spártaiakat, akik a kisebb görög államok ellen folytattak harcot.

*Spárta* azonban rendkívül makacsul viselkedett, noha Fülöp királynak nem az volt a célja, hogy Spárta önállóságát tönkretegyje. Fülöp ugyanis több sikeres csata után lement *Korinthoszba*, ahol a görög államokat tanácskozássra hívta egybe Kr. e. 337-ben Békés úton akart velük megállapodni. Kijelentette, hogy a széttagolódott görög nemzetet egy hatalmas egészbe szándékozik összeforrasztani.

Ez a gyűlés, amelyről csak Spárta tartotta magát makacsul távol, áldásos határozatokat hozott. Jellemzésül csak azt emeljük ki, hogy *tanácsadóként ott volt Arisztotelesz is, a nagynevű görög bölcs*. Ezen a gyűlésen rendezték az egyes görög államok vitáit, minthogy azonban Spárta nem volt képviselve, a területek megállapításánál a rövidebbet húzta.

Igy Fülöp király a korinthuszi szövetséges gyűlésen egy érdekes görög államszövetséget hozott létre, amelynek ő állott élén mint a szövetséges hadak fővezére. A szövetségbe tartozott minden görög állam Spárta kivételével, míg Thesszália és néhány más terület (pl. a thrákok vidéke) Fülöp királynak közvetlen alattvalói lettek.

### Fülöp király terve Perzsia ellen.

Kétségtelen, hogy Fülöp királynak nagyszabású terve, hogy a helléneket nagy egészbe forrassa össze, teljesülni látszott, mert nemcsak Fülöp király, hanem számos görög író és hangadó közéleti férfiú (*Xenofon, Izokrátesz*) azt hirdették, hogy a görögöknek le kell számolniok régi ellenfelükkel, a perzsákkal. Mintegy bosszuló hadjáratra, végleszámlásra igyekezett hangolni Fülöp is a lobbanékony görögöket. Nagyon is kiismerte Fülöp a görögök gyöngéjét, ugyanakkor pedig a hasznost az alkalmoszerűvel sietett összekapcsolni, amikor kihasználta a perzsa birodalom belső bajait is.



II. Fülöp ezüstpénze  
a király arckéjével.

Az *Antalkidész-féle béke* szégyene ugyanis égette még a görögök lelkiismeretét, önérdetét. Tudvalevőleg II. *Artaxerxesz* perzsa király a spártaiakra támaszkodva, kierőszakolta, hogy a görögök az összes ázsiai tengerparti görög városokat engedjék át Perzsiának. Ez a ritka előnyös béke azonban mitsem változtatott Perzsia belső bajain, mert egyrészt a birodalmi szervezet hiányossága, másrészt a számos lázadás, apróbb helyi forrongások megbénították a birodalom erejét és csökkentették a tekintélyét. Hogy III. *Artaxerxesz* királynak mégis sikerült legyőznie a lázadókat, sőt még Egyiptomot is visszahódítania, mindez nem jelentette azt, mintha Perzsia az a régi hatalom lett volna akkor is, ami volt régen. A szatrapák nagyfokú önállóságát mi sem jellemezte jobban, mint az, hogy a saját kormányzóságuk területén önállóan pénzt verettek, amelyet a saját arcképükkel láttak el.

Perzsiáról tudnunk kell, hogy a nagyon sok *szatrapia* (helytartóság) csak laza kapcsolatot képezett a vidék és a tulajdonképpeni királyi hatalom között. A helytartók beszolgáltatták az adót és katonai segítség csapatokat, egyebekben pedig a leggyakrabban a saját céljaikat követték.

Hogy Perzsiának hadserege a legellentéesebb érdekű népek fiaiból állott, könnyen elképzelhető, ha elgondoljuk, hogy *Perzsia akkor huszonkilenc országból alakult ki. A perzsa seregben csak a lovasság ért valamit, kevésbé volt értékes a gyalogság, a tengeri haderő pedig annál inkább megbízhatatlan volt, mert jórészt görögökből állott.* Ezek szerint megbízható egységről szólni sem lehetett, maga a királyi udvar pedig minduntalan palotaforradalmak, gyilkosságoknak volt a színhelye. Különösen egy *Bagosz* nevű egyiptomi eunukh volt az, aki valóságos vérfürdőt rendezett az udvarnál. *III. Artaxerxesz* király Bagoszt udvari palotafőnöknek nevezte ki, amit Bagosz azzal hálált meg, hogy *urát megmérgezte, Artaxerxesz idősebb fiait szintén méreggel tette el láb alól és Arszeszt, Artaxerxesz legkisebb fiát ültette a trónra, mert azt hitte, hogy ez kész eszöke lesz neki.* Amikor azonban észrevette, hogy *Arszesz* teljesen önállóan akar uralkodni, *egy udvari lakoma után egyszerűen leszúrta.*

Bagosz II. Artaxerxesznek egyik távoli rokonát, *Kodomannosz Dáriuszt* ültette a perzsiai királyok trónjára, aki azzal bosszulta meg elődeinek halálát, hogy Bagossal itatta meg a méregpoharat, amelyet ez neki szánt.

Mire Kodomannosz Dáriusz valamennyire megszilárdította királyi hatalmát, akkorra már a *makedón és görög invázió* réme fenyegette a perzsa birodalmat.

A perzsák ellen való hadjárat eszméje görög részről indult ki, mert amint említettük, a görögök voltak azok, akik régi ellenfelükön bosszút akartak állani a multakért. A szégyenletes antalkidászi béke után rövid idő múlva *Izokrátesz*, a görögök egyik híres közéleti férfia egy iratot intézett Fülöp királyhoz, „Heraklesz ivadéká”-hoz, akit arra buzdított, hogy a görögöket egyesítse egy közös hadi vállalatba és hódítsa meg a perzsa birodalmat.

Fülöp király készörömet hajlott a felszólításra, mert a perzsa királyi udvarral amúgy is feszült viszonyban volt, másrészt pedig joggal remélhette, hogy a nagy háború a helléneket a makedónokkal egybe fogja forrasztani és megteremtheti a hatalmas makedón-görög államszövetséget.

*Fülöp király* azonban *nem érte meg nagyszabású tervének megvalósulását.* Három vezére: *Attalosz, Parmeniosz* és *Amintász* egy makedón-görög sereg élén *Kr. e. 336-ban* átmentek a Helleszponoszon, hogy a tengerparti görög városokat felkelésre bátorítsák és Fülöp király érkezése alkalmára megteremtsék az alkalmas helyzetet. *Fülöp* királyt ugyanazon év nyarán, amikor leánya, Kleopátra lakodalmát ünnepelte, *Pau-*

*zániasz* nevű testőrtisztje orozva meggyilkolta. Ma sem tudjuk megállapítani, hogy mi volt az orgyilkosság indító oka. Valószínű azonban, hogy *Olimpiász*, Fülöp neje, aki az epiruszi király leánya volt, bérelte fel *Pauzaniászt* arra, hogy Fülöpöt, aki híres nőbarát volt, eltegye láb alól.

### Nagy Sándor trónralépése.

Húszéves volt Fülöp fia, *Sándor*, amikor trónra lépett. Az emberiség történelmének kétségtelenül egyik érdekes alakja ő, mert egyrészt már fiatal korában mutatkozó hadvezéri zsenialitása, másrészt műveltsége, tetteje, de szerencsés kézzel véghezvitt vállalkozásainak nagy méretei is kiemelik őt az ókori fejedelmek közül. Csataterveit, megvívott csatáit ma is tanulmányozzák a hadi iskolákban. Hadvezéri lángész volt, mint Hannibál, Napoleon és Juliusz Cézár.

*Nagy Sándor* Kr. e. 356-ban született. Atyjától harcias természet és éleseszűséget, míg anyjától, *Olimpiásztól* határt nem ismerő önzet és szenvedélyességet örökölt.



*Ezüstpénz Nagy Sándor korából egyik oldalán Nagy Sándor képével.*

*Páralanul kitűnő nevelésben volt része Sándornak.* A történelem nem hiába ajándékozta meg, tüntette ki „Nagy” melléknévvel, mert egyénisége tényleg úgy fejlődött, hogy Sándor királynak nagynak kellett lennie.

Testi nevelésének, erőinek fejlesztésére *Leonidász*, anyjának szigorú rokona vigyázott, míg *szellemi és erkölesi kiképzése Arisztotelesznek, a nagynevű görög bölcsnek volt a gondja.* És noha Sándor király makedón volt, nevelése, egyéni kifejlődése teljesen a hellénséghez kötötte, ami abban is megnyilatkozik, hogy a hellén kultúrát, intézményeket, hagyományokat végtelenül szerette.

Nagy Sándor kitűnően bírkózott, dárdát vetett, vívott, lovagolt. Teste bámulatosan szépen fejlődött. Kortársai azt mondták róla, hogy csak egy mesteri kezek által faragott szobor vagy pedig a férfiszépség és erő földreszállott pogány istene lehet Nagy Sándorhoz hasonló.

Kedélyileg rendkívül fogékony és érzékeny volt. Homérosz verseit nagy lelkesedéssel olvasta és gyakran felkiáltott:

„Akhillesz akarok lenni!”



Szellemileg, testileg korán fejlődött s határtalan érzet és becs-vágy lakozott benne. *Uralkodónak es hősnak* nevelték kora gyermek-ségétől kezdve.

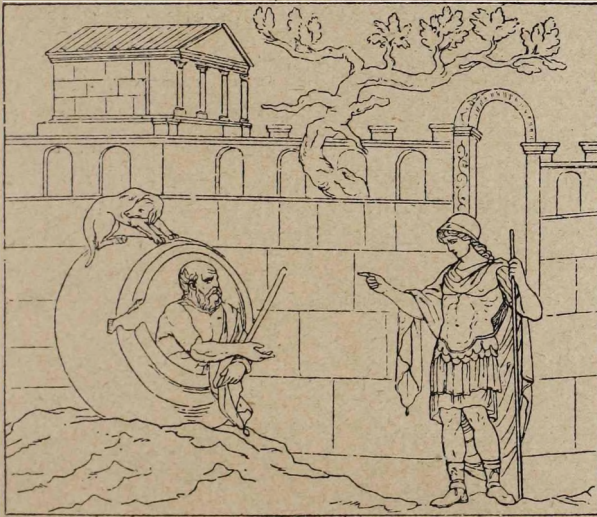
Katonai zsenialitásának nyomai már korán mutatkoztak. Alig volt tizenhat éves, amikor atyja, Fülöp egy csapat önálló parancsnok-ságával bízta meg. Tizennyolc éves korában *Khaironeiánál ő döntötte el a csata sorsát* Fülöp király javára. Sajátságosnak látszott, de ténybeli valóság volt, hogy *Nagy Sándor*, akinek neveléséről atyja oly kitű-nően gondoskodott, *nem szerette az atyját, sőt gyűlölte*. Különösen akkor ért el nagy fokot ez a gyűlölet, amikor *Fülöp király*, aki tudvalevőleg *bolondja volt a szép nőknek*, új feleséget vett első fele-sége, Olimpiász mellé. Második felesége Attalosz makedón főember unokanővére, *Kleopátra* lett.

*Nagy Sándor jobb n vonzódott anyjához, mint apjához*. A második házasság veszélyeztette az anya helyzetét, valamint Sándor trónutód-lását és ezért *Sándor el is hagyta apja házát*. Nagynehezen helyreállították az udvari emberek a békét az apa és fia között, de ebben a békében kevés volt az őszinteség. Mikor Pauzániász Fülöpöt meggyilkolta, sokan azzal gyanusították meg Sándort, hogy tudomása volt a bekövetkező merény-letről. Nagy Sándor azonban azzal igazolta magát, hogy nem volt semmi szava, amikor a feldühödött tömeg az *orgyilkos Pauzániászt agyonverte*. Egyebekben, amint trónra lépett, *anyjával, Olimpiással szövetkezve Fülöp feleségét és rokonait kíméletlenül kiirtatta. Kleopátra gyermekét az anya ölében szúrták agyon a testőrök, Kleopátrát pedig arra kényszerítették, hogy övével saját magát akassza fel. Attaloszt és minden Kleopátra-rokont lemeszároltak*, amiről azonban meg kell jegyeznünk, hogy legkevésbé sem ütközött a kor erkölcsébe. Nagy Sándor energikus fellépése, sőt szokatlan szigorúsága természetesen nem tetszett a makedón főembe-reknek és legkevésbé volt inyere a görögöknek. Így például Ambrákiá-ban elkergették a makedón helyőrséget, a thébaiak szintén harcra készü-lődtek, *Demoszthenesz pedig Athénben szónoklatokat tartott Nagy Sándor ellen, akit „éretlen tökfilkó”-nak nevezett el*.

Nagy Sándor azonban nem váratott magára, hanem gyorsan, mielőtt a görögök cselekedhettek volna, egy sereg élén Görögországban termett, az ellenállókát leverte és Korinthoszba sietett, ahol a szövetségi gyűlésen a korábbi szerződéseket megújította és a makedón-görög szövetséges hadak fővezérének nevezte ki magát. Ekként az elégedet-lenkedőket csakhamar sarokba szorította, a lázadó thrákokat megfékezte, majd átment a Hémusz-(Balkán)-hegységen, *megriasztotta a gétákat*,

több néptörzset meghódolásra kényszerített, végül *leigázta az illireket*, akik egy erőből nyugtalanították Makedóniát.

Mialatt Nagy Sándor az illirekkel volt elfoglalva, egyes görög államok már Nagy Sándor holt híret költötték. Több helyen ismét a makedónellenesek kerültek uralomra, különösen Thébában. Athénben pedig a forrongás jelei mutatkoztak. A nyugtalankodó görögök azonban elszámították magukat, mert *Nagy Sándor* hihetetlen gyorsasággal *lement Théba*



*Nagy Sándor és Diogénész.*

Korinthosban találkozott Nagy Sándor az élet örömeit megvető, igénytelen görög bölcsessel, aki egy hordóban lakott. Mikor a fiatal hős azt kérdezte tőle, hogy mit tehetne érte, Diogénész azt válaszolta: „Ne vedd el tőlem, amit nem adhatsz, menj odébb, árnyékoddal elveszed tőlem a napsugarakat!”

*elé.* Thébában a háború-párt volt túlsúlyban és noha semmi kilátás sem volt arra, hogy a thébaiak Nagy Sándor ellen győzedelmeskedhessenek, mégis felvették a reménytelen harcot. A makedón sereg csakhamar megvívta a várost és *a makedónok Nagy Sándorral és Perdikkással az élükön benyomultak a városba*, ahol nagy vérengzést vittek végbe: *hatezer thébai polgárt mészároltak le*, csak néhány ezer lovas menekült el. A makedónok a megmaradt lakosságot rabságba hurcolták *a várost pedig elpusztították.* Csak a templomokat és Pindaros költő házát hagyták meg.

Théba szomorú sorsa csakhamar észre tértette a többi görög államot. Athén követeket küldött és kiméletért esedezett, amit meg is kapott.

de kénytelen volt Likurgoszt, Demosztheneszt és másokat, akik makedóngyűlöletükről voltak ismeretesek, kiszolgáltatni. Ez megtörténvén Nagy Sándor nagylelkűen athéni bíróság elé állította őket, amely természetesen nem találta őket bűnösöknek.

### Nagy Sándor hódító hadjárata.

A görög mozgalom megfékezése után Nagy Sándor visszatért Makedóniába, hogy folytassa az atyja által már megkezdett nagy szervezkedést Perzsia ellen. Aránylag igen kevés számú, de kitűnően szervezett sereggel indult el fényes hadjáratára. *Antipatroszt* tizenötezer harcossal Makedóniában hagyta az ország védelmére, ő maga pedig harmincötezer katonával, valamint százhatvan hajóból álló flottájával indult útra. *Parmenion* vezérlete alatt a sereg zöme átment Abidoszba, Nagy Sándor pedig felkereste Tróját és kegyelete jeléül áldozatot mutatott be Akhillesz sírjánál.

Ezek után *Parmenion*nal egyesülve a *Granikosz folyó közelébe vonult*. Minderről természetesen tudomást szerzett *Kodomannosz Dáriusz* perzsa király is, de a birodalom belső egyenetlenkedései miatt csak nehezen tudta haderejét összeszedni. Maga a perzsa király talán alkalmas is lett volna arra, hogy serege élére álljon, de messze benn lévén az országban, a határok védelme kizárólag a szatrapákra hárult. Az ország határain lévő csapatvezérek között a legalkalmasabbnak a rhodoszi *Memnon* látszott, akinek mintegy húszezer görög zsoldos és meglehetősen számú perzsa lovasság állott rendelkezésére. *Memnon* azonban egymaga nem boldogult, mert a haditervbe több szatrapa beleavatkozott és maga a király sem akarta megengedni, hogy jórészt görög zsoldosok harcoljanak és az esetleges győzelem babéra is az övék legyen.

*Memnon* tehát a *Granikosz folyó* mögött foglalt állást, ahol be akarta várni Nagy Sándor támadását. Kr. e. 334 május hav. ban vívták meg az ellenfelek a csatájukat. Sándor és *Parmenion* a falanx-csapatok egy részével és némi lovassággal átment a folyón, hogy a hegyoldalt elfoglalja, de a túlnagy számú perzsa lovasság ellentámadása oly heves volt, hogy maga Sándor is életveszélyben forgott. Egyik perzsa harcos már felemelte harci bárdját, hogy lesujtson Nagy Sándorra, amikor ennek egyik testőre, *Klitosz* hirtelen levágta a perzsának a karját. A makedónok nagy erővel folytatták a támadást, a falanx-csapat pedig valóságos eltolta helyéről a perzsa lovasságot, amely ekként meg-



*Nagy Sándor szobra a párizsi Louvre-ban.*

A korz belz művészek mindig gyönyörű ifjúnak ábrázolták a nagy világhódítót. Kiváló szellemi képességű, de szeszélyes, kegyetlen és végtelenül hiú volt. Halála után nagy világbirodalma darabokra tört.

bomolván, vad futásban keresett menedéke'. Ekkor már a makedón lovasság is beavatkozott és a *perzsa haderőből alig maradt kétezzer fogoly*. A többi elesett, egy igen csekély töredéke pedig elmenekült. Azokat a görögöket, akik zsoldosokként a makedón-görög sereg ellen harcoltak és fogságba estek, rabszolgáknak küldte haza Nagy Sándor, aki háromszáz lovasvértet is küldött az Akropoliszba áldozati ajándékol Athéne istennőnek.

A győzelemnek közvetlen eredménye az lett, hogy Lídia fővárosa, a híres *Szárdesz* a makedónok birtokába jutott. Ugyanez a sors érte *Efezost* is. A makedón-görög sereg sikerei ezután egyre-másra szaporodtak. Elfoglalták a makedónok *Milétost* is, noha egy hatalmas perzsa flotta érkezett a város védelmére, de a makedón ostromgépek kiválósága által a támadó makedónoknak sikerült hatalmukba keríteni a nevezetes várost. *Halikarnassosz* is a makedónok hatalmába esett magas fellegrárával együtt.

Nagy Sándor ezek után seregének egyik részét hazabocsátotta azzal, hogy az újonccokkal együtt tavasszal térjenek vissza Ázsiába, ő maga pedig seregének zömével *Likiába* és *Pamfiliába* sietett, azután Gordionba nyomult, ahol egyesült egyik vezérével. Nagy Sándor tehát megkezdte, még pedig sikerrel, annak a terynek a megvalósítását, amelyet atyja nem végezhetett el. Kodomannosz Dáriusz perzsa király kétségbeesetten értesült Nagy Sándor bámulatosan gyors előrenyomulásáról, miért is Memnonra ruházta át a hadiflotta és az egész tengerpart feletti parancsnokságot.

Memnonnak az volt a terve, hogy a harc színterét átviszi Európába. Néhány görög szigetet (Lezbosz, Khiosz) el is foglalt, de Mitilene ostrománál maghalt. Utódai újból visszavezették a perzsa harcosokat Ázsiába, ahol maga a király állott most már a hadak élére. Nagy Sándor, szokásához híven, nem váratott magára. *Gordionban*, a Zeusz-templomban *kardjával keltévágta a legendás gordiuszi csomót*, amelyet az első frig király kötött szekere rúdján. Erről a csomóról szólt az a legenda, hogy csak azé lehet egész Ázsia, aki a csomót megoldja. Minthogy pedig Nagy Sándornak ez sikerült, az ő személye egyszerre félelmes és isteni hatalomnak tűnt fel az ázsiai népek előtt.

### Perzsia leigázása.

Nagy Sándor gyors menetben haladt most már előre. Meghódította Kappadókiát, Paflagóniát, de innen már visszatért, mert arról értesült, hogy *Kodomannosz Dáriusz király nagy sereget szervezett ellene*. A perzsa király ugyanis Babilonban nagyszámú perzsa, örmény, barbár seregeket gyűjtött össze. Azt hitte, hogy magában véve egy nagy seregnek a látása elégséges lesz, hogy a „szemtelenül betolakodó idegen”-t elriassza. A nehézkesen fegyverzett sereggel lassan előrenyomult, hogy a kilikiai hegyszoroson túl lévő makedónokat szétmorzsolja.

De rosszul számított, mert Nagy Sándor ismeretes gyorsaságával megelőzte a perzsák királyát. Kappadókiából jövet a Taurusz-hegy egyik szorosánál állomásozó perzsa csapatot sietve szétverte, átment seregével a szoroson és nemsokára Tarzosz előtt állott. Itt megpihent, mert súlyos láz lepte meg. De erős, fiatal szervezete legyőzte a betegséget. Parmeniont előre küldte, hogy néhány fontosabb hegyszorost szálljon meg. Ezalatt maga több kilikiai várost foglalt el. Ekkor kémei hírül adták, hogy a perzsa király félmillió harcos élén két napi járásnyira táborozik.

Erre a hírre Nagy Sándor azonnal összevonta seregeit, hogy a perzsa királyt csatára kényszerítse. *Kodomannosz Dáriusz király Isszoszba érkezett óriási seregével*, ahol az onnan eltávozott makedón-görög sereg hátrahagyott betegeit leölette és sietve Nagy Sándor után nyomult, hogy Antiókiától északra húzódó nagy lapályon megütközzék vele. A perzsa király tényleg be is ékelte magát Nagy Sándor serege és a partvidék közé. Sándor azonban csakhamar észrevette a perzsa király szándékát és arra a hírre, hogy a perzsák Isszosznál állanak, ahol rengeteg számuknál fogva harcpontra ki sem fejlődhettek, mert a terep erre a célra rendkívül szűk volt, sietve közeledett a perzsák felé. Már félnapi erős menetelés után *Isszosz közelében* volt, ahol seregét gyorsan harcpontra állította.

*Nagy Sándor* a makedón lovasság élén a jobbszárnyat foglalta el, középen volt a falanx, míg *Parmenion* vezérlete alatt a görögök és a többi segélyes csapatok a balszárnyat alkották, amelyek a tenger közelében foglaltak állást. A perzsa sereg hadállása a következő volt: a Pinarosz folyó baloldalán csak lovasok voltak elszórva, mert a folyó jobb partján volt a főhadállás. Itt ugyanis 30 ezer görög zsoldos képezte a derékhadat, jobbra és balra 30—30 ezer barbár katona állott, a bal-

szárnyon volt a könnyű, a jobbon pedig a nehéz lovasság. Az első harc-vonal mögött hasonló erejű második harcvonal volt felállítva. Nagy baj volt az, hogy a nagyszámú perzsa haderő szűk térre volt összeszorítva.

Nagy Sándor hirtelen, mint a száguldó vihar megtámadta a perzsák balszárnyát és megszalasztotta, de ugyanakkor a makedón-görög falanxot a perzsa király görög zsoldosai erősen szorongatták. Nagy Sándor hirtelen felismerte a veszédelmet és könnyű lovasságával oldalba támadta Dáriusz görög zsoldosait, akiket csakhamar szét is vert. Az ekkor támadt zavarban a perzsa haderő közepe teljesen megroppant, váratlanul *nagy rettenetes foglta el a perzsákat, akik menekülni kezdtek. A perzsa király maga is a legnagyobb veszedelemben forgott*, mert Nagy Sándor a fürge makedón lovasság élén a perzsa király környezetét támadta meg. Dáriusz körül az elhulló perzsákból már egész halom emelkedett, a szatrapák és fővezérek közül is sokan estek. Ekkor *Dáriusz*, kihasználva a zavar által kínálkozó alkalmat, leugrott harci kocsijáról, lóra ült és egy csapat lovasság védelme alatt elvágatott. *Pajzsa, királyi palástja, fegyverei a győző Nagy Sándor birtokába estek* (Kr. e. 333.).

Nagy Sándor nevezetes győzelmét számos mozaikmű, festmény örökítette meg, amelyek ha nem is egykorúak, mindenesetre oly időből származnak, amikor a hagyomány még élénken foglalkozott a makedón király győzelmének kiváló jelentőségével és az óriási csata mozzanataival. Pompéjiben akadtak rá egy igen jó karban maradt mozaikra, amely — úgy látszik — a menekülő perzsa királyt ábrázolja. A mozaikfestmény azt a jelenetet ábrázolja, amint Nagy Sándor egy perzsa vezért átszúr.

Dáriusznak, aki nagy serege élén a „betolakodó” Nagy Sándort össze akarta morzsolni, mint az elfogott legyet, csúfosan menekülnie kellett túl az Eufrátesz folyón. Az egész perzsa tábor, rengeteg sok fogoly — közöttük volt Dáriusz anyja, *Szizigambisz*, valamint felesége, *Szateira* és gyermekei — mind Nagy Sándor hatalmába került. Az utóbb nevezett foglyokkal Nagy Sándor a legelőzékenyebben bánt.

Dáriusz erre és ekkora vereségre nem volt elkészülve, de látván Nagy Sándor kétségbevonhatatlanul nagy sikereit, önként előnyös békét ajánlott fel.

A békeajánlat elkészt.

*Nagy Sándor mérhellen önérzete és dicsőség után való vágyakozása akkor kezdett igazában megnyilatkozni*, amikor annak reményében, hogy egész Ázsiát meghódíthatja, *Dáriusz ajánlatát elutasította*.

Nagy Sándor azonban merészen, talán minden megfontolás nélkül szállotta meg Perzsia óriási területét és nem gondolt arra, hogy vesze-



Nagy Sándor és Dáriusz Kodomantos az isszosi csatában.  
Pompejben talált hiányos mozaik-kép, amely egy palota padlóját díszítette.



delmes helyzetek közé keveredhetik. Ha ugyanis a tenger felől a perzsa flotta, amely pedig nagy és hatalmas volt, el találja vágni az útját, akkor csak kétségbeesett küzdelemmel vághatta volna ki magát.

Nagy Sándor egy ideig követte ugyan a menekülő perzsa királyt, de amint a helyzetet felismerte, *Sziriába sietett*, ahol a saját embereit tette meg szatrapáknak, Észak-Sziriából pedig *Tirusz* elé vonult, amely nem akarta a kapuit megnyitni előtte. Ezért Nagy Sándor elhatározta, hogy meg fogja vívni a makacs várost. Az elhatározás könnyebb volt a kivitelnél, mert a nevezetes és nagy város a szárazföldről négy stádiumnyira egy szigeten épült, Nagy Sándornak pedig nem voltak hajói. Hosszabb ideig eredménytelenül töltötte idejét Nagy Sándor, mert a serege által készített földgátat a tirusziak csakhamar szétrombolták. A véletlen azonban segítségére jött. Említettük ugyanis, hogy a perzsa flotta legénysége jórészt görög és föníciai katonákból állott, maguk a tenger-nagyok görögök voltak. Amint tehát a perzsa flotta hírért vette az iszroszi csatavesztésnek és Szíria meghódításának, a menekülő perzsa király pedig a céltalanul cirkáló flottához semmiféle rendelkezést sem juttatott el, csakhamar *bekövetkezett a flotta bomlása*. Fontos körülmény volt az, hogy jórészt görög és föníciai parti városok lakosaiból kerültek ki a tengerészek, ezek tehát nem vonzódtak valami nagy őszinteséggel és lelkesedéssel a perzsa birodalomhoz.

Nagy Sándor megjelenése a magára hagyott perzsa hajóhadnak szinte kellemes volt, mert nem kellett azon gondolkoznia, hogy mitevő legyen. Szidon előtt csakhamar összegyülekezett *kétszáz perzsa hadihajó, amelyeknek parancsnokai bejelentették Nagy Sándornak, hogy minden tekintetben rendelkezésére állanak*. Ekképp a makedónok váratlanul nagy segítséghez jutottak. Nagy Sándor csakhamar a legszorosabb ostromzár alá vehette *Tiruszt* és a néhol negyvenöt méter magas falakat ostromgépeivel sikeresen törethette. Néhány hét múlva annyira haladt az ostrom, hogy *Kr. e. 332 júliusában a makedónok megrohanhatták a falakat és bevették a makacsul védekező várost. Nyolcezer tiruszi esett el, harmincezen jutottak jogságba*. Ezzel Tirusz jelentősége egyszerre oda lett, azontúl már Karthágó vette át a világkereskedelem közvetítését. Hét hónapot töltött el Nagy Sándor Tirusz falai alatt, ugyanazon idő alatt pedig a perzsa király másodsor is küldöttséget menesztett Nagy Sándorhoz, hogy békét kössön vele.

### Nagy Sándor hatalma tetőpontján.

*Oly nagy volt már ekkor Nagy Sándor tekintélye és hatalma, hogy a perzsa király tízezer talentum (mintegy 62 millió pengő) váltságdíjat ajánlott fel a családjáért, azonkívül szövetséget, tartós barátságot ígért és vejenek akarta fogadni.*

Nagy Sándor azonban hallani sem akart a sima békéről, hanem azt követelte a perzsa királytól, hogy feltétlenül hódoljon meg. Állítólag Parmenion maga is megsokalta a makedón király vonakodását és azt mondta neki:

„Ha én Sándor király volnék, ezért a rettenetes nagy árért mégis békét kötnék.”

Mire ugyancsak a monda szerint Sándor így felelt:

„Én is békét kötnék, ha Parmenion volnék. De valamiként nincsen két Nap az égen, akképpen Sándor és Dáriusz egymás mellett meg nem lehetnek!”

*Nagy Sándor még most sem üldözte Dáriuszt, hanem Egyiptom felé vonult. Bevette útközben Gáza városát, amely hasonló sorsra jutott, miként Tirusz. Most már komoly akadály nélkül jutott el Peluziumba, Egyiptom legközelebbi városába.*

*Egyiptom maga alig volt megvédve. Az isszoszi csata után mintegy nyolcezer görög zsoldos Amintász vezetése alatt átmenekült Egyiptomba, ahol garázdálkodni kezdtek, de az egyiptomi helytartó, Mazakesz csakhamar ráncbaszedte őket és egyetlen kardcsapás nélkül átadta Egyiptomot a makedónoknak.*

Az egyiptomiak Nagy Sándort, mint a nép megmentőjét üdvözölték, mert a perzsák rendkívül erőszakoskodók voltak, holott Nagy Sándor előzékenynek mutatta magát, sőt igyekezett népszerűsége szert tenni. Ez okból a *szent Ápisz előtt áldozatot mutatott be, ami arra indította a népet, hogy Nagy Sándort egyenesen a fáraók utódának tekintse.*

Nagy Sándor tehát a *legnagyobb könnyűséggel hódította meg Egyiptomot* anélkül, hogy egyetlenegy katona életét feláldozta volna. Népszerűségének tudatában arra törekedett, hogy görög szokásokat honosítson meg. Versenyeket rendezett, szindarabokat játszatott, amelyekhez a legnevesebb színészeket és művészeket hozatta át Egyiptomba. További célja az volt, hogy Görögország és Egyiptom között élénkebb hajóközlekedést és forgalmas kereskedelmet teremtsen. E célból *alapította a világtörténelmi nevezetességre szert tett Alexandriát. A Mareotis-tó*

és a tenger között, a Homérosz által is megénekelt Fárosz-sziget közelében vetette meg Alexandria alapját. Természetes, hogy görög és makedón telepesek építették fel és töltötték be a várost.

Hogy minő tudatos tevszerűséggel járt el Nagy Sándor az egyiptomiakkal szemben, kitűnik további viselkedéséből. Nagy Sándor ugyanis mindenáron le akarta kötelezni az egyiptomiakat és ez okból a többnapos járásnyira, magas pálmák között levő *Ámmon Zeusz templomát is felkereste. Itten áldozatot mutatott be Ámmon Ra istennek, akit az egyiptomiak az élet istenének neveztek.*



*Nagy Sándor bronzpénze, amelyet egyiptomi hódításai-  
nak emlékére veretett. Zeusz  
Ámmon egyiptomi isten van  
rajta kiverve. Az isten kos  
hátán ül, előtte az áldozati  
oltár.*

Sokat vitatott kérdés volt az, hogy vajjon nem katonai célból ment-e Nagy Sándor oly messzire és nem valami új stratégiai vonalat akart-e fölfedezni s hogy az áldozat bemutatása nem volt-e pusztán ürügy. Biztosat erről nem tudunk, de következtetünk arra, hogy messze-  
látó politika rejlett mögötte. Mikor Nagy Sándor Ámmon isten papjait meglátogatta, ezek elnevezték őt „Ámmon isten fiá”-nak. Ezenkívül több olyan homályos, jóslatszerű megjegyzést tettek, amelyek elegendők voltak

arra, hogy Nagy Sándor nimbuszát még jobban emeljék. Természetes, hogy Nagy Sándor, akinek hadi vállalkozásait ekkora sikerek kísérték, az egyiptomi papok szolgáltságát okosan sietett kamatoztatni, mert csakhamar bronzpénzeket veretett, amelyeknek egyik oldalán Zeusz Ámmon isten volt látható, amint királyi pajzzsal a kezében egy kos hátán ül, előtte pedig áldozati oltár állott. A bronzpénz másik oldalán pedig a makedón király névkörirata volt.

Nagy Sándor ennyi népszerűség után, amely őt a közönséges halandók sorából rég kiemelte, valóban ott tartott, hogy királyi hatalmát, szerencséjét csakugyan isteni származásúnak kezdte tekinteni. Elvégezvén ezeketán Egyiptom katonai és polgári szervezését, Kr. e. 331 tavaszán átment Tiruszba, majd Ázsiába, ahol a szatrapákat rendezte és tetemes haderő élén Tapszakusz elé ment, hogy az Eufrátesz folyón átkeljen.

### A Gaugamela melletti nagy esata.

Nagy Sándor a perzsa királlyal szemben még ekkor is engesztelhetetlennek mutatkozott, noha tudta azt, hogy Dáriusznak nemcsak mint férjnek, de mint apának is lesújtó a helyzete fogságba jutott családjá miatt, nem is szólva arról, hogy királyi tekintélye mennyire alászállott. Most már Dáriusz is csak a bosszúra gondolt és minden erejét megfeszítette, hogy tönkretégye engesztelhetlen ellenfelét. Fokozta bosszúját még az a hír, hogy felesége Nagy Sándor fogságában elhalt. Dáriusz a rengeteg perzsa birodalomban valóságos mozgósítást rendelt



el. Állítólag közel egymillió harcos fogott fegyvert és sietett Babilonba, a seregmegszervezés központjába. Ezt a sereget felszerelte Dáriusz kaszás szekerekkel, elefántokat hozatott, sőt még külön zsoldosokat is fogadott fel.

Dáriusz seregével a Tigris folyótól keletre, Gaugamela mellett táborozott, mikor Nagy Sándor az Eufrátesz folyóhoz érkezett. Dáriusznak a nagy síkság igen kedvező harcaterül kínálkozott. Nagy Sándor csakhamar átment az Eufráteszen, majd a Tigrisen is hidat vetetett és egy éjjelen nagysietve átvezette seregét a túlsó partra, ahol katonáinak egy napi pihenőt adott (Kr. e. 331.). Néhány nap múlva elfogott perzsa kémektől megtudta a perzsa hadsereg nagyságát, erejét. Amikor Nagy

Sándor egy dombláncolat tetejére érkezett és végigtekintett a síkságon, alig egy jó órányi távolságra megpillantotta a perzsák rengeteg hosszú harcvonalat.

Nagy Sándor összehívta vezéreit. *Parmenion* azt ajánlotta, hogy a sereg hadd pihenjen még egy napig és ezalatt kémleljék ki a harc területét. Nagy Sándor a javaslatot elfogadta.

Dáriusz hasztalan várta a támadást, mert Nagy Sándor nem akarta elhamarkodni a csatát. A következő nap is nyugodtan telt el, ami a perzsa seregnek nagy ártalmára volt, mert Dáriusz éjjeli támadástól tartott és ez okból az egész sereg talpon volt, minek következtében a harcosok nagyon kimerültek.

Végre október 1-én reggel megkezdődött a nagyjelentőségű csata. Dáriusz még egyszer végiglovagolt seregének hosszú harcvonala előtt s buzdította katonáit.

Nagy Sándor serege keleti irányban volt felállítva. A kitűnően felfegyverezett és jól szervezett, de aránylag kis sereg jobbszárnyán a makedón lovasok, a középen a falanx és egyéb gyalogosok, a balszárnyon újból két falanx-hadosztály és a szövetséges lovascapatok voltak elhelyezve. Nagy Sándor az első harcvonalt mögött egy másodikat is helyezett el. A sereg balszárnyán állott *Parmenion*, a jobbszárnyon maga Nagy Sándor, aki seregét ferde lépcsőzetalakban helyezte el, nehogy a túlerővel bíró perzsák erőteljes támadása zavarba hozza azt.

Dáriusz száz sarlós, kaszás szekeret indított útnak, de eredmény nélkül, mert maguk a szekérhajtók sebesültek meg elsősorban, miután a szekereik összeakadtak. Erre Dáriusz nagy lovasömegekkel kerülte meg a makedón sereg két szárnyát. A rohamot a makedón lovasok csak borzasztó erőfeszítéssel tudták visszaverni. Dáriusz folyton új harcosokat küld most a makedónok ellen. Minthogy azonban az újabb perzsa csapatok kiválása következtében a *perzsa sereg dereka és balszárnya között nagyobb hézag támad, Nagy Sándor a lovasság élén hirtelen benyomul a hézagba, megtámadja a derékhadat*, a makedón falanxok pedig az „Alala!” kiáltással követvén őt, nagy erővel nyomulnak előre. A váratlan támadás következtében a *perzsa sereg hadállása megbomlik*, a perzsa testőrök a makedón lándzsaerdő elől megfutamodnak. Megriad erre az egész perzsa sereg és a makedón-görög sereg lelkes támadása elől ész nélkül szétrebben és menekül. *Legelől maga Dáriusz*. Ezalatt *Parmenion* a seregével csaknem vereséget szenvedett, mert a perzsa sereg középpontján nagy tömeg ellenség közé szorult. Csak nagynehezen, egy elkeseredett rohammal tudta magát kivágni, amellyel a perzsa jobbszárnyat verte széjjel.



*Nagy Sándor pythelmi orgiája Perzopolisz bevétele után.*  
A világhódító egyik kedvesének tanácsára elhatározza, hogy felporzelteti a perzsa királyok régi, nagyszerű palotáját.

Most már a makedónok az ellenség üldözésébe fogtak. A perzsa tábor teljesen a makedónok birtokába jutott. Nagy Sándor Arbela felé vágatott lovasaival, hogy Dáriuszt elfogja. De elkésett. *Dáriusz elmenekült Ekbatánába. Ellenben elfogta a perzsa király kincsszállítmányát, amely óriási értéket képviselt.*

Igy végződött a híres gaugamelai csata, amely Dáriusznak királyi hatalmát egyszerre szétmorzsolta. Maga a perzsa birodalom is azonnal elvesztette látszólagos egységét, mert a sokféle nép most már arra törekedett, hogy a levert birodalom kapcsolatából kiváljon. Nagy feladatra vállalkozott tehát Nagy Sándor, amikor a győzelem után újra akarta szervezni a rengeteg perzsa hatalmat.

*Nagy Sándor a győzelem után Babilonba vonult, ahol seregével egy hónapig pihent és közel 2,900.000 pengő értékű kincseket szedett össze. A pihenés után Perzepolisz és Pazargáde felé indult, ahol régen a perzsa királyok székeltek. Mesébe illő királyi paloták, óriási kincsek voltak Perzepoliszban, ahol Nagy Sándor azzal akarta megbosszulni azt a sok csapást, amit Dáriusz és Xerxes királyok hoztak a görög népre, hogy egy nagy győzelmi orgia után sajátkezűleg gyújtotta fel az ősi, cédrusfából készült nagy perzsa királyi nyaralót. A telet Nagy Sándor Perzsiában töltötte, amint azonban az időjárás jobbra fordult, azonnal útra készült seregével, hogy a perzsa királyt elfogja.*

Dáriusz ekkor már nem is gondolt többé komoly ellenállásra, csak menekült, menekült. Mikor Nagy Sándor Ekbatána felé közeledett, Dáriusz a kíséretével elsietett előre, a város pedig minden ellenállás nélkül megadta magát.

Ekbatánában halmozta össze Parmenion a Nagy Sándor által zsákmányul ejtett rengeteg sok kincset. Hatezer makedón katona örködött a kincsek felett, míg Nagy Sándor a sereg többi részével Dáriusz után vetette magát. Oly fárasztó hajszát indított a legyőzött perzsa király után, hogy a lovaskatonák lovasból együtt kimerülve dőltek az út melletti árkokba.

Nagy Sándor szünet nélkül üldözte Dáriuszt, folyton közeledett hozzá, akit ekkor már az elégedetlen szatrapái tartottak fogva. Egyik rokona, *Besszosz* szatrapa, valamint mások egy éjjel meglámadták sátrában a *milszem sejtő perzsa királyt, összekötözték és elhurcolták magukkal.*

Nagy Sándor értesülvén erről, még jobban sietett, de már csak kevés katona tudta őt a fárasztó hajszában követni, amikor egyik reggelen váratlanul ráakadt *Besszoszra és társaira.* Ezek halálraremülten

leszűrták a perzsa királyt és elvágattak. Mire Nagy Sándor odaért, Dáriusz már halott volt.

Nagy Sándor a saját biborpalástjával takarta le nagy ellenfele holttestét, Perzepoliszba küldte, ahol Szizigambisz, Dáriusz anyja temettette el.

### Nagy Sándor törekvése a világoralomra.

Nagy Sándor befejezte a nagy harcot, bosszút állott a perzsákon és ezzel elérte azt a célját, amelyet eredetileg maga elé tűzött. De ugyanakkor nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ez a négy év, amelyet Nagy Sándor úgyszólván állandóan harcban töltött el, távol a hazájától, nagy változásokat idézett elő az ő egyéniségében is. Görög harcosait jórészt hazabocsátotta, de ő maga nem tért vissza. Ugy vélekedett, hogy otthon, Makedóniában és Görögországban minden rendben van és ha volnának is bajok, azok csekélyek és azonnal rendbehozhatók. Ellenben az igazi nagy feladatok Ázsia területén várják őt.

Amikor pl. arról értesült, hogy helytartója, Antipatrosz Kr. e. 331 őszén Megalopolisz mellett a lázadó spártaiakat legyőzte s ez alkalommal Antipatrosz 3100, a spártaiak pedig 5300 embert vesztettek, a csatát egyszerűen „egérharc”-nak nevezte el az ő háborúhoz képest.

Nagy Sándorban felébredt a féktelen, korlátokat nem ismerő uralmi vágy. Ő nemcsak makedón király, hanem a világ ura akart lenni. Ez a nagyravágyás azután végezettségé vált reá nézve. Ebben a nagyravágyásban rejlett az ő tragikumának az indító oka, mert ki tudja, ha megelőgszik a győzelmeivel és a makedón-görög hatalommal, vajjon nem adott volna-e más irányt a népek történelmének. Holott így korai pusztulás lett a vége.

Nagy Sándor Kr. e. 330 nyarán útrakelt seregével, hogy a perzsa birodalom többi országait is igába hajtsa. Bosszút akart állani Besszosz szatrapán is, aki illetéktelenül tolakodott Nagy Sándor és Dáriusz közé s az utóbbit jogtalanul gyilkolta meg, miáltal megfosztotta Nagy Sándort attól, hogy hatalmas ellenfelét személyesen fogja el.

Nagy Sándor tehát Baktriába indult. Innen tovább. Nevének megörökítésére mindenütt egy-egy várost alapított és végre hosszas üldözés után Markandle környékén áruulás következtében elfogta Besszosz szatrapát, majd a Jaxartes folyóig nyomult elő, ahol már a szkithák országa kezdődik Kr. e. 329 telén a baktriai Zariaszpában ütötte fel teli szállását, ahol perzsa szokások után indulva, törvényt ült a király-



gyilkos Besszosz felett. Levágatta a füleit, orrát, azután pedig Ekbalánában keresztre szegeztette.

Rengeteg sok baja és csaknem folytonos hadakozása akadt Nagy Sándornak a perzsa országnagyokkal, akik nem akarták magukat a királyi hatalomnak közvetlenül alárendelni, hanem önállóságra törekedtek. Nagy Sándor kénytelen volt ezek ellen rendszeres hadjáratot vezetni és egyenként verni le őket.

A következő év telén Nagy Sándor folytatta a satrapák megfélemezését és nemsokára *Oxiartesz szogdiánai főúr sziklavára előtt állott*, amely bevehetetlennek látszott. Azonban 300 elszánt makedón harcos éjjel megmászta a legközelebbi magas sziklahátat és így a vár fölé kerültek. Ezekután teljesen hiábavalónak bizonyult minden védekezés. Az ostromlottak megadták magukat, Nagy Sándor pedig bevonult a várba, ahol nemcsak sok előkelő baktriai és szogdiánai nemes nejét és lányait látta együtt, hanem ott találta *Oxiartesz leányát, a mesés szépségű Roxanét* is. És megtörtént az, hogy egy nő szépsége legyőzte a világhódítót. Nagy Sándor szerelemre gyulladt Roxane iránt és csakhamar *feleségül is vette*.

A házasság azonban nem akadályozta Nagy Sándort a háborúskodás folytatásában. Mindenáron meg akarta fékezni a bátor és harcias baktriaiakat és szogdiánusokat, hogy azután az ő soraikból szervezze az ázsiai haderőt.

Ami a nagy perzsa birodalom szervezését illeti, a satrapiák szerint való beosztás megmaradt, csakhogy számos makedón és görög férfiú is jutott a helytartóságok élére. A satrapák szigorúbb függési és alárendeltségi helyzetbe kerültek az uralkodóval szemben, egyébként a perzsa szokások és a hagyományos igazgatás megmaradtak, csak-hogy természetesen görög ízléssel keverten.

Nagy Sándor tragikuma voltaképp akkor kezdődött, amikor az egyszerű makedón szokásokkal szakított. Már nem izlettek neki a régi makedón erkölcsök, megmozdult benne a végtelen nagyravágyással a pompaszeretet démona is. Különösen az udvari életben nyilatkozott meg a változás.

### A hódító tragikuma.

Valóban bámulatos, hogy a szerencse és a siker mennyire el tudja vakítani az embereket. Olyan kiváló nevelésű férfiú, mint Nagy Sándor, akinek szívét, értelmét egy Arisztotelesz nemesítette, szintén meg tudott tévelyedni. És mennyire!

Képzeld el magunk előtt az acélizmú, életerőtől duzzadó, de egyszerűséget kedvelő Nagy Sándort lelkesedő emberei csoportjában s ugyanakkor tekintsünk egy másik képre, ahol Nagy Sándort, az önistenítésig elbizakodott keleti kényurat látjuk, aki mesés díszítésű méd királyi biborpalástartaló takarja be testét, fejére ragyogó ékszerekkel teletűzdelt abroneskoronát tesz, körülötte pedig mindenféle hízelgő udvari főméltóság, eunukh, palotaőr, udvaronc és léhűtő hemzseg. Képzeld el magunknak Nagy Sándort, amint ceremóniák között kihallgatást tart és minden embere, még barátja is csak térdet hajtva, fejét lesütve közeledhetik feléje.

Keleti kényúrrá alakult át az edzett, egyszerűséget kedvelő Nagy Sándor.

Palotaőrséget szervezett saját számára, ezer fegyveres katona vigyázott rá. *Hízélgők és udvarlók vették körül, akik a legképtelenebbül dicsőítették Nagy Sándort.* Azt mondták neki, hogy ő Ámmon Zeusznek a fia.

A lelketlen hízelgők rettenetesen kedveztek Nagy Sándor hiúságának. Némelyek azt állítják, hogy Nagy Sándor hirtelen keletkezett pompaszeretete mögött számító politika rejlett, mert ezáltal akart hatni a leigázott keleti népekre. A valóság, úgy véljük, mégis az volt, hogy Nagy Sándorban felébredt a hiúság, amely a legrosszabb tanácsadója lett.

Igen természetes, hogy azok a makedón főemberek, akik Nagy Sándort oly kitartó szívóssággal támogatták minden hajmeresztő, veszedelmes hadi vállalkozásában, nyíltan elégedetlenkedtek az új rendszer miatt, ahol több szerep jutott a semmirekellő udvari hízelgőknek, mintsem a régi makedón vezéreknek.

*Parmenion*, a rettenthetlen vezér valóságos ellenzékot alkotott számos főemberrel egyetértőleg. Hozzája csatlakoztak azok a görögök, akik a makedón-görög világalalom erkölcsi erejét feltették. Alig mult



Makedón ezüstpénzek Nagy Sándor korából.

Az alsón Nagy Sándor arcképe kétszeres nagyításban. Lizimakhosz görög szobrász alkotása s a világhódítót Zeusz Ámmon egyiptomi isten jelképével, a kos-szarvval ábrázolja.

el nap, hogy valamely úton-módon ne figyelmeztették volna Nagy Sándort arra, hogy mily messzire tévelyedik a régi jó erkölcsöktől.

„Asszonyfecsegések!” — felelte ilyenkor Nagy Sándor. Pedig nem volt igaza.

Arisztotelesz csodált tanítványának a lelkét teljesen hatalmába kerítette a hiúság, a féktelen nagyravágyás ördöge. *Nagy Sándor erkölcsi egységűllya meghibbant.*

Amint végletes volt az erényeiben, végletes lett a bűneiben is. *Kényúr, keleti despota lett.* Eltávolította a környezetéből azokat, akiknek intelmei, a régi erkölcsökre való figyelmeztetései unalmasak voltak. El se hinnők, hogy *Parmeniont*, a fővezért, aki már Fülöp király idejében a csatáknak úgyszólván eldöntője volt, aki Nagy Sándort számos veszedelmes hadi vállalatából mentette ki, *eltávolította az udvarból*, sőt a hadsereg vezérletétől is megfosztotta. Sőt nemtetszését nyilvánította *Parmenion* fiával, *Filotással* szemben is. *Filotász* volt a nemesi lovasok főparancsnoka és mint ilyen sokat érintkezett a makedón nemesekkel, akik már ráuntak Nagy Sándor önimádására. Összeesküdtek, de a cselekvés terére nem léptek mégsem.

*Filotász* gyakran figyelmeztette Nagy Sándort, hogy a makedón főemberek nyugtalankodnak az új keleti rendszer miatt.

„Ej, ne fecsegjetez nekem oly sokat!” — kiáltotta ilyenkor Nagy Sándor

Utóbb aztán az elégedetlenek összeesküvést szöttek, de *Filotász*, noha tudott róla, nem figyelmeztette Nagy Sándort, mert nem akarta őt „fecsegések”-kel untatni. Természetes, hogy Nagy Sándor következetlenségbe esve, *Filotászt* felelősségre vonta, hogy elhallgatta előtte az összeesküvést. *Kinpadra huzatta* és kivallatta vele a részesek neveit, majd *lándzsákkal szúratta keresztül.*

Háládatlan, sőt orgyilkoshoz illő becstelen módon szabadította meg magát *Parmeniontól* is. Futárt küldött két ekbatánai tiszthez, akik *Parmenionnak* voltak alárendelve. Amikor *Parmenion* a kertjében sétált, a két megbízott tiszt átadta *Parmenionnak* Nagy Sándor szemrehányó levelét, de alig vette kezébe a levelet, *a két tiszt orvul megrohanta és leszúrta. Parmenion fejét a két nyomorult bérgyilkos levágta és elküldte Nagy Sándornak*, míg testét a katonák a legnyilvánvalóbb elégedetlenkedés és zúgolódás között földelték el.

Kr. e. 328-ban Nagy Sándor Szamarkandban időzött. Itt is körölgöta őt a hízegzők és udvaroncok tömege.

„Felség — kiáltotta egyik udvaronc. — többet cselekedtél, mint

Heraklesz, Fülöp királynak pedig csak egyetlen egy dicsősége van, hogy Nagy Sándornak atyja lehetett."

*Ez az undok hízelgés felháborította Klitoszt, Nagy Sándornak régi testőrét, aki a Granikosz mellett saját kezével mentette meg a király életét.*

Klitosz már régóta bosszankodott az utálatos keleti divat és az emberistenítés miatt. Haragtól kigyúlva ugrott fel, hogy megvédelmezze Fülöp király emlékezetét.

„Ne hántsátok undok nyelvvel Fülöp király emlékét — kiáltotta a derék hős testőr. — Csak azok boldogok, akik nem érték meg azt, hogy a makedón királyi udvar miként fajult el a keleti szokások által.”

Majd odafordult Nagy Sándorhoz és rákiáltott :

„Ez a kéz mentett meg Granikosznál! Te azonban beszélhetsz, amit akarsz, cselekedjél, amint jónak látod, de a jövőben ne hívjál meg udvarodhoz szabad embereket, hanem barbárokat és rabszolgákat, akik ruháid szegélyét csókolják és perzsa övedet imádni fogják!”

„Hütelén szolgál! Megfojtalak!” — ordította Nagy Sándor és rá akart rohanni Klitoszra. De a környezete még idejekorán eltávolított minden fegyvert és Klitoszt a barátai, akik többségben voltak, kituszkolták a tereméből.

„Katonák! Palotaőrök! — ordította Nagy Sándor — hozzátok elémbé a gaz merénylőt!”

Egyetlenegy kéz sem mozdult.

„Fujjál riadót, trombitás!” — kiáltotta újból.

A trombitás némán állott, mire Nagy Sándor öklével arcába vágott.

Ekkor megnyílik a terem ellenkező oldalon lévő ajtó és megjelenik újból Klitosz.

„Igazat mondtam, úgy-e? — szólalt meg Klitosz. — De persze, makedón Sándor sem szereti az igazságot!”

*Erre Nagy Sándor dühtől eltorzultan odarohan egy palotaörhöz, kiragadja kezéből a lándzsát és Klitosz nak, egykori barátjának mellébe döfi. Klitosz holtan esik össze a király előtt.*

A szomorú esemény hirtelen magához téríti Nagy Sándort, aki most az ellenkező végletbe csap át. Kétségbeesetten veti magát a holttestre.

„Óh, Klitosz, te jó barátom, mennyire igazat mondtál — kiáltja, — hagyjatok mellette meghalni.”

A király emberei csak nagynehezen tudják lebeszélni Nagy Sándort, hogy ne tegyen kárt önmagában. *Nagy Sándor Klitosz holttestét*

egy sátorba vitette, ahol három napig jajgatott a holttest mellett és átkozta önmagát. Végre is a hízelgők azzal nyugtatták meg, hogy ez volt az istenek rendelése.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy Nagy Sándor lelki megrendülése olyan lett volna, amely komoly és jótékony változást idéz elő benne. *Klitosz szomorú halála nem tartotta vissza Nagy Sándort attól, hogy hasonló szomorú véget juttasson Kalliszthenesz szónoknak.*

Kalliszthenesz rokona és tanítványa volt Arisztotelesznek, aki oly célból küldte őt Nagy Sándor udvarához, hogy az eseményeket kísérje figyelemmel és örökítse meg azokat az utókor számára. Ámde Kalliszthenesz sokkal szabadelvűbb gondolkodású volt, semhogy szó nélkül hagyta volna a látottakat. Akkor történt, *mielőtt Nagy Sándor az indiai hadjáratra elindult, hogy nagy mulatságot rendezett, amelyen felszólította Kallisztheneszt, hogy a makedónok cselekedeteiről tartson egy dicséző beszédet.*

Megtörtént.

*A dicséző szónoklat nagy tetszést aratott az udvari és egyéb főemberek előtt, mire Nagy Sándor azt kívánta Kalliszthenesztől, hogy most meg tartson egy korholó beszédet és emelje ki a makedónok gyengéit.*

*Ezt Kalliszthenesz még fényesebb sikerrel oldotta meg, de megjegyzéseiben oly éles és oly találó volt, hogy Nagy Sándor dühösen jegyezte meg egyik udvaroncá előtt:*

„Kalliszthenesz nem a művészetét, hanem a velünk szemben érzett gyűlöletét csillogtatta meg.”

Kalliszthenesz nem csinált titkot abból, hogy gyűlöli a makedón udvarnál lábrakapott keleti szokásokat. Nemesak *nyíltan elítélte a király előtti térdhajtást*, hanem ő maga sem hajtott térdet Nagy Sándor előtt. Kalliszthenesz telve volt becsületes purifikáló szándékkal, de nemhogy célt ért volna, hanem épp a saját vesztét idézte fel. *Abderai Anaxagorász és mások Nagy Sándort feltűzelték Kalliszthenesz ellen, még pedig sikerrel. Amikor néhány makedón nemes ifjú összeesküvést szőtt a király ellen, Nagy Sándor Kallisztheneszt vádolta meg a szerzőséggel, láncreverette, megkínosztatta és felakasztatta.*

Hogy a hízelgőket mennyire kedvelte Nagy Sándor, kitűnik abból is, hogy olyan emberek, mint *abderai Anaxagorász* boldogulhattak nála. Ez az utóbbi például a következő agyafúrtsággal igyekezett Klitosz halálát igazolni Nagy Sándor előtt:

„Vajjon nem tudod-e, óh bölcs király, hogy Diké (az igazság istenője) azért ül Zeusz mellett, hogy minden, amit Zeusz tesz, helyes és

méltányos. Éppen ezért mindaz, amit te, óh böles király cselekszel, csakis igaz és helyes lehet!"

Ilyen volt az udvari élet és az őszinteség Nagy Sándor udvarában, amikor ő körülbelül már hatalma és szerencséje tetőpontján állott.

Nagy Sándor azonban hamar elfeledte azt a sok méltánytalanságot, amiket elkövetett. *Ujból hadjáratra adta a fejét*, noha erre valóban a legkevésbé sem volt szüksége. *Indiát*, ezt a távoli nagy birodalmat *akarla meghódítani*, miután annyi sok titokzatos és csodálatos hírt hallott már felőle.

### Az indiai hadjárat.

Az indiai hadjárat valójában csak egy harci kirándulás volt szórakozás céljából, mert semmiféle politikai vagy hatalmi érdek nem indokolta. Kr. e. 328–327-ben Baktriában kilencvenezer európai és harmincezer ázsiai harcost vett maga mellé Nagy Sándor és tavasszal indult el. Hosszas menetelés után ért el India határához, ahol *Perdikkász* és *Hefaiszton* vezéreket a hadsereg felével az *Indus folyó mentén lefelé* küldte, ő maga pedig a sereg másik felével ment át a határon. Azután egyesült az egész sereg. Fényes áldozatokat mutatott be Nagy Sándor, amint seregével az Indus folyó mögött elhelyezkedett. Ez az áldozatbemutató is már inkább keletieskedés volt Nagy Sándor részéről, semhogy ő maga valami jelentőséget tulajdonított volna annak. Nagy Sándor kihasználta két indus királynak kölcsönös hatalmi féltékenységét. Az egyik *Taxila* volt, akit nagyon bántott szomszédjának, *Pórosz* (vagy Pauni) királynak nagy hatalma.

*Taxila* király szövetségelt Nagy Sándorral, akit bámulatba ejtett az indus birodalom gazdagsága és sűrű népessége. Nagy Sándor a *Hidaszpesz* folyón akart átkelni, hogy Pórosszal megütközzék, de éppen akkor állottak be az ismeretes indiai eszések, amelyek a folyót 400 méternyi szélességre dagasztották meg. Nagy Sándor kénytelen volt hosszú ideig várakozni, végre is a folyó felső részén sikerült átjutnia seregével a túloldalra. *A folyón túl azután elkezdődött a hatalmas csata, amelyet a 200 hadi elefánt még borzalmasabbá tett*, amelyeket Pórosz király indított a makedónok ellen. Az elefántok elől a makedónok lovai ijedten horkantak vissza, de a makedónok csakhamar kifogták az ellenségen, mert elszórtan kezdtek küzdeni s esatabárdokkal hátulról elvágták az elefántok lábainait, mire ezek ártalmatlanokká váltak. *A győzelem a makedónok jelé hajolt*. Hűsz-

ezernél több indus esett el, Pórosz király két fia is ott maradt a csatatéren. A menekülő indus királyt pedig elfogták a makedón katonák. Amikor Nagy Sándor elé vezették, ez azt kérdezte tőle, hogy minő bánásmódot óhajt.

„Királyit!” — volt a felelet.

Nagy Sándor csakugyan királyi kimélettel bánt vele. Meghagyta birodalmát, mert belátta, hogy akkora és oly messze eső országot kormányozni, legalább sikerrel nem képes. Megelégedett tehát azzal, hogy ezek az országok elismerték őt hűbéruruknak. Nagy Sándor azonban ismeretes makacsságától ösztönözve, még egy kísérletet tett, hogy tovább nyomuljon előre, kelet felé. Csakhogy az óriási esőzések megakadályozták a továbbhaladásban, mire a makedón katonák is megunták a céltalan menetelést, hiábavaló fáradságot és zúgolódni kezdtek.

Nagy Sándor rendkívül dühös és kedvetlen lett és három napig ki sem mozdult a sátrából. Azután áldozatot mutatott be, de a jelek nem voltak kedvezők, mire elhatározta, hogy seregével visszatér.

Óriási lett erre az agyonfárasztott katonák öröme, akik Nagy Sándort úgy dicsőítették, mint legyőzhetlent, aki azonban a makedónok által mégis legyőzette magát. Nagy Sándor tehát útrakelt a seregével hazafelé, de azért még szerette volna, ha útközben néhány indus területet átkutat. Ezt a tervét azonban szintén abbahagyta, mert a perzsa szatrápiákból kedvezőtlen híreket kapott. Seregét három részre osztotta s most már komolyan útnak indult. Utközben vívott még néhány véres csatát, de egyik vár ostrománál majdnem életét veszítette. Súlyosan megsebesült és csak *Perdikkász és Leonnátosz nevű vezéreinek hősiebátorsága mentelle meg a biztos halál torkából*. A győzelem utóbb a makedónoké lett, de minden komolyabb jelentőség nélkül, mert Nagy Sándor, amint felgyógyult, tovább vonult seregével. Mindazonáltal mintha valami belső nyugtalanság űzte volna, folyton halasztotta a hazatérést. A *Hidaszpesz* és az *Indus* mentén vonult lefelé, ahol a brahminok által fellázított bennszülötteket kellett megfékeznie. *Pattala* városban pedig megpihent, hogy az indus országok közigazgatását szervezze. Két szatrápiára osztotta az egész indus területet.

Mikor az ország szervezésével készen volt, lefelé ment az Induson flottájával s amint kiért a tengerre, áldozatokat mutatott be képzelt isteni őseinek. Végre is a hazatérést már nem lehetett sokáig halasztani. Nagy Sándor tehát seregével nagymerészen nekivágott a gedroziai pusztának.

Ha eddig sokat szenvedett a sereg Nagy Sándor kíméletlen és hirtelenkedő tervei következtében, úgy most *annyi szenvedés jutott ki a számára, amely az eddigieket messze túlhaladta.*

Amint a sereggel a pusztta elejére ért, még itt-ott talált emberekre, egy és más növényzetre, de amint beljebb hatolt, megszűnt minden növényzet. Borzalmas sors várakozott a különben edzett makedón harcosokra. *Leírhallan hőség és szomjúság kinezta a katonákat.* Mér-földekre nem volt víz sehol, ellenben *a finom jutóhomok forró volt* és minden lépésre engedett, omlott. *Végtelen szenvedések várakoztak a makedón seregre.* Csakhamar elfogyott minden élelem, levágták a lovakat, tevéket, öszvéreket. Aki egészséges volt, az, amennyire lehetett, sietett tovább, ellenben a betegeteket otthagyták a sorsuknak. Aki elmaradt, az ottveszett a homoktengerben. Hatvan napig tartott ez a rettenetes, kínos menetelés, amelynek az lett a vége, hogy *Nagy Sándor seregének háromnegyed részét útközben elvesztette,* mert ezerszámra pusztultak el a katonák. Akikkel pedig Pura városába érkezett, azok csak árnyékai voltak önmaguknak.

Ezalatt Nagy Sándor egyik vezére, *Kraterosz* kerülő úton jött és baj nélkül érkezett meg. Nearhosz tengernagy is, aki a flottával a tengerpart mellett haladt, eljutott a perzsa öbölbe.

Végre többnap pihenés után Nagy Sándor is bevonult seregével Szúzába (324 elején). Lesújtó hírek fogadták itt. A hírnökök azt jelentették, hogy *a szatrapák a legszemtelenebb módon lopnak, csalnak és rabolnak. Felfordult minden rend,* sőt Nagy Sándornak legjobb fiatalkori barátja, *Harpalosz,* akire a kincsek őrizetét bízta, hatezer ember élén *megszökött és magával vitte természetesen a kincseket is.*

Nagynéhezen sikerült a rendet úgy, ahogy helyreállítani. De azért nem lehetett tagadni, hogy a birodalom erkölcsi ereje már régen elveszett. *Nagy Sándor azzal akarta némileg kibékíteni és megjutalmazni seregét a sok járadásért, hogy heteken keresztül ünnepeket tartott és embereinek szabad mulatozást engedett.*

Nemsokára pedig világraszóló, óriási lakodalmi ünnepséget rendezett, amely eléggé megmutatta, hogy a nemes Arisztotelesz tanítványa hova süllyedt le az egyszerű régi erkölcsök magaslatáról. *Szúzában* ugyanis *tízezer makedón férfit házasított össze perzsa nőkkel és a lakodalmi ünnepet egyszerre tartotta meg.* Az óriási lakodalmi ünnepségen ott voltak a makedón főemberek mind Nagy Sándorral az élükön.

*Nagy Sándor,* mint valami született keleti kényúr, *aranyozott szövetű dívánon ült* és noha már volt felesége, azért több királyi leányt



hozatott maga elé, hogy mellékfeleségekül fogadja őket. *Főbb emberei közül is többet megházasított. Heleken át tartott az esztelen mulatozás,* amelyen ezer és ezer ember vett részt. Mindenféle komédiás népség, kigyóbúvölők, táncosnók vetődtek oda s a fékevesztett emberi szenvedély orgiákat ült. Mintha csak a züllés démona szállotta volna meg Nagy Sándort és környezetét, harcosait és alattvalóit, valósággal belemerültek a dözölésbe és az orgiákba. A legesattanósabb volt azonban a nagy dárídó vége, amikor Nagy Sándor a katonák és tisztek minden adósságát kifizette az állam kincstárából, ami közel 116,000.000 pengőt tett ki.

*Nagy Sándor erkölcsi züllése most már kétségtelen volt.* Az a körülmény, hogy *teljesen szakított a hazai erkölcsökkel és felfogásokkal, nemkülönben határozott keleties hajlamai nagy zavarokat okoztak a katonái között. Seregének egy része Opisz városban fellázadt ellene,* amikor tízezer veteránt, harcképtelen makedónt haza akart szállíttatni.

Nagy Sándor a testőrei között egy szónoki emelvénnyel állott és onnan hirdette ki elhatározását. Óriási lárma, fülsiketítő zaj volt a válasz.

„*Hálállansággal jízetsz ki bennünket!*”

„*Makedónok vérével hódítottad meg a világot és most elűzöd őket magad mellől, hogy ázsiaiakkal vétesd magadat körül!*”

Nagy Sándor dühtől eltorzultan ordított vissza:

„*Kutyák! Ti, akiket dicsőségben fűrösztöltek, még ti meritek ezt nekem szememre hányni!*”

„*Igenis — kiabáltak vissza a katonák — bocsásd el az összes makedónokat és menj hadakozni ezentúl Ámmon apád segítségével!*”

Ez célzás volt arra, hogy a hiú Nagy Sándor azt híresztelte magáról, hogy az ő igazi atyja Ámmon Zeusz. Erre a gúnyos megjegyzésre Nagy Sándor lerohant az emelvénnyről a zajongók közé, több lázongót elfogott és kivégeztetett, majd újból beszédet intézett katonáihoz és a tisztekhez, akik előtt azzal hivalkodott, hogy mennyi jót tett velük.

Minthogy azonban a makedónok nem akartak megpuhulni, bosszúból és *megtorlásképpen* harmadik napra rá maga elé hívatta az előkelő perzsákat és közülük többet tábornoknak és csapatvezérnek nevezett ki. Együttal ősi perzsa szokás szerint „királyi rokonok”-nak fogadta valamennyit és megengedte nekik, hogy arcon csókolhassák. Így kezdte Nagy Sándor és ekként folytatta torzmunkáját, amely annyira elütött a régi kezdettől.

Perzsákból alakított csapatokat, sereget s mindenütt a perzsáknak adott elsőbbséget. Még a testőrségét is perzsák képezték.

A királyi várba perzsa katonák vonultak be s a makedón katonák szégyenkezve vonultak felre. A makedón katonák parancsot kaptak, hogy válasszanak maguknak vezért s menjenek, amerre tetszik.

Erre a makedón katonák, akiknek csakugyan nem volt hova menniök, megtörttek, meghódoltak és fegyvertelenül tolongtak a király elé, hogy fogadja vissza őket. És Nagy Sándor, aki már régen eltanulta a keleti képmutatást, megcsókolta a katonákat és „rokonai”-nak fogadta őket is.

Sőt tovább ment.

Hogy a színpadiaság teljes legyen, óriási lakomát rendezett, amelyen kilencezer embernek terítettett. Ez volt a békelakoma a perzsák és a makedónok között. Ezentúl a perzsák teljesen egyenjogúak lettek a seregben a makedónokkal. Maga Nagy Sándor kezébe ragadott egy aranyserleget és a makedónok és perzsák egyesítésére üritette azt. A makedón veteránok pedig gazdagon megajándékozva, Kraterosz és Poliszperkhon vezérlete alatt szépen elmentek hazafelé, Makedóniába.



Nagy Sándor aranypénze,

amelyet a görög államok leigázásának emlékére veretett. Az egyik oldalt Athéné, a másikat Niké, a győzelem istennőjének képmása díszíti. A kopenhágai éremgyűteményből.

Nagy Sándor Makedónia helytartójának Krateroszt nevezte ki és ezzel az európai ügyektől körülbelül meg is szabadította magát.

Tény ugyanis, hogy Nagy Sándor már nem vágyott vissza Európába. Az otthon felmerült kérdések eltörpültek előtte, nem érdekelték.

Határozottan azt lehet állítani, hogy Nagy Sándor többé nem is rokonszenvezett az európai dolgokkal. Bámulatos átalakuláson ment keresztül a lelke, szíve, gondolkodása. Zsarnok lett belőle, ehhez kétség nem férhet és míg régebben nemcsak rokonszenvezett mindennel, ami görög, a hellenizmusnak úgyszólván apostola volt, most mint szúzai kényúr valóságos átka lett a görögöknek.

Tudvalevőleg a korinthuszi egyezmény szabályozta Nagy Sándor viszonyát a görög államokhoz. Minden görög állam szabad volt, maga intézte belső ügyeit, csak a hadseregeknek volt Nagy Sándor a fővezére.

Nagy Sándor azonban, amióta visszatért Indiából, egyszerűen szerződészegésre ragadtatta magát. Felfuvalkodtságában rendelettel menesztett valamennyi görög államhoz és megparancsolta, hogy őt istenként

*dicsőítsék és imádják.* Ezzel a rendeletével egyszerűen arculütött minden emberi értelmet.

Nagy Sándor még tovább ment a görögországi ügyek bonyolításában. Hogy a nyilvánvalóan sok elégedetlen görög között őt támogató elemeket helyezzen el, Kr. e. 324-ben meghagyta, hogy az összes száműzöttek — lehetnek mintegy húszezren — azonnal térjenek vissza. Ezzel a megkegyelmezési aktussal akart magának pártot teremteni, ami, ha kifejezetten nem is sikerült, de a száműzöttek visszatérése által azt idézte elő, hogy a birtokviszonyok, közrend, családi viszonyok, közvetve tehát a közállapotok is alaposan felfordultak.

Ezeknek a zsarnoki rendelkezéseknek keresztülvitelével Nagy Sándor Antipátroszt bízta meg, aki azonban a rendeleteket becsület-érzésénél fogva nem hajtotta végre, amiért Nagy Sándor Ázsiába szólította és helyébe a mindenre kész Krateroszt rendelte ki.

A görög államok szempontjából Nagy Sándor zsarnokoskodása felette válságos volt. Egyrészt nem volt meg a sok görög állam között a kellő egyetértés, másrészt több államnak nem állhatott érdekében, hogy harcias ellenállást próbáljon meg, amelynek kimenetele kétséges. Egyedül Athén látszott némileg ellenzéki hangulattal fogadni a rendelkezéseket. Athén ugyanis a khaironeiai csata után a bölcs *Likurgosz* alatt annyira összeszedte magát néhány év alatt, hogy vagyont szerzett és jólétbe jutott. Állami jövedelmei felfokozódtak, kereskedelme megélénkült, a flottája négyszáz hajóra szaporodott. Ilyen körülmények között csakugyan állami érdek volt a béke fenntartása, nehogy a béke gyümölcsei elveszenek.

Maga az athéniek hadvezére, *Fokion* is a béke fenntartása mellett volt. Általánosságban a komolyabb elemek állami érdekeket tartván szem előtt, nem akartak Nagy Sándorral ujjat húzni. Ez a rokonszenv azonban ugyancsak kemény próbára volt kitéve azáltal, hogy Nagy Sándor istentiszteletet követelt a maga számára, nemkülönben az a rendelkezése, hogy a száműzöttek térjenek azonnal vissza. Óriási volt a felháborodás az athéniek körében, arra pedig, hogy kitörjön a háború, közeli alkalom kínálkozott akkor, midőn Nagy Sándor elmenekült kincstárosa, Harpalosz a kincsek maradványával Athénbe jött és a magával hozott katonák élén azt követelte, hogy az athéniek indítsanak hadat Nagy Sándor ellen. *Demoszthenész* azonban azt ajánlotta az athénieknek, hogy fogják el Harpaloszt és annakidején szolgáltassák ki Nagy Sándornak. Harpalosz sok athénit megvesztegetett ugyan, de utóbb elmenekült zsoldosai közé Tainaronba, akik azután összevesztek vele s agyon-

verték. Demosztheneszt is azzal vádolták az irigyei, hogy Harpalosz őt is megvesztegette, mire börtönbe vetették, ahonnan utóbb elmenekült. Az athéniak ellenállása azonban csakhamar megtört és Nagy Sándort elismerték istennek.

Igen jellemző, hogy minő viszonyban voltak egymáshoz Nagy Sándor és böles mestere, Arisztotelesz. Amikor Nagy Sándor átment a Helleszponctoszon, Arisztotelesz áttelepedett Athénbe, ahol a bölcséletnek és tanítói munkájának élt. Nagy Sándor mintegy 4,640.000 pengő körüli összeggel segítette Arisztoteleszt, aki az athéni szellemi életnek úgyszólván az irányítója és nemesítője lett. Arisztotelesz körül gyülekeztek az akkori tudományos és művészi élet jelesei, akik természetesen a makedón uralomnak voltak a hívei. Arisztotelesz és hívei a korinthuszi egyezményrel szemben azon az állásponton voltak, hogy a makedón király jogkörét a görögökkel szemben ki kell terjeszteni, de másrészt irtóztak a szerződészegéstől, valamint Nagy Sándor istenítésétől.

Noha Arisztotelesz és hívei óhajtották a makedón uralom megszilárdulását, azért a Nagy Sándor által igénybe vett eszközöket nem helyeselték. Sőt Arisztotelesz a királyi uralomról írott munkájában meg is jelölte azokat az utakat és módokat, amelyeket célszerűeknek tartott. De ezek Nagy Sándor elveivel nagyon is ellenkeztek. Arisztotelesz felhívta Nagy Sándort, hogy a helléneknek legyen szövetségi főhadvezére, ellenben királyi hatalmát a barbárokkal éreztesse.

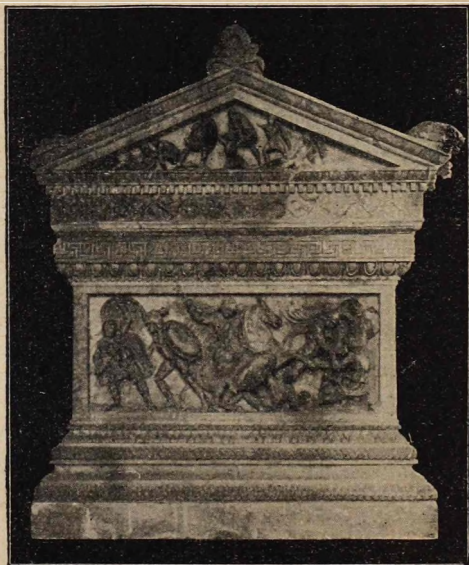
*Sem Arisztotelesz böles tanácsai, sem másoké nem hatották meg Nagy Sándort*, aki hovatovább nem barátságos jóindulattal, hanem kényszerítő, zsarnoki módon bánt el a görögökkel. Meg akarta törni a görög államokat, hogy szolgálai módon, feltétlenül hódoljanak meg. Arisztotelesz ezekeket látva, figyelmeztette Nagy Sándort a komoly és végzetes következményekre, de süket fülekre talált.

Hihetetlen volt, mennyire tudott süllyedni Nagy Sándor erkölcsi érzéke, mert az, hogy egy ember és uralkodó isteníttesse magát, csak a legszélsőbb zsarnoki felfogást és erkölcsi züllést jelentheti. A további események szomorúan igazolják, hogy az európai nagy hadvezérből, Arisztotelesz tanítványából miként lett romlott életű, keleti deszpota, aki a saját fáját, népét is képes volt megtagadni, amikor a perzsa katonákat besorozta a seregébe. *Ekbatánába utazott Nagy Sándor, ahol Dionizosz isten ünnepén nagy orgiákat rendezett. Mulatozás, ivás, erkölcstelenség között teltek a király napjai.*

Hogy minő hangulat uralkodott a görög nép ellen az udvarnál, jellemző volt Nagy Sándor fegyverkezelőjének, Gorgonnak felköszön-

tője az ekbatánai nagy dőzsölésen. *Gorgon* ugyanis kijelentette, hogy „Sándor királynak, Ámmon Zeusz fiának” harmincezer darab aranyból készült koszorút ajánlott fel, ha Athént megostromolja, valamint tizezer fegyverzetet és minden eszközt, ami kell.

Ekbatánában Nagy Sándor szemeláltára és biztatására folyt a legféltetlenebb mulatozás, amikor Nagy Sándor barátja, *Hefaisztos*, aki



Nagy Sándor szarkofágja,

domborművekkel díszített koporsója, amelyet Konstantinápolyban őriznek.

teljesen nekiadta magát a gyalázatos ivásnak, a mulatság között holtan esett össze. Nagy Sándort a váratlan haláleset — legalább látszólag — nagyon meghatotta, mert napokon át böjtölt és a barátja holttestét *Babilonba* vitette, ahol 58,000.000 pengő költséggel akarta eltemettetni, előbb azonban Egyiptomba küldöttséget menesztett Ámmon főpapjához: vajjon az elhalt *Hefaisztos* lehet-e istent megillető pompával eltemetni? A válasz persze igenlő volt, mire Nagy Sándor barátja hamvait *Fárosz* szigetére vitette, *Alexandria* mellé, ahol egy

nagy síremlék alatt helyeztette el. Elhatározta Nagy Sándor 323 június elején, hogy *Arábiát* fogja meghódítani, mert *Perzsia* és *Egyiptom* közöttlen összeköttetését akarta biztosítani. Minden előkészület megtörtént az újabb hadjáratra, amikor Nagy Sándor, akit a folytonos dőzsölés is kimerített, lázbetegségbe esett.

*Nagy Sándor szervezte erősen küzdött a lappangó kórság ellen, de hasztalan. Napról-napra gyengült, alig egyheti betegség után annyira elgyengült, hogy már beszélni sem tudott.*

A makedón katonák a leverő hírre mind odatódultak a haláokló Nagy Sándor ágya elé és némán elvonultak előtte. *Kr. e. 323 június 28-án halt meg Nagy Sándor 32 éves korában*

Nevezetes, világtörténelmi jelentőségű férfiú volt, akinek egyéniségét csak az értheti meg, aki Nagy Sándor életét behatóan tanulmányozza. Nyugat és Kelet magának követelte őt. Zsarnokká vált. Hirtelenharagú lett. Odadobta magát teljesen a keleti kényurak életmódjának, szokásainak, elpuhító örömeinek. Lassan, de biztosan távolodott el régi, egyszerű hazájától, Makedóniától, hogy mint az akkori ismert világ ura, keleti kényúrként húnyja le a szemeit férfikora kezdetén.

Konstantinápolyban őriznek egy szárkófágot, amelyről azt állítják, hogy abban valamikor Nagy Sándor holtteste nyugodott. A szárkófág tele van domborművekkel, amelyek az elhalt makedón király győzelmeit dicsőítik.

### Események Nagy Sándor halála után.

Nagy Sándor tehát váratlanul halt el. Ő maga nem foglalkozott soha komolyan a halál gondolatával, nem is rendelkezett a trónutódlás tekintetében. A hatalmas, nagykiterjedésű birodalom katonai hódításokon alapult, következőképpen a birodalom jövő sorsa a hadsereg kezében volt.

Jórészt a hadsereg fölisztjei, tábornokai, csapatvezérei voltak azok, akik a legtöbb jogosultsággal avatkozhattak bele az ország sorsába. Mert ezek között igen sok volt a kipróbált, komoly gondolkodású, mondhatni uralomra született férfiú. De nagy baj volt, hogy ezek a főemberek nem tudtak maguk között véres hadakozás nélkül megállapodni. Nagy Sándor halála után huszonkét esztendeig harcoltak egymás ellen (Kr. e. 323—301.).

Ebből a kölcsönös háborúskodásból és országos zavarból csak a fontosabb eseményeket domborítjuk ki, hogy megérthessük a bekövetkezett eseményeket, valamint a beállott változásokat.

*Nagy Sándor halála után ketten, utóbb hárman voltak, akik igényt tartottak a makedón-perzsa trónra.* Nevezetesen volt Nagy Sándornak egy féltstvére (mert anyja egy thesszáliai táncosnő volt): *Aridaiosz*, aki elmebajos volt. Ezután ott volt Nagy Sándornak egy négyéves fia, *Heraklesz* (Nagy Sándor és egyik ágyasának, Barzinének a fia), végül a barbár nőtől, a szamarkandi király lányától, Roxanétól született fia, *II. Sándor*.

Véres harcokba bocsátkoztak egymással a makedón pártok, hadakoztak egymás ellen a vezérek is. Végre megtörtént a megállapodás a makedón fővezérek között olyképp, hogy *II. Sándor és Aridaosz köz-*

sen uralkodjanak, mindazonáltal *Perdikkász* legyen a birodalom kormányzója. *Perdikkász* volt ugyanis annyira előrelátó, hogy megszerezte Nagy Sándor hatalmas pecsétgyűrűjét, ami nagy nimbuszt kölcsönzött neki.

De még egyéb megállapodások is jöttek létre.

Azt lehet ugyanis mondani, hogy a főemberek fejlesztették egymás között a nagy birodalmat, amelynek egy féleszű és egy csecsemő voltak a királyai. Így *Egyiptomot Ptolemaiosz kapta, Szíriát Laomedon, Kilikiát Filotász, Médországot Peithon, Kappadókiát és Paflagóniát Eumenesz*, aki Nagy Sándor titkára volt, *Frigiát, Pamfliát és Likiát Antigonosz, Nyugat-Frigiát Leonnatosz, Thrákiát Lizimakhosz, Makedónia és Hellász* igazgatása pedig *Antipátrosznak* jutott, aki mellé *Aridaiosz király gyámja, Kraterosz* volt bizalmi férfiúnak beosztva.

Nem volt tehát csodálatos jelenség, hogy ezek a szatrapák, akik valamennyien és külön-külön igen tekintélyes területek felett rendelkeztek, féltékenyek voltak egymásra és az volt a törekvésük, hogy hatalmukat határaikon túl is terjesszék és vigyáztak arra, nehogy kezébe keríthesse valamelyik közülük a főhatalmat. A Nagy Sándor halálát követő negyven évet volt hadvezéreinek a versengése és az ezekhez kapcsolódó bonyodalmak töltik be.

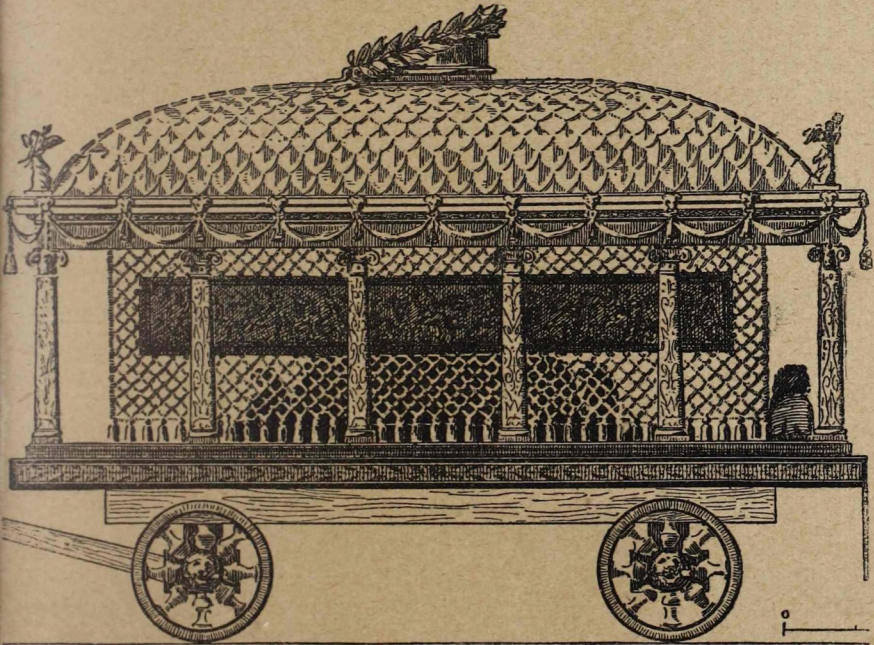
Nagy Sándor váratlan halálá mindenfelé előre látható és veszedelmes bajokat okozott. *Lázadás, forradalom ütötte fel a fejét több helyen. A görög államok pedig sietve megragadták az alkalmat, hogy lerázzák magukról a makedón igit.*

Alighogy híre jött Nagy Sándor halálának *Athénben*, egyszerre kitért a forradalom. A *Fokion* vezérlete alatt álló makedón pártot az elégedetlenek csakhamar leszorították a város éléről. *Leoszthenesz* vezérlete alatt pedig — nyolcezer zsoldos katona segítségével mellett — az elégedetlenek szövetségre léptek az *etoliakkal* és más szomszédokkal.

Kr. e. 323-ban, nyárutója felé a lázadó szövetséges görög haderő (számszerint mintegy 25 ezer fegyveres) a *Thermopileknél* foglalt állást. Az ellene vonuló *Antipátroszt* megverte és gyors visszavonulásra kényszerítette Lamiába. *Leoszthenesz*, aki nagyon körültekintő, ügyes hadvezérnek bizonyult, ostrom alá fogta *Antipátroszt* Lamiában, aminek hírére mind több és több görög harcos sietett *Leoszthenesz* táborába. Az *athéni*ek visszahívták *Demosztheneszt*. A híres szónok úgy ért vissza, mint a nemzeti ügy vértanúja és jényes ünnepek, lelkes ovációk között vonult be a városba.

Az athénieket, általában az elégedetlen görögöket azonban súlyos csapás érte. *Lamia ostrománál* egy súlyos ködarab, amelyet a városból dobtak ki, homlokon találta Leoszthenezst, aki holtan esett össze.

Az erősen szorongatott Antipátrosznak 322 tavaszán segítségére jöttek *Kraterosz* és *Leonnatosz* szatrapák. Az ostrom színhelyére Leonnatosz érkezett elsőnek. A görög ostromló seregnek most *Antifilosz* volt



*Nagy Sándor gyászkocsija,*  
amelyen a fiatalon elhunyt világhódítót utolsó útjára vitték.

a vezére, aki az ostrommal felhagyott és Leonnatosz serege ellen fordult, amelyet megvert, sőt Leonnatosz maga is ottveszett a harcban. De mire Kraterosz megérkezett seregével, Antipátrosz serege nemcsak megszorodott, hanem a görögökével szemben túlerőbe jutott s a görög sereg *Krannon* mellett súlyos vereséget szenvedett (Kr. e. 322-ben.).

A krannoni vereség jelentőség szempontjából nagyon hasonlított a khaironeiai csatához. Az egyes görög államok külön-külön próbáltak egyezkedni Antipátrosszal és Kraterossal. *Athénben újból a makedón párt jutott uralomhoz.* Fokion és Demadesz, mint athéni követek meg-





M. T. AKADEMIÁ  
KÖNYV-  
TÁRA

Ládász abban a pillanatban hall meg, mikor az olimpiai versenytörősek átadta neki az olaj-koszorút. A görög felfogás szerint elérte a legnagyobb boldogságot, az élet már nem nyúlthatott neki különbe.

*Ládász olimpiai győztes halála.*

kötötték a lealázó békét, amelynek értelmében az *athéniak Demoszthenest és Hipereideszt kiszolgálták*, a demokratikus uralmat megszüntetik, a szavazati jogot korlátozzák s makedón őrseget fogadnak be a városba. *Demoszthenesz* erre a híre *elmenekült* a kalauriai Pozeidontemplomba, amelynek környékét makedón poroszlók szállották meg. A híres görög szónok nem tudván innen kiszabadulni, *mérget ivott*.

*A görög mozgalom leverése sikerült*, de nyomon követte ezt egy sokkal komolyabb baj. Összevesztek egymás között a tartományi helytartók és a makedón kormányzó, valamint az ázsiai főhelytartó, *Perdikkász*.

*A kormányzó helytartók között a büszke Perdikkász volt a leghatalmasabb*, mert ő volt a két királynak tanácsadója meg gyámja s a királyi hadaknak is ő volt a főparancsnoka. A belső zavar azzal kezdődött, hogy *Perdikkász kérdőre vonta Antigonosz helytartót*, hogy miért nem támogatta Eumeneszt, amikor ez a fellázadt Kappadókiát megfékezte. Antigonosz nem tett eleget Perdikkász felszólításának, nem igazolta magát, hanem Antipátroszhoz és Krateroszhoz menekült, akik akkor még Etoliában tartózkodtak.

*Perdikkász és a makedón kormányzó, Antipátrosz között is heves feszültség támadt*, amikor Perdikkász, aki Antipátrosz veje volt, feleségét, Nikeát eltaszította magától és helyébe *Nagy Sándor nővérét, Kleopátrát, Olimpiász* (Fülöp király özvegyének) leányát *vette nőül*. Ez a házasság még nagyobb hatalomhoz és tekintélyhez juttatta Perdikkászt, aki viszályba keveredett az egyiptomi Ptolemaiosszal is, aki szembe helyezkedett Perdikkással azáltal, hogy rendelkezése ellenére Nagy Sándor holttestét nem Makedóniába, hanem Memfisbe, majd Alexandriába vitette.

Perdikkászt ez az ellenkezés mód felett bántotta, miért is 321 tavaszán Egyiptomba indult seregével, hogy Ptolemaioszt megrendszabályozza. Ugyanakkor a kezdettől fogva hozzászító Eumeneszt Ázsiában hagyta hátra, hogy Antipátrosz, Kraterosz és Antigonosz közös támadásait elhárítsa.

Antigonosz a flotta élén csakhamar birtokába ejtette a jón szigetek egy részét, Antipátrosz és Kraterosz pedig tavasszal átmentek a Hellesz-pontoszon. Mialatt a Perdikkász által szorongatott Ptolemaiosznak Antipátrosz segítséget akart vinni, azalatt *Neoptolemosz, Örményország szatrapája és Kraterosz nagy vereséget szenvedtek Eumenesztől*. A csatában Kraterosz és Neoptolemosz is elesetek.

Ha ennek a győzelemnek a híre korábban érkezik Egyiptomba, akkor talán ez Perdikkász hadi vállalatára is befolyással lehetett volna.

A hír azonban későn érkezett. Ptolemaiosz pedig alaposan elkészült a támadásra. Sikeresen megakadályozta azt, hogy Perdikkász a Niluson átkelhessen. A fárasztó semmivézés, az ellenség által való gyakori zaklatás, a többszörös vereség, de leginkább *Perdikkász gögös magatartása jellázították katonáit, akik aztán dühükben agyonverték vezérüket.*

Ez a váratlan esemény más fordulatot adott az eseményeknek, mint aminőt várni lehetett volna. Ptolemaiosz ugyanis kibékült a többi vezérrel és rávette őket, hogy térjenek vissza Szíriába.

Peithon és Aridaion Észak-Szíriában találkoztak Antipátrosszal



*Szeleukosz Nikátor képmása aranypénzén.*

A pénz másik oldalán Athéne képe van. Szeleukosz Nikátor volt a Szeleukidák nagy ázsiai birodalmának megalapítója, miután Nagy Sándor világbirodalma darabokra hullott.

és Antigonosszal. Újból megvitatták a birodalom dolgait, *az ősz Antipátrosz lett újból a birodalomnak kormányzója* és a két király gyámja. Antigonosz kapta meg a királyi hadak fővezérletét, *Kasszandrosz*, Antipátrosz fia pedig a iovasságnak lett a főparancsnoka, míg *Szeleukosz* Babilonia élére jutott.

Ezen intézkedések után Antipátrosz a fiával, meg a két királlyal visszament Európába és Szúzából hazavitte a rengeteg királyi kincseket. Antigonoszt megbízta Antipátrosz azzal, hogy mindazokat, akik Perdikkásznak hívei voltak, hódoltassa be vagy semmisítse meg. Ez részben sikerült is. Eumenesz kénytelen volt egy várba menekülni, amikor az agg Antipátrosz váratlan halála újból összezavarta a birodalom ügyeit. Okot erre közvetlenül az szolgáltatót, hogy Antipátrosz, amint halálát közeledni érezte, nem fiát, az erélyes, de egyúttal szenvedélyes

Kasszandroszt, hanem Nagy Sandor egyik híres, de már idősebb tábornokát, Poliszperkhont rendelte ki kormányzónak és a királyok gyámjának.

*Kasszandrosz* nem nyugodott meg apja rendelkezéseiben, hanem a hatalmas *Antigonossal* és az egyiptomi *Ptolemaiosszal* szövetkezve belső háborút szított.

Poliszperkhon ilyen hatalmas ellenfelekkel szemben csak Eumeneszre számíthatott, akit azonnal egész Ázsia kormányzójává nevezett ki. A görögöket pedig engedmények útján igyekezett megnyerni. Végül Nagy Sándor anyjával, Olimpiással is szövetkezett.

### A kormányzók viszálykodása.

Ezek a viszálykodások rettenetesen megbosszulták magukat. Az egész birodalomban fölütötte fejét a belső háború. Poliszperkhonnak az a rendelkezése, amely biztosította a görögöknek a demokrata-rendszer visszaállítását, nagy zavarokat okozott. A száműzött demokraták nagy tömegekben tértek vissza Athénbe, mire *Fokion*, az athéni makedónbarát vezér és a város főnöke nem tudott másként segíteni magán, minthogy *Kasszandrosz* egyik hívét, *Nikanor* makedón parancsnokot hívta segítségül. Viszont az athéni demokraták Poliszperkhont hívták meg, aki 318-ban meg is érkezett, hogy igazságot szolgáltatson.

Poliszperkhon azzal kezdte az igazságszolgáltatást, hogy *Fokiont* és társait láncra verette s a színházban összegyülekezett athéni népnek adta át, hogy tegyen vele, amit akar. A színházban rengeteg sok demokrata gyűlt össze, akik *Fokion* látásakor borzasztó dühben törtek ki. A 85 éves *Fokiont* a nép méreg általi halálra ítélte. Ugyanez a sors érte *Fokion* társait is. Holttesteik ottmaradtak a város szélén, ahol keselyűk és kutyák lakmározták fel.

A népuralom azonban kevés ideig tartott Athénben.

*Kasszandrosz*, amint Poliszperkhon elment, bevonult Athénbe, ahol a népuralom minden intézményét hatályon kívül helyezte. Poliszperkhon nem tudta az athéni demokratákat támogatni, így tehát *Kasszandrosz* igen könnyű győzelemhez jutott az athéniiek felett. *Kasszandrosz* újból az arisztokraták, jobban mondva a vagyonos osztály uralmát állította vissza, a város élére *Fokionnak* egyik bajtársát, *Demetriosz Falereoszt* nevezte ki, aki ritka műveltségű férfiú volt és az

athéniek ügyeit tíz éven keresztül (317—307) a legnagyobb méltányossággal intézte.

Említettük fentebb, hogy *Poliszperkhon*, aki meglehetősen szorult helyzetben volt, *Nagy Sándor anyjával, Olimpiással is szövetséget kötött.* Ez a szövetség nagyon végzetes és szomorú eredményeket vont maga után.

Olimpiász ugyanis, engedvén Poliszperkhon fölszólításának, Makedóniába érkezett, hogy unokájának, II. Sándornak a nevelését átvegye. Csakhogy *Euridike*, Fülöp király egyik unokája és egyúttal a társuralkodó, *Aridaios* felesége nagyon féltette emiatt a befolyását. Rá is beszélt férjét, hogy Poliszperkhont mozdítsa el a kormányzóságtól és nevezze ki kormányzónak Kasszandroszt. Ez megtörtént. Euridike pedig annyira elbizakodott, hogy egy sereg élén Olimpiász ellen vonult. Amikor azonban a két sereg találkozott, Euridike katonái kijelentették, hogy Nagy Sándor anyja ellen nem emelnek fegyvert és valamennyien átmentek az ellentáborba.

Ezzel Euridike és pártjának sorsa meg volt pecsételve. *Olimpiász* bosszútól lihegve elfogatta Euridikét és férjét, akiket együtt egy szűk cellába falaztatott be. Amikor azt tapasztalta, hogy a foglyok az éhséget igen sokáig bírják ki, a társkirályt, Euridike férjét thrák ijátszókkal agyonlövöldöztette. Euridikének pedig egy méregpoharat, kötelet és egy kardot küldött, hogy végezze ki magát bármelyikkel. Euridike azonban a derékövére akasztotta fel magát.

*Olimpiász* nem elégedett meg a két áldozattal, hanem közel száz előkelő makedónt végeztetett még ki.

A vérengzés híre arra ösztönözte Kasszandroszt, hogy Makedóniába siessen, ahova 317 őszén érkezett meg. Megjelenésére a makedónok tömegesen pártoltak át hozzá, mert Olimpiász esztelen vérengzései rémületet keltettek bennük.

*Kasszandrosz* csakhamar oly tekintélyes sereget gyűjtött össze, hogy Olimpiász, továbbá unokája, II. Sándor király és Nagy Sándor özvegye, Roxane több hívükkel együtt kénytelenek voltak *Pidna* várába menekülni, ahol Kasszandrosz megostromolta őket.

A szigorú ostrom, a sok nélkülözés és éhség arra kényszerítette Olimpiászt, hogy megadja magát. Olimpiászt a győztes Kasszandrosz egy rögtönzött népbíróság elé állította, amely halálra ítélte Nagy Sándor anyját. Mégis, amikor arról volt szó, hogy a poroszlók letartóztassák, a királynői palástban közeledő Olimpiászt senki sem merte megérinteni. *Kasszandrosz* tehát olyképpen segített magán, hogy Olimpiászt átadta az általa halálra ítélt makedón főemberek rokonainak, hogy azok a

vérbosszú szerint bánjanak el vele. Ezek aztán, akik meglehetősen sokan voltak, régi makedón szokás szerint megkövezték Olimpiászt. Mikor Olimpiász haldokolva összeesett, még akkor is megigazította hajfonatait és ruhája redőit, annyira hiú és gőgös volt.

Igy aztán Görögországnak és Makedóniának Kasszandrosz lett az ura, mert Poliszperkhon elmenekült az etoliakhoz.

Igen érthető, hogy a sikerek elkábították Kasszandroszt, aki távolról sem tekintette magát birodalmi kormányzónak, hanem valóságos királyi utódnak. II. Sándort és anyját, Roxanét szigorú őrizet alá vette és egy várba záratta el, ellenben néhai Fülöp királynak egyik leányát, Thesszalonikét, aki Kasszandrosz fogságába esett, nőül vette. Az ő tiszteletére építtette Thesszalonike városát, a mai Szalonikit.

Látnivaló volt tehát, hogy Nagy Sándor vezérei legkevésbé sem törődtek azzal, hogy az uralkodóházzal mi történik, hanem igenis, törődtek a saját hatalmi érdekeikkel és igyekeztek megszerezni a királyi koronát. Ezzel természetesen kezdetét vette a birodalom szétesése, miután a birodalmi egység utolsó harcosa, *Eumenesz* is elpusztult. Eumenesz ugyanis szert tett egy kisebb seregre, amellyel elvonult Kilikia felé. Alig indult útra, amikor megkapta Poliszperkhon és Olimpiász levelét, amely megtette őt Ázsia kormányzójává. Eumenesz a megbízást elfogadta s miután nagymennyiségű kincset zsákmányolt, szervezte a seregét, amelynek száma csakhamar húszezerre emelkedett. Eumenesz úgy tüntette fel magát minden alkalommal, mint aki a legitimitásnak a védelmezője s minduntalan azt hangoztatta, hogy ő csakis Nagy Sándor szellemében cselekszik.

Eumenesznek csakugyan sikerült is egy erős sereg megszervezése és minthogy Nagy Sándor királyi sátra és áldozati oltára is az ő birtokában volt és e körül helyezte el a táborát, a harcosai nagy regaszködással viseltettek irányában. Katonáinak hiúságát is legyezgette, amikor azt állította, hogy ők az igazi utódai Nagy Sándor hős katonáinak.

Eumenesz a seregének szervezése után Szíriából átvonult Szüzába, majd Perzopoliszba, hogy Peukesztásszal, Perzsia szatrapájával Antigonosz ellen szövetségzék. *Eumenesz 317-ben nagy csatában legyőzte Antigonoszt Gabiene mellett.* A következő évben Antigonosz még egy kísérletre vállalkozott, de akkor is súlyos vereséget szenvedett. Antigonosz azonban utóbb csel útján mégis csak legyőzte, illetőleg elpusztította Eumeneszt. Ugyanis Antigonosz katonái az utolsó csatában egy merész támadás után foglyul ejtették Eumenesz katonáinak feleségeit és a sereg kincseit. Ez az eset Eumenesz katonáinak harci készségét nagyon lelohaszt-

tetta, mert feleségeikhez és kincseikhez akartak jutni ismét minden áron. Eumenezs rárivalt a katonákra: „Mit akartok? Győzelmet vagy szégyent?”

„Mi a feleségeinket és a kincseinket akarjuk!” — zúgták a katonák.

„Én meg azt parancsolom, hogy harcoljatok!” — válaszolta Eumenezs.

A katonák, mielőtt a harc megkezdődött volna, titokban tárgyalásokba bocsátkoztak Antigonosszal, aki kijelentette, hogy mindent visszakapnak, ha Eumenezst kiadják. Eumenezs katonái annyira vágyakoztak elrabolt feleségeik és kincseik után, hogy a csábító felszólításnak engedtek és Antigonosznak kiszolgáltatták Eumenezst, akit Antigonosz kivégeztetett.

Eumenezs meghalt Nagy Sándor dinasztiájának legutolsó híve. Ázsia teljesen Antigonosz hatalma alá került. Nem is mulasztotta el a kínálkozó alkalmat a helyzet kihasználására, mert a szüzai kincstárból kiszedett 87,000,000 pengőt, az adókat a saját kincstárába fizettette s az Ázsiában levő összes makedón és görög harcosokat a saját táborában vonta össze.

### Nagy Sándor birodalma felbomlik.

*Antigonosz* tehát óriási hatalomra tett szert, amely elől volt szövetségese, a babiloni *Szeleukosz* elmenekült Egyiptomba, *Ptolemaiosz*-hoz. A vezérek és helytartók most már a legvadabb harcot indították meg egymás ellen, amit annál könnyebben tehettek, mert Eumenezs, *Olimpiász* és *Aridaiosz* király meghaltak. *Roxane* és *II. Sándor* fogságban sínylődtek.

Tizenöt évig tartott a véres polgárháború (315—301.). Amire az emberi vadság vagy ravaszság képes, az ebben a háborúban mind érvényesült. Mindez pedig azért történt, mert egyetlen egy bitorló sem tudott felmutatni elfogadható jogcímet a hatalomhoz, a jogcímet tehát pótolta, amint az ősidőktől fogva szokás az emberiség történetében: az erőszak, ravaszság és mindenféle pokoli furfang.

*Antigonosz* hatalma és ereje csakhamar felkeltette a többi szatrapa féltékenységét, sőt félelmét is. Szövetkeztek tehát ellene, még pedig: *Szeleukosz*, *Ptolemaiosz*, *Kasszandrosz* és *Lizimakhosz*. Az ebből keletkezett harc folyamán *Ptolemaiosz* 312-ben *Gaia* mellett Szíriában megverte *Antigonosz* fiát, *Demetrioszt*, mire a bitorlók nemsokára

tárgyalásokba bocsátkoztak és újból felosztották maguk között Nagy Sándor örökségét. 311. év őszén megkötötték a békét, amelynek értelmében Antigonosz megkapta Ázsiát, Ptolemaiosz Egyiptomot, Lizimakhosz Thrákiát, végül Kasszandrosz Makedóniát és a II. Sándor király feletti gyámságot, a görög államok pedig visszakapták autonómiájukat.

A következő események élesen jellemzik az erkölcsök züllesztését.

II. Sándor király akkor már tizenkét éves volt s ha nagykorúnak nyilvánítják, természetesen háttérbe szorította volna Kasszandroszt. Kasszandrosz tehát segített magán. Glaukiásznak, ama vár parancsnokának, ahol Nagy Sándor özvegye és a gyermekek király, II. Sándor fogva



*Ptolemaiosz Szoter egyiptomi király aranypénze nagytva.*

Egyik oldalon a király hű képmása van, a másikon Zeusz szent állata, a sas.

voltak, meghagyta, hogy az anyát és gyermekét ölje meg és titokban temesse el. Glaukiász a parancsot híven is hajtotta s a többi bitorlónak nem volt szava a gaztett ellen, mert közös bajtól szabadultak meg.

Az öreg Poliszperkhonnak voltak csak új tervei, de utóbb ő is beállott a bűnbandába. Poliszperkhon ugyanis Herakleszt, Nagy Sándor idősebb fiát hazahozatta Pergamonból. Heraklesz ekkor 17 éves volt és Poliszperkhon királynak akarta kikiáltatni, amitől Kasszandrosz úgy megijedt, hogy Poliszperkhonnak egy jövedelmező szatrapiaát adott és rávette, hogy ölje meg Herakleszt.

Tévedés lett volna azt hinni, hogy a bitorlók állották volna a 311-ben megkötött békét. Inkább arra szolgált az, hogy titokban tapogatózzanak, ki, hol, mikor vághat sikeresen közbe a fegyverekkel.



*Ptolemaiosz és Antigonosz* között 310-ben kitört a harc és beleszólt ebbe nemsokára Kasszandrosz is. Antigonosz fia, Demetriosz 307-ben megjelent Athén előtt, a közeli várakat bevette és ezzel Demetriosz Falereosz, valamint Kasszandrosz athéni uralmának végét vetett.

A rettenetes erkölcsi süllyedésnek jellemző képét mutathatjuk be az ezen korbéli athéniokról. Demetrioszt, aki rendkívül szép megjelenésű fiatalember volt, az athéniak óriási ovációkkal szabadítójuként fogadták. Valóságos istenítés számába ment az, amit a züllött athéni nép elkövetett. Mert nem volt elég, hogy Demetriosz és atyja számára arany négyesfogatokat bocsátottak rendelkezésre, hanem 304-ben átengedték Antigonosz és fia részére Parthenosz Athéne templomát iakásul, ahol Demetriosz a legpéldátlanabb orgiákat űzte. Végre, hogy a nép degeneráltsága kétségtelen legyen, az athéniak *Demetrioszt* istennek nyilvánították.

*Demetriosz* egyébként rövid idő alatt igen nagy sikereket ért el. Athénből átment Ciprus szigetére, ostrom útján bevette Szalamisz. Az egyiptomi Ptolemaiosz egyik flottáját, amely Szalamisz felszabadítására érkezett, megsemmisítette és meghódította az egész szigetet.

Ezalatt Antigonosz Szíriában időzött, ahol városépítéssel volt elfoglalva. Fia a győzelem hírét „Antigonosz király” címére küldte el, viszont Antigonosz is királynak ismerte válaszában saját fiát, akiknek különösen Ptolemaiosz hatalma állott nagyon az útjukba.

Az Egyiptom ellen vezetett támadás azonban balul ütött ki és Rhodosz is kiállotta Demetriosz ostromát. Egyébként Antigonosz és Demetriosz nagyon számbavehető sikereket értek el, ezek felkeltették a többi szatrapa féltékenységét, akik maguk is felvették a király címet. Az lett a dolog vége, hogy 302-ben a többi király szövetségelt Antigonosz és Demetriosz leverésére. Szeleukosz és Lizimakhosz 301-ben a *Halisz* folyó mellett egyesítették a seregeiket.

Ezalatt Demetriosz már bevonult Thesszáliába, ahol szövetségével, Kasszandrosszal találkozott. Kettőjük serege meghaladta a hetvenezretet, azonkívül volt még tizezer lovasuk is. Az ellenfelek serege valamivel gyöngébb volt számban, de túlsúlyban voltak azáltal, hogy ötszáz hadi elefántot is hoztak magukkal.

*Ipszosz* falu mellett 301 augusztusában találkozott a két hatalmas sereg. Nagy és elkeseredett csatát vívtak itt az ellenfelek, de hasztalan volt *Demetriosz* seregének hősiessége. Az elefántok csakhamar eldöntötték a harc sorsát. *Lizimakhosz és Szeleukosz nagy győzelmet arattak*. Lizimakhoszt a győzelem annyira elkábította, hogy azonnal győzelmi arany-

pénzeket veretett, amelyeknek egyik oldalát Nagy Sándornak, mint Ámmon isten fiának az istenség szarvaival és koronával díszes feje ékesítette, a másik oldalon pedig a győzelmet osztó Athéne istennő ülő alakja volt látható. Az öreg, immár *80 éves Antigonosz elesett a csaláiban*, míg Demetriosz elmenekült és csak a tengeren tudta magát valamennyire tartani.

Természetes, hogy a birodalmon a két győző újból megosztzkodott.

Ptolemaiosz megtartotta Egyiptomot és megkapta Ciprus szigetét, amelyet azonban még előbb meg kellett hódítania. Kasszandrosznak jutott Makedónia és a Görögországra való igény, mert Görögországot előbb szintén meg kellett hódítani. Lizimakhosz kapta Thrákiát és Kis-Ázsiát a Tauruszig. Az oroszlánrészt pedig Szeleukosz tartotta meg, Ázsiát egészen az Indusig. Néhány országot (Örményország, Kappadókia) semleges területnek nyilvánítottak, amennyiben bennszülött fejedelmek kormányzására bízták.

A bitórlók azonban ezúttal sem tudtak egymás mellett békében megmaradni. Egyik-másik el is halt anélkül, hogy érdemleges dolgokat tett volna. Így Kasszandrosz 297-ben elhalt, fiai pedig az utódlás felett összevesztek. Ezt az alkalmat felhasználta Demetriosz, aki magához ragadta Makedónia királyi koronáját.

Demetrioszról megírtuk, hogy teljesen belemerült az erkölcsi züllésbe, ami teljesen tönkretette az energiáját. Amennyire derék és sokatigéző hősként kezdte meg életpályáját egész fiatalon, olyan ellenkező végletbe esett, amikor a hatalom birtoka az élvezetek megszerzésére megadta az eszközöket és módokat. Nyughatatlan, zaklatott természete Makedóniára súlyosodott, amelynek anyagi és hatalmi erejét módfelett kizsarolta. Folytonosan hadakozott jobbra-balra. Hadat viselt Pirrusz epiruszi királlyal, Lizimakhossal, Ptolemaiosszal és Szeleukosszal.

Végre Demetriosznak is le kellett tennie a szereplés teréről. Amikor ugyanis 287-ben *Pirrusz* epiruszi király betört Makedóniába, a nép otthagya Demetrioszt, mert végnélküli dőzsölésére nagyon ráunt. A makedónok *Pirruszhoz* pártoltak át és őt Makedónia királyának kiáltották ki. Demetriosznak menekülnie kellett. Egyik ellensége, Szeleukosz adott neki menedéket. De Aparnejába internálta, ahol Demetriosz még élete utolsó napjait is esztelen dőzsölések között töltötte el és ekként halt meg 59 éves korában.

Lizimakhosz 281-ben Szeleukosz ellenében Korosz mellett el-

vesztette a döntő csatát és életét is. Viszont Szeleukoszt orvul megölette Ptolemaiosz Keraunosz (Ptolemaiosz fia). Ámde *Ptolemaiosz Keraunosz*, aki *Makedónia királya* lett, szintén csak rövid ideig sáfárkodhatott, mert a gallok ellen vívott csatában elesett. Ő utána Demetriosz fia, a derék *Antigonosz Gonalász* jutott a trónra.



Ékkőbe véselt alexandriai dombormű.

Valószínűleg Ptolemaiosz Szotert és feleségét, Euridikét ábrázolja. A leningrádi múzeumban.

Magunk előtt láttuk elvonulni *a bitlörök* nagy harcát egymás között. A nagy harcból három nagy görög állam fejlődött ki, valamennyi külön uralkodóház alatt. Az uralkodók mind Nagy Sándor tisztikarából kerültek ki.

Makedónia királyai 278 óta az Antigoniták voltak. Ezeknek ter-

mészetes törekvése az volt, hogy Görögországot teljesen a befolyásuk és hatalmi körükbe vonják. Ez némiképpen sikerült nekik, de mindenestre nagy akadályai voltak a terv végleges megvalósításának az etoliai és az akhaiai szövetség, valamint Athén és Spárta bizonyos sajtáságos önállósága.

*Nagy jelentősége volt az etoliai szövetségnek.* Ez a szövetség nagyszámú parasztfalunak szövetkezéséből került ki s Nagy Sándor halála után nagy jelentőségre tett szert, mert igen nagy területre terjedt ki. Az etoliai szövetség kezében volt a *Thermopilei-szoros* is. Kítűnően volt szervezve a szövetség katonailag és pénzügyileg is. A szövetség kockázatos hadi vállalatba nem ment bele, csak a biztos sikerüt támogatta.

Az *akhaiai szövetség* sok tekintetben hasonlított az etoliaihoz, azzal a különbséggel, hogy jórészt városok szövetkezéséből állott és Peloponnészosz északi területére terjedt ki. Nagy akadály volt a szövetség megerősödésének, hogy Spárta nem csatlakozott hozzá és fekvésénél fogva ellensúlyozta a szövetség kifejlődését.

Nagy hatalomhoz és erőhöz jutottak Egyiptomban a Ptolemaioszok. Ptolemaiosz Szoter, mint Egyiptom királya alighogy megalapította a királyságot, aranypénzeket veretett, amelyeknek az volt az érdekessége, hogy a pénzverő-mestereknek szigorúan meghagyta, hogy ne idealizált képét, hanem az ő igazi királyi arcképét domborítsák ki az aranyokon. Különösen ki kell emelni a *Ptolemaiosz Szoter* után következő *Ptolemaiosz Filadelfoszt* (282—247.).

Ez a király nagyműveltségű volt és mihelyt elfoglalta a trónt, Alexandriát nemcsak a világkereskedelem, hanem a műveltség központjává is varázsolta. Ptolemaiosz Filadelfosz az atyjától örökölt haderőt tetemesen megnagyobbította, a gazdag országnak anyagi erőit lelkiismeretes adórendszer és becsületes közigazgatás segítségével gondosan ki tudta használni. Rengeteg pénzmennyiséget tudott ennek folytán kincstárában felhalmozni, ami lehetővé tette, hogy hatszázezer emberből álló gyalogságot, negyvenezer lovast és ezeröttszáz hadihajót tartasson készenlétben.

Ptolemaiosz Filadelfosz tetemesen megnagyobbította és kiterjesztette az ország területét is, nevezetesen le dél felé, majd elűzte Palesztinából és Föniciából a Szeleukidákat. Nevezetes cselekménye volt végül az, hogy Rómával kereskedelmi szerződést kötött és ezáltal az egyiptomi áruknak Rómában új piacot teremtett.

*Ptolemaiosz Eüergesz* (247—221.) méltó utóda volt elődének, mert az országot meg tudta tartani az előbbi színvonalon, sőt valósággal

vezérszerepre emelte. Ptolemaiosz Euergetesz azon a címen, hogy a szíriai *II. Antiokhoszhoz* férjhez adott nővérenek, *Berenikének* megöletését megbosszulja, 246-ban egy nagyobbbszabású hadjáratot indított a Szeleu-



*Szardonix kőbe metszett dombormű,*  
amely valószínűleg Ptolemaiosz Filadelfoszt és feleségét, Arzinoét ábrázolja.  
A leningrádi múzeumban.

kidák országai ellen. Eljutott az Eufrátesz folyón túl és onnan mérhetlen gazdag kincsekkel tért vissza.

A magával hozott kincseket Ptolemaiosz Euergetesz arra használta fel, hogy Alexandriának tudományos és közművelődési intézményeit

gazdagítsa. Igy tetemesen megnagyobbította a világhírű alexandriai múzeumot és könyvtárat.

A Ptolemaioszok országában sajátságos keveredése történt meg a görög és óegyiptomi szokásoknak. A Ptolemaioszok értettek ahhoz, hogy az ősi és a betelepedett alattvalók között az egyenetlenségeket elsimítsák. És éppen ez az okos eljárásuk képezte Egyiptom megmaradásának titkát.

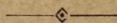
Láttuk tehát, hogy a Ptolemaioszok uralma nemcsak jelentőség-teljes, hanem sok tekintetben áldásos volt Egyiptomra. De már *Ptolemaiosz Filopater* (221—204.), valamint az ezt követő *Ptolemaiosz Epi-fanesz* (204—181.) idejében Egyiptom kezdett süllyedni és mindinkább római uralom alá jutott.

A Ptolemaioszok birodalmát terjedelem szempontjából jóval meghaladta a Szeleukidák birodalma, amely 72 szatrápiából állott. Csakhogy éppen ez az ország volt viszont belsőleg a leggyengébb. A Szeleukidák birodalma a szír-babiloni birodalmat ölelte fel névszerint, de egyébként odatartozott már Szeleukosz Nikátor után *I. Antiokhosz Szolér* (280—261.) idejében minden terület a Helleszpontostól a messze Indus folyamig. Ekkora rengeteg birodalomnál nem is lehetett csodálni, ha egyes nagyobb területek önállóan leváltak a birodalom testéről.

A Szeleukidák különben erkölcsök tekintetében a leghamarább romlottak meg. Élvhajhászat és kegyetlenkedések között uralkodtak. *II. Antiokhosz* (261—247.) felvette az „isten” címet. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy minden szép asszonyt és leányt kegyeibe fogadjon, amiáltal veszedelmes asszonyi befolyás alá jutott. *II. Szeleukosz* és utóda, *III. Szeleukosz* alatt minduntalan küszöbön állott a birodalom felosztása.

Legutoljára *III. Antiokhosznak* (222—187.) sikerült a Szeleukidák birodalmát a Ptolemaioszokkal szemben némileg megszilárdítani, de ez az eredmény rövidéletű volt, mert Antiokhosz kénytelen volt a rómaiak előtt meghódolni.

Mindezeknek az országoknak, birodalmaknak véget vetett nem-sokára a hatalmas római birodalom, amelynek bátor légiói messze elkalandoztak mindenüvé, ahol állami élet volt és ezekből a távoli országokból provinciákat, prétoróságokat csináltak.



## TARTALOM

	Oldal
<i>A görög föld és népe . . . . .</i>	5
A régi Görögország . . . . .	7
<i>A régi Görögország története . . . . .</i>	9
A mondák világa . . . . .	9
Az argoliszi mondakör . . . . .	11
A boiotiai mondák . . . . .	18
Thesszáliai mondák . . . . .	20
A dór vándorlás . . . . .	22
A hellének terjeszkedése . . . . .	25
Görögország a dór vándorlás után . . . . .	26
A régi görögök műveltsége . . . . .	38
A régi görögök vallása . . . . .	42
<i>A görögök története a perzsa háborúkig . . . . .</i>	53
A gyarmatok . . . . .	53
A gyarmatok fejlődése . . . . .	63
<i>A görög államok . . . . .</i>	66
A spártai alkotmány . . . . .	66
A messzéniai háborúk . . . . .	73
Az Iszthmosz államai . . . . .	79
Athén, Szólon törvényei . . . . .	87
Peizisztrátosz és utódai . . . . .	95
<i>Görögország szabadságharcai . . . . .</i>	109
A jön fölkelés . . . . .	109
<i>A perzsa-görög háborúk . . . . .</i>	113
A perzsák első támadása Görögország ellen . . . . .	113
A perzsák második felvonulása a görögök ellen . . . . .	116
A marathoni csata . . . . .	116
<i>Xerxesz háborúi Görögország ellen . . . . .</i>	126
Xerxesz készülődései . . . . .	126
Themisztoklesz . . . . .	132
A thermopilei csata . . . . .	136
A szalamiszi diadal . . . . .	142
A plateai és mikálei diadal . . . . .	151
<i>Spárta és Athén versengése . . . . .</i>	159
Athén fennhatósága Görögország fölött . . . . .	159
A hellén szövetség Athén vezérlete alatt . . . . .	164
Periklesz kora . . . . .	176
A görög szellemi élet virágkora . . . . .	193

	Oldal
<i>A peloponnézeszi háborútól a makedón korig</i> . . . . .	204
A peloponnézeszi háború . . . . .	204
A szicíliai hadjárat . . . . .	220
A peloponnézeszi háború utolsó felvonása . . . . .	226
A harminc zsarnok Athénben . . . . .	236
Az antalkidászi béke. A 10.000 görög visszavonulása . . . . .	239
Spárta bukása . . . . .	248
<i>Görögország és Makedónia</i> . . . . .	253
A khaironeai csata . . . . .	253
<i>A makedón kor.</i> . . . . .	266
Görög államszövetség Fülöp király vezetése alatt . . . . .	266
Fülöp király terve Perzsia ellen . . . . .	269
Nagy Sándor trónralépése . . . . .	271
Nagy Sándor hódító hadjárata . . . . .	274
Perzsia leigázása . . . . .	277
Nagy Sándor hatalma tetőpontján . . . . .	281
A Gaugamela melletti nagy csata . . . . .	283
Nagy Sándor törekvése a világuralomra . . . . .	287
A hódító tragikuma . . . . .	288
Az indiai hadjárat . . . . .	293
Események Nagy Sándor halála után . . . . .	301
A kormányzók viszálykodása . . . . .	308
Nagy Sándor birodalma felbomlik . . . . .	311





